

Міністерство освіти і науки, молоді та спорту України
Міжнародний інститут освіти, культури та зв'язків з діаспорою
Національний університет «Львівська політехніка»
Українська Всесвітня Координаційна Рада
Всеукраїнський благодійний фонд «Запорука»
Громадська організація «Назустріч»

Транснаціональні сім'ї як наслідок української трудової еміграції: проблеми та шляхи їх розв'язання

Збірник наукових статей і виступів
Міжнародної науково-практичної конференції

Львів – 2012

УДК 314.74+314.6

Транснаціональні сім'ї як наслідок української трудової еміграції: проблеми та шляхи їх розв'язання : Збірник доповідей Міжнародної науково-практичної конференції, 22 березня 2012 р. – Львів : вид-во НУ «Львівська політехніка», 2012. – 476 с.

ISBN

До збірника увійшли наукові доповіді та виступи учасників Міжнародної науково-практичної конференції «Транснаціональні сім'ї як наслідок української трудової еміграції: проблеми та шляхи їх розв'язання», яка відбулася 22 березня 2012 р. Вперше об'єктом наукового обговорення було питання транснаціональної сім'ї – нового явища, яке виникло за останні десятиліття в Україні і є результатом трудової еміграції. Збірник призначений для широкого кола науковців, студентів, аспірантів, соціальних педагогів, державних управлінців з питань сім'ї, молоді та міграційної політики.

Редакційна колегія:

Малиновська О. (д.н. з держ. управління)

Онищук В. (д. соц. н.)

Козловська І. (д. пед. н.)

Садова У. (д. е. н.)

Ключковська І. (к. пед. н.)

Католик Г. (к. психол. н.)

Відповідальний за випуск: П'ятковська Оксана

Комп'ютерна верстка: Побран Ірина

Відповідальність за зміст та орфографію матеріалів несуть автори. Точки зору авторів публікації можуть не співпадати з точкою зору редколегії збірника.

Збірник видано за фінансової підтримки Всеукраїнського благодійного фонду «Запорука» та Міської ради Мілану

ПЛЕНАРНЕ ЗАСІДАННЯ

Олена Малиновська

ТРАНСНАЦІОНАЛЬНА РОДИНА В КОНТЕКСТІ ТРАНСНАЦІОНАЛІЗАЦІЇ МІГРАЦІЇ: КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЯ ПОНЬЯТЬ

На конференції чи не вперше в міграційному дискурсі в Україні в центр обговорення поставлено транснаціональну родину. Хоча категорії транснаціональності загалом і транснаціональної родини зокрема уже щонайменше два десятиліття широко використовуються зарубіжними авторами, в нашій державі вони все ще рідко вживані. Тому варто розглянути їх сутність та характеристики.

Передовсім спробуємо з'ясувати, що таке транснаціональність або ж транснаціоналізм (transnationalism), а вже потім розглянути транснаціональну родину, яка є і наслідком, і складовою цього явища.

У науковій літературі знаходимо різні визначення. На думку Міжнародної організації з міграції, транснаціоналізм – *це процес, у ході якого люди встановлюють та підтримують соціокультурні зв'язки через геополітичні кордони* [6, р. 500]. Відомий дослідник цього феномену С. Вертовец визначає його як *низку важливих і сталих транскордонних зв'язків* [4, р. 3]. В іншій роботі він називає транснаціоналізмом *належність особи до двох або й більше суспільств одночасно* [5, р. 3].

Отже, йдеться про зв'язки, практики, обміни, що перетинають державні кордони і здійснюються у ширшому, ніж обмежений рубежами національної держави, соціальному просторі.

Найперше сталі транскордонні зв'язки, належність до двох або й більше суспільств виникали у сфері міжнародної торгівлі та виробництва, тому про транснаціоналізацію говорили передовсім

стосовно глобального руху товарів та капіталів, утворення транснаціональних корпорацій та формування цілого прошарку їх працівників, спеціалістів та менеджерів, кар'єра яких зазвичай пов'язана з багатьма країнами світу.

Однак на сьогодні в умовах стрімкої глобалізації ознаки транснаціоналізму має й низка інших, типових для сучасного світу явищ, серед яких: 1) виникнення зарубіжних діаспор, тісно пов'язаних з материнськими націями численними соціальними зв'язками; 2) збільшення кількості людей, які мають не одну, а дві, навіть більше етно-національних ідентичностей, що часто виявляється у подвійному (множинному) громадянстві; 3) міксація культурних елементів, взаємопроникнення культур завдяки глобальному поширенню інформації через світові мас-медіа; 4) глобалізація фінансів у формі переказів заробітків мігрантів на батьківщину, значення яких як джерела доходу для країн, що розвиваються, постійно зростає; 5) посилення транснаціональної політичної активності неурядових та міжнародних організацій, інших акторів громадянського суспільства; 6) можливість конструювання, незалежно від місця фізичного перебування, ще й віртуальної присутності, або й участі (наприклад, у виборах) особи чи інституції завдяки Інтернет, мобільному зв'язку, супутниковому телебаченню і т. д.

Соціальні трансформації, спричинені цими явищами, виникнення нових, гібридних соціокультурних форм зумовили поступове поширення інтересу до транснаціонального підходу з боку суспільних наук. Починаючи з 1990-х рр. концепція транснаціональності все частіше використовується в дослідженнях міжнародних міграцій. Адже пов'язаність з кількома географічними точками іманентно притаманна мігрантові та мігрантському способу життя.

Разом з тим це не є новиною і було характерним для міграційних рухів упродовж всієї історії людства. Тому закономірно виникає питання, чим сучасна транснаціоналізація міграції відрізняється від інтернаціоналізації, глобалізації, багатокультурності тощо, чому виникла потреба у новому терміні.

Прибічники концепції транснаціоналізації бачать якісні відмінності цього явища, які зумовлені особливостями нинішнього етапу процесу глобалізації та його впливу на міжнародну мобільність населення. Вони вказують, що для сучасної людини бути пов'язаною з двома або й більше суспільствами, організованими у формі

національних держав, набагато простіше, ніж будь-коли в історії. Хоча приклади подібної пов'язаності можна знайти й у минулому, вони були радше винятком, тоді як в сучасному світі стають правилом для все більшої кількості людей. І окремі особи, і групи все частіше підтримують стійкі соціальні зв'язки і стосунки з індивідуумами та групами в інших державах, що дає підстави науковцям говорити про формування не лише транснаціональних соціальних мереж, а й транснаціонального соціального простору, транснаціональних спільнот, навіть транснаціональних суспільств [2, р. 3].

Чинники таких змін відомі. Це революція у засобах транспорту і зв'язку, що значно полегшила і здешевила переміщення, забезпечила реальну можливість працювати в одній країні, проте мати дім, сім'ю в іншій, здійснювати постійні переїзди між ними, підтримувати тісний і постійний контакт з домівкою. Треба назвати також інформаційні та торгові мережі, глобалізацію культури, все більшу повагу до прав людини, у т. ч. й права на свободу пересування тощо.

Завдяки цьому дистанція між країнами світу неначе зменшилася, що має за наслідок трансформацію моделей міграції, коли поряд із традиційним переселенням для постійного проживання поширення набули різноманітні та різноспрямовані тимчасові, циркулярні або ж поетапні переміщення, в рамках яких мігрант може впродовж життя переїжджати між двома або й більше державами, вчитися в одній країні, працювати і рости дітей в іншій, а доживати віку на пенсії – в третій.

На думку деяких авторів, однією з ознак та чинників транснаціоналізації міграції є так звана ланцюгова (chain) міграція, коли мігранти з одного міста чи регіону переїжджають переважно в одне й те саме місце чи регіон в іншій країні, що відбувається переважно завдяки сформованим між країною походження та призначення міграційним мережам.

Крім історичних міркувань, застереження щодо концепції транснаціоналізму часто стосуються того, що далеко не всі мігранти і не однаковою мірою беруть участь у транскордонних практиках. Звичайно, більше підстав говорити про транснаціоналізацію висококваліфікованих працівників, співробітників транснаціональних корпорацій, учених і студентів, менше – некваліфікованих мігрантів. Що ж до мігрантів, які перебувають за кордоном у невизначеному правовому статусі, тобто нелегально, вони у зв'язках через кордони

взагалі обмежені. Так само не можна не погодитися, що не всі аспекти життя мігранта носять транснаціональні риси, однак очевидно, що такі зв'язки стають все більш звичними і поширеними.

Проте найсильніший аргумент на користь транснаціонального підходу до міжнародних міграцій полягає у тому, що транснаціональний соціальний простір, який, з одного боку, є продуктом масової міжнародної міграції, з другого – не лише справляє зворотний вплив на її обсяги і характер, а й змінює значно ширший соціальний контекст. Інтенсивні транскордонні зв'язки позначаються на економічній та підприємницькій активності, політичній організації, етнічній ідентичності, моделях гендерної поведінки, виховання дітей, сімейних відносин. Хоча перекази мігрантом коштів чи будівництво будинку на батьківщині, або систематичні телефонні дзвінки чи періодичні відвідини на свята та у відпустку мають лише особистий характер, накопичення значної кількості таких подій може змінити систему цінностей, культуру, навіть подальший шлях розвитку не лише якогось одного населеного пункту, а й країни в цілому.

Під їхнім впливом зазнають трансформації численні суспільні інститути, зокрема інститут сім'ї, що виявляється у виникненні такого явища, як транснаціональна родина. Її можна визначити як *малу соціальну групу, поєднану шлюбними чи родинними зв'язками, члени якої певний час або й переважно проживають окремо одні від одних, проте зберігають відчуття єдності, працюють над забезпеченням спільного добробуту та демонструють свою солідарність навіть через державні кордони* [1, р. 3]. Попри дисперсність проживання така сім'я продовжує виконувати свої основні функції, тобто репродуктивну, виховну, побутову, економічну.

Транснаціональні родини часто є результатом змішаних шлюбів, чисельність яких внаслідок інтенсифікації міжнародної мобільності, подорожей, навчання за кордоном стрімко зростає. Інколи вони виникають внаслідок зміни кордонів, утворення нових держав, прикладом чого є пострадянський простір. У деяких випадках це наслідок вимушених міграцій, коли сім'я роз'єднується силоміць. До транснаціональних належать родини дипломатів, працівників транснаціональних корпорацій та міжнародних організацій. Проте більшість транснаціональних родин виникає тому, що хтось із членів сім'ї виїжджає на заробітки за типових для сучасного світу умов, коли країни-реципієнти обмежують в'їзд членів сімей мігрантів.

Вивчення сім'ї в контексті міжнародних міграцій розпочалося порівняно недавно. Класична економічна теорія, а за нею і марксизм, розглядали мігранта лише як виробника і споживача, пояснюючи міжнародні переміщення економічними диспропорціями. Лише у 70-ті роки минулого століття виникла так звана «нова економіка міграції», що трактує міграцію як сімейну стратегію. Адже рішення про міграцію мігрант приймає не самостійно, а разом із найближчими людьми, переважно членами родини. Сім'я може делегувати свого члена на роботу за кордон для вирішення життєво важливих для неї питань (житло, освіта чи лікування), з метою формування страхових заощаджень або з міркувань підвищення соціального статусу. Рішення мігранта про виїзд великою мірою залежить від життєвого циклу сім'ї (з появою дітей зростають потреби, проте малі діти більше потребують присутності батьків, передовсім матері, що обмежує їхню мобільність). Проблеми у сімейних стосунках можуть бути додатковим фактором виштовхування за кордон, а то й основною причиною виїзду чи залишення в зарубіжній державі. Так само вони здатні утримати людину від міграції чи спричинити її повернення.

З погляду транснаціональності міграції, саме *сім'я є для мігранта її щоденним джерелом* [5, р. 14], оскільки саме на основі сімейних зв'язків відбувається більшість транскордонних взаємодій між людьми. Однак сім'я мігранта зазнає суттєвих змін, які стосуються місця проживання, бюджету та управління ним, розподілу гендерних ролей, виховання дітей, міжпоколінних стосунків тощо. В рамках транснаціонального соціального простору формуються нові форми спілкування, піклування, виховання, вирішення господарських питань.

Водночас сім'я мігранта не лише змінюється під впливом міграції, а й справляє зворотній вплив на міграційні процеси. Виїзди та повернення мігрантів, взаємні візити членів родини, які проживають в різних країнах, одруження, перекази коштів та пересилання подарунків формують соціальні мережі, що поєднують країну походження та призначення, спільний соціальний простір, переміщення на якому значно спрощуються і завдяки цьому інтенсифікуються.

Для того, щоб транснаціональні родинні зв'язки були можливими, необхідні певні умови. Найважливіша з них – дешеві та доступні сучасні телекомунікації, що забезпечують часті контакти в реальному часі і здатність людей функціонувати як сім'я, незважаючи на географічну відстань. Інші важлива умова – систематичні взаємні

візити, які повинні бути доступними за ціною, забезпечені зручним транспортним сполученням, а у правовому відношенні (паспорти, візи) – безпроблемними. Наступна умова – матеріальне становище мігранта, яке дуже часто є похідним від його правового статусу, міграційного режиму в країні перебування загалом. Тобто функціонування транснаціональної родини залежить не лише від міжлюдських стосунків, а й від політики держави, вірніше двох держав щодо міграції та кордонів, рівня міжнародного співробітництва між ними в цілому.

Наслідки транснаціоналізму для мігрантів та їхніх родин *неоднозначні*. Вони можуть і відкривати для них нові можливості, й обмежувати їх.

На рівні держави транснаціональні зв'язки сприяють збагаченню культури через передачу творів мистецтва, відео- та аудіопродукції, кухні, пропаганду туризму, наукові обміни. Вони здатні сприяти економічному розвитку завдяки грошовим переказам мігрантів, їхнім інвестиціям, розвитку міжнародної торгівлі так званими «ностальгічними товарами», тобто тими, до яких мігранти звикли на батьківщині і охоче купують за кордоном, що, водночас, веде до зростання попиту на них серед місцевого населення країни перебування, а отже й виробництва на батьківщині.

Не менш важливими є так звані соціальні перекази, тобто обміни ідеями. Мігранти можуть брати участь у громадській та політичній діяльності в країні перебування на користь країни походження, поширювати інформацію про неї, формувати її позитивний імідж, сприяти кращому розумінню місцевим населенням різноманітності культур та вигод від їх взаємозбагачення. Вони здатні лобювати міжнародну допомогу, наприклад, в разі стихійних лих чи катастроф в рідній країні, або й тиск на неї, спрямований на захист прав людини, демократичних цінностей.

Мігранти та їхні сім'ї можуть також використовувати своє транснаціональне існування для власного персонального розвитку та покращання добробуту. Мається на увазі розширення світогляду за рахунок пізнання різних культур, підвищення освітнього та професійного рівня, вивчення мови, сприйняття прогресивних поглядів та ідей стосовно стилю життя, здоров'я тощо.

Разом з тим, транснаціоналізація несе численні *виклики*. Особливо серйозним видається розлука членів сімей, передовсім батьків та дітей, яка породжує психологічні, емоційні проблеми,

зумовлює підвищену вразливість, передовсім тих, хто залишається дома. Найчастіше догляд за неповнолітніми дітьми покладається на старших членів родини, які внаслідок віку та проблем із здоров'ям самі можуть потребувати піклування.

Важливо підкреслити, що трансформація родини у транснаціональну невідворотно пов'язана із значними психологічними стресами, тривогами, відчуттям провини, болючими перемовинами із тими, хто має заміщати відсутніх батьків чи дітей (якщо мова йде про залишених пристарілих батьків). Все це вимагає цілком інших форм налагодження сімейних стосунків, відмінних від традиційних.

Хоча проблеми транснаціональної сім'ї найчастіше асоціюються з залишеними на батьківщині дітьми, вони виникають і тоді, коли діти виїжджають разом з батьками за кордон або коли діти, як це стало останнім часом модно серед заможних українців, направляються своїми батькам на шкільне навчання в інші держави. Так само, як і залишені мігрантами вдома, такі діти опиняються в ситуації між двома культурами, ідентичностями, системами освіти і ризикують, врешті-решт, опинитися на маргінесах обох.

Розірваність родин може мати й інші соціальні наслідки, такі як руйнування шлюбних відносин, відмова від народження дітей, девіантна поведінка членів сімей, споживацтво, алкоголізм тощо. Ці наслідки особливо болюче переживають жінки, як у випадку безпосередньої участі у трудовій міграції, так і у разі залишення вдома.

Наступний виклик лежить у сфері доступу до соціального та пенсійного страхування, оскільки мігрант найчастіше не може перемістити свої внески до страхових фондів з однієї країни до іншої і, відповідно, ними скористатися. Це посилює ризики соціальної незахищеності, бідності мігрантських родин.

Ще одне проблемне питання полягає у тому, що транснаціональні практики в окремих осіб можуть викликати втрату ідентичності. Зрозуміло, що це вкрай небажано з точки зору країни походження, що ризикую втратити своїх громадян, проте може мати руйнівні наслідки і на рівні сім'ї, якщо виникне ситуація, коли діти, наприклад, відчуватимуть свою приналежність до однієї країни, а батьки – до іншої.

У країні перебування, привносячи нові ідеї та погляди, деякі мігрантські громади можуть триматися стилю життя, що був типовим для країни їхнього походження, навіть якщо вдома він уже зазнав

суттєвих змін. Це викликає обвинувачення у нездатності чи небажанні до інтеграції. Більше того, міцні транснаціональні зв'язки з країною походження інколи сприймаються як брак лояльності до країни перебування.

Отже, мігранти, їх транснаціональні зв'язки часом викликають підозріле ставлення і в країні призначення, і в країні походження, інколи трактуються навіть у категоріях загроз національній безпеці.

Все це означає, що транснаціоналізм мігрантів становить серйозний виклик для влади, оскільки при розробці та впровадженні міграційної політики необхідно враховувати, що прийняті рішення можуть мати вплив не лише на ситуацію у власній країні, а й на численних людей за її межами. З іншого боку, успіх чи неуспіх таких рішень якоюсь мірою може залежати від обставин, які сформовані та існують поза межами держави.

Це вимагає цілком нового політичного мислення, формування та імплементації політики з урахуванням транснаціоналізації як ключового чинника сучасного міграційного менеджменту.

Як зазначається в документах Міжнародної організації з міграції, сучасна міграційна політика покликана використати транснаціоналізм на користь мігрантів та суспільства. Для цього при прийнятті рішень необхідно фокусуватися не на певній країні, а на зв'язках між країнами, які забезпечуються транснаціональними практиками мігрантів. Це не суперечить державному суверенітету, проте сприятиме кращому управлінню міграційними процесами, враховуючи їх об'єктивні закономірності та новітні тенденції [3].

Найважливіша сфера, на яку має бути спрямована увага держави, – підтримка сімей мігрантів, які залишаються вдома. Перший крок, який мав би здійснити уряд, – збір даних щодо чисельності та складу таких сімей, їхніх потреб, що необхідно для розробки цільових програм з підтримки. Основна роль у цій роботі має належати освітнім закладам, соціальним службам у тісній співпраці з місцевими громадами, неурядовими організаціями.

Варті уваги можливості комунікативних та інформативних технологій, що не лише забезпечують транскордонні зв'язки та обміни, а й створюють інноваційні можливості для відповідей на виклики, зумовлені транснаціоналізацією. Забезпечення ширшого доступу до них – ще один можливий напрям діяльності держави, яка може допомогти сім'ям підтримувати стосунки через кордони.

Необхідно сприяти взаємним візитам членів сімей, розвивати транспортну мережу, а також на міждержавному рівні наполягати на спрощенні процедур отримання віз та перетину кордонів.

У правозахисному контексті на міжнародному рівні часто порушується питання возз'єднання сімей мігрантів в країні перебування. Проте з позиції країни походження таке возз'єднання, звичайно, бажаніше на батьківщині. Тому найважливішою складовою міграційної політики має бути сприяння поверненню мігрантів, створення для цього необхідних умов, надання допомоги в реінтеграції тих, хто повертається. Адже з точки зору сімейних відносин повернення може бути не менш травматичним, ніж від'їзд.

Держава має приділити достатньо уваги забезпеченню політичної участі мігрантів. Підтримувати транснаціональний зв'язок здатна належна організація голосування громадян за кордоном, тісна співпраця з діаспорами та об'єднаннями мігрантів в зарубіжних країнах.

Важливим завданням у сфері соціального захисту мігрантів та їхніх сімей є забезпечення міждержавного переказу соціальних внесків, запобігання ситуації, коли особа втрачає внески до соціальних та пенсійних фондів, зроблені в одній країні, переїжджаючи до іншої. Це мають забезпечити двосторонні та регіональні міждержавні домовленості, що вимагає активізації міждержавного діалогу.

Попри життєву необхідність, угоди з пенсійного забезпечення та соціального страхування – не єдині інструменти підтримки транснаціональних мігрантів та їхніх родин. Вкрай важливими видаються також міждержавні домовленості щодо спрощення пересування між країнами, сприяння культурним обмінам. Належне місце у міжнародній співпраці має посісти налагодження стосунків між місцевими громадами міста чи регіонів, звідки виїхали мігранти, і тих, куди вони прибули.

Таким чином, сучасна міграційна політика має бути свідомою і позитивних, і негативних реалій транснаціоналізму, формуватися і реалізовуватися у тісній співпраці країн призначення і походження, місцевої влади, мігрантів та їхні сімей, мігрантських громад та асоціацій, інших акторів громадянського суспільства.

Література:

1. Breceson D., Vuorella U. Transnational families in Twenty First century // The Transnational Families: New European frontiers and global networks – Oxford, N. Y., 2002.
2. Howard M. Transnationalism and society: an introduction – 2011. – Електронний ресурс [Режим доступу] <http://books.google.com.ua/books?id=Qy4YtuIHsQcC&printsec=frontcover&hl=ru#v=onepage&q&f=false>.
3. Migration and transnationalism: opportunities and challenges. Background paper. 2010. – Електронний ресурс [Режим доступу]. http://www.iom.int/jahia/webdav/shared/shared/mainsite/microsites/IDM/workshops/migration_and_transnationalism_030910/background_paper_en.pdf.
4. Vertovec, S. 2004 Trends and impacts of transnationalism // Policy and Society Working Paper / University of Oxford, Centre on Migration.- 2004. – No. 3. – P. 3.
5. Vertovec, S. The political importance of diasporas// Policy and Society Working Paper / University of Oxford, Centre on Migration. – 2005. – No. 13. – P. 3.
6. World Migration 2008: Managing Labour Mobility in the Evolving Global Economy. – Geneva: IOM, 2008. – P. 500.

Alessandro Baldo

**MIGRAZIONI FAMILIARI: LE NUOVE SFIDE DEL WELFARE
TRANSNAZIONALE**

Negli ultimi anni, a livello internazionale, alle teorie classiche ed economicistiche sulle migrazioni si sono aggiunti e proposti paradigmi ed approcci che hanno spostato il focus interpretativo su fattori sociali e relazionali (di tipo comunitario e familiare) che sottendono il processo migratorio: tra tutte, le teorie del «transnazionalismo», della «nuova economia delle migrazioni» e della «teoria dei network».

Questo è tanto più evidente quanto più significativa sta diventando la femminilizzazione della migrazione internazionale, soprattutto in un Paese come l'Italia in cui il mercato del cosiddetto «welfare familiare parallelo» è talmente prospero ed attrattivo.

Attualmente In Italia gli ucraini sono al quinto posto dei gruppi immigrati residenti in Italia (200.730) e in Lombardia sono presenti con circa il 20 % dei cittadini. La presenza femminile rappresenta l'80 % del totale ed è caratterizzata da donne di età tra i 40 e i 60, nella maggior parte dei casi lavoratrici sole, provenienti soprattutto dalle regioni ucraine occidentali di Chernivtsi, Lviv, Ternopol e Ivano-Frankivsk.

Se la donna migrante diventa risorsa che consente alle famiglie italiane di risolvere le proprie esigenze di cura e di emancipazione sociale della donna italiana dal proprio ruolo domestico (conciliazione famiglia-lavoro), ciò va a scapito della famiglia migrante transnazionale, che perde il proprio riferimento affettivo, educativo e di cura (care-drain).

Questo circolo vizioso pone un interrogativo fondamentale sulla definizione di sistemi e politiche di welfare transnazionale, interpellando tanto le Istituzioni dei Paesi di destinazione quanto quelle dei Paesi di partenza, circa gli effetti – diretti e indiretti, di ordine sociale e culturale – che questo processo determina in termini di giustizia, equità e diritti universali.

Soletterre ha avviato dal 2006 un programma transnazionale in diversi Paesi e Regioni del mondo a forte pressione migratoria verso l'Italia (Ucraina nell'Est Europa, El Salvador in Centro America, Marocco in Nord Africa) nella direzione di promuovere e stimolare presso le Istituzioni pubbliche, le comunità migranti e gli organismi della società civile, un

nuovo sistema di welfare transnazionale che ruoti intorno al diritto e al benessere della famiglia transnazionale.

Lavorare con questo obiettivo ed approccio è una sfida complessa ed innovativa, perché prevede la presa in carico e l'accompagnamento della famiglia transnazionale nelle sue diverse componenti e collocazioni geografiche: la riattivazione della comunicazione e della progettualità migratoria familiare tra i due poli della famiglia a distanza (genitori emigrati e rete familiare left-behind), con i suoi vissuti di riconoscimento, fiducia, sfruttamento, etc. richiede una presa in carico legale, psico-sociale e relazionale complessa, condivisa in equipe da operatori specializzati in Italia e nel paese straniero, in grado di elaborare codici comunicativi efficaci dal punto di vista linguistico, culturale e professionale.

L'iniziativa di questa giornata si inserisce in questo programma di lavoro di lungo periodo e si pone a conclusione di un primo progetto sperimentale (della durata di due anni) che ha raccolto l'interesse e il sostegno finanziario del Comune di Milano e della Fondazione Unicredit.

Алессандро Бальдо

СІМЕЙНА МІГРАЦІЯ: НОВІ ВИКЛИКИ ТРАНСНАЦІОНАЛЬНОГО ДОБРОБУТУ

В останні роки до класичних та економічних теорій про міграцію на міжнародному рівні додалися парадигми та підходи, які змістили фокус інтерпретації на соціальні фактори та фактори стосунків (у сім'ї та суспільстві), які лежать в основі міграційних процесів. Серед них – «теорія транснаціоналізму», «нова економіка міграції» та «теорія мереж».

Такий погляд стає очевиднішим у міру фемінізації міжнародної міграції, особливо у такій країні, як Італія, де ринок так званого «паралельного сімейного благополуччя» є процвітаючим та привабливим.

Зараз українці займають п'яте місце за кількістю мігрантів, які проживають в Італії (200 730), з них приблизно 20 % – у регіоні Ломбардія. Серед українських мігрантів 80 % складають жінки віком від 40 до 60 років, у більшості випадків вони працюють індивідуально та походять із західних регіонів України, таких як Чернівецька, Львівська, Івано-Франківська та Тернопільська області.

Жінка-мігрант стає ресурсом, який дозволяє італійським сім'ям вирішувати потреби у догляді та соціальній емансипації італійських

жінок від ролі домогосподарки (забезпечуючи компроміс між сім'єю та роботою). Це відбувається за рахунок транснаціональних сімей мігрантів, члени яких зазнають суттєвих втрат емоційного та виховного характеру, а також у питаннях догляду (так званий «відтік догляду»).

Цей зачарований цикл піднімає фундаментальне питання про визначення транснаціональних систем та політик соціального забезпечення, ставлячи під сумнів здатність державних інститутів країн як призначення, так і походження ефективно реагувати на наслідки (прямі та непрямі, соціальні та культурні), які цей процес визначає з точки зору справедливості, рівності та універсальних прав людини.

У 2006 році Благодійна асоціація «Солетерре» розпочала транснаціональні програми у різних країнах та частинах світу, які здійснюють сильний міграційний тиск на Італію (Україна – у Східній Європі, Сальвадор – в Центральній Америці, Марокко – в Північній Африці) з метою заохочення та підвищення інтересу до цієї проблематики серед державних установ, громад мігрантів, організацій громадянського суспільства та нової системи соціального забезпечення, яка обертається навколо прав та благополуччя транснаціональних сімей.

Такі мета і підхід роботи – складне та інноваційне завдання. Вони передбачають взяття на себе відповідальності за супровід транснаціональної родини у різних ситуаціях, незалежно від їх географічного розміщення, зокрема з питань відновлення спілкування та сімейного планування міграції між двома полюсами сім'ї на відстані (батьками, які мігрували, та членами родини, які залишились на батьківщині) з урахуванням аспектів визнання, довіри, експлуатації та інших питань, які потребують юридичного чи психосоціального втручання фахівців або вирішення з точки зору підтримання стосунків у сім'ї. Таку діяльність спільними зусиллями здійснюють фахівці в Італії та за кордоном, здатні розробити ефективні схеми взаємодії (з урахуванням мовної, культурної та професійної складових).

Сьогоднішня ініціатива є частиною довгострокової програми роботи та доводить до логічного завершення перший експериментальний проект (тривалістю два роки), який привернув увагу та отримав фінансову підтримку від муніципалітету м. Мілана (Італія) та Unicredit Foundation (Італія, Мілан).

Переклад з італійської: Яна Дашковська

Оксана Іванкова-Стецюк, Григорій Селешук

ВИКЛИКИ ТА АДАПТАЦІЙНІ РЕЗЕРВИ ПОЛІЛОКАЛЬНИХ РОДИН УКРАЇНСЬКИХ ТРУДОВИХ МІГРАНТІВ

В Україні наприкінці ХХ ст. активізувалися процеси зовнішньої трудової міграції, залучення до яких стало для багатьох наших співвітчизників єдиною можливістю відповіді на виклики тогочасного українського суспільства, що перебувало в умовах перманентної кризи [6, с. 156-167]. І в наш час, попри певне поліпшення ситуації на ринку праці в Україні та підвищенні рівня життя населення, міграція за кордон все ще продовжує залишатись одним із актуальних механізмів вирішення соціально-економічних проблем українців.

Специфічним наслідком сучасної української трудової міграції за кордон є поширення моделі полілокальної (транснаціональної, дистанційної) родини, тобто сім'ї, в якій подружжя тривалий час проживає нарізно і / або батьки (один із них) передоручає безпосередній догляд своїх дітей та / або літніх родичів іншим членам родини. Така ситуація несе в собі певні ризики, адже сім'я перестає бути цілісним утворенням, а отже, не може у повному обсязі виконувати свої функції. На жаль, підтримка, яку надає наша держава родинам мігрантів, поки що не відповідає їх нагальним потребам, тож цю функцію змушені брати на себе недержавні інститути та організації, зокрема ті, які діють під егідою Церкви. Позитивний досвід їх діяльності в означеному контексті поки що мало вивчений, що є не лише науковою, але й практичною проблемою, яка потребує нагального вирішення.

Більшість вітчизняних дослідників міграції (Е. Лібанова, О. Малиновська, О. Позняк, І. Прибиткова, У. Садова та інші) у своїх дослідженнях зосереджуються на макрорівні аналізу проблем трудової міграції, тож не фокусують увагу на полілокальній родині як її (міграції) похідного феномена. Неоднозначною є й ситуація, яка стосується емпіричного рівня дослідження транснаціональних сімей. Так, згідно результатів досліджень МБФ «Карітас України» [8, р. 159-198] та Комісії УГКЦ у справах мігрантів [3], що проводились у 2007-2010 рр. із використанням якісних методів (глибинні інтерв'ю з особами, що мають досвід міграції; спостереження за спільнотами реемігрантів),

досить поширеною є ситуація, коли родина мігрантів поступово набуває непривабливого соціального статусу «неблагополучної», а подекуди існує лише формально. Водночас деяким родинам вдається успішно адаптуватися до життєвих реалій, на що, зокрема, вказують дані проекту, виконаного Українським центром соціальних реформ спільно з Державним комітетом статистики України [2, с. 29].

Наявність недосліджених аспектів життя сучасної полілокальної родини та неоднозначність висновків емпіричних досліджень проблем її функціонування вказують на необхідність докладнішого аналізу викликів та адаптаційних резервів родин українських трудових мігрантів. Відтак ця наукова розвідка скерована на аналіз феномена полілокальної родини та процесів, які відбуваються в її рамках, несучи у собі потенціал позитивних змін. Емпіричною базою слугують матеріали дослідження *«Виклики та адаптаційні резерви полілокальних родин українських трудових мігрантів»*, яке проводилося у 2011 р. аналітичною групою, що представляла водночас декілька інституцій (в першу чергу, Комісію УГКЦ у справах мігрантів та Інститут регіональних досліджень НАН України), за координацією і безпосередньою участю авторів. В дослідженні було застосовано метод фокус-групової дискусії як такий, що є кількісно-якісним [7, с. 107]. Його застосування дало змогу розкрити наступні аспекти досліджуваної проблеми: обставини формування полілокальних родин мігрантів, їх основні здобутки, втрати й ризики, компенсаторні ресурси та механізми полілокальної родини мігрантів; перспективи функціонування родини в умовах полілокальності. Загалом проведене дослідження засвідчує наступне.

В результаті виїзду одного із членів родини за кордон на заробітки полілокальна родина зазвичай покращує свої матеріальні статки. Однак майже одразу перед нею постають інші виклики. Зокрема, родині трудового мігранта доводиться постійно змагатися з реальною загрозою руйнування сім'ї, а її членам витрачати багато сил на те, щоб підтримувати емоційні зв'язки та – в разі повернення мігранта додому – відновлювати втрачені. На жаль, зусилля можуть виявитися марними – сім'я руйнується, хоча багатьом сім'ям і вдається здолати кризу, особливо, якщо у сім'ї є діти. Водночас саме **труднощі у забезпеченні умов соціалізації дітей, батьки яких працюють за кордоном**, а отже, не мають змоги брати участі у їх житті у повній мірі, є однією з найголовніших проблем полілокальної родини.

Проведене дослідження дає змогу виділити **потенційні загрози повноцінному вихованню дитини трудового мігранта**. Це і *загроза стигматизації* [1], яка виражається у прискоренні появи у свідомості дітей трудових мігрантів метанаративу жертви [5, с. 92-93] в результаті дії таких чинників, як нещире «співчуття» знайомих, перманентні апелювання фактичних опікунів до оточення з метою привернути увагу до своєї персони, культивування тим із батьків, що знаходиться за кордоном, надмірного почуття провини тощо. Це і *загроза соціальної дезорієнтації*, тобто невміння орієнтуватись у життєвих ситуаціях, налагоджувати стосунки, формувати життєві перспективи тощо, яка зумовлюється помилками тих дорослих осіб, які прямо чи опосередковано включені в процес виховання дітей. Актуальною для дітей трудових мігрантів бачиться і *загроза емоційної депривації*, коли труднощі у налагодженні емоційних зв'язків з іншими людьми є результатом браку істинної стійкості у житті людини, позбавленої в дитячому віці належної емоційної підтримки. Втім, **ризики соціалізації дітей трудових мігрантів знижуються, якщо обираються гнучкі, адекватні потребам полілокальної сім'ї моделі виховання**. Прикладом може слугувати модель, яка передбачає *активне включення в процес виховання дитини фактичного опікуна*; модель, коли *дві родини мігрантів об'єднують свої зусилля*; модель, коли *«компенсатором» функцій батьків виступає хтось з членів родини або «стороння» особа – сусід, батько друга дитини, тренер*.

У пошуках відповіді на виклики міграції **полілокальна сім'я здійснює пошук компенсаторних механізмів та додаткових ресурсів** – як на особистісному рівні, так і з залученням малих та середніх соціальних спільнот. Цей процес може відбуватися *поза межами полілокальної родини*, яка в цьому випадку перестає бути середовищем підтримки та референтною групою того з членів родини, який потребує співучасті рідних, а мігрант фактично «елімінується» з простору сім'ї. Водночас можливі ситуації, коли відповідь на виклики міграції знаходиться *шляхом об'єднання зусиль родини*, кожен з представників якої готовий добровільно виконувати якийсь час функцію дистанційованого в просторі члена сім'ї. І нарешті, поширеними є практики, коли полілокальна сім'я долає виклики міграції *шляхом входження у певну громаду чи до об'єднання людей з подібною долею*, розділяючи з ними споріднені цінності та демонструючи готовність до спільної відповідальності.

Позаяк життя полілокальної родини часто є непередбачуваним і навіть екстремальним, актуалізується потреба участі в житті мігрантів та їх сімей інших спільнот, організацій або установ, здатних допомогти у вирішенні нагальних питань. Такого роду структури можуть виступати як свого роду формуючі вузли специфічних соціальних мереж, які ініціюють соціальні контакти та створюють умови для налагодження різного роду соціальних відносин, для прикладу, *соціальні служби Карітасу та Червоного Хреста*. В окрему групу слід виділити *вузлові центри, навколо яких групуються діти, що виховуються в полілокальних родин*ах: молодіжна організація, спортивна організація, структура за інтересами тощо; особлива роль відводиться комунікаціям в Інтернеті та можливостям формування в ньому соціальних мереж. Що ж стосується державних соціальних служб в Україні, то вони зазвичай не використовують належною мірою свій інституційний потенціал, працюючи у сфері підтримки полілокальних родин мігрантів досить-таки формально, а то й просто незадовільно. Однак у випадках, коли їм вдається налагодити тісний зв'язок з недержавними структурами «третього сектору», зокрема, у ході підготовки та проведення різного роду акцій, які сприяють творенню розгалужених зв'язків у середовищі мігрантів та їх родин, державні соціальні служби постають як реальні вузлові центри соціальних мереж мігрантів. Якщо ж говорити про державну підтримку сімей мігрантів за кордоном, то *слід відзначити появу окремих випадків активізації участі консульств в житті мігрантів*, хоча ще зовсім донедавна такі установи не завжди виконували навіть свої прямі функції з підтримки наших співвітчизників за кордоном. І це не єдина **зміна соціального контексту формування та функціонування полілокальної родини сучасного українського мігранта**.

Так, на даний момент ситуація у міграційній сфері є принципово іншою, ніж та, що мала місце навіть на початках 2000-х рр. *Стають поширеними практики отримання офіційних дозволів мігрантом* – якщо і не на постійне проживання з родиною за кордоном, то на тимчасове офіційне перебування на заробітках за рахунок входження в реально функціонуючу соціальну мережу рідних та близьких за кордоном. Як не парадоксально, такого роду ситуацію не можна однозначно оцінювати позитивно, адже тут є й зворотній бік медалі, а саме – *реальна загроза асиміляції значної частини українців* (останнє є особливо актуальним для молодшого покоління мігрантів та їх дітей). 3

іншого боку, багато наших співвітчизників не має наміру активно асимілюватися, в результаті чого *активізується процес налагодження соціальних відносин між співвітчизниками*. У цьому випадку маємо підстави говорити про *реальні передумови створення новітньої української діаспори, навіть у тих країнах, де історично така форма організації наших співвітчизників відсутня*. Це, у свою чергу, зумовлює потребу у виробленні активних форм протидії асиміляції українців із залученням досвіду «старих» українських міграцій, зокрема, актуалізує перспективу формування українських шкіл за кордоном, культурно-просвітніх центрів та товариств. За такого варіанту розвитку подій вагому роль вочевидь відіграватимуть церковні громади українців.

Втім, за будь-яких обставин **перспективи функціонування родини в умовах полілокальності не завжди піддаються прогнозуванню**, хоча б тому, що будь-яка сім'я є складною соціокультурною системою, в рамках якої можуть відбуватися різноманітні процеси, зумовлені переплетенням різного роду факторів, які зазвичай складно виокремити й оцінити. Відтак **вплив полілокальності на втрату цілісності родини мігранта практично неможливо розглядати сам по собі, а лише у поєднанні з іншими чинниками**. Водночас є підстави припускати, що в якийсь момент свого існування кожна родина мігранта постає перед необхідністю **зробити вибір на користь певної моделі своєї модифікації**. Це може бути модель, в рамках якої родина мігранта постійно і циклічно змінюватиме формат функціонування, чергуючи спільне проживання з дистанційними комунікаціями і яку можна умовно означити як **«ПОЛІФОРМАТНІСТЬ»**. Такий вибір вочевидь має змогу здійснити родина, в якій збережено теплі взаємини, а міграція, в яку включений один із її членів, має маятниковий характер. Це може бути модель, яка допускає елімінування з середовища родини того з її членів, що знаходиться за кордоном, в результаті чого сім'я в цілому (на якийсь час, а то і назавжди) фактично перестане існувати як цілісний організм, а існуватиме лише як форма взаємодії окремих індивідів на певній дистанції (умовна назва моделі – **«ДИСТАНЦІЙНІСТЬ»**). Така модифікація традиційної родини вочевидь очікуватиме такі сім'ї, в яких на момент виїзду одного із членів родини за кордон на тривалий час спостерігалось деяке зниження емоційності у взаємовідносинах, хоча стосунки і були стабільними. Не виключені й такі сценарії, в рамках

яких родина перестане існувати у своєму первісному варіанті. Натомість вона може розпастися через нетривалий час, особливо у випадках, коли на момент виїзду одного із членів подружжя за кордон на заробітки сім'я існувала практично формально, а між подружжям спостерігаються напружені взаємини (умовна назва моделі – «РОЗПАД»). Можливий і такий варіант розвитку подій, коли начебто стабільна сім'я розпадеться в результаті довгої і тривалої міграції одного чи декількох членів родини і замість неї утворяться дві нові сім'ї. Цілком можливо, що вони навіть підтримуватимуть між собою теплі взаємини, особливо у випадках, коли в сім'ї є діти. Така доля в першу чергу може очікувати родини, в яких трудова міграція одного із членів подружжя через якийсь час переросла в еміграцію (умовна назва моделі – «ДРОБЛЕННЯ»). Можливі й інші варіанти моделей модифікації родини мігранта, виявлення яких і визначення ступеня їх поширення в нових соціальних умовах потребує спеціального дослідження із використанням специфічного інструментарію.

Таким чином, проведене дослідження «Виклики та адаптаційні резерви полілокальних родин українських трудових мігрантів» [4] дозволяє дійти наступних висновків.

1. Попри певне поліпшення ситуації на ринку праці в Україні та підвищенні рівня життя населення, міграція за кордон все ще продовжує залишатись одним із актуальних механізмів вирішення соціально-економічних проблем сучасних українців, ставлячи перед ними нові цілі та завдання.

2. Узгодження потреб полілокальної родини мігранта, коли, з одного боку, існує необхідність в активній соціально-трудовій діяльності когось із членів родини за кордоном заради стабілізації матеріального становища сім'ї, а з іншого – зростають ризики збереження цілісності сім'ї та забезпечення належного виховання дітей, є базовим викликом функціонування дистанційної родини.

3. Існують реальні ризики перетворення «дитини мігранта» на «соціального сироту», тобто дитину, батьки якої хоча й живі, але не беруть участі у її вихованні. Водночас надмірна драматизація в означеному контексті не бачиться доречною, адже багато полілокальних родин успішно долають такого роду виклики. Тож проблему соціального сирітства дітей трудових мігрантів слід розглядати комплексно, з урахуванням обставин, що склалися, допомагаючи родинам у вирішенні їх нагальних питань.

4. Знаходячись у ситуації полілокальності, сім'я постає перед необхідністю використовувати різного роду механізми для підтримування своєї життєдіяльності, через що їй доводиться рухатись шляхом творення розгалужених соціальних зв'язків. Соціальні мережі мігрантів та їх сімей передбачають наявність формуючих вузлів, якими можуть бути як окремі люди, так і об'єднання індивідів.

5. Здійснення ефективного соціального супроводу мігрантів та їхніх сімей потребує кваліфікованої попередньої діагностики їх ключових потреб та визначення перспективних форм їх підтримки. Такого роду діагностика може здійснюватися на двох рівнях – загальному (творення статистичної інформаційної бази даних) та локальному (в контексті діяльності родинних порадень та / або тренінгових центрів як активної форми соціальної роботи з мігрантами).

Подальше поглиблення аналізу викликів, що несе з собою трудова міграція, вимагає продовження досліджень її похідних феноменів з подальшим розробленням стратегій долаття викликів суспільства епохи глобалізації.

Література:

1. Гоффман І. Стигма: Заметки об управлении испорченной идентичностью [електронний ресурс] / І. Гоффман. – Режим доступа: http://www.ereading.org.ua./bookreader.php/145155/GofmanStigma._Zametki_ob_upravlenii_isporchennii_identichn.
2. Зовнішня трудова міграція населення України: звітні матеріали загальнонаціонального вибіркового обстеження населення з питань трудової міграції / Заг. ред. та упорядкування: Український центр соціальних реформ, Державний комітет статистики України. – К., 2009.
3. Іванкова-Стецюк О. Спільнота як Дім. Матеріали дослідницького проекту «Церковна громада як активна форма організації життя українців в умовах трудової міграції» / О. Іванкова-Стецюк. – Львів, 2010. – 68 с.
4. Іванкова-Стецюк О. Виклики та адаптаційні резерви полілокальних родин українських трудових мігрантів / Іванкова-Стецюк О., Селещук Г., Сусак В. – Львів, 2011. – 130 с.
5. Кононов І. Жителі Донбасу: особливості культури і здатність

- до самоорганізації / І. Кононов // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – № 3.
6. Прибиткова І. Трудові мігранти у соціальній ієрархії українського суспільства: статусні позиції, цінності, життєві стратегії, стиль і спосіб життя *(початок)* / І. Прибиткова // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – № 4. – 2002.
7. Семенова В. Качественные методы: введение в гуманистическую социологию / В. Семенова. – М., 1998.
8. Ivankova-Stetsiuk O. Ukrainian Labour Migration Trends / O. Ivankova-Stetsyk, R.Kis // Brain-Net Circular Migration. Volume 1. Migrants Flows Feeding into Business Internationalization; ed. by A. Montanari. – Rome: Rubbettino, 2010.

Antonella Colombo

IL COMUNE DI MILANO E LE POLITICHE DI ACCOGLIENZA PER LE DONNE E LE FAMIGLIE MIGRANTI

Informazioni e dati statistici

Milano è la città più importante della Regione Lombardia. In tale regione risiede il 24 % degli immigrati presenti in Italia. Nel 2011 la presenza di cittadini provenienti dall'Ucraina in Lombardia è stata stimata in 54.000 unità, con un incremento + 21 % rispetto all'anno precedente (incremento in assoluto più alto pari solo a quello della Moldova).

Nell'arco di circa 15 anni, Milano è passata da 86.000 residenti provenienti da Paesi Terzi agli attuali € 236.864, a fronte di una popolazione complessiva di 1.105.089 abitanti (circa il 17,7 % della popolazione cittadina quindi non è di nazionalità italiana).

La prima nazionalità extraUE residente a Milano è quella filippina (15,6 %), seguita da Egitto (13,5 %) e Cina (8,8 %). I cittadini di nazionalità ucraina residenti a Milano sono 6.907, ovvero il 2,9 % sul totale degli stranieri.

Dal 2001 al 2011 la popolazione ucraina presente a Milano è passata da 290 persone alle attuali 6.907, l'età media dei cittadini ucraini è passata da 32 anni agli attuali 42 anni. Nel 2011 ogni 100 femmine di nazionalità ucraina erano presenti 22 maschi di nazionalità ucraina (rapporto di mascolinità). Nel 2010 il 79 % dei nuclei familiari con almeno un componente di nazionalità ucraino era costituito da persone sole, seguito, con considerevole distacco, dal 4 % costituito da nuclei monogenitoriali con almeno un figlio minore..

Rispetto alle attività lavorative in cui i cittadini ucraini sono impegnati in Lombardia si segnalano al primo posto l'attività di assistenza domiciliare (41 % degli occupati), seguita dal lavoro domestico a ore (11 %) e dal lavoro domestico fisso (9 %). Gli impiegati esecutivi e di concetto rappresentano il 2 % dei lavoratori ucraini in Lombardia. Nel 2011 il 14 % degli iscritti allo sportello badanti del Comune di Milano era ucraino.

Le politiche migratorie e per l'integrazione nel Comune di Milano

L'Amministrazione comunale rappresenta il livello di governo più vicino alla cittadinanza e ai suoi bisogni. E' evidente che una città che nell'arco di 15 anni, ha assistito ad un aumento esponenziale del fenomeno

migratorio ha dovuto e deve affrontare problemi, emergenze e nuove sfide. L'ente locale non ha competenze dirette in merito alla regolamentazione generale degli ingressi e delle autorizzazioni ai soggiorni, anche se viene coinvolto nella procedura del ricongiungimento familiare ed in quella del contratto di soggiorno per la certificazione dell'idoneità alloggiativa. Il ruolo principale dell'Amministrazione comunale in materia di immigrazione si gioca invece nel favorire, nel proprio territorio, la convivenza, i processi d'integrazione e la comunicazione interculturale. Al fine di meglio fronteggiare le sfide correlate a tali tematiche e di confrontarsi con le *best practices*, il comune di Milano aderisce al network di città europee EUROCITIES.

Il governo delle politiche migratorie, all'interno del Comune di Milano, fa capo all'Assessorato e alla Direzione Centrale «Politiche Sociali e Culture della Salute». La scelta di *general governance* fatta dall'ente locale, all'origine del fenomeno migratorio, confermata a tutt'oggi, è quella di garantire alla generalità dei cittadini residenti, indipendentemente dalla nazionalità, l'accesso ai medesimi servizi. Tuttavia per le specificità poste dalla questione migratoria sono stati in questi anni sperimentati e sviluppati dall'Amministrazione alcuni servizi, progetti ed interventi ad hoc, nelle seguenti aree:

1. Ricongiungimento Familiare
2. Ritorno Volontario Assistito
3. Orientamento alla Formazione, al Lavoro e al Riconoscimento dei titoli di studio
4. Protezione Internazionale e per le Vittime della Tratta
5. Co-sviluppo e Associazionismo di Migranti

Prospettive future rispetto alla sperimentazione di un approccio transnazionale al welfare delle famiglie

Nell'attuale contesto globale diviene necessario pensare al welfare e alle politiche di coesione sociale in un'ottica transnazionale, in quanto aumenta la dipendenza dei regimi di welfare da risorse esterne allo spazio nazionale, mentre i flussi migratori impongono una domanda di protezione sociale che non può essere confinata e gestita all'interno di un solo Paese.

Rispetto alle aree succitate, nel precedente paragrafo, quelle che nel prossimo futuro sicuramente interpellano l'Amministrazione Comunale a lavorare, ancora di più e meglio, in un'ottica transnazionale, saranno quella del Ricongiungimento Familiare e, complice l'attuale crisi economica, quella del Ritorno Volontario Assistito.

Il progetto di Soleterre in partnership con la fondazione Zaporuka co-finanziato dal Comune di Milano, che ha reso possibile l'organizzazione della presente conferenza internazionale, rappresenta indubbiamente per la città di Milano, una sperimentazione innovativa e dalle interessanti potenzialità, da esplorare e da sperimentare anche in altri paesi ad alto tasso di emigrazione.

Антонелла Коломбо

МІСЬКА РАДА МІЛАНУ ТА ПОЛІТИКА ПРИЙОМУ ЖІНОК ТА СІМЕЙ МІГРАНТІВ

Інформація і статистичні дані

Мілан – найважливіше місто регіону Ломбардія. У цьому регіоні знаходиться 24 % загальної кількості іммігрантів в Італії. У 2011 році в Ломбардії налічувалось 54 тисячі мігрантів родом з України, що становить на 21 % більше порівняно з минулим роком (це найвищий приріст міграції, який за своєю кількістю прирівнюється до мігрантів з Молдови).

За останні 15 років кількість мігрантів з країн третього світу, які перебувають у Мілані, зросла від 86 000 до 236 864 осіб, враховуючи, що загальна кількість мешканців Мілану складає 1 105 089 осіб (тобто близько 17,7 % мешканців міста не є італійської національності).

Перше місце за кількістю мігрантів серед країн, які не входять до ЄС, належить Філіппінам (15,6 %), слідом за ними йдуть мігранти з Єгипту (13,5 %) та з Китаю (8,8 %). Українських громадян, які проживають в Мілані, налічується 6 907, тобто 2,9 % від загальної кількості іноземців.

З 2001 до 2011 р. кількість українських громадян, котрі проживають у Мілані, зросла з 290 до 6 907 осіб, середній вік змінився з 32 до 42 років. У 2011 році на кожні 100 жінок української національності було 22 чоловіки української національності (за співвідношенням статей). У 2010 році 79 % українських мігрантів були самотніми. І лише 4 % становили неповні сім'ї з щонайменше однією неповнолітньою дитиною.

Стосовно видів зайнятості, якими займаються українські громадяни в Ломбардії, перше місце займає допомога у роботі по дому (41 %), погодинна робота покоївки (11 %), робота покоївки з проживанням (9 %). 2 % українців, які проживають в Ломбардії, займають керівні посади та є працівниками виконавчих служб. У 2011 році 14 % осіб, що були зареєстровані як доглядальниці за хворими або людьми похилого віку, становили українці.

Міграційна та інтеграційна політика в міській раді Мілану

Адміністрація міської ради є органом влади, найближчим до

населення та його потреб. Очевидно, що місто, яке за останні 15 років стало свідком показового явища міграції, зіткнулось і зіштовхується надалі з проблемами та надзвичайними ситуаціям. Органи місцевого самоврядування не мають прямих повноважень щодо регулювання загального прибуття та дозволів на перебування, навіть якщо вони беруть участь у процесі возз'єднання сім'ї і засвідчують відповідність житла певним нормам. Основне завдання Адміністрації щодо імміграції полягає у сприянні перебуванню на власній території, інтеграційним процесам та міжкультурному спілкуванню. Для ефективнішого вирішення проблем, які стосуються цих питань та обміну досвідом, міська рада Мілану приєднується до мережі європейських міст EUROCITIES.

Уряд міграційної політики в міській раді Мілану очолює відділ та централізоване Управління «Соціальна політика та культура здоров'я».

Орган місцевого самоврядування призначив основне керівництво, яке має на меті з початків явища міграції і дотепер забезпечити своїми послугами більшість громадян незалежно від їх національності.

Тим не менше, для вирішення конкретних питань, пов'язаних з імміграцією, за останні роки Адміністрацією були випробувані і розроблені деякі послуги, проекти та спеціальні заходи у наступних сферах:

- 1) возз'єднання сім'ї;
- 2) допомога у добровільному поверненні;
- 3) допомога у навчанні, пошуку роботи та визнанні чинності професійної кваліфікації;
- 4) міжнародний захист для жертв торгівлі людьми;
- 5) спільний розвиток та асоціація мігрантів.

Майбутні перспективи тестування транснаціонального підходу щодо добробуту сім'ї

У нинішньому глобальному контексті виникає необхідність дбати про добробут і про політику соціальної згуртованості на транснаціональному рівні, оскільки зростає залежність від добробуту з зовнішніх джерел на національній арені; міграційні потоки вимагають соціального захисту, що не може бути обмеженим тільки однією країною.

Стосовно вищевказаних напрямків роботи, у найближчому майбутньому Адміністрація міської ради займеться на міжнародному

рівні вирішенням питань щодо возз'єднання сім'ї та, з огляду на економічну кризу, буде допомагати добровільному поверненню у країни походження.

Проект благодійної асоціації «Soleterre» у партнерстві з Всеукраїнським благодійним фондом «Запорука» був частково фінансований міською радою Мілану. Це допомогло організувати цю міжнародну конференцію, яка для Мілану, без сумнівів, є інноваційним експериментом з цікавими можливостями, який потрібно вивчати та впроваджувати в інших країнах з високим рівнем еміграції.

Переклад з італійської:

Оксана Крюкова

Ірина Ключковська

ТРАНСНАЦІОНАЛЬНА СІМ'Я У СВІТОВОМУ ТА УКРАЇНСЬКОМУ КОНТЕКСТАХ

За останні кілька десятиліть спостерігаємо потужні міграційні процеси в Україні. За даними звіту Генерального Секретаря ООН з моніторингу світового населення, присвяченому міжнародній міграції та розвитку, Україна посідає четверте місце за кількістю міжнародних мігрантів. За різними оцінками щороку від 4,5 до 6,5 мільйонів наших співвітчизників перебувають на заробітках за кордоном.

Глобалізація, її наслідки та вплив на мобільність людей зумовили необхідність розглядати міграцію у транснаціональному контексті. Часто транснаціоналізм стосується тих, хто мігрує, і тих, хто залишається, характеризується своїми як негативними, так і позитивними наслідками, породжує нові явища, зокрема феномен транснаціональної сім'ї, достатньо вивчений за кордоном, про що свідчать численні наукові дослідження, і цілком новий для України. Узагальнюючи світовий науковий досвід пропонуємо ввести в український науковий дискурс поняття транснаціональної сім'ї для окреслення нового типу сім'ї, що виник внаслідок трудової міграції з України та виокремити її як цілість як на науковому, так і на політичному рівнях.

Транснаціональні сім'ї: міжнародний контекст.

Уперше термін «транс національність» запропонував Р. Боум у своєму есе «Транснаціональна Америка» в 1916 р. для опису нового типу мислення у відносинах між різними культурами [15]. У 90-і рр. XX ст. у дослідженнях міграційних процесів соціологи розпочали широко використовувати цей запропонований Боумом термін. Категорія транснаціоналізму узагальнює активність мігрантів, що не структурується відповідно до моделі міждержавної системи, а реалізується за зовсім іншими законами та принципами. Розуміння цих принципів призвело до формування «нової парадигми», яка домінує сьогодні в міграційних дослідженнях – «транснаціональної» замість «міжнародної» міграції [26]. Вивчено різні прояви агентів транснаціоналізму в просторовому, психологічному, економічному, культурному, політичному вимірах та зроблено висновки, що лягли в основу подальшого розвитку теорії й комплексного розуміння самого

явища та його передумов. На рівні агентів учені визначають транснаціоналізм як особливу форму організації соціального простору [23, с. 55-74].

Розглядаючи соціальну діяльність мігрантів, дослідники дійшли висновку, що місце походження і місце(місця) проживання людини зливаються в єдине поле соціальної дії", що стало можливим завдяки розвитку різного виду комунікацій, які забезпечують зв'язки між людьми. Сучасна людина може одночасно жити в двох і більше світах, формуючи своєю діяльністю «транснаціональний простір» [12].

У контексті цих ідей було запропоновано поняття «транс мігранти», що означає мігрантів, які «живуть одночасно в декількох місцях і включені у більш ніж одно суспільство». Вони утворюють «соціальні поля, що перетинають географічні, культурні і політичні кордони держав» [13].

З часом значно розширилась емпірична база в дослідженнях новітніх міграційних процесів. Учені описують транснаціональні громадські рухи, професійні групи, освітні мережі, наукові співтовариства, транскордонні класові утворення, аналізують транснаціональну мобільність груп, сформованих на основі сексуальних, культурних, релігійних та інших ідентичностей. Визначальними параметрами в аналізі агентів транснаціоналізму є їх економічні, політичні і особисті інтереси, які не формуються національними рамками.

Не оминули своєю увагою дослідники й проблеми сім'ї, яка в усіх індустріальних суспільствах внаслідок новітніх демографічних, економічних та соціокультурних змін зазнала глибоких трансформацій. Ці трансформації зумовили диверсифікацію сімейних форм. Виникло нове явище — транснаціональна сім'я, яка характеризується географічною дисперсією сімейної групи та тривалістю стійких зв'язків через кордони у зв'язку з міграцією одного або кількох членів.

Проте, в дослідженнях у галузі міграційних процесів увага науковців більше зосереджена на вивченні окремих суб'єктів міграції (трудових мігрантів, чоловіків, жінок, дітей), ніж на сім'ї як цілісній одиниці. Згідно з новою економічною теорією трудової міграції рішення мігрувати не приймає індивід самостійно, а погоджує його з сімейною групою. З метою збільшення трудових доходів та мінімізації економічних ризиків згоду про від'їзд одного з членів родини для роботи за кордоном досягають колективно.

У науковому сучасному дискурсі з'являється ряд термінів таких як «multi-sited family», «multi-local family», «binational family», «transcontinental family», «international family та ін., які дослідники використовують як замітники для окреслення поняття транснаціональної сім'ї.

Але яку структурну одиницю маємо на увазі, коли говоримо про транснаціональну родину? Чи враховуємо число її членів, що живуть за кордоном, частоту контактів або силу та ефективність родинних мереж? Кого можна назвати такою родиною, на скільки часу та за яких умов?

Поняття транснаціональної сім'ї було введено у наукову літературу з метою описати дисперсію родини через два або більше кордони та активну підтримку контактів її членів, акцентуючи на географічному компоненті цієї проблеми.

У цьому контексті існує ряд визначень. Так у дослідженні карибських мігрантів, а також у перших спробах визначити транснаціональні родини, Уїлтшир звертається до ідеї дисперсії в просторі. Вона, зокрема, зазначає, що транснаціональна сім'я є «a large amorphous structure made up of conjugal and nuclear units as well as consanguinal segments that spread across national boundaries» [27].

Згодом Біселон і Воупела розвинули цю точку зору: «Transnational families are defined here as families that live some or most of the time separated from each other, yet hold together and create something that can be seen as a feeling of collective welfare and unity, namely familyhood, even across national borders», – зазначають вони [14].

До транснаціональної сім'ї дослідники часто включають як членів нуклеарних родин, так і розширених, зокрема Ліма Геррера стверджує: «Transnational families, both nuclear and extended, are dispersed across international borders (...) They consist of children, parents, siblings, brothers-in-law» [17, с. 78].

Розбіжності у визначеннях є результатом гетерогенності родинних транснаціональних форм. Обстеження виявили різні типи конфігурації транснаціональних родин. Узагальнюючи визначення транснаціональних родин, яке є у науковій літературі, можемо констатувати, що вони поділяються на дві категорії, а саме: мова йде про транснаціональне батьківство та транснаціональну кривність. У транснаціональному контексті, враховуючи розпорошення осіб,

практик, ресурсів, прокласти чітку демаркаційну лінію між цими поняттями дуже складно.

Термін транснаціональне батьківство використовують, щоб окреслити розгортання у просторі зв'язків між батьками та їх дітьми, що є наслідком міграції одного або двох батьків та міграції дітей. Науковці виділяють різні форми цього явища, виокремлюючи еміграцію жінок, потужною мотивацією для яких є необхідність покращення економічної ситуації в сім'ї і, як наслідок, – залишені у країнах походження діти або діти, яких матері відсилають з країни перебування, вважаючи за необхідне дати їм освіту у рідній країні, де оточення, на їх думку, є більш безпечним, а расова ситуація менш опресивна. У цих ситуаціях, кваліфікованих як «global care chains» [20; 21], жінка, окрім виконання функції «дистантної матері», фінансово підтримує дітей, що залишилися у країні походження. На думку дослідників цей тип родинної конфігурації спостерігається, зокрема, внаслідок від'їзду до США жінок з Карибських островів, Південної Америки, Філіппін. В усіх випадках мова йде про країни з глибокими соціальними нерівностями та серйозними економічними кризами [22, с. 361].

Досліджується й інший тип сімейної конфігурації, який пов'язаний з міграцією дітей самостійно або ж у супроводі матері. У цих випадках батько або залишається у країні походження, або він мігрує з родиною, але повертається у свою країну, щоб продовжити свою професійну кар'єру.

Така географічна дисперсія відповідає стратегії батьків спрямованої на оптимізацію фінансових можливостей та сприяння в отриманні освіти дітей. У цьому контексті для означення даної сімейної форми застосовують терміни «родини астронавти» а «діти парашути». Дане явище виникло на початку дев'яностих років і стосується переважно родин, що володіють достатніми матеріальними ресурсами та походять з країн, що характеризуються значним економічним розвитком, до яких належать Китай, зокрема, Гон Конг і Тайвань, а також Південна Корея [19, с. 145-164]

Щодо терміну транснаціональна кривність, то воно охоплює родинні зв'язки значно ширші. Ця форма сімейної конфігурації отримала назву «international kinship» [18, с. 32-40], спостерігається у багатьох країнах реципієнтах та є об'єктом наукових досліджень у Сполучених Штатах Америки, Канади, Франції, Австралії та Великої

Британії. Цей феномен стосується мігрантів, що походять з багатьох країн з потужною еміграцією в той чи інший період їх історичного розвитку, до прикладу таких як Туніс, Ліван, Домініканська республіка, Мексика та ін.

Деякі розширені сім'ї розпорошені між двома територіями продовжують функціонувати понад кордонами. Для окреслення цієї ситуації вживається термін «transnational migrant circuits» [16; 23]

Отже, може констатувати, що в кінці ХХ та на початку ХХІ століть виникає нове явище – транснаціональна сім'я, різні форми якої обумовлені традицією мігрантів країни походження або ж економічною ситуацією. За твердженням науковців дисперсія сім'ї між країнами походження та проживання чинить суттєвий вплив на родинне життя.

Проте, поза увагою дослідників залишається аналіз впливу транснаціонального процесу на родинну динаміку, взаємодію та взаємовідносини у середині сім'ї як суспільної одиниці. В той час як об'єктом для досліджень в основному слугують економічні обміни та ті чи інші існуючі транснаціональні форми, ряд дослідників вважають за необхідне розширити поле досліджень та глибше вивчати питання трансформації родини під впливом міграційних процесів, управління сімейним бюджетом, передачі культурних вартостей та ін. Міграція одного або кількох членів родини вимагає встановлення та розвитку постійних контактів крізь час і простір. Яким чином вдається транснаціональній родині на відстані зберігати почуття єдності? У який спосіб долаються географічні відстані? Ким підтримуються зв'язки і як? Відповіді на ці та інші питання впродовж двадцятиліття намагаються дати фахівці міжнародної наукової спільноти.

Транснаціональні сім'ї: український контекст

В Україні, як частині глобалізованого простору, внаслідок міграційних процесів також відбулися суттєві зміни в інституті родини, хоча сім'я і надалі трактується як найбільш пріоритетна сфера життя людини, і у системі ціннісних орієнтацій значення її як життєвої цінності дуже високе (за чотирибальною шкалою: 3,9 – в Україні, 3,8–3,9 – у ЄС) [5].

З'являється нове явище, яке дослідники кваліфікують як дистантну сім'ю, в якій життєдіяльність кожного з подружжя проходить окремо. Проблема дистантних сімей знайшла своє висвітлення у працях О. Безпалько, К. Б. Левченко, Ф. А. Мустаєвої, В. С. Торохтія,

І. М. Трубавіної, Д. І. Пенішкевич та ін. До таких сімей відносять сім'ї бортпроводників, моряків, артистів, космонавтів, геологів, військових, спортсменів, і сім'ї, члени яких перебувають із різних причин на відстані один від одного через специфіку професії, ув'язнення, лікування, неспроможність утримувати сім'ю і передачу дітей тимчасово в інтернат. До цієї ж категорії зараховують також сім'ї, що «характеризується особливими умовами життя, пов'язаного з перебуванням одного (чи обох) батьків за межами країни» [10, с. 280].

Проте, на нашу думку, українські сім'ї, що є розірвані кордонами, мають свої особливості, пов'язані зі статусом трудових мігрантів (легальним, чи нелегальним), гендерним аспектом міграції (жіноча, чоловіча), комплексом проблем, обумовлених візовими питаннями, особливостями міграційної політики України та країн перебування, що прямо чи опосередковано впливають на функціонування родини та визначають її специфіку, слід виокремити із загальної категорії дистантних та віднести, згідно з міжнародною термінологією до транснаціональних.

Типологія української родини, для якої найбільш характерними є два види, а саме: проста/нуклеарна та розширена/складна, визначає специфіку її транснаціональної форми. Нуклеарний тип сім'ї складається з подружньої пари та її дітей, що не перебувають у шлюбі, тобто така сім'я містить представників двох поколінь. У нуклеарній сім'ї діти залежні від батьків. Натомість розширена/складна сім'я включає три і більше поколінь або дві і більше нуклеарних сімей, які пов'язані між собою спільним домогосподарством та проживають в одному помешканні. У соціологічній літературі можемо знайти твердження, що розширеною сім'єю можна назвати групу людей, що включає бабусь, дідусів, братів і їхніх жінок, сестер і їхніх чоловіків, тіток, племінників тощо [3].

Уточненням розширеної сім'ї виступає термін «багатопокілінна сім'я», яка складається з двох і більше нуклеарних сімей, кожна з яких може бути як повною, так і неповною, в якій три (або більше) поколінь пов'язані між собою або спільним/близьким місцем проживання та спільним побутом, або/і тісними економічними, соціальними та психологічними зв'язками [3].

Кількісні характеристики сучасної української складної багатопокілінної сім'ї вказують на стійку тенденцію до збільшення частки складних трипокілінних сімей у сільській місцевості та західних

областях України. Загальна частка складних та трипоколінних сімей в Україні у 2001 р. становила 19,8 %, тобто складала близько 1/5 частини від загальної кількості сімей.

Згідно з результатами дослідження «Українське суспільство. Соціологічний моніторинг» у структурі української сім'ї у 2008 році подружжя з дитиною (дітьми) і батьками (або одним із них) становить 12,3 %, мати (батько) з дитиною (дітьми) і батьками (або одним із них) – 5,9 %, подружжя без дітей, але з батьками (або одним із них) – 3,8 %. Загалом, порівнюючи частку багатопокілінних сімей у 2002 та 2008 роках, можемо констатувати збільшення кількості такого типу сімей: з 19,3 % до 22 %. Варто зазначити, що упродовж цього періоду бачимо тенденцію до незначного коливання частки багатопокілінних сімей довкола 1/5 частини від усіх типів сімей [1, с. 61].

Зокрема, дані соціологічного дослідження, проведеного у червні 2003 р. Державним інститутом проблем сім'ї та молоді показують, що більше третини молодих сімей мешкає на житловій площі батьків або інших родичів (37 %), при цьому 69 % молодих сімей отримують допомогу від батьків грошми і 73 % – продуктами [7, с. 61–71].

У сучасному українському суспільстві можемо спостерігати іншу особливість, коли діти залишаються годувальниками батьків, адже проживання батьків старшого віку в сім'ях дітей є досить поширеним явищем в Україні.

У цьому контексті, особливо на заході, набула розвитку тема «сендвіч-покоління». Цей термін описує осіб (переважно жінок середнього віку), одночасно «затиснених» між двома вимогами: підтримувати як залежних від них батьків, так і неповнолітніх дітей [9].

В Україні це явище також має свої особливості, зумовлені високим рівнем допомоги з боку батьків не лише неповнолітнім дітям, але й дітям, що досягли повноліття та створили власні сім'ї. Тобто в українському суспільстві проблема «сендвіч-покоління» розширюється з огляду на потрібність допомагати як старим батькам, так і власним вже дорослим дітям[2]

Специфіка типології української родини, характерними формами якої є нуклеарні та трипоколінні сім'ї, визначає особливості функціонування її транснаціональної форми. Численні трудові мігранти з України розглядають міграцію як тимчасове вирішення їх проблем. Проте, як показує практика, нерозв'язані економічні проблеми та

обмежувальна іміграційна політика країн перебування впливає на їх мобільність і змушує залишатися у країнах призначення з правовим статусом чи без нього. У ході опитувань, здійсненим Міжнародним Благодійним Фондом «Карітас», було встановлено, що 80 % українців декларують намір повернутися на Батьківщину, хоча такий самий відсоток серед них не може з певністю сказати, коли це відбудеться [4, с. 66]. Прогнози українських експертів щодо масового повернення трудових мігрантів в Україну у зв'язку з кризою не здійснилися. Одні з них постараються залишитися в ЄС, інші перемістяться іншими країнами у пошуках заробітків, а ще інші повернуться з готовністю до наступних виїздів [4, с. 84].

За таких умов українська сім'я зазнає трансформацій та значної фрагментації, що тягне за собою ряд негативних наслідків, породжених довгими періодами розлуки та розпорошенням у різних країнах. Традиційна родинна структура та роль статей видозмінюються, діти, підлітки та прабатьки змушені брати на себе ризики та виконувати невластиві для них функції. Народжується нове явище – соціальні сироти, діти які зростають і виховуються без прямої опіки батьків та залишаються самотні батьки похилого віку.

У 2008 році Міжнародний інститут освіти, культури та зв'язків з діаспорою започаткував проект «Діти емігрантів про себе», результати якого показали, що відсутність батьків і їх неучасть у виховному процесі дитини утруднює формування у дитини позитивної моделі української родини, подолання стійкого стереотипу неповної сім'ї, який виробився у неї за час тривалої відсутності батьків. Відсутність батьків, яка є прямою загрозою формування девіантної поведінки дитини, що залишилася без належного догляду, вимагає додаткової уваги у до неї у позаурочний час. Адже психологічні травми, яких зазнають діти за умов тривалої розлуки з батьками, розриву родинних зв'язків, внаслідок часто жорстокого поводження з ними з боку родинного, шкільного оточення призводять до негативного сприйняття реалій і оточення, пошуку прихистку у молодіжних кримінальних середовищах, дитячого алкоголізму, наркоманії та проституції. Окрім того, утворюється своєрідний пласт утриманців – молодих працездатних людей, які живуть за надіслані їм кошти, зароблені їх батьками. Змінюється система ціннісних орієнтацій. За свідченням експертів до від'їзду батьків для дитини була важливою родинна атмосфера, становище батьків у суспільстві, навчання у престижній школі,

успішність та ін. Після від'їзду – можливість та вміння «красиво» жити – модно одягатися, тратити гроші на поїздки за кордон.

Якщо в контексті трудової міграції об'єктом досліджень ще є діти, що залишилися в країні проживання, та діти, що емігрували з батьками і опинилися перед лицем викликів, зумовлених новим середовищем, новою для них культурою, мовою, недостатністю інформації та доступу до сфери соціального обслуговування, то питання залишених самотніх батьків похилого віку опинилося навіть не на маргінесі таких досліджень, а поза ними. У Національній доповіді про людський розвиток 2011 запропоновано нову для України концепцію соціального відторгнення, яку визначено як процес, за якого окремі групи населення або окремі люди не мають можливості повною мірою брати участь у суспільному житті внаслідок своєї бідності, відсутності базових знань і можливостей, або в результаті дискримінації [6].

Зокрема зазначено, що більшість населення (69,6 відсотка) не вірить у здатність існуючої пенсійної системи задовольнити їх потреби. Ще більше (71,8 відсотка) не довіряє існуючій державній системі соціальної допомоги. Однак чи не головним проявом соціального відторгнення літніх осіб, зазначено у Доповіді, є їх ізольованість і неможливість задоволення потреб у спілкуванні, дозвіллі, участі в житті молодших поколінь і взаємодії з ними поза межами родини.

Через низьку матеріальну забезпеченість пенсіонери обмежені у доступі до якісного харчування, у купівлі необхідних ліків та отримання належної медичної допомоги, відвідування культурних заходів, можливості здійснювати подорожі чи купувати новий одяг, побутові прилади тощо. Обмеженість у забезпеченні найважливіших потреб у цьому віці може як викликати відчуття соціальної незахищеності та несправедливості, образи на суспільство, що виявилось не в змозі опікуватися на належному рівні людиною, так і спричинити появу депресивних та інших психічних розладів, безпосередньо пов'язаних із погіршенням самопочуття та розвитком низки захворювань. Врешті-решт утворюється замкнене коло, відправною точкою в якому виступають низькі доходи (тобто низький рівень пенсійного забезпечення), що породжує соціальне, політичне, культурне та інші форми відторгнення. За умови міграції членів родини самотні літні батьки не лише позбавлені опіки з боку своїх дітей, але й не можуть розраховувати на повноцінну опіку з боку держави.

На жаль, сучасний рівень надання медичної і соціальної допомоги населенню літнього віку в Україні не відповідає його реальним потребам і має високу соціально-демографічну вартість – зростання захворюваності і смертності. За словами Валентини Чайковської, головного позаштатного спеціаліста МОЗ України з геріатрії в Україні, відсутня єдина скоординована система геріатричної допомоги населенню. Проблема допомоги людям літнього віку визнана на міжнародному рівні [11].

Виконуючи рекомендації Мадридського міжнародного плану дій щодо старіння в рамках проекту Фонду народонаселення ООН, які націлені на усвідомлення проблеми урядами і стимулювання в різних країнах обговорення необхідності гарантувати людям похилого віку гідну старість, вільну від злиднів, Україна починає роботу в цьому напрямі. Але поки що проблем більше, ніж досягнень: дефіцит кваліфікованих кадрів, фінансів, відсутність державної програми медико-соціальної допомоги пенсіонерам.

І поки вдосконалення організаційно-структурного забезпечення **геріатричної допомоги** населенню знаходиться лише на шляху до розвитку і вдосконалення, залишаються самотні батьки, які найбільше страждають від неможливості спілкуватися з рідними, які виїхали на заробітки. Можемо стверджувати, що самотні люди похилого віку в Україні, це ті ж соціальні сироти, лише на іншому відтинку життя.

Ніколетта Д'Алессандро, координатор програм опіки над людьми похилого віку Римської мерії та католицької доброчинної організації *Comunita di Sant Egidio*, розмірковуючи про етичний клімат суспільства, наводить метафору англійського соціолога Зигмунта Баумана про те, чи може «міст» соціальної побудови нашого суспільства дозволити собі розкіш обійтися без найслабших своїх опор? «Вантажопідйомність моста, — стверджує Бауман, — вимірюється силою її найслабшої опори. Людські риси суспільства мають вимірюватися якістю життя найслабших його членів» [8].

Реалії показують наскільки еміграція інкорпорована у динаміку і потреби нашого суспільства. Це явище впливає на усіх членів родини, в тому числі й на жінок, які залишаються самотніми у країні походження через еміграцію чоловіків. Жінка у такій ситуації змушена виконувати усю повноту обов'язків не лише у питаннях виховання дітей та догляду за літніми батьками, але й у веденні домашнього господарства, стає більш вразливою до стресів та викликів, перед якими вона опинилася.

Слід також виокремити жіночу трудову еміграцію. Статус жінки з України за кордоном, сфери її працевлаштування, робота у сфері обслуговування, надання домашніх послуг тягнуть за собою такі ризики, як рабство, торгівлю людьми, домашнє та сексуальне насильство. Жінки–мігрантки можуть піддаватися дискримінації у множинних формах за ознаками статі, етнічної приналежності, інвалідності, віку. Транснаціональні матері, незважаючи на відстані і кордони, продовжують невинну діяльність, спрямовану не лише на своїх дітей, але й інших членів сімей, а також тих осіб (*caretakers*), що компенсують їх відсутність та здійснюють опіку над їх дітьми. В основі їх від'їзду лежить прагнення забезпечити добробут для дітей та їх майбутнє. Намагаючись підтримувати зв'язки та надавати допомогу на відстані, турбота про опіку завжди залишається фундаментальною, навіть, якщо вони не можуть її здійснювати в умовах щоденної фізичної присутності. З цією метою родини активно розвивають транснаціональні зв'язки, реальними перешкодами для яких виступають статус емігрантів, візові питання та рестриктивна міграційна політика країн проживання та походження. Якими б не були оціночні теорії транс націоналізму, важко заперечити, що у мікросоціальному плані дислокація родинних одиниць, члени яких живуть у різних країнах, і досвід дистантного материнства свідчить про значне зростання частоти і інтенсивності зв'язків та обмінів через кордони. Завдяки новітнім комунікаційним технологіям з'являються нові можливості, що полегшують на відстані спілкування між членами родини, розділеними через еміграцію.

Величезна роль у підтримці транснаціональної родини належить каналам зв'язку: телефонному зв'язку, листуванню з адресатом і транспортному сполученню, що дає можливість самій людині кудись дістатися. Проте, 20 відсотків домогосподарств в Україні досі не мають доступу до телефонного зв'язку і через це позбавлені необхідного спілкування. Майже половина проживає у сільській місцевості. Зважаючи на те, що загалом у сільській місцевості проживає 31 відсоток населення країни, то рівень відторгнення від послуг телефонного зв'язку для сільських мешканців у 1,5 рази перевищує середній рівень всього населення. Доступ до Інтернету мають 30 відсотків дорослого населення України (старше 18 років) або 11,4 млн. осіб. Основну групу користувачів становить молодь віком 18–29 (46,6 відсотка). Старша вікова група (від 50 років) характеризується низьким

рівнем користування Інтернетом (8,7 відсотка). Відповідно 70 відсотків населення України обмежено в задоволенні комунікативних потреб за допомогою мережі Інтернет [6].

Відсутність належної комунікації чинить негативний вплив на збереження єдності родини і часто є причиною не лише розриву зв'язків між членами сім'ї, але й призводить до розторгнення шлюбів та створення нових.

Отже, внаслідок еміграційних процесів, що охопили Україну за останні два десятиліття, спостерігається поява нового явища – транснаціональної сім'ї, яка характеризується дисперсією її членів через кордони та стійкою тривалістю зв'язків між ними. Існує ряд чинників, що впливають на її життя та функціонування, а саме рестриктивна міграційна політика, статус емігранта, візові проблеми, відсутність належних засобів комунікації. Міграція впливає на усіх членів транснаціональної сім'ї, для яких найхарактернішими типологічними видами є нуклеарна та трипоколінна.

Міграційна політика у сфері транснаціональних родин.

Міжнародно-правове регулювання праці трудових мігрантів здійснюється за допомогою міжнародних універсальних угод, прийнятих в межах ООН, МОП та інших міжнародних організацій, регіональних угод у Європі, Америці, Африці та Близькому Сході, двосторонніх угод різних держав.

Прийняття 18 грудня 1990 р. Генеральною Асамблеєю ООН Міжнародної конвенції про захист усіх трудящих-мігрантів і членів їх сімей міжнародно-правового акту, в якому знайшли закріплення детально розроблена система специфічних прав усіх трудових мігрантів і членів їх сімей, а також механізми реалізації цих прав, поклали початок новому, більш високому стану в розвитку міжнародного законодавства про трудових мігрантів. Цей етап супроводжується істотними змінами в регіональних системах захисту прав трудової міграції і розширенням двостороннього співробітництва держав, у якому є помітною і роль України, що уклала ряд двосторонніх угод у цій галузі. Проте, в силу різних проблем економічного, політичного, культурного характеру, навіть морально-етичних, існує досить великий розрив між правовою теорією і практикою окремих держав. Безпосередня регламентація прав і свобод людини, в тому числі трудових мігрантів, як і раніше, залишається внутрішньою справою кожної держави. Міжнародні норми в цій галузі у переважній більшості

випадків не можуть застосовуватися на території будь-якої держави прямо, а вимагають від неї вжиття певних заходів для своєї імплементації

У параграфі першому статті 23 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права (Міжнародний пакт ратифіковано Указом Президії Верховної Ради Української РСР N 2148-VIII (2148-08) від 19.10.73) зазначено: «Сім'я є природним і основним осередком суспільства і має право на захист з боку суспільства і держави». Еволюція родинних структур, яку спостерігаємо впродовж останніх десятиліть, відбувається поза кордонами. Міграція у світовому масштабі впровадила у багатьох країнах реципієнтах нові сімейні форми, які слід трактувати згідно з нормами сучасного міжнародного законодавства з прав Людини . У документах двох міжурядових організацій таких, як Міжнародна організація Праці та Рада Європи зазначено, що сепарація і тривала ізоляція є причинами біди і напруження як для іммігрантів, так і для залишених членів їх сімей, що перешкоджає їх нормальному існуванню.

Проте, на даний час міжнародна політика з питань міграції не реагує належним чином на виклики, зумовлені появою такого явища, як транснаціональна родина. Відповідно до визначення сім'ї (яке може значно відрізнятися відповідно від регіону і культури) і незалежно від міграційного статусу членів сім'ї виникла потреба у виробленні нової політики, спрямованої на збереження єдності сім'ї, як фундаментального права людини. Визначення «сім'ї» може бути суверенним рішенням кожної держави, але необхідно забезпечити рівність у трактуванні сім'ї.

Для глибшого розуміння причин та наслідків міграції деякі країни донори та країни реципієнти визнають важливість проблематики сім'ї та рівності статей. Сьогодні можемо констатувати значну кількість позитивної міграційної практики, яку спостерігаємо у розвинених країнах таких, як Австрія, Канада, Іспанія, Греція, Ізраїль, Італія, Португалія, особливо в тому, що стосується підтримки та соціального захисту жінок та дітей мігрантів, хоча для підтвердження суттєво не вистарчає оціночних та фактологічних даних. Практики, спрямовані на підтримку трудових мігрантів та їх родин, є успішнішими за умови спільної стратегії між країнами походження та країнами призначення, до яких належать двосторонні та багатосторонні угоди, чи протоколи намірів щодо працевлаштування, соціального захисту та

ін., що мають на меті збереження єдності родини, сприяння комунікації між мігрантами та їх родичами, що залишилися у країні походження. Проте, навіть за умови налагодженого партнерства з іншими країнами, зокрема у сфері допомоги транснаціональним родинам, вони мають односторонній характер.

Фундаментальним пріоритетом міжнародної міграційної політики є практика возз'єднання сімей, що реалізується у багатьох країнах призначення таких, як Австралія, Канада, Іспанія, США, Греція, Ізраїль, Італія, Велика Британія. Не менш важливим є законодавче та інституційне забезпечення допомоги транснаціональним сім'ям у країнах донорах та країнах реципієнтах, допомога та захист дітей мігрантів. На міжнародному рівні активно дискутуються питання ефективності політик та програм, спрямованих на підтримку транснаціональних родин; партнерства для допомоги дітям, що залишилися без опіки у країнах походження, та дітям, відлучених від батьків у країнах призначення; підтримки незареєстрованих дітей, батьки яких знаходяться на нелегальному становищі; механізми та інструментарій захисту мігрантів будь-якого періоду міграційного циклу у країнах походження, транзиту та призначення.

Україна прагне забезпечити захист українських трудових мігрантів за кордоном і цивілізоване вирішення проблем іммігрантів. У 1993 р. Україна дістала статус спостерігача в Міжнародній організації по міграції. Нею підписані угоди про взаємне працевлаштування громадян з рядом країн, прийнято ряд законодавчих актів, спрямованих на захист трудових мігрантів та ратифіковано ряд угод. Проте, поза увагою залишаються питання родини транснаціональних мігрантів, її функціонування та механізми захисту та збереження.

Таким чином, у зв'язку з потужними міграційними процесами, яких зазнала Україна, та міграційними настроями населення, що підтверджують намір виїхати з країни, у поле міграційної політики необхідно включити питання транснаціональної сім'ї – нового типу української родини, який утвердився впродовж останніх десятиліть; вивчити та імплементувати досвід іноземних країн щодо позитивних практик, які враховують проблематику транснаціональної сім'ї; проаналізувати міграцію жінок і дітей та вивчити можливі наслідки, яких зазнає родина у країні походження та родина у країні перебування; налагодити механізми обміну інформацією щодо вивчення наслідків міграції для дітей і жінок як у країнах донорах, так і

у країнах реципієнтах; вивчити можливості для укладання двосторонніх і багатосторонніх угод та протоколів намірів для підтримки та захисту транснаціональних рдин.

Література:

1. Головаха Є. Українське суспільство 1992–2008: Соціологічний моніторинг / Є. Головаха, Н. Паніна. – К. : Інститут соціології НАН України, – 2008. – 85 с.
2. Козаченко О. Сучасна багатопоколінна сім'я: занепад, чи розквіт? / О. Козаченко // Вісник Львів. Університету : Серія соціол., 2010. – Вип. 4. – С. 246–253.
3. Козаченко О. Трансформація багатопоколінної сім'ї: аспекти, тенденції та виклики майбутнього [Електронний ресурс] / О. Козаченко. – Режим доступу: http://www.sociology.kharkov.ua/socio/docs/magazin/soc_fut/1_2010/13.pdf
4. Марков І. Українська трудова міграція в ЄС: соціологічно-статистичний портрет / І. Марков // На роздоріжжі. Аналітичні матеріали комплексного дослідження процесів української трудової міграції / За ред. І. Маркова. – Львів, 2009.
5. Міжнародний дослідницький проект щодо ціннісних орієнтацій громадян «Світові цінності» (World Values Survey, WVS), 5-а хвиля (2005–2008 рр.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.worldvaluessurvey.org>
6. Національна доповідь про людський розвиток 2011. Україна на шляху до соціального залучення [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.undp.org.ua/files/ua_95644NHDR_2011_Ukr.pdf
7. Ноур А. Особливості становлення та розвитку молодих сімей в Україні / А. Ноур //Український соціум. – 2003. – № 1(2). – С. 61–71.
8. Онищенко О. Кому потрібні люди похилого віку. / О. Онищенко // «Дзеркало тижня». – № 48, 25 грудня 2010. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://dt.ua/SOCIETY/komu_potribni_lyudi_pohilogo_viku-61766.html
9. Пальян З. Структурні чинники народжуваності в Україні:

- статистичний аспект / З. Пальян. [Електронний ресурс] – Режим доступу:
www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Etp/2009_22/Pal'yan.pdf
10. Раєвська Я. М. Феномен дистантної сім'ї та її вплив на особистість підлітка / Я. М. Раєвська // Збірник наукових праць К-ПНУ імені Івана Огієнка, Інституту психології ім. Г. С. Костюка НАПН України. – К.: Видавництво, рік. – С. 280-290.
 11. Чайковська В. Геріатрична допомога населенню: виклики і перспективи / В. Чайковська. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://family-doctor.com.ua/geriatriчна-dopomoga-naselennyu/>
 12. Basch, L. Nations Unbound: Transnational Projects, Postcolonial Predicaments, and Deterritorialized Nation-States. / L. Basch, N. G. Schiller, C. S. Blanc. – New York : Gordon and Breach., 1994 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [URL:http://www.questia.com/PM.qst;jsessionid](http://www.questia.com/PM.qst;jsessionid)
 13. Glick S. N., Basch L., Blanc-Szanton C. (eds.). Towards a Transnational Perspective on Migration. Race, Class, Ethnicity, and Nationalism Reconsidered. N.Y.: Annals of the New York Academy of Sciences, 1992. Vol. 645.
 14. Bryceson D. The transnational family / D. Bryceson, U. Vuorela // New European Frontier and Global Networks. – Oxford, Berg, 2002 .
 15. Fonte J. To «Possess the National Consciousness of an American» / US Center of Immigration Studies. Cantigny Conference Series. Immigration and Citizenship in America. July, 2000. Wheaton, IL. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.cis.org/articles/cantigny/fonte.html>
 16. Gardner K. Transnational households and ritual: an overview / K.Gardner, R. Grillo // Global Networks. – 2002. – Vol. 2. – P. 179-90.
 17. Herrera Lima F. Transnational families: institutions of transnational social space / Lima F. Herrera // New Transnational Social Spaces. – London : Routledge. – 2001. – P. 77-93.
 18. Ho C.C.T. The internationalization of kinship and the feminization of Caribbean migration: The case of AfroTrinidadian

- immigrants in Los Angeles / C.C.T. Ho // Human Organization. – 1993. – Vol. 52, № 1. – P. 32-40.
19. Ho E. S. Multi-local residence, transnational networks : Chinese astronaut families in New Zealand / E. S. Ho // Asian and Pacific Migration Journal. – 2002. – Vol. 11, № 1. – P. 145-164.
20. Hochschild A. R. Global care chains and emotional surplus value / A. R. Hochschild // On the Edge; Living with Global Capitalism. - London, Sage, 2000. – P. 130-146.
21. Lobel O. Family geographies : global, care chains, transnational parenthood and new legal challenges in an era of labour globalization / O. Lobel // Law and Geography. – Oxford : Oxford University Press. – 2003. – P. 175-187.
22. Parrenas R. S. Mothering from a distance: emotions, gender and intergenerational relations in Filipino Transnational families / R. S. Parrenas // Feminist Studies. – 2001. - Vol. 27, № 2. – P. 361-90.
23. Pries L. The Disruption of Social and Geographic Space Mexican-US Migration and the Emergence of Transnational Social Spaces. / International Sociology. March 2001. Vol 16(1): 55-74. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://club.fom.ru/books/Pries01_1.pdf
24. Race, Class, Ethnicity, and Nationalism Reconsidered. – N.Y. : Annals of the New York Academy of Sciences, 1992. Vol. 645.
25. Rouse R. C. Mexican migration to the United States: family relations in the development of a transnational migrant / R. C. Rouse. – Standford : Standford University, 1989.
26. Sole C., Parella S., Cavalcanti L. Las dinamicas de vinculacion transnacional de los estados latinoamericanos y sus diasporas. / Simposio Internacional: Nuevos Retos del Transnacionalismo en el Estudio de las Migraciones. Barcelona, 2008.
27. Wiltshire R. Implications of transnational migration for nationalism: The Caribbean Example / R. Wiltshire, Glick Schiller, 1992.

СЕКЦІЙНІ ЗАСІДАННЯ

Віка Авраменко

МОЛОДЬ ТРАНСНАЦІОНАЛЬНИХ СІМЕЙ В УКРАЇНІ: «ВІДПЛИВ МІЗКІВ» І ВИБІР МОДЕЛЕЙ ЖИТТЄВОГО ШЛЯХУ

Матеріали цієї статті свідчать про те, що трудова міграція чинить негативний вплив на ментальність і сімейні цінності молоді в транснаціональних сім'ях в Україні, заохочуючи меркантильні й егоїстичні інтереси в особистих відносинах і послаблюючи родинні зв'язки. Зворотньою стороною економічного благополуччя транснаціональних сімей часто є те, що споживчі інтереси молоді домінують над їх сімейними цінностями. Значна частина молодих людей з родин мігрантів визначають свою модель життєвого шляху як заробіток на життя за кордоном за прикладом батьків.

Феномен міграції споконвіку супроводжував життя людини та суспільні процеси. Отже, існують універсальні виміри та певні схеми міграції, які спрацьовують скрізь і завжди. Проте сучасні міграційні феномени в умовах глобалізації несуть у собі якісно нові риси і проблеми, визначенням та дослідженням яких займається, наприклад, Міжнародна організація з міграції. З точки зору її фахівців, найзначнішою на сьогодні українською проблематикою стали так звані транснаціональні родини, в яких діти та їхні батьки – трудові мігранти змушені проживати в різних країнах.

На нашу думку, головною проблемою утворення транснаціональних сімей є «відплив мізків» – характерне явище для сучасної Української держави.

«Відплив мізків» – процес, при якому з країни або регіону емігрують вчені, фахівці і кваліфіковані робітники з економічних, рідше політичних, релігійних чи інших причин. Це міграція освічених або професійних кадрів з однієї країни, сектора економіки або галузі в іншу,

зазвичай для отримання кращої оплати або умов життя [1, 13 – 44].

Армія українських заробітчан, згідно з офіційною статистикою, становить 1,5 млн осіб. Проте в реальності, за оцінками експертів (Expat explorer банківської групи HSBC), вона в кілька разів більше – близько 4,5 млн українців. Основні напрямки трудової міграції: Росія (48,1 %), Італія (13,4 %), Польща (8,0 %), Угорщина (3,2 %), Іспанія (2,7 %), Португалія (2,6 %) та інші країни (10,1 %).

Зараз основну масу кваліфікованих емігрантів України становлять молоді люди з вищою освітою. Причини очевидні: низька зарплата, відсутність перспектив і можливостей займатися науковою діяльністю. Як правило, виїжджають найбільш талановиті. В основному українські «мізки» їдуть працювати туди, де кращі умови, якість життя – в Західну Європу і Північну Америку. В якості активних «країн-імпортерів» українських талантів традиційно виступають США, Німеччина та Великобританія.

Ситуація в країні така, що молоді фахівці, які виходять в життя зі свіжими дипломами, часто залишаються «за бортом». На сьогодні бути потрібним в Україні за фахом, що був отриманий в вузі, – доля небагатьох студентів. Ринок робочої сили не має чіткого регулювання, тому «відплив мізків» дуже небезпечний для економічного розвитку країни і займає останнім часом одне з головних місць в економічній теорії. Сьогодні видається важливим і потрібним шукати і аналізувати причини, які спонукають молоде покоління шукати визнання в науковій і громадській сфері не в себе на батьківщині, а в більш розвинених країнах. Бо, зрозумівши причини, ми можемо скласти об'єктивну картину проблеми і спробувати спрогнозувати шляхи її вирішення. Досліджень у цій галузі надзвичайно мало. Існування проблеми визнається, однак їй не надається наукове обґрунтування [4, 302].

Тому всім українцям варто разом задуматися над такими питаннями:

«Що викликає міграцію, які її мета і наслідки?»; «Чому в Україні часто мігрують жінки?»; «Як це відбувається на українських сім'ях, на українському суспільстві?»; «Як сприймається жінка-мігрантка в українському суспільстві?»; «Як сприймають її в країні нового проживання?»; «Куди їдуть українці?»; «Які можливості працевлаштування знаходять у новій країні?»

Щирі та усвідомлені відповіді на поки ще досить риторичні в загальноукраїнському контексті питання, можливо, здатні пробудити

індивідуальну та колективну відповідальність за проблему транснаціональних сімей в Україні.

Для вчених і висококваліфікованих фахівців вельми значущим є незадоволеність можливостями реалізації свого творчого і наукового потенціалу через наступні причини:

- недостатнє фінансування науки, матеріально-технічного забезпечення дослідницького процесу, повільне впровадження результатів наукових досліджень у виробництво, низька матеріальна і моральна оцінка праці вчених;
- низький рівень науково-інформаційного забезпечення теоретичних досліджень і розробок, відсутність сучасного наукового обладнання;
- незахищеність прав власності на продукти інтелектуальної праці;
- матеріальні, інформаційні та інші обмеження можливостей спілкування із зарубіжними колегами;
- недостатнє надання можливостей для професійного росту [2].

Наші фахівці, їдучи працювати за кордон, зменшують робочий потенціал України, посилюючи при цьому економіку інших країн. Крім того, це негативно позначається на демографії країни. Основна ж маса емігрантів створюють за кордоном сім'ї, поліпшуючи при цьому демографічну ситуацію в іноземній країні. Висококваліфіковані спеціалісти, що родом з України, приносять славу та визнання тим країнам, де проживають, а не своїй батьківщині [7, 173].

Тому, на мою думку, створення транснаціональних сімей прямо пропорційно залежить від ставлення держави до «відпливу мізків»: доки держава не створить відповідних умов для молодих спеціалістів, науковців, доти цю проблему вирішувати буде складно.

В листопаді 2011 року в СумДПУ ім. А. С.Макаренка серед студентів нами було проведено соціальне дослідження на тему: «Ставлення студентів СумДПУ ім. А. С.Макаренка до проблеми «відпливу мізків» з України». Результати роботи подані нижче в таблиці:

Таблиця 1.

Номер запитання	Запитання	Варіант відповіді	Загальний відсоток, %
1	Ви знаєте, що таке «відплив мізків»?	1) Так;	72,5
		2) Ні;	10
		3) Важко сказати.	17,5
2.	Як Ви можете охарактеризувати свій матеріальний стан?	1) Високий;	0
		2) Середній;	77,5
		3) Нижче середнього;	7,5
		4) За межею бідності;	2,5
		5) Важко сказати.	12,5
3.	Як, на Вашу думку, можна охарактеризувати термін «відплив мізків»?	1) Від'їзд за кордон розумних, талановитих людей, учених;	92,5
		2) Бідність для країни;	2,5
		3) Вірний вибір;	2,5
		4) Важко сказати	2,5
4	Як особисто Ви ставитесь до факту від'їзду за кордон кваліфікованих кадрів?	1) Позитивно;	25
		2) Негативно;	42,5
		3) Нейтрально;	25
		4) Важко сказати.	7,5
5.	Які, на Вашу думку, причини «відпливу мізків» із України?	1) Погані умови для роботи;	20
		2) Низький рівень заробітної плати;	22,5
		3) За кордоном завжди краще;	10
		4) Немає можливості реалізувати свої ідеї;	35
		5) Немає підтримки молодим ученим;	12,5
		6) Інше.	0

6	Чи турбує Вас, що кращі спеціалісти їдуть на роботу за кордон?	1) Так, турбує дуже сильно;	42,5
		2) Не дуже	45
		3) Зовсім не турбує;	7,5
		4) Важко сказати.	5
7.	Особисто Ви розглядаєте можливість виїхати за кордон для продовження освіти чи роботи?	1) Так;	40
		2) Можливо;	40
		3) Ні;	17,5
		4) Важко сказати.	12,5
8.	Як ви вважаєте, де вищий рівень вищої освіти?	1) В Україні;	22,5
		2) За кордоном;	62,5
		3) Приблизно однаковий скрізь;	10
		4) Важко сказати.	5
9.	Як ви вважаєте, де зустрічається феномен «відпливу мізків»?	1) Тільки в Україні;	22,5
		2) Скрізь;	47,5
		3) Ніде;	2,5
		4) Важко сказати.	27,5
10.	Чому Ви вирішили отримати вищу освіту?	1) Вплинули рідні;	12,5
		2) Мені сподобалась моя спеціальність;	32,5
		3) Сподіваюсь на гарну роботу по закінченні ВНЗ;	47,5
		4) Важко сказати.	7,5
11.	Як Ви вважаєте, особисто Вам реально знайти роботу за кордоном?	1) Так;	35
		2) Ні;	17,5
		3) Важко сказати.	47,5

12	Як Ви вважаєте, від'їзд спеціалістів за кордон небезпечний для України?	1) Так;	62,5
		2) Ні;	25
		3) Важко сказати.	12,5
13	Які країни, на Вашу думку, є найбільш привабливі для від'їзду ?	США	47,5
		Німеччина	17,5
		Росія	15
		Англія	20
14.	Як Ви ставитесь до громадян інших країн, які проживають на Україні?	1) Позитивно;	12,5
		2) Негативно;	15
		3) Нейтрально;	67,5
		4) Важко сказати.	5
15.	Чи вважаєте Ви, що вони займають робочі місця, що по праву належать українцям?	1) Так;	32,5
		2) Ні;	27,5
		3) Важко сказати.	40
16.	Як Ви ставитесь до того, що іноземці навчаються поряд з нашими студентами?	1) Позитивно;	35
		2) Негативно;	17,5
		3) Нейтрально;	47,5
		4) Важко сказати.	0

Щодо цього були зроблені висновки і встановлено, що студенти негативно ставляться до феномену «відпливу мізків», але умови життя в Україні не відповідають їх уявленням, тому варто чекати кращого. При з'ясуванні причин еміграції перш за все необхідно звернути увагу на економічне становище молоді в Україні. Отже, слід шукати коріння тих процесів, що проявляються на поверхні в еміграційних спалахах.

Справжні причини еміграції, створення транснаціональних сімей серед української молоді України – це бажання поліпшити своє злиденне становище. Ми стверджуємо про необхідність досліджувати новий феномен – транснаціональні сім'ї, які виникли внаслідок зовнішньої трудової міграції; причини, соціально-економічну природу

виникнення таких сімей тощо. У своєму дослідженні ми ще раз підкреслили, що приводом для існування транснаціональних сімей передусім треба вважати матеріальну скруту українського населення.

Література:

1. Бурдуков П. Т. «Утечку умов» можно сделать обратимой / Бурдуков П. Т., Звычайный Ю. Н. // Управление персоналом. – 2001. – №10. – С. 13-44.
2. Глазьев С., Малков. «Утечка мозгов» и общественное сознание / Глазьев С., Малков В. // Российский экономический журнал. – 1992. – №1.
3. Маслов Е. В. Управление персоналом предприятия: учеб. Пособие / Е. В. Маслов. – Новосибирск: ИНФРА, 2001. – 309 с.
4. Моисеев Н. Н. Как далеко до завтрашнего дня: Свободные размышления 1917-1993.– М.: АО Аспект Пресс, 1994. – 302 с.
5. Наука в России / Президиум РАН, М-во науки и техн. политики РФ.– М., 2000. – № 8. – С. 11-18.
6. Наука и жизнь / Ред. журн. – М: Пресса, 1998.– № 7. – С. 41-44.
7. Ушкалов И. Г. Утечка умов: причины, масштабы, последствия / Ушкалов И. Г., Малаха И. А. – М.: Эдиториал, 1999. – 173 с.
8. 8. Шлепаков А. Н. США: «похищение умов» в прошлом и настоящем / Шлепаков А. Н., Смирнова Л. А. – М.: Мысль, 1983. – 182 с.

Віктор Азаренков, Микола Кобозев, Андрій Азаренков

РОЛЬ ОСВІТИ ЯК КОМПЛЕКСНОЇ ІНФОРМАЦІЇ У СТВОРЕННІ ТРАНСНАЦІОНАЛЬНИХ СІМЕЙ

Декілька сотень років ведеться інформаційна війна проти України, яка постійно коригується її авторами з метою одурманення українців для розколу єдності нації і недопущення національних кадрів до управління державою, намагання дурити кожне покоління українців.

На це спрямовані всі засоби інформації, культури, релігії. Сотні років навколо українців створюється брехливе інформаційне поле, з якого їм не дають вийти, і внаслідок цього українці не лише не мали влади на своїй землі, а в цілому не мали єдиної української держави. Особливо агресивним було керівництво нахабної більшовицької влади та їх однодумців уже в незалежній Україні: війни, голодомори, революції, тюрми для інтелігенції і національно-свідомих українців. Вбивство В. Чорновола і багатьох інших патріотів України – яскраве тому свідчення.

Як справедливо відзначає в своїй роботі «Освіта в Україні: владі не потрібні розумні громадяни» Роксолана Май, якісна та різностороння освіта людини впливає на її інтелект і сприйняття світу. Вона дозволяє оцінити якість життя і зіставити реальність з вигадкою, роблячи висновки з чужих помилок, щоб у своєму житті їх не повторювати. Вона розвиває кругозір і дозволяє людині мислити раціонально, йдучи від примітиву, що ґрунтується на хлібі і видовищах [1]. А якщо це так, то кому вона в Україні потрібна, оскільки для сьогодишньої влади освічена особа небезпечніша за танки, тому що її потреби не зациклені на сексі, хлібі і наркотиках. Їй потрібний розвиток, справедливість і цінності, що дозволяють людині почувати себе індивідуальністю, а не бидлом. А це погано для нинішньої влади, їй такі особи не потрібні. Ними складно управляти і маніпулювати, вони не вірять в казки про «порожні бюджети», оскільки можуть порахувати, скільки з цих бюджетів вкрали ті, хто пропонує людям затягнути пояси.

Через те влада ставить перед собою мету знищити освіту в її істинному сенсі, залишивши її імітацію, коли ті, хто зрештою ніби отримують дипломи, дипломованими фахівцями залишатимуться тільки на папері а насправді залишаться неуками, що не мають елементарних знань з отриманої спеціальності.

Проте і не це найстрашніше. Влада, розуміючи, що з охочих вчитися можуть все ж вибиватися генії, тепер поставила собі за мету максимально скоротити допуск випускників у ВНЗ, знизивши кількість вищих учбових закладів, а значить – і кількість студентів. Навіщо країні розумні люди? Їй потрібні раби, які працюють на заводах тих, хто очолює цю владу. А якщо на завод прийде розумна людина, він же, гад, захоче створити незалежну профспілку, вимагатиме якісного рівня життя і нормальних умов праці. А той, хто і три класи не закінчив, – йому все одно, оскільки він нічого кращого за рідний завод не бачить, тобто радий шматку хліба, сексу у бараку і гарячій воді щопонеділка.

І ось українська влада, усвідомлюючи привабливість неписьменності суспільства, у черговий раз почала мавпувати, переймаючи досвід своїх панів з Кремля, які вже ухвалили федеральний закон ФЗ-83 «Про внесення змін до окремих законодавчих актів Російської Федерації у зв'язку із вдосконаленням правового положення державних (муніципальних) установ», що, як говорять російські експерти, дозволяє по максимуму скоротити число дітей, які зможуть отримати хоч якусь освіту. За новим російським законом, більшість предметів у дитсадках і школах стануть недоступними для дітей, оскільки дотуватися з бюджету буде тільки чотири предмети, а усі інші предмети діти зможуть учити тільки за гроші. Ось і виходить, що якщо батьки не дуже забезпечені, то отримати навіть повну середню освіту зможе не кожна дитина, а якщо дітей декілька, то, можливо, з сім'ї – тільки одна.

Коли дізнаєшся про ухвалення подібних законопроектів в Росії (хоча його назва ніби говорить про добродійні наміри), розумієш, чому Табачник в Україні так послідовно знущується з української освіти. Він, як і його співтовариші з Кремля, розуміє, що освіта небезпечна, а значить – її треба знищити.

Адже недаремно скандальний Жириновський озвучив посилення як російським, так і українським олігархам, в якому констатував, що «народ має бути безграмотним, не потрібно нікого навчати, революції завжди роблять освічені».

А навіщо олігархам люди, здатні очолювати акції протестів? Їх і так дратує, що за два роки панування Партії регіонів сталося акцій і протестів більше, ніж за десять років кучмівського правління.

Але, як заявив офіційний мільйонер Тігіпко, який, як і більшість посіпак від ПР, у кризовий рік, при божевільній інфляції, тотальному

подорожчання продуктів, енергоносіїв і повному зубожінні українських громадян, став значно багатший: влада продовжуватиме просувати свої реформи. А те, що їх інакше як геноцидом українців і не назвеш, то це справа третя.

Та і хто думатиме про народ, про його освіту, лікування і якісне харчування? Навіщо здорова і процвітаюча нація тим, хто хоче мати рабів? Ось, наприклад, Близнюк, міністр житлово-комунального господарства, якимось, помудрувавши, запропонував переселяти літніх людей в малогабаритні квартири, тому як вони, мовляв, живучи в трикімнатних квартирах, отримуючи пільги і субсидії, не зацікавлені платити по тарифах ЖКГ. А те, що практично усі чиновники і нардепи загрузли у всіляких пільгах і дотаціях, що дозволяють їм не платити за реальне споживання тієї ж електроенергії і води, – цього він не озвучив. Адже жоден з представників влади не збирається економити на собі і своїх дітях. А ось на українцях – будь ласка.

І економія на охороні здоров'я і освіті, тоді як на обслуговування чиновників Януковича і його апарату виділення засобів зростає, доводить, що владі не потрібні здорові і розумні люди. Своїх дітей влада вже давно навчає за межами України. Та і сама вважає за краще лікуватися в зарубіжних клініках, а ось українців хочуть позбавити можливості отримувати хорошу, якісну, а головне – доступну освіту і медичну допомогу. І цей геноцид нації влада називає реформами.

Отже, напевно, не за горами час, коли і в Україні з'явиться законопроект, злизаний з російського, який на законодавчому рівні позбавить українців можливості здобувати навіть середню освіту. Учитимуть писати, рахувати, та і годі. Навіщо рабові міркувати про Гогена, розуміти, що таке економіка, та усвідомлювати, що якість життя може бути кращою? Раб повинен знати своє місце: працювати по 14 годин на добу, жити у бараку, сплачуючи за нього велику частину своїх прибутків, ну і народжувати рабів – без інтелекту, бажання вчитися і пізнавати світ. А для цього рабів треба утримувати на повідку: обмеживши їм доступ до освіти і медицини але давши можливість вживати неякісне спиртне і приймати дешеву наркоти (офіційно оголосивши з нею боротьбу на державному рівні, а то «ідіоти» з Європи грошей не дадуть).

Отже, завдання цієї влади – перетворювати людей на сіру масу, що намагається вижити в нелюдських умовах цієї країни (коли в містечку або селі немає ні школи, ні фельдшерського пункту, ні

робочих місць), яку на міжнародних рівнях Янукович з високо піднятою головою називатиме центром Європи.

Все вищенаведене готує умови для виникнення 5-ї хвилі еміграції і сприятиме збільшенню транснаціональних сімей мігрантів з України в європейські, американські та інші держави світу. Емігранти 4-ї хвилі створили багато транснаціональних сімей, і кількість їх швидко зростає, тому що молоді люди не хочуть бути рабами на своїй Богом даній землі, не хочуть бути рабами антиукраїнської влади і всіляко намагаються розірвати брехливе інформаційне поле. Цей процес не зупинити доти, доки Україною будуть правити люди, які не є патріотами. Взагалі процес створення транснаціональних сімей абсолютно природний, і ми бачимо, що і Росія, й азійські країни інших частин земної кулі відчують зростання транснаціональних сімей. Цьому сприяють як соціально-політичні, так і економічні умови і катастрофи.

Транснаціональні сім'ї служать більш стрімкому взаємопроникненню культур народів.

Література:

1. Інформаційний лист Рівненського обласного товариства козаків (Рівненська Січ Війська Запорізького ім. Н. Хасевича) Козацька грамота. стор. 3 2011 р.

Юлія Бегай

ПЕРЕВАГИ ТА НЕДОЛІКИ «ВІДПЛИВУ ІНТЕЛЕКТУ» У КОНТЕКСТІ ПОСИЛЕНОЇ ІНТЕГРАЦІЇ СУСПІЛЬСТВА

Однією із найгостріших проблем сучасності в рамках міграційної політики вважають таке явище, як «відплив умів», що найчастіше виступає як аналог інтелектуальної міграції. У своєму змісті цей процес приховує еміграцію висококваліфікованих вчених та фахівців на тимчасове або постійне місце проживання, що згодом призводить до невтішних наслідків, а саме – занепаду вітчизняної науки та відсутності висококваліфікованих кадрів, що зможуть стати світилами в сфері управління та виробництва, в чому, власне, є першочергова необхідність у нашій країні.

Достатньо обґрунтоване поняття інтелектуальної міграції та явища «відпливу інтелекту» у працях вітчизняних та російських науковців: В. В. Омельченко, А. О. Грудзінського, В. А. Іонцевої, Я. В. Петрової, І. О. Малахи, Є. В. Тюрюканової, І. Г. Ушкалової, Т. М. Юдіної, Л. І. Леденьової та Т. В. Наумової. Багато уваги вивченню цього явища було приділено викладачами Харківського національного університету ім. Каразіна, серед них праці Н. Є. Прохоренко та В. М. Ніколаєвського. У праці Л. І. Леденьової проаналізовані проблеми освіти студентів за кордоном в ході інтернаціоналізації суспільства. Т. В. Наумова у своїх публікаціях сформуvala образ «інтелектуального мігранта» та висвітлила основні причини виникнення інтелектуальної міграції. Багато уваги у вивченні першоджерел виникнення інтелектуальної міграції приділив А. О. Грудзінський, де наголошує на виникненні так званого явища «академічного капіталізму» та розглядає можливості міждержавної кооперації без «відпливу інтелектів» [2, с. 124]. Яскраву ідентифікацію та обґрунтування факторів «відтоку інтелекту» було висвітлено в працях І. О. Малахи та І. Г. Ушкалова.

Однак чітке формулювання в комплексному вигляді можливих переваг та недоліків не часто зустрічається серед вітчизняної наукової літератури, що підтверджує актуальність вивчення цього питання. Метою написання статті є конструктивний аналіз можливих наслідків «відтоку інтелекту», оскільки, за версією багатьох дослідників, цілкова нейтралізація цього явища неможлива.

Слід зазначити, що явище «відпливу інтелекту» властиве практично всім країнам, що стають на шлях зміни соціального устрою й економічного реформування. І особливо тим, чия економіка не дає змоги забезпечити відповідне працевлаштування фахівців, підготовлених у сфері вищої освіти. Такі країни є інтелектуальними донорами, оскільки значна частина їхніх високоосвічених спеціалістів виїжджає до багатших держав у пошуках кращого життя та гідного матеріального забезпечення.

Для того, щоб визначити основні причини інтелектуальної міграції, слід логічно поділити їх на дві категорії, якими виступає низка відштовхуючих та притягуючи факторів [1, с. 143]. Відповідно, відштовхуючі характерні для країни-донора, яка і постачає «інтелекти» до приймаючої країни-реципієнта, де, відповідно, існують певні притягуючі фактори [5, с. 74].

Заслуговує на увагу визначення основних причин «відтоку інтелекту» в Україні. Згідно з опитуванням, що було проведене в відділі реєстрації віз, більшість потенційних та наявних мігрантів-інтелектуалів виїжджають через бажання самореалізації та вдосконалення здібностей і можливості набуття нового досвіду [6]. Не менш важливим є і соціальне та матеріальне забезпечення, що в країнах, де зосереджені основні потоки вчених-мігрантів з України, є значно вищим. Так, для порівняння, оклади, наприклад, українських вчених академічних інститутів у багато разів менші від зарплат їхніх американських колег. Для молодих наукових співробітників цей розрив складає не менше 15-20 разів, при цьому рівень споживчих цін в Україні складає не менше 70% від рівня цін у США. Дані з Індії говорять про те, що висококваліфіковані спеціалісти в області комп'ютерних та інформаційних технологій можуть розраховувати на Батьківщині на заробітну плату в 100-120 разів меншу, ніж у наукових центрах США або Канади. Цим, у першу чергу, пояснюється той факт, що Індія є найбільшим у світі «постачальником» спеціалістів цієї фахової групи на світовий ринок праці [6].

Крім того, до відштовхуючих факторів, які сприяють розширенню «відпливу інтелекту», належить низка політичних та економічних чинників. А найважливіше – це суттєве та перманентне знецінювання статусу науковця, діяльність якого обмежена відсутністю свободи якісного проведення наукових досліджень та експериментів, що супроводжується амортизованим морально застарілим

устаткуванням, а найголовніше – відсутністю кінцевого споживача [2, 124]. Така ситуація, безумовно, є небажаною для науковців, адже, працюючи без гідної матеріальної нагороди та без визнання статусу, що є надзвичайно важливо для діячів науки, з'являється так званий інстинкт самореалізації, який веде до раціонального рішення – пошуку локалізації, де праця буде гідно цінуватись та винагороджуватися.

За результатами дослідження «Brain Strain: Optimising Highly Skilled Migration From Developing Countries», що було проведене групою демографів із Джорджтаунського університету, кожен десятий, хто має диплом про вищу освіту, народжений у країнах, що розвиваються, живе та працює в розвинених державах світу [6].

Наслідки, зазвичай, невтішні, адже з масовим виїздом висококваліфікованих вчених за кордон відбувається катастрофічна втрата інтелектуального потенціалу країни, що є рушійною силою управління нематеріальними та матеріальними ресурсами. Загальновідомо, що середній вік «інтелектуального мігранта» коливається в межах 20-30 років, що є найпродуктивнішим часом діяльності та працездатності. Це може також підсилити явище старіння нації та деградація майбутнього покоління, адже з посиленням виїздом молодих талановитих громадян згодом нікому буде навчати майбутнє покоління. Погіршуються можливості національного соціально-економічного розвитку, послаблюються позиції держав-донорів на міжнародному ринку праці.

Крім того, слід врахувати і те, що не всі науковці, які емігрували за кордон в пошуках кращої долі, працюють за спеціальністю та гідно влаштовуються на новому місці. За даними досліджень, лише п'ята частина емігрантів влаштовуються за науковою кваліфікацією, причому не менше 2-3 років іде на адаптацію та вирішення мовних, соціальних і психологічних проблем [7]. Багато вчених, які від'їжджають з України, практично поривають із своїми професіями, втрачають науковий потенціал і, як наслідок, дискваліфікуються. І навіть у випадку їх реєміграції вони фактично втрачені для науки – як вітчизняної, так і світової.

Однак є і позитивні наслідки явища «відтоку інтелекту», що найбільш вигідними є безпосередньо для самих мігрантів-науковців. Така міграція виступає фактором глобального соціально-економічного розвитку, закономірним рухом «людського капіталу» на міжнародному ринку. Інтелектуальна міграція сприяє світовому обміну знаннями, що в ході вивчення цього процесу отримало назву «циркуляція інтелекту»

[4, с. 493]. Про це свідчать роботи багатьох західних економістів, які вже протягом 40 років закликають переглянути концепцію «впливу інтелектів» і взамін пропонують концепцію «обміну розумами» (brain circulation). У той же час інтелектуальна міграція може використовуватися як інструмент у конкурентній боротьбі за побудову постіндустріального інформаційного суспільства.

Ще одним позитивним фактором процесу інтелектуальної міграції є можливість формування потужного наукового контингенту вітчизняних вчених, котрі працюють в науково-дослідних та навчальних закладах різних типів за кордоном. Своєю діяльністю вони роблять значний внесок у розвиток світової науки й одночасно впливають на стан науково-освітнього процесу в Україні. Наприклад, можемо взяти наукові відкриття в області біології (пов'язані із генетично модифікованими організмами), які потребують для своєї оцінки компетентних висококваліфікованих фахівців. Так, наші молоді вчені С. Комарницький, М. і Л. Борисюки, М. Коломієць опублікували фундаментальні праці з біотехнології, генетики, фітофторозу в журналі *Plant Physiology*, який зараз має один із найвищий наукових рейтингів [7].

Крім того, за даними соціологічного опитування, що проводилось компанією Research & Branding Group, 70 % вчених планують повернутися в Україну при поліпшенні економічного та політичного становища держави та продовжувати свою діяльність на батьківщині і, як результат, збагачувати її науково-інтелектуальний потенціал, що дасть можливість просунутись на декілька щаблів вперед до міжнародної інтеграції і посилити конкурентоспроможність на міжнародній арені.

Підсумовуючи вищевикладене, можна сказати, що логічне розв'язання проблеми потребує раціонального рішення як з боку влади, так і з боку суспільства, в тому числі кожного індивіда окремо. Крім цього, слід розширювати співпрацю з нашими ученими, котрі працюють за кордоном. Це і є одним із найважливіших механізмів розвитку кадрового потенціалу вітчизняної науки, особливо з огляду на розрив в наукових поколіннях та з метою уникнення деградації майбутнього покоління. Управління міграційними процесами у значній мірі повинне бути спрямоване на створення таких умов, які б сприяли збереженню та нарощуванню інтелектуально-трудоного потенціалу нації з метою його подальшого ефективного використання для соціально-економічного розвитку України.

Література:

1. Ніколаєвський, В. М. Інтелектуальна міграція: причини, наслідки, виклики [Текст] / В. М. Ніколаєвський, В. В. Омельченко // Вісник ХНУ ім. В. Н. Каразіна. «Соціологічні дослідження сучасного суспільства: методологія, теорія, методи». - 2006. - № 723. - С. 140-147.
2. Грудзинский, А. О. Европейский трансфер технологий: кооперация без «утечки мозгов» [Текст] / А. О. Грудзинский, Е. С. Балабанова, О. А. Пекушкина // Социологические исследования. - 2004. - № 11. - С. 123-131.
3. Мирончук О. Відплив інтелекту» як фактор конкурентноспроможності в глобалізованому світі/ Мирончук О.// Збірник наукових праць. - 2011. - № 1. - С. 178-185.
4. Ніколаєвський В. М., Прохоренко Н. Є. Сучасні тенденції інтелектуальної міграції в Україні/ Ніколаєвський В. М., Прохоренко Н. Є.//Збірник науковий праць. - 2010. с. 492-496.
5. Прохоренко Н. Є Інтелектуальна міграція: причини та чинники/Прохоренко Н. Є.// СОЦИОПРОСТІР: Міждисциплінарний збірник наукових праць з соціології та соціальної роботи. - 2010. - №1. - с. 73-76.
6. Reassessing the Impacts of Brain Drain on Developing countries [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://www.migrationinformation.org>, серпень 2005 р.
7. Акімов Д. Інтелектуальна міграція[Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://www.atp.mil.gov.ua/number/29/359.htm>// Атлантична панорама, 2010 р. № 4 (29).

Володимир Бідак

ТРАНСНАЦІОНАЛЬНІ ВИКЛИКИ В УПРАВЛІННІ МІГРАЦІЙНИМИ ПРОЦЕСАМИ: СИСТЕМНО-ФУНКЦІОНАЛЬНИЙ ПІДХІД

Оскільки в країні фактично відсутня комплексна державна програма, що має будуватися на єдиній концепції наявних процесів міграційної активності населення, закономірно виникають труднощі, пов'язані з повноцінним врахуванням внутрішньої і зовнішньої, трудової легальної та нелегальної міграції, інтересів та соціального захисту інституту транснаціональної сім'ї трудових мігрантів, а також питань інтелектуальної безпеки, захисту інтелектуальної власності тощо. Для того, щоб країна та її регіональні суспільні системи не втрачали інформаційно-інноваційного потенціалу, окремі складові якого (освітня, науково-технологічна, трудова, культурологічна, екологічна, міграційна та ін.) можуть підтримувати свою внутрішньодержавну та регіональну конкурентоздатність, а з часом увійти на рівнопартнерських засадах у глобалізаційний розподіл праці, політика розвитку людських ресурсів на усіх рівнях їх функціонування має бути підпорядкована державній стратегії культивування та збереження їх інноваційної якості, особливо в умовах різкого зростання транснаціоналізації міграційного руху населення.

Одночасно з традиційно незворотними формами міграції в сучасних умовах набули значного поширення тимчасові, поетапні, циркулярні, ланцюгові переміщення працездатного населення, в межах яких мігрант може змінювати місце прикладання праці в кількох країнах, причому необмежену кількість разів. Таким чином, відбувається формування транснаціональних міграційних мереж, широке освоєння транснаціонального міграційного простору, а відтак організація транснаціональних міграційних систем, в якості об'єктів дослідження яких виступають різні види спільнот (від одиначної родини, малої соціальної групи до багаточисельних громадських інституцій та інших соціальних об'єднань мігрантів). Загалом транснаціональний соціальний простір, охоплений названими вище видами міграцій, змінює як самі традиційні міграційні моделі, так і широкий спектр соціальних інститутів, у тому числі інститут родини.

Свідченням значного дослідницького інтересу до проблем, що зумовлюються міграційними змінами соціальної структури населення,

його якісних параметрів, потребами підвищення рівня і якості життя, освіти, зайнятості, накопичення та реалізації інтелектуального потенціалу, необхідністю належного рівня соціального захисту мігрантів, а також викликами транснаціонального підходу до міжнародної міграції, є праці відомих українських вчених: Е. М. Лібанової, О. А. Малиновської, І. М. Прибиткової, І. Л. Петрової, Л. С. Лісогор, І. К. Бондар, О. А. Грішнєвої, В. І. Куценко, О. В. Позняка, М. Д. Романюка, У. Я. Садової, О. Ф. Новікової, А. М. Колота та ін. Метою статті є висвітлення питань ефективізації управління міграційними процесами, пов'язаних з викликами транснаціоналізації міграційної сфери, означення засобів та елементів забезпечення системного підходу до управління міграцією, обґрунтування необхідності введення в науковий обіг поняття територіальної міграційної системи, спроба вироблення механізму регулювання міграційних потоків, синтезування його алгоритму, функціонального наповнення, а також визначення цілереалізуючих напрямків при формуванні державної політики у сфері міграції на перспективу.

Широкий інтерес соціально-економічної та інших суспільствознавчих наук в Україні до аналізу проблеми міграції населення, зокрема її транснаціоналізації, чітко засвідчує, як мінімум, існування двох проблем. Перша: в державі вже на початках збільшення темпів динаміки міграційних процесів проблема управління і регулювання ними була зосереджена не в одному вузлі, а в діяльності різних соціальних інституцій. Друга: досі не налагоджена ефективна система статистичних джерел інформації, за якими можна здійснювати перманентний моніторинг дослідження вказаної проблематики, що дозволяло б вірогідно прогнозувати тенденції, вектори, сучасні виклики та ризики розвитку міграційних потоків в Україні, селективно відслідковуючи їх щодо різних соціальних верств економічно активного населення, його базової мотивації та самомотивації, в тому числі у сфері інтелектуальної міграції.

У зв'язку з цим на особливу увагу заслуговує проблема обґрунтування організації та розвитку територіальних міграційних систем (ТМС), тобто специфічно утворюваних ринків праці різного рівня організації, обумовлених укладанням міграційних трудових договорів та угод як всередині країни (ендогенна територіальна міграційна система), так і на міждержавному рівні (екзогенна територіальна міграційна система) [1, 55]. Це дозволяє розробляти підходи до дослідження міграційної компонентної структури державної соціальної

політики, визначення її форм, видів, векторів розвитку, визначення та аналізу міграційних ризиків, функціонального наповнення і, загалом, управлінських механізмів її реалізації.

Статистичні дані стосовно міграційної активності громадян країни та її регіонів переконливо свідчать про тривалий період скорочення населення у результаті посиленого виїзду в трудову міграцію. І лише починаючи з 2005 р. має місце певний міграційний приріст населення країни та деяких регіонів (табл. 1).

Таблиця 1.

**Міграційний приріст (скорочення) населення країни та її регіонів
у 2001-2010 рр. (тис. осіб)**

	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010
Україна	-152,2	-33,8	-24,2	-7,6	4,6	14,2	16,8	14,9	13,4	16,1
Автономна Республіка Крим	-5,3	0,5	-0,2	1,3	2,8	3,8	3,5	3,5	3,0	3,4
області										
Вінницька	-6,1	-1,9	-2,8	-2,3	-2,8	-2,1	-1,5	-1,7	-0,55	-0,4
Волинська	-1,1	-1,9	-2,3	-1,3	-1,1	-0,5	-0,1	0,1	-0,2	0,0
Дніпропетровська	-17,6	-0,4	-0,5	1,6	2,1	1,6	0,8	-1,8	-1,1	-0,03
Донецька	-8,5	-9,3	-4,6	-2,3	-1,2	-0,4	-0,1	-0,9	-1,9	-1,1
Житомирська	-6,6	-2,4	-2,5	-3,1	-3,2	-2,4	-1,7	-2,1	-1,5	-0,3
Закарпатська	-3,6	-2,5	-2,5	-2,6	-2,3	-2,3	-1,6	-1,4	-1,2	-0,8
Запорізька	-4,9	-1,6	-0,9	-0,8	-1,2	-0,8	-0,9	-0,4	0,1	0,2
Івано-Франківська	-7,9	-0,8	-1,4	-1,2	-0,8	-1,0	-0,2	-0,1	-0,1	0,2
Київська	-0,7	-0,9	1,6	0,5	0,8	1,5	-0,7	1,4	2,1	4,6

Кірово-градська	-4,6	-4,3	-4,8	-5,6	-5,5	-4,8	-4,2	-4,0	-2,4	-0,7
Луганська	-19,5	-8,2	-8,1	-6,2	-4,7	-4,5	-4,8	-3,6	-2,6	-2,4
Львівська	-17,9	-3,3	-2,9	-2,4	-1,7	-1,2	-1,2	-0,7	-0,5	-0,9
Миколаївська	-6,0	-1,9	-1,7	-1,8	-0,5	-0,2	-0,6	-1,2	-0,7	-0,4
Одеська	-5,4	-0,2	-1,1	1,2	2,7	7,3	11,3	6,6	5,7	5,1
Полтавська	-6,0	-0,8	-0,9	-0,7	0,0	0,1	-0,6	-0,3	0,2	-0,05
Рівненська	-4,7	-1,7	-2,2	-2,2	-2,3	-1,8	-2,0	-1,9	-1,5	-1,0
Сумська	-5,2	-3,5	-3,8	-3,4	-2,7	-2,6	-2,3	-1,3	-1,2	-1,0
Тернопільська	-2,4	-1,1	-1,3	-1,9	-1,7	-1,8	-1,7	-1,5	-1,2	-1,0
Харківська	0,0	2,7	4,1	5,6	5,2	4,6	4,0	4,4	2,0	1,8
Херсонська	-7,5	-3,6	-3,8	-4,2	-3,5	-3,0	-3,0	-2,8	-1,2	-1,15
Хмельницька	-4,8	-3,2	-2,5	-2,7	-3,0	-2,0	-1,7	-0,8	-0,3	-0,6
Черкаська	-3,5	-0,4	-0,4	-1,1	-1,0	-0,9	-0,3	-0,3	0,4	-0,5
Чернівецька	-3,5	-0,2	-0,5	-0,9	-0,3	0,2	0,6	0,7	0,9	0,6
Чернігівська	-2,5	-2,1	-2,3	-3,2	-2,7	-1,4	-1,1	-0,8	0,1	0,02
м. Київ	5,1	17,8	22,2	30,0	30,6	26,7	24,8	23,4	15,4	10,6
м. Севастополь	-1,5	1,4	1,9	2,1	2,6	2,1	2,1	2,4	1,7	1,8

Джерело: Статистичний збірник «Регіони України» 2009. Част. I. – Київ: Держкомстат України. – С. 123-124; Статистичний щорічник України за 2010 рік. – Київ: Державна служба статистики України. ТОВ «Август Трейд», 2011. – С. 346-348.

Як видно з наведених даних, позитивні зрушення в плані міграційного приросту населення притаманні лише для Києва та столичної області, АР Крим, Одеської, Харківської та деяких інших областей. Зокрема, населення Києва у 2010 році внаслідок міграції

зросло на 10,6 тис. осіб, Одещини – на 5,1 тис. осіб, Київської області – на 4,6 тис. осіб, АР Крим – на 3,4 тис. осіб [2, 123-124; 3, 346-348].

Однак ці зрушення ще не стали характерними як для Львівської, так і для майже всіх інших областей Західного регіону. Так, наприклад, якщо у 2007 р. населення України внаслідок переважання імміграції над еміграцією зросло на 16,8 тис., а в 2010 р. – на 16,1 тис. осіб, то у Львівській області сальдо міграції продовжувало залишатись від'ємним, досягаючи у відповідних роках 1,2 і 0,9 тис. осіб. Відзначимо, що це скорочення суттєво знизилося у порівнянні з початком нинішнього десятиліття, коли чисельність населення області в результаті надмірної еміграції скоротилось на 17,9 тис. осіб. Збереження переважання еміграції в області, незважаючи на радикальне зменшення її обсягів, підтверджує факт продовження втрати людського потенціалу, а отже, створює істотні труднощі на шляху вирішення в регіоні актуальних для нього соціально-економічних проблем. Що стосується напрямків міждержавної міграції, то носії трудового потенціалу регіону найчастіше виїздили в такі країни, як Російська Федерація, Німеччина, США, Ізраїль, Польща та ін. Так, зокрема, у 2010 році з області в Німеччину вибуло 400 осіб, Російську Федерацію – 300 осіб, США та Ізраїль – по 200 осіб, а у всі інші країни-реципієнти – 1100 осіб. При цьому позитивним сальдо міграції з розрахунку на 10 000 наявного населення області виявилось лише стосовно Росії [4].

Офіційна статистика лише фіксує такий стан речей, однак для виявлення більш реальної картини та здійснення прогностичних розрахунків міграційної активності на перспективу необхідним є залучення управлінських важелів міграційної політики, в тому числі і на регіональному рівні її здійснення в рамках територіальної міграційної системи.

Регіональна міграційна політика є особливим інституційно й законодавчо оформленим видом діяльності органів державної влади й місцевого самоврядування, що пов'язаний з системою суспільних відносин щодо контролю, моніторингу, аналізу, коригування стану міграційної ситуації в межах відповідної територіальної суспільної системи, а також з територіальною організацією та регулюванням міграційної активності її мешканців. Метою регіональної міграційної політики повинно бути забезпечення належних умов демографічного, соціально-економічного, правового, соціокультурного розвитку регіонів

шляхом регулювання кількісного й якісного складу, інтенсивності міграційних потоків (внутрішніх, зовнішніх, транзитних), загалом, ефективного використання потенціалу територіальної міграційної системи. Слід особливо наголосити, що за сучасних глобалізаційних умов відкритості ринків праці та соціально-професійної мобільності робочої сили ТМС за критерієм зайнятості (трудової діяльності) активно впливатиме як на рівень трудозабезпечення, передовсім, регіонального ринку праці, який створюється шляхом різних договорів та трудових угод у межах певної територіальної одиниці, так і на формування пропозиції праці економічно активного населення. Зауважимо при цьому, що при глобалізаційних викликах сьогодення нерівномірність розвитку економічних систем різних країн, відмінність соціально-демографічних показників оцінки їх трудових потенціалів закономірно ведуть до міграційного перерозподілу робочої сили. Причому цей перерозподіл набуває тенденції естафетного перетікання її з більш відсталих до більш розвинених економік та регіонів.

Таким чином, територіальна міграційна система є сукупністю всіх ланок міграційної сфери суспільства, яка на тому чи іншому рівні організації покликана організовувати і за допомогою своїх механізмів керувати міграційними процесами з урахуванням характеру взаємозв'язків (соціальних, трудових, інформаційних, знансєвих, капіталів, послуг, та інших) між елементами, що утворюють цю систему. Структурний стержень територіальної міграційної системи за будь-яких умов організовується з її прив'язкою до певної території, контурно обмеженої політико-адміністративними границями, а також обов'язково наділяється управлінським (керуючим) ядром.

Виходячи з визначення системи як впорядкованої множини структурно взаємозв'язаних і функціонально взаємозалежних елементів [5, 83], зосередимо в подальшому увагу на одній з основних задач регуляторного дослідження міграційних процесів – проектуванні системи керування, яка має опиратися на побудову функціонального алгоритму керування. Під алгоритмом керування розуміється системне співвідношення, яке виражає процедуру обробки введеної в керуючий блок інформації з метою визначення керуючої дії. Під завданням знаходження вказаного алгоритму будемо розуміти синтез алгоритмів керування. Синтезований алгоритм керування має особливо важливе значення при розробленні систем керування складними динамічними об'єктами [6], прикладом яких у нашому випадку виступає ТМС, а її керуючим блоком – Державна міграційна служба України.

ТМС є відкритою системою, що досить часто виступає складовою, з одного боку, більш загальної суспільної системи, яка включає в себе елементи досліджуваної системи, а з іншого – як частина системи ресурсів для забезпечення потреб суспільства, насамперед ринків праці. Одночасно ТМС як соціально-економічна система є цілеспрямованою системою і визначається завданням системних об'єктів, їх властивостей і зв'язків між ними. Системні об'єкти – це вхід, процес, зворотний зв'язок, вихід [7]. Отже, ТМС як цілеспрямована система має цільове призначення для заданих умов, а також характеризується набором обмежень з номенклатури цілей із заданим діапазоном допустимих змін умов функціонування. Крім того, ТМС відповідає принципам структурованості, ієрархічності, а також соціальної і економічної раціональності.

За структурою ТМС вбирає в себе організаційну та функціональну складові, які, у свою чергу, забезпечують механізм регулювання міграційних процесів на державному і регіональному щаблях управління. Механізм регулювання міграційних процесів на державному рівні опирається передовсім на теоретико-методологічні основи досягнення пріоритетних цілей реалізації людського (трудового) потенціалу країни з опорою, по-перше, на фундаментальні основи державної соціальної політики та її захисної функції у сфері міграції і, по-друге, на оцінку соціально-економічного стану мігруючого населення, а також рівня його захищеності.

В основі вироблення управлінських рішень механізму державного регулювання повинна стояти Науково-експертна рада з питань діяльності державної міграційної системи в Україні. Її управлінські важелі базуються на визначальних положеннях політики управління міграцією та концепції створення єдиної національної бази даних управління міграційними потоками. У свою чергу, засоби державного забезпечення системи управління міграцією охоплюють наступні елементи: інституційне забезпечення (суб'єкти управління), законодавче забезпечення (існуючі правові акти), інформаційне забезпечення (інформаційна база даних та зв'язків), організаційно-програмні важелі, фінансово-економічну основу. Так, інформаційне забезпечення передбачає запровадження перманентного моніторингу стану і проблем міграції населення (насамперед трудової), а також облік міграційних потоків і, безумовно, аналітичну структурно-кваліметричну оцінку цих потоків. Це забезпечення постійно підтримує

(оновлює) державна інформаційно-автоматизована система реєстрації фізичних осіб та їх документування. Результатом інформаційного забезпечення системи управління міграцією є формування національної бази даних, яка періодично поповнюється даними з державного реєстру виборців, а також переписних чи опитувальних листів та інших джерел даних про населення. Таким чином, сформована база даних є вихідним елементом для управління (регулювання) міграційними потоками.

Окремий блок інституційного забезпечення механізму повинен включати перелік державних і недержавних інституцій, з якими корелює свою діяльність Державна міграційна служба України. Це передовсім: Кабмін України; Рада з питань трудової міграції; Міністерство закордонних справ України; Міністерство внутрішніх справ України; Міністерство освіти і науки, молоді та спорту України; Комісія при Президентові України з питань громадянства; Прикордонні служби; Служби зайнятості; Органи державної податкової служби; Представництво з міжнародної міграції в Україні; Національний інститут стратегічних досліджень при Президентові України; Науково-дослідні інститути НАН України; Всеукраїнська профспілка працівників-мігрантів в Україні та за її межами; Громадські організації та інші інституції.

Щодо функціональної складової забезпечення діяльності територіальної міграційної системи, то алгоритм її реалізації повинен охоплювати принаймні такі необхідні функції:

- а) функція узгодження національного законодавства з міграції з міжнародними стандартами;
- б) функція санітарно-гігієнічного контролю потоків міграції (у т. ч. біометрична верифікація);
- в) функція контролю квот імміграції в Україну (селективний підхід);
- г) функція контролю квот еміграції з України (у т. ч. кваліфікованих фахівців);
- д) функція контролю наслідків ситуативної міграції (наприклад, для Львова як приймаючого міста Євро-2012) та інших екстраординарних заходів;
- е) соціально-захисна функція стосовно мігрантів;
- є) функція протидії нелегальній міграції;
- ж) функція упередження злочинності;
- з) функція сприяння інтеграції мігрантів в суспільні системи;

- и) контроль за кількісно-якісними параметрами мігруючої робочої сили;
- і) контроль за регіональним розміщенням мігрантів;
- ї) функція моніторингу міграційної мотивації соціальних груп населення регіону;
- й) аналітично-прогнозна функція;
- к) власне управлінська функція;
- л) функція удосконалення ТМС (модернізаційна) та ін.

В залежності від позитивного чи негативного результату в реалізацію кожної з наведених функцій вносяться регулюючі корективи щодо зменшення чи усунення неузгодженостей, ризиків, пов'язаних з явищем міграції, та виробляються управлінські директиви тими інституціями ТМС, які відповідають за означену конкретну функцію. Наприклад, при задіянні функції перевірки стосовно узгодження національного законодавства з міграції із міжнародними стандартами, за алгоритмом мають працювати дві гілки. Якщо діагностика законодавства відповідає міжнародним стандартам – управлінська директива передається по гілці «так» і дія алгоритму переходить до розгляду наступної функції. Коли ж не повністю узгоджуються позиції законодавства – управлінська інформація поступає по гілці «ні», а саме в Державну міграційну службу України для вироблення (прийняття) управлінського рішення. Тобто включається елемент зворотного зв'язку системи. Аналогічна процедура регулятивної дії алгоритму міграційної системи виявляється у висліді результатів щодо інших із зазначених функцій.

Таким чином відбувається регулювання ТМС через її керуюче ядро, в якому визначається поділ організаційних зв'язків на керуючі, які обслуговуються директивною інформацією, і виконавські, які обслуговуються звітною інформацією, і яке організовує інформаційний вплив суб'єкта управління, тобто керуючої підсистеми, на його об'єкт – керовану підсистему ТМС. Отже зазначені управлінські функції, організовані управлінським циклом, входять до множини регуляції такої соціально-економічної системи, як ТМС, і характеризують специфічні види управлінської діяльності: аналітичну, діагностичну, селекційну, комунікаційну, організаційну, корекційну, модернізаційну, інноваційну, функцію прогнозування.

Наступною ітерацією функціонування управлінського механізму є прогнозна стадія його алгоритму. Вона передбачає вироблення

тенденцій міграційних процесів на перспективу (поточні та довгострокові прогнози). Таким чином, реалізація державної (регіональної) міграційної політики засобами та інструментами механізму функціонування територіальної міграційної системи передбачає вирішення низки наступних завдань:

- підвищення рівня національної безпеки;
- оптимізацію демографічної ситуації;
- посилення правового та соціального захисту мігрантів;
- підвищення ефективності використання соціально-трудоного, в тому числі інтелектуального потенціалу суспільних систем усіх рівнів організації;
- вироблення прогнозу щодо тенденцій міграційної активності населення в ТМС;
- вироблення цілереалізуючих напрямків при формуванні державної політики у сфері міграції на перспективу з метою збереження міграційного балансу трудового потенціалу території;
- вироблення напрямів удосконалення самих механізмів державного регулювання міграційних процесів в ТМС та ін.

Для ефективного функціонування механізму управління міграційними процесами в часовому вимірі його алгоритм передбачає вироблення напрямів корекції самих складових механізму через потрібну кількість ітерацій, тобто на $n+1$ ітерації вводяться відповідні корективи відносно n -ї ітерації з опорою на соціально-гуманістичний напрямок дослідження міграційної активності населення та аналіз його міграційно-трудоної мотиваційної структури, зокрема в регіоні.

Аналіз основних концепцій державної політики у сфері транснаціональної міграції уможливив виділити такі імперативи та соціально-економічні, правові механізми впливу: а) активне регулювання (державна за допомогою правових механізмів національних і міжнародних правових актів, угод регулює міграційні потоки, у т. ч. інтелектуалів, а відтак – стимулює їх повернення); б) невтручання (державна фактично усувається від регулювання міграції кваліфікованих кадрів, обмежуючись визнанням за людиною її невід’ємного права на свободу переміщення); в) орієнтація на перспективу розвитку (трудова, зокрема інтелектуальна міграція регулюється на наднаціональному рівні, дотримуючись інтересів особистості та держави, звідки походить емігрант, у рамках світового співтовариства).

Таким чином, транснаціональні виклики в управлінні міграційними процесами, як і стан розробки стратегічної мети міграційної політики на державному рівні, не дають поки що можливості виділення чітких пріоритетів її регулювання щодо напрямків заохочення, стримування, збалансування, стабілізації. На вирішення цієї мети якраз і спрямовується обґрунтування необхідності побудови і розвитку територіально міграційних систем з виробленням ефективних механізмів їх регулювання.

Література:

1. Регіональна міграційна політика та механізми її реалізації / НАН України, Інститут регіональних досліджень; Наук. ред. У. Я. Садова. – Львів, 2011. – 528 с. – (Сер. «Проблеми регіонального розвитку»).
2. Статистичний збірник «Регіони України» 2009. Част. I. – Київ: Держкомстат України.- С. 123-124.
3. Статистичний щорічник України за 2010 рік. – Київ: Державна служба статистики України. ТОВ «Август Трейд», 2011. – 560 с.
4. Статистичний щорічник Львівської області за 2010 рік. Част. I. – Львів: Держкомстат України, Головне управління статистики у Львівській обл. – С. 222.
5. Згуровський М. З. Системний аналіз: проблеми, методологія, застосування (рос. мовою) / М. З. Згуровський, Н. Д. Панкратова // Київ, «Наукова думка», 2005. – 744 с.
6. Системний підхід в аналізі економічних явищ і процесів [Електронний ресурс] – Режим доступу:http://libfree.com/130410728_ekonomikasistemniy_pidhid_analizi_ekonomichnih_yavisch_protseviv.html.
7. Федоренко Н. П. Системный подход к изучению экономических явлений / Н. П. Федоренко // Математика и кибернетика в экономике: Словарь-справочник. М., 1975. С. 517.

Ярослав Бордіян

СОЦІАЛЬНЕ СИРІТСТВО ЯК ОДИН ІЗ НАСЛІДКІВ ІСНУВАННЯ ТРАНСНАЦІОНАЛЬНИХ СІМЕЙ

*Чорноока нічка розплітає коси,
Чую мамин голос – вибігаю боса.
– Де ти? Озовися! – вночі я благаю –
У світах далеких долю заробляєш.
Полечу-полечу я за океани,
Пригорнуся серцем я до тебе, мамо.
Не сивій за щастя на чужій чужині,
Мамо, так потрібна ти своїй дитині.*

Наталя Муляк

*(16 р., Обласний ліцей-інтернат для
обдарованих дітей з сільської
місцевості, м. Івано-Франківськ) [3, 89]*

Можна констатувати, що після розпаду СРСР на арену світових міграційних процесів, різних за своїм характером та векторами спрямування, Україна вийшла непередбаченою. Упродовж першого десятиліття реформ процес неконтрольованих ринкових трансформацій супроводжувався як кількісними, так і якісними змінами попиту на працю, що призвели в цілому до погіршення можливостей реалізації трудового потенціалу суспільства, а також, що дуже суттєво, девальвації моральних цінностей та поширення правового нігілізму серед широких верств населення. Внаслідок системної кризи та повної дезорганізації виробництва, пов'язаної з порушенням традиційних господарських зв'язків, припиненням діяльності неконкурентоспроможних у нових економічних умовах підприємств, істотно скоротився попит на працю, виникла заборгованість з виплати заробітної плати, суттєво змінились умови зайнятості населення, відбулось скорочення зайнятості на постійній основі, розширення тимчасових форм найму, поширення неповної та неформальної зайнятості та інших явищ, що криють у собі низку загроз для якості потенціалу як окремо взятого індивіда, так і людського потенціалу України в цілому.

Нестабільність у трудових відносинах, посилення загрози бідності внаслідок втрати робочого місця та трудового доходу, достатнього для життєзабезпечення власної сім'ї, викликали хвилю масового стихійного перерозподілу працівників не тільки між підприємствами різних форм власності, сферами економічної діяльності, але й між регіонами України, країнами пострадянського простору та далекого зарубіжжя. За відсутності соціально-економічних амортизаторів, розрахованих на пом'якшення наслідків вивільнення частини працюючих у період кризового спаду виробництва, процес адаптації до ринкових умов супроводжувався активізацією трудової міграції населення, передусім за кордон.

За даними Державної служби статистики України, станом на 1 грудня 2011 року чисельність населення України становила 45 млн. 644 тис. мешканців. Населення України скорочується на 330 000 осіб щорічно [9]. За даними Представництва Міжнародної організації з міграції, в Україні рівень безробіття за методологією МОП (у середньому на 2010 р.): 8 % робочої сили. Рівень безробіття зріс із 6,8 % у 2006 р. до 8,1 % у 2010 р. У 2010 р. 545 000 українських громадян було зареєстровано безробітними. Якби працевлаштування за кордоном було неможливим, то рівень безробіття в Україні в 2008 р., за певними оцінками, зріс би у 1,5 рази. Імміграція може розглядатися як вагома альтернатива для зменшення тиску на місцевому ринку праці. Мігранти не відвідують батьківщину через неможливість знайти іншу (кращу) роботу – 40 % [1, 89].

Можна стверджувати, що офіційні дані недооцінюють навіть масштаби легальної міграції, адже фіксують лише тих українських трудових мігрантів, які були працевлаштовані офіційними посередницькими структурами. За різними експертними оцінками, сьогодні за кордоном працює від 3 млн. до 7 млн. громадян України.

Дані демографічної статистики свідчать, що найбільші міграційні втрати населення України упродовж останнього міжпереписного періоду стосуються саме економічно активних вікових контингентів – чоловіків та жінок у віці від 20 до 49 років. Так, у структурі втрат населення України за віковими групами внаслідок міграцій за 1989–2001 рр. частка чоловіків у віці 20–49 років склала 81,7 %, жінок у віці 20–49 років – 38,4 % [6, 130]. Дослідження свідчать, що переважна більшість мігрантів не планує залишатись у країні перебування і повертається на батьківщину. Переважна кількість емігранток (60,1 %) –

одружені і залишили вдома сім'ю. Наслідком цього є те, що діти з сімей емігрантів залишаються у неповних сім'ях без достатньої, такої необхідної батьківської уваги або й зовсім без батьківського піклування, перебуваючи у сім'ях родичів або у закладах інтернатного типу. В таких випадках ми маємо справу із таким явищем, як «соціальне сирітство». Це поняття трактується як «соціальне явище, обумовлене ухиленням або усуненням батьків від виконання ними своїх батьківських обов'язків по відношенню до своїх неповнолітніх дітей і, як наслідок, відсутність потрібної турботи про дитину й умов для повноцінного фізичного, емоційного й соціального розвитку». Такі батьки не дбають про виховання своїх дітей, є байдужими до їх долі [4, 175]. Соціальні сироти – це особлива соціально-демографічна група дітей, які внаслідок соціальних, економічних, та морально-психологічних причин лишились сиротами при живих батьках, які з різних причин не займаються вихованням дитини і не піклуються про неї. При психологічному трактуванні цього явища враховують суб'єктивні відчуття дитини, коли вона відчуває себе самотньою: соціальні сироти – це діти, яким не вистачає близького емоційного зв'язку з батьками, у взаємних стосунках переважає холод, байдужість, а іноді навіть ворожість. За визначенням ЮНІСЕФ (Дитячого фонду ООН), до соціальних сиріт («дітей вулиці») належать:

- діти, які не спілкуються з власними родинами і живуть у тимчасових сховищах (закинутих будівлях тощо), або не мають взагалі постійного сховища і кожен день ночують будь-де; першочерговими потребами їх є фізіологічне виживання і пошук житла;
- діти, які підтримують контакт із сім'єю, але через бідність, перенаселеність, різні види експлуатації та зловживань стосовно них проводять більшу частину дня, а іноді і ночі на вулиці;
- діти – вихованці інтернатів та притулків, які через різні причини втекли з них і перебувають на вулиці.

Вчені називають багато причин виникнення соціального сирітства. Зважаючи на це, доцільною видається їх класифікація. Виходячи з того, що середовищем появи соціальних сиріт є сім'я, класифікацію причин виникнення соціального сирітства доцільно проводити, на нашу думку, за двома критеріями. До першої групи слід віднести фактори, що здійснюють зовнішній негативний вплив на сім'ю,

а до другої – внутрішні негативні чинники, що можуть з'явитися в середовищі сім'ї, в тому числі і внаслідок впливу зовнішніх факторів.

Зовнішні причини виникнення соціального сирітства зумовлені соціально-економічними умовами, що складаються в державі. Для них є характерними такі ознаки, як об'єктивність виникнення, залежність безпосередньо від держави. До таких причин слід зарахувати інфляцію, безробіття, трудову міграцію, економічну нестабільність, бідність, зростання злочинності, збройні конфлікти, злочинні акти тощо [8, 4].

Внутрішні причини виникнення соціального сирітства, на відміну від зовнішніх, утворюються безпосередньо в середовищі сім'ї. Для них є характерними такі основні ознаки, як суб'єктивність виникнення і існування та залежність від зовнішніх негативних факторів. Їх поява здебільшого зумовлена внутрішніми сімейними проблемами. Проте і зовнішні фактори (несприятлива соціально-економічна ситуація в державі, безробіття тощо) часто стають каталізаторами негативних процесів всередині сім'ї.

У цій статті ми зупинимось власне на одній з причин виникнення соціального сирітства – це трудова міграція.

Отже, що ж таке сім'я та яке значення має сім'я на формування особистості дитини?

Сім'я – вид соціальної спільності, найважливіша форма організації особистого побуту, заснована на подружньому союзі і родинних зв'язках, тобто на багатобічних відносинах між чоловіком і дружиною, батьками і дітьми, братами і сестрами, що живуть разом і ведуть загальне господарство.

Безперечним є той факт, що вплив сім'ї на дитину домінуючий, унікальний, а багато в чому й незамінний. Формування особистості відбувається в природних умовах, вихователі тут – найближчі й найдорожчі для дитини люди, з якими вона постійно спілкується і яким повністю довіряє. Саме в сім'ї беруть початок світогляд, ідейні й моральні переконання, етичні й естетичні ідеали і смаки, норми поведінки, трудові навички, ціннісні орієнтації; дитина вперше долучається до рідної мови, історії та культури свого народу, його традицій, звичаїв, обрядів, усього укладу життя. Сім'я є запорукою її психічного здоров'я.

З точки зору соціальної психології, сім'я за структурою, функціями та іншими ознаками є специфічною виховною інституцією. Це спільність рідних і близьких людей, зайнятих різноманітними видами діяльності й спілкування, які переважно спрямовані на

вироблення суспільно необхідних цінностей. Як усякий колектив, сім'я може успішно функціонувати та розвиватися лише за наявності у її членів спільних інтересів, усвідомлюваних цілей.

Сфера життєдіяльності сім'ї, безпосередньо пов'язана з задоволенням визначених потреб її членів, називається функцією. Функцій сім'ї стільки, скільки видів потреб у стійкій, повторюваній формі вона задовольняє. Однією з провідних функцій сім'ї є виховна, яка має на меті здійснення соціалізації дитини і виховання дітей аж до досягнення ними соціальної зрілості. Під вихованням розуміють систему цілеспрямованого впливу на особистість з метою прищеплення їй певних моральних норм і зразків поведінки, а також певних морально-психологічних і фізичних якостей. Виховувати – це значить направляти розвиток суб'єктивного світу дитини, з одного боку, діючи відповідно до того морального зразка, що втілює вимоги суспільства до зростаючої дитини, а з іншого боку, переслідуючи мету максимального розвитку індивідуальних особливостей кожної дитини [7, 154]. Слід наголосити на тому, що виховує не тільки і не стільки сам виховний процес, а ті щоденні, конкретні взаємини, під час яких дитина день за днем вбирає в себе і активно переосмислює людські цінності, орієнтації, способи поведінки, сутність ставлень до явищ життя і до себе самої. Звичайно, у разі відсутності одного з батьків поруч про такі взаємини та такий виховний процес мова йти не може.

Сім'я є природним середовищем формування особистості. Такий висновок ґрунтується на низці переконливих фактів. Насамперед, сім'я забезпечує: природність процесу виховання; емоційний контакт дитини з дорослими членами родини, який ґрунтується на довірі; виховання в такому мікросередовищі, яке найповніше відповідає вимозі поступового залучення дитини до соціального життя; тривалість виховного впливу батьків; інтегративний характер виховання; індивідуальний підхід до кожної дитини; взаємозацікавленість у стосунках; сприяє формуванню позитивної самооцінки, здатності вільно виражати свої можливості, реалізовувати свої творчі здібності; контроль за негативними проявами серед дітей, за негативними впливами на них як внутрішніх, так і зовнішніх факторів – однолітків, засобів масової інформації, мистецтва, молодіжної субкультури тощо [5, 40]. Всього цього дитина позбавлена у разі наявності батьків-емігрантів, виховуючись у транснаціональних сім'ях.

У випадку дітей із сімей трудових мігрантів маємо справу із

неповними сім'ями. У таких сім'ях діти втрачають батьківське піклування і не отримують повноцінного виховання. У неповній сім'ї процес виховання ускладнюється, оскільки діти значну частину часу є бездоглядними, неконтрольованими, перебувають на вулиці, нерідко потрапляють у небезпечне середовище спілкування та піддаються негативному впливу цього середовища.

Однією з основних проблем неповної сім'ї є відчуття родинного дискомфорту, яке переживають діти. Надзвичайно важливе значення для формування життєвих установок дитини та її психічного здоров'я мають передусім взаємини між самими батьками, оскільки в них віддзеркалюється загальний дух сімейних стосунків, спрямованість життєдіяльності сім'ї, її моральна сфера. Відсутність батька (або матері) призводить до того, що у дитини розвивається ряд комплексів, пов'язаних з неповноцінністю, відсутністю внутрішньої гармонії. Діти з таких сімей відчують себе обділеними долею, у них з'являється заздрість до дітей, у яких є хороші, дружні сім'ї. Дослідники стверджують, що такі діти відчують нестачу любові і приречені на самотність. Зрозуміло, що усе це негативно впливає на психічне здоров'я дітей.

Ось як пише про маму, яка перебуває за кордоном, її донька (дівчинка навчається у Державній українській гімназії ім. Р. Завадовича, м. Зборів Тернопільської області):

«Мамо, повертайся!

...Моя мама поїхала до Італії, коли мені було 6 років. Звичайно, час від часу вона приїжджала, але ненадовго. Коли вона їхала назад, сльози у мене текли рікою. Мені було важко змиритися з цим. Тоді я ще нічого не вміла робити, але вчилася сама від себе. Я дуже пишалася своїми довгими косами, з якими мені було дуже легко, коли мама була поруч. Але довелося їх обрізати, щоб не тратити зранку багато часу на заплітання.

Коли мама дзвонить, мені зразу хочеться плакати, бо вона так далеко. Я запитую, коли вона приїде, але мама завжди відповідає, що вже скоро. Рахую місяці, а вони тягнуться так довго...

Кажуть, що Новий рік і Різдво – сімейні свята. У мене нема відчуття, що я маю сім'ю, бо мами нема поруч. Я постійно думаю про неї, її фотографії я ношу у шкільному пеналі, у гаманці. Подивлюся на рідне обличчя – і стає легше. Я дуже сумую за мамою. Коли вертаюся зі школи додому, то уявляю, що вона сидить на дивані, а я біжу і обіймаю її. Розумію, що це тільки мрії...

Я дуже люблю свою матусю і хочу, щоб вона швидше вернулася до мене» [3; 16].

Ніщо і ніхто не замінить дитині повноцінну сім'ю, спілкування з батьками кожного дня, відчуття захищеності, самодостатності та усвідомлення того, що тебе люблять. Тому проблему соціального сирітства через трудову міграцію звичайно необхідно вирішувати на рівні формування та вироблення механізмів державної політики України щодо підвищення рівня матеріального забезпечення населення, що можливе за умов створення робочих місць та адекватного життєвим потребам розміру оплати праці; реалізація соціальних програм, спрямованих на матеріальну та соціальну підтримку сімей з дітьми, молодих сімей, неповних сімей; соціальна політика, спрямована на піднесення сімейних цінностей, формування культури сім'ї, виховання в батьків відповідальності за виконання батьківських обов'язків; боротьба з алкоголізацією та наркоманією – суттєвими причинами безвідповідального батьківства, поширення соціального сирітства; зовнішньої трудової міграції, яка має бути спрямована насамперед на створення соціально-економічних умов для припинення відпливу українців за межі країни і реєміграції українських заробітчан, посилення соціального захисту громадян України, які працюють за кордоном, зменшення обсягів нелегальної міграції на основі формування правових засад та економічних механізмів для регулювання міграційних процесів, створення спільно з приймаючими країнами загальної системи та узгоджених механізмів трудової міграції, надання потокам трудових іммігрантів обмеженого, лише якісно необхідного для національного ринку праці характеру шляхом залучення іноземних працівників з необхідним рівнем освіти та кваліфікації за заздалегідь встановленими квотами і укладеними контрактами, обмеженими в часі. Ключовим має стати поняття збалансованої, організованої та гуманістичної міграційної політики. Ефективне управління процесами зовнішньої трудової міграції потребує об'єднання та координації зусиль держави, громадянського суспільства та соціально відповідального бізнесу.

Література:

1. Гайдуцький А. П. Характерні риси української трудової міграції// Економіка та держава. – 2007. – № 9.-с. 88-92., С. 89.

2. Жовнір С. М. Стан і перспективи зовнішньої трудової міграції в Україні// Соціальна політика. Випуск № 2, 2010 р. .
3. Калинець І., Гумницька Н. Діти емігрантів про себе. Сповіді. Думки. Судження... Біль. – Львів: Артос, 2009 – 180 с., С. 16, 89.
4. Московець Л. П. Сучасний стан феномену соціального сирітства// Соціальна педагогіка: теорія та практика. Випуск № 6, 2009 р., с. 175-179, С. 175.
5. Пеша І. В., Комарова Н. М. Інформованість громадян України щодо причин та наслідків соціального сирітства// Український соціум. – 2004. – № 2 (4). – с. 40-51, С. 40.
6. Позняк О. В. Міграційні процеси в Україні : сучасний стан і перспективи – Умань, 2007. – 276 с., С. 130.
7. Стельмахович М. Г. Теорія і практика українського національного виховання. – Івано-Франківськ, 1996. – 354 с., С. 174.
8. Шишко О. Я. Соціальне сирітство як чинник порушення психічного здоров'я дітей.// Соціальна педагогіка: теорія та практика. Випуск № 1, 2008 р., С. 1-7, С. 4.
9. Державна служба статистики України.
<http://www.ukrstat.gov.ua/>.
10. Міграція в Україні. Факти і цифри. Збірника фактів і цифр Представництва у Україні Міжнародної організації з міграції. – вересень 2011.
http://iom.org.ua/ua/pdf/Facts&Figures_b5_ua_f.pdf. 20.

Наталія Буковецька

**ПОНЯТТЯ ТРАНСНАЦІОНАЛЬНОЇ СІМ'Ї. КОЛІЗІЙНІ ПРИВ'ЯЗКИ,
ЗАСТОСОВУВАНІ ДО ТРАНСНАЦІОНАЛЬНИХ
СІМЕЙНИХ ВІДНОСИН**

Дедалі частіше в ЗМІ міститься інформація, присвячена проблемам української трудової міграції: це і невблаганне зростання кількості мігрантів, і суми коштів, які щорічно пересилаються в Україну, і проблеми розпаду сімей мігрантів... Про актуальність проблеми української трудової міграції свідчать, зокрема, останні підрахунки Міжнародної організації міграції: кількість українських емігрантів складає 6,5 млн., тобто 14,4 % українського населення мешкає за кордоном [1]. Трудова міграція впливає на економічне, соціально-демографічне, політичне життя країни, але нікуди вона не дінеться і від особистого життя самих мігрантів, тому сьогодні так часто звучить термін «транснаціональна сім'я».

Поняття транснаціональної сім'ї має довгу історію, але сам термін увійшов до обігу недавно, під ним зазвичай розуміють сім'ї, в яких обоє батьків або один з них та діти проживають в різних країнах [2]. Інколи це явище також називають соціальним сирітством. Але з точки зору юриспруденції, на мою думку, поняття транснаціональної сім'ї є значно ширшим.

Згідно п. 1 ч. 1 ст. 3 Сімейного кодексу України від 10 січня 2002 року [3] (далі СК України), сім'ю складають особи, які спільно проживають, пов'язані спільним побутом, мають взаємні права та обов'язки. Як зазначає професор З. В. Ромовська, сім'я – це особлива спільність людей, основу якої становить емоційно-відчуттєва ознака, яка притягує їх, єднає, тримає вкупі [4, 5]. Сім'я – це спільнота, сукупність людей, що наділена ознаками емоційної єдності, спільного побуту, спільного проживання, взаємними правами та обов'язками. Основа сім'ї – це її члени. У ст. 2 СК України законодавець встановлює наступний перелік суб'єктів сімейних правовідносин (осіб, що можуть входити до кола членів сім'ї):

- 1) подружжя;
- 2) батьки, діти, усиновлювачі, усиновлені;
- 3) баба, дід, прабаба, прадід, онуки, правнуки;

4) рідні брати, рідні сестри; мачуха, вітчим, падчерка, пасинок.

Для того, щоб сім'я називалася транснаціональною, ясна річ, вона має бути наділена ще ознакою транснаціональності.

Тлумачний словник дає таке визначення поняття транснаціональний: «міжнародний, пов'язаний із декількома країнами» [5]. В юридичній літературі має місце думка, що приватноправові відносини набувають характеру транснаціональності, коли їх фактичний склад виходить за рамки однієї держави [6, 3], коли в них присутній іноземний елемент.

Отже, транснаціональний – це такий, що виходить за рамки однієї країни, набуває міжнародного характеру, тому з точки зору юриспруденції транснаціональний можна розуміти як такий, що стосується правової системи різних держав, регулюється правом різних держав. Виходячи з цього, транснаціональна сім'я – це сім'я, для визначення правового статусу, врегулювання відносин між членами якої можуть застосовуватися норми права різних держав, тобто транснаціональна сім'я – це сім'я з іноземним елементом, зокрема з іноземним суб'єктом.

Оскільки суб'єктами сімейних відносин можуть бути тільки фізичні особи, то за українським законодавством іноземний суб'єкт як ознака транснаціональних сімейних відносин має місце, якщо хоча б один учасник є громадянином України, який проживає за межами України; іноземцем, особою без громадянства (згідно п. 2 ст. 1 Закону України «Про міжнародне приватне право» від 23 червня 2005 року [7]).

Вищесказане приводить до думки, що у правовому аспекті під транснаціональною сім'єю слід розуміти:

- 1) сім'ю, що складається із громадян однієї держави, за умови, що один або декілька її членів мають постійне місце проживання за кордоном. В Україні законодавець закріпив на нормативному рівні (п. 2-п. 3 ч. 1 ст. 3 СК України) можливість існування таких сімей:
 - подружжя вважається сім'єю і тоді, коли дружина та чоловік у зв'язку з навчанням, роботою, лікуванням, необхідністю догляду за батьками, дітьми та з інших поважних причин не проживають спільно;
 - дитина належить до сім'ї своїх батьків і тоді, коли з ними спільно не проживає.

Це класичне, загальнонаукове розуміння транснаціональної сім'ї. Таку сім'ю можна було б ще назвати транскордонною, оскільки її члени знаходяться по різний бік кордону. На жаль, в умовах української трудової міграції такі сім'ї зустрічаються найчастіше. Як приклад, українська сім'я, в якій один з батьків або подружжя виїхали на роботу за кордон, залишивши дітей в Україні;

- 2) сім'ю, яку складають громадяни однієї країни, але за умови, що всі вони разом проживають в іншій, іноземній країні. Наприклад, сім'я трудових мігрантів України, які спільно проживають за кордоном;
- 3) сім'ю, яку складають громадяни різних країн. Наприклад, сім'я заснована на шлюбі між громадянкою України та громадянином Італії, зареєстрованому в одній з цих країн.

Тут наведені основні моделі транснаціональної сім'ї, які найчастіше зустрічаються у житті українських трудових мігрантів. Зрозуміло, що в конкретних життєвих випадках можуть скластися й інші варіації. Зокрема, можна зазначити транснаціональну сім'ю, яка має риси обох моделей: члени сім'ї мають різне громадянство й до того ж проживають в різних країнах.

Залежно від того, який із вищезазначених випадків транснаціональної сім'ї має місце, відрізняються і правові шляхи вирішення пов'язаних із ними проблем – в першу чергу, визначення, правопорядку якої держави буде підпорядковуватися регулювання відносин між її членами. Як приклад розглянемо колізійне законодавство України, Італії та Австрії, оскільки на ці країни припадає значна частка української трудової міграції.

Колізійні норми сімейного права, що містяться в розділі IX Закону України «Про міжнародне приватне право» встановлюють: право на шлюб визначається особистим законом кожної з осіб (ст. 55); правові наслідки шлюбу визначаються спільним особистим законом подружжя, а за його відсутності – правом держави, в якій подружжя мало останнє спільне місце проживання, за умови, що хоча б один з подружжя все ще має місце проживання у цій державі, а за відсутності такого – правом, з яким обидва з подружжя мають найбільш тісний зв'язок іншим чином (ст. 60); за відсутності вибору права подружжям майнові наслідки шлюбу визначаються правом, що застосовується до правових наслідків шлюбу (ст. 61); встановлення та оскарження

батьківства визначаються особистим законом дитини на момент її народження (ст. 65); права і обов'язки батьків і дітей визначаються особистим законом дитини або правом, яке має тісний зв'язок із відповідними відносинами і якщо воно є більш сприятливим для дитини (ст. 66); усиновлення та його скасування регулюються особистим законом дитини та особистим законом усиновлювача (ст. 69).

Згідно Закону «Про реформу італійської системи міжнародного приватного права» від 31 травня 1995 року [8], до питань щодо права на шлюб застосовується закон громадянства кожної з осіб на час одруження (ст. 28); особисті відносини між подружжям визначаються спільним законом громадянства подружжя, а у випадку, коли члени подружжя мають різне громадянство, – законом держави, в якій подружжя переважно має спільне місце проживання (ст. 29); майнові відносини подружжя регулюються законом, що застосовується до особистих відносин, але також подружжя може дійти згоди, що до майнових відносин буде застосовуватися закон держави громадянства одного з них чи закон держави його постійного місця проживання (ст. 30); розірвання шлюбу регулюється спільним законом громадянства подружжя, за відсутності – законом держави, в якій подружжя переважно має спільне місце проживання (ст. 31); правовий статус дитини визначається законом громадянства дитини на момент її народження (ст. 33); особисті відносини батьків і дітей регулюються законом громадянства дитини (ст. 36); усиновлення та відносини між усиновленим та усиновлювачем регулюються правом держави громадянства усиновлювача на момент усиновлення, або спільним правом держави громадянства усиновлювачів, або правом держави, в якій обидва члени подружжя мають постійне місце проживання, або правом тієї держави, в якій подружжя переважно спільно проживає (ст. 38).

Австрійський Федеральний закон «Про міжнародне приватне право» від 15 червня 1978 року [10] встановлює, що умови укладення шлюбу, визнання його недійсним визначаються особистим законом кожного із подружжя (ст. 17); особисті відносини подружжя регулюються правом держави спільного особистого закону, а за відсутності – останнього спільного особистого закону, за умови, що один із них все ще має цей особистий закон; якщо подружжя ніколи не мало спільного особистого закону, то застосовується право держави, в

якій подружжя має спільне звичайне місце проживання, а за відсутності – право тієї держави, в якій обое з подружжя мали місце проживання, за умови, що один із них зберіг його (ст. 18); для розірвання шлюбу застосовується право тієї ж країни, що і для регулювання особистих відносин між подружжям (ст. 20); майнові відносини між подружжям регулюються правом держави вибору, а за відсутності – тим правом, що застосовується до особистих відносин (ст. 20); умови законного походження дитини і оспорювання законності визначаються правом держави особистого закону подружжя на момент народження дитини або на момент розірвання шлюбу, якщо шлюб було розірвано до народження дитини; якщо члени подружжя мають різний особистий закон, то застосовується особистий закон дитини на момент народження; до правових наслідків законного походження дитини застосовується особистий закон дитини (ст. 24); до визнання батьківства, незаконного походження дитини застосовується особистий закон дитини (ст. 25); питання усиновлення регулюються правом країни особистого закону усиновлювача та дитини; до правових наслідків усиновлення застосовується особистий закон усиновлювача, а якщо усиновлювачами є подружжя, то застосовується закон, що визначає правові наслідки укладення шлюбу (ст. 26).

З аналізу колізійного законодавства України, Італії та Австрії, яке стосується вибору права, що підлягає застосуванню при регулюванні транснаціональних сімейних відносин, впливає, що основними колізійними прив'язками є спільний особистий закон подружжя (спільний закон громадянства), особистий закон дитини (закон громадянства). Отже, у випадку, транснаціональної сім'ї українських трудових емігрантів, в якій всі її члени є громадянами України, незалежно від того, де вони проживають: чи в Італії, чи в Австрії, для регулювання сімейних відносин буде застосовуватись право України. Якщо має місце транснаціональна сім'я, члени якої проживають разом, але мають різне громадянство, застосовується право держави спільного проживання для регулювання майнових і особистих відносин між подружжям, а відносини між батьками і дітьми регулюються правом держави особистого закону дитини, правом держави її громадянства.

На відміну від українського, італійського, австрійського міжнародного приватного права, що застосовується до сімейних відносин, укладених іноземним елементом, в основі швейцарського

лежить прив'язка спільного місця проживання подружжя, місця проживання дитини. Згідно швейцарського федерального закону «Про міжнародне приватне право» від 18 грудня 1987 року [9], швейцарські державні органи вправі реєструвати шлюб, якщо один з наречених має постійне місце проживання у Швейцарії або є її громадянином (ст. 43); режим майна подружжя визначається вибраним подружжям правом (ст. 52); за відсутності вибору права режим майна подружжя визначається правом держави, в якій подружжя одночасно має постійне місце проживання, якщо такого немає – правом держави, в якій подружжя мало останнє одночасне постійне місце проживання; якщо подружжя ніколи не мало одночасного постійного місця проживання в одній державі, то застосовується закон їх спільного громадянства; якщо подружжя ніколи не мало постійного місця проживання в одній державі і не має спільного громадянства, то їх майнові відносини регулюються швейцарським законодавством, що застосовується до поділу майна (ст. 54); розірвання шлюбу і сепарація подружжя регулюються швейцарським законодавством, але, якщо подружжя має спільне іноземне громадянство і якщо один має постійне місце проживання у Швейцарії, то застосовується право їх спільного громадянства (ст. 61); встановлення, визнання та оскарження батьківства регулюються правом держави звичайного місця проживання дитини, але разом з тим, якщо жоден з батьків не має постійного місця проживання у державі звичайного місця проживання дитини і якщо батьки і дитина є громадянами однієї держави, то застосовується право держави спільного громадянства (ст. 68); умови усиновлення, яке має місце у Швейцарії, регулюється швейцарським правом (ст. 77).

Отже, з аналізу швейцарського міжнародного приватного права, що застосовується до сімейних відносин, ускладнених іноземним елементом, випливає, що так само, як і згідно українського, італійського, австрійського, для регулювання відносин між подружжям, яке має спільне громадянство, але проживають в різних країнах, буде застосовуватись право спільного громадянства; між подружжям громадян різних країн, які проживають в одній країні – право країни спільного проживання. Регулювання відносин між батьками і дітьми відрізняється, оскільки швейцарське законодавство містить прив'язку місця проживання, а не громадянства дитини. А також відрізняється визначення законодавства, застосовуваного до регулювання відносин

між подружжям громадян однієї країни, які проживають в іноземній країні: в такому випадку, згідно швейцарського законодавства, буде застосоване право країни спільного проживання подружжя.

Підводячи підсумок, повернемося до основних моделей транснаціональних сімей, розглянемо, згідно якого законодавства будуть регулюватись відносини в кожній з них.

У транснаціональній сім'ї громадян України, в якій один чи обоє батьків виїхали на роботу за кордон, а дитина залишилась в Україні, майнові та особисті відносини між подружжям, відносини між батьками та дитиною будуть регулюватися правом України, згідно українського, італійського, австрійського, швейцарського міжнародного приватного права. Відносини між членами транснаціональної сім'ї – громадянами України, трудовими мігрантами, які постійно проживають за кордоном, згідно українського, італійського, австрійського, будуть регулюватися правом України, а згідно швейцарського – правом держави постійного місця проживання.

Розглянемо транснаціональну сім'ю, члени якої мають різне громадянство, але спільно проживають: один із подружжя є українським трудовим іммігрантом (має громадянство України). Згідно українського, італійського, австрійського та швейцарського законодавства, відносини між подружжям в такій сім'ї будуть регулюватися правом держави спільного місця проживання. Між батьками та дитиною – законом громадянства дитини згідно українського, італійського австрійського законодавства та законом місця проживання дитини згідно швейцарського законодавства.

На жаль, звести в рамки статті всі можливі проблемні випадки визначення застосовуваного права до транснаціональних сімейних відносин неможливо. Практикуючі юристи часто мають сімейні справи з іноземним елементом, в яких постає питання щодо визначення застосовуваного права: розірвання шлюбу, якщо один із подружжя є іноземцем чи постійно проживає за кордоном, поділу майна, набутого у транснаціональному шлюбі, усиновлення іноземцями чи усиновлення іноземного громадянина, визнання та позбавлення батьківства іноземного громадянина чи особи, що постійно проживає за кордоном та ін. Кожен з таких життєвих випадків є особливим, і його суб'єкти потребують кваліфікованої правової допомоги юриста-міжнародника.

Література:

1. 14,4 % українського населення мешкає за кордоном [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.unian.net/ukr/news/459934-144-ukrajinskogo-naselennya-meshkae-za-kordonom.html>.
2. La famille transnationale dans tous ses états [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.cairn.info/revue-autrepart-2011-1-page-7.htm>.
3. Сімейний кодекс України від 10 січня 2002 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2947-14>.
4. Ромовська З. В. Українське сімейне право: підручник. – К.: Правова єдність, 2009. – 500 с.
5. Великий тлумачний словник сучасної української мови [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http://www.lingvo.ua/uk/LingvoDictionaries/Details?dictionary=Explanatory%20\(Uk-Uk\)](http://www.lingvo.ua/uk/LingvoDictionaries/Details?dictionary=Explanatory%20(Uk-Uk)).
6. Международное частное право: учебник/ отв. ред. – Н. И. Марышева. – 3-е изд., перераб. и доп. – М.: Юридическая фирма «Контракт»; Волтерс Клувер, 2011. – 928 с.
7. Закон України «Про міжнародне приватне право» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/2709-15>.
8. Legge 31 maggio 1995, n. 218. «Riforma del sistema italiano di diritto internazionale privato» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.iusreporter.it/Testi/legge218-1995.htm>.
9. Loi fédérale sur le droit international privé [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.admin.ch/ch/f/rs/2/291.fr.pdf>.
10. Bundesgesetz vom 15. Juni 1978 über das internationale Privatrecht [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.austrianlaw.at/cms/fileadmin/gesetze/abgb/iprg.pdf>

Василь Буртник

СЛУЖБА ЗАЙНЯТОСТІ ТА МІГРАЦІЙНІ ПРОЦЕСИ НА ЛЬВІВЩИНІ

У світі, мабуть, нема країни, яка б на різних етапах свого розвитку не відчувала впливу міграційних процесів. Міжнародний перерозподіл робочої сили, у тому числі й пошук нашими співвітчизниками місця роботи за межами рідної країни, передусім спричинений економічними причинами, які й зумовлюють інтенсивність міграційного потоку.

Ринок праці – це похідна від стану економіки, на його формування впливає багато чинників, тому, аналізуючи попит і пропозицію робочої сили на регіональному рівні, варто зупинитися на таких показниках:

Рівень безробіття. Упродовж 2011 року соціальними послугами служби зайнятості Львівщини скористалися 91,6 тис. жителів області, що на 1,1 тис. більше, ніж у попередньому році. На початку 2012 року за сприяння центрів зайнятості роботу шукали 35 тис. офіційно зареєстрованих безробітних, з них 28 тис. отримували допомогу з безробіття.

Рівень безробіття, обчислений за методологією Міжнародної організації праці, збільшився з 7,8 % у січні-вересні 2010 року до 7,9 % в аналогічному періоді 2011 року (8,5 % – у % до чисельності працездатного населення у працездатному віці).

Збільшення обсягів вивільнюваних працівників. Упродовж 2011 року з підприємств, установ та організацій Львівщини фактично вивільнено 4,6 тис. осіб (у 2010 році було 4,1 тис.). Частка працівників, вивільнених з підприємств переробної промисловості, становила 28,5 %, з установ сфери державного управління – 12 %, транспорту та зв'язку – 9,7 %.

Рух робочої сили. В області простежується динаміка руху робочої сили в розрізі років і дисбаланс між прийнятими на роботу та звільненими з ПУО. На Львівщині тривалий час зберігалася тенденція до зменшення переважання вибулих працівників над прийнятими: у 2001-2011 роках від'ємне сальдо руху робочої сили зменшилося з 44,5 тис. до 2,4 тис. осіб (дані за 9 місяців 2011 року). Світова фінансово-економічна криза негативно позначилася на ситуації у сфері зайнятості.

Саме в 2009 році від'ємне сальдо руху трудових ресурсів вдруге за останнє десятиліття сягнуло найвищої позначки і склало 30,3 тис. осіб. Підприємства масово виштовхнули працівників на вулицю, диспропорція між тими, хто шукав роботу, й наявними пропозиціями працевлаштування загострилася. Дисбаланс попиту й пропозиції робочої сили став причиною того, що найбільш відважні країни у пошуках заробітків покинули межі країни.

Збільшення обсягів внутрішньої та зовнішньої міграції.

Сьогодні Україна на міжнародному ринку праці здебільшого виконує роль експортера робочої сили, хоча помітна тенденція до зростання чисельності іноземних громадян, котрі займаються трудовою діяльністю в нашій державі. Чіткого обліку прибулих і вибулих заробітчан немає в багатьох країнах, у т.ч. і в Україні. Форма статистичного обліку 1-ТМ не відтворює дійсності. Торік, відповідно до укладених міжурядових угод, за кордоном працювали 284 мешканці Львівщини проти 175 осіб у 2010 році (у т.ч. у Польщі – 280 осіб, у Чехії – 4 особи). Питанням працевлаштування українців за межами країни займалися працедавці, які мали відповідні ліцензії про право надання таких посередницьких послуг, зокрема, ТОВ «Коргоінвест», ПП «Мега-Вест» та ПП «Леман» (Львів), а також приватний підприємець Луців В. І., МКП «Конкурент» та ПП «Сана-центр» (Дрогобицький район).

Чисельність іноземців, зайнятих в економіці Львівщини, порівняно з початком 2011 року збільшилась на 45 осіб. Станом на 1 січня 2012 року на підприємствах Львівщини працювали 410 іноземців, з них 207 (50,5 %) громадян Турецької Республіки, 48 (11,7 %) – Республіки Польща, 24 (5,9 %) – Федеративної Республіки Німеччина, 12 – Королівства Таїланд (2,9 %). Найбільше іноземців (50,2 %) зайняті в будівельній індустрії, на підприємствах переробної промисловості (15,4 %), а також у сфері колективних, громадських та особистих послуг (10,7 %).

З-поміж працюючих нині іноземців на 3,5 % більше осіб, котрі обіймають посади керівників, спеціалістів і службовців, ніж тих, хто працює за робітничими професіями.

Низька вартість робочої сили. Серед вільних місць праці, про які повідомили службу зайнятості підприємства, лише 5,9 % становили вакансії із заробітною платою, більшою за 2,5 тис. грн. Мінімальний розмір зарплати, гарантований державною, був зазначений у 23,2 %

пропозицій роботи, а у 70,9 % заявлених вакансій розмір оплати праці коливався від мінімального до середньообласного показника. Торік на Львівщині середній розмір оплати праці, обчислений з розрахунку на вакансію, становив 1334 грн. Як свідчить практика, низький рівень пропонованої заробітної плати демотивує працівників до трудової діяльності й ускладнює процес укомплектування вільних місць праці.

Проблема зайнятості молоді. Проблему зайнятості молоді варто розглядати передусім у контексті дієздатності системи освіти. Реорганізація системи вищої і професійно-технічної освіти, а також необхідність внесення змін у перелік спеціальностей, за якими проводиться підготовка спеціалістів, поки що не дає суттєвих результатів. Навчальні заклади й надалі продукують спеціалістів тих галузей, які ще не вийшли з депресивного стану, професійний вишкіл зчаста здійснюється без урахування тенденцій місцевого ринку праці та вимог роботодавців до якості робочої сили, тому випускники поповнюють лави безробітних.

У 2011 році порівняно з 2001 відсоток випускників вищих навчальних закладів у загальній чисельності осіб, зареєстрованих у центрах зайнятості Львівщини, зріс удвічі. Торік за сприянням у працевлаштуванні до служби зайнятості Львівщини звернулися 5457 молодих дипломованих спеціалістів, які склали 6 % тих, хто потребував посередництва служби зайнятості у пошуку роботи (у 2001 році цей показник був на позначці 3 %).

Для прикладу, минулого року роботу за спеціальністю «економіка» в області шукала 2631 особа, у т. ч. 469 випускників вищих навчальних закладів, тоді як від працедавців за цим напрямом надійшло лише 396 пропозицій працевлаштування, тобто для понад 2200 краян з економічною освітою був дефіцит вільних робочих місць. Такою ж була ситуація для фахівців, що здобули спеціальність «менеджмент» (дефіцит робочих місць – близько 1900), «бухгалтерський облік / облік і аудит» (дефіцит робочих місць – понад 1800).

Наведені дані віддзеркалюють лише масштаби і структуру молоді, яка добровільно зареєструвалася й офіційно отримувала соціальні послуги у центрах зайнятості з метою пошуку роботи. Насправді проблема забезпечення місцем праці випускників навчальних закладів значно гостріша. По-перше, зважаючи на складність отримання місця праці за отриманим фахом, а також низький рівень допомоги з безробіття, чимало вчорашніх студентів не

реєструється в державній службі зайнятості. По-друге, широких масштабів серед молоді набула нерегламентована трудова діяльність у тіньовому секторі економіки, позаяк доходи від нелегальної зайнятості наразі значно перевищують розмір пропонованої офіційної зарплати.

За цих умов надзвичайно важливо провадити просвітницьку роботу серед населення щодо негативних наслідків отримання зарплати «в конвертах», різними методами боротися з тіньовими схемами зайнятості, запровадженими недобросовісними працедавцями. Доцільно також мотивувати незайнятих громадян до активної поведінки в період пошуку роботи, а також розробити план дій задля формування якісної робочої сили. У цьому контексті важливу роль відіграє освіта, яка б мала здійснювати професійну підготовку тих спеціалістів, яких бракує на ринку праці. На жаль, в Україні за роки незалежності так і не були розроблені довго- чи середньострокові прогнози щодо потреби у працівниках різного профілю з урахуванням напрямів розвитку економіки краю. Тому значна частина спеціалістів з хорошою професійно-освітньою підготовкою, зокрема з вищою освітою, не працює за спеціальністю або взагалі виїжджає у пошуках кращої долі за межі держави. Якщо так продовжуватиметься й далі, то через п'ять років матимемо дефіцит не тільки кваліфікованої, але й некваліфікованої робочої сили.

Міграція є неоднозначним соціальним явищем. З одного боку, це життєво необхідний і неминучий для нормальної життєдіяльності процес, пов'язаний з перерозподілом трудових ресурсів, навчанням, відпочинком і т. д. З іншого, заробітчанство вимушеного характеру спричиняє ріст соціальної напруги, породжує проблеми щодо забезпечення мігрантів житлом, роботою, іноді їжею й одягом, медичним обслуговуванням. Зчаста виникають також психологічні проблеми, пов'язані з адаптацією на новому місці проживання.

Міграційні процеси для українського народу набувають ознак соціального лиха: тисячі розбитих родин, осиротілі, іноді полишені лише на батька чи маму або ж бабусю з дідусем діти. Утриманський настрій і залежність від зароблених батьками грошей демотивують їх до навчання в школі, не стимулюють до здобуття фаху й працевлаштування – ось далеко не повний перелік мінусів українського заробітчанства.

До позитивів можна віднести те, що зароблені трудовими мігрантами кошти становлять певні інвестиції, люди здобувають нові

знання і досвід у багатьох сферах життєдіяльності, вивчають мову, культуру та звичаї інших народів. Слід врахувати й те, що при тому вони полегшують ситуацію на регіональному ринку праці.

Виїзд за кордон розглядається не лише як прийнятний варіант для вирішення тимчасових фінансових проблем, але й як стратегія життєвого шляху. Багато заробітчан такі установки передають своїм дітям. Поступово нові, більш сприятливі, умови перетворюються із форми заробітку на усталений спосіб життя.

Діяльність Львівської обласної служби зайнятості спрямована на те, щоби мотивувати безробітних до пошуку роботи на рідних теренах, допомогти їм правильно визначити професійні нахили й працевлаштуватися за обраним фахом.

Слід зазначити, що центри зайнятості Львівщини працюють за Єдиною технологією надання соціальних послуг та в Єдиній інформаційно-аналітичній системі на платформі (.NET). Тобто, залежно від мети звернення, відвідувачу пропонують відповідну схему послуг, причому працедавці та безробітні у режимі реального часу можуть ознайомитися з базою даних служби зайнятості. Перші – про фахово-кваліфікаційний склад тих, хто шукає працю, другі – про вакансії на ринку праці у будь-якому населеному пункті України.

Служба зайнятості надає населенню спектр різноманітних послуг. Зокрема:

- **сприяє працевлаштуванню.** Упродовж 2011 року за допомогою центрів зайнятості Львівщини знайшли роботу 36,7 тис. краян (у 2010 році – 36,1 тис. осіб);
- **скеровує на громадські роботи.** У 2011 році до участі в оплачуваних громадських роботах було залучено 14,6 тис. мешканців області (у 2010 році – 13 тис. осіб);
- **організовує професійне навчання.** Упродовж 2011 року пройшли професійну підготовку та перепідготовку 11,3 тис. безробітних (у 2010 році – 10,7 тис. осіб). Рівень їхнього працевлаштування після закінчення навчання склав 88,2 %;
- **надає дотації працедавцям на створення додаткових робочих місць.** Упродовж 2011 року на дотаційні місця праці було працевлаштовано 1479 жителів Львівщини;
- **виплачує одноразову виплату допомоги з безробіття для започаткування підприємницької діяльності.** Таким

чином упродовж 2011 року започаткували власну справу 577 краян, із котрих 19 – особи з інвалідністю;

- **організовує різні заходи** (широкомасштабні, групові, надає індивідуальні консультації тощо) – круглі столи, ділові зустрічі, Ярмарки вакансій, Дні професійного самовизначення, Марафони актуальних професій, KBK «Крок до мети», виїзні акції, тренінги, семінари тощо.

Львівська обласна служба зайнятості постійно проводить серед громадськості інформаційно-роз'яснювальну роботу на тему працевлаштування за кордоном і пов'язаним з ним ризиком з метою формування у потенційних мігрантів правильних соціальних орієнтирів і реальних уявлень про умови праці та перебування на чужині, а також мотивації до офіційної роботи в Україні. Населення оповіщають як шляхом розміщення у людних місцях відповідної наочної інформації, так і під час проведення спеціалізованих семінарів і надання індивідуальних консультацій.

В усіх міських, районних і міськрайонних центрах зайнятості області функціонують сектори запобігання соціальним ризикам, де облаштовані куточки «Живи і працюй в Україні». Вміщена в них інформація включає поради щодо упередження нелегальній трудовій міграції та запобігання торгівлі людьми, перелік і контактні дані урядових структур, громадських організацій, що надають підтримку потенційним мігрантам та особам, котрі повертаються із-за кордону. Постійно проводяться семінари, тренінги, співбесіди з відвідувачами на цю, на жаль, все ще дуже актуальну тему.

Одним із важливих напрямів роботи обласної служби зайнятості завжди була взаємодія з соціальними партнерами – органами місцевої влади, працедавцями, вітчизняними та іноземними громадськими організаціями, які займаються питаннями трудової міграції населення. За їхньої участі у центрах зайнятості організовують різні заходи з питань запобігання нелегальній трудовій міграції. Приміром, до проведення семінарів долучалися представники Всеукраїнського благодійного фонду «Запорука». Із цією організацією у травні 2010 року Львівський обласний центр зайнятості уклав договір про співпрацю. Відтак спільно було проведено тренінги у Львівському міському та Городецькому, Пустомитівському, Жидачівському, Сокальському, Стрийському, Самбірському, Миколаївському, Дрогобицькому міськрайонному і районних центрах зайнятості. Загалом упродовж 2011 року відбулися

354 профінформаційні групові заходи (семінари «Запобігання нелегальній трудовій міграції, торгівлі людьми, експлуатації дитячої праці»), у яких взяли участь 5736 осіб, а також 276 профконсультаційних групових заходів (семінари з питань запобігання нелегальній трудовій міграції та торгівлі людьми і з питань запобігання торгівлі дітьми та експлуатації дитячої праці) за участю 3550 мешканців області. Мета цих заходів – підвищити рівень обізнаності краян із негативними наслідками нелегальної трудової міграції, способами легальної міграції, уникненням тенет шахрайських посередницьких фірм, важливістю прийняття усвідомленого вибору, готовністю до нових змін, впливом на дітей, сім'ю і на самого мігранта. Їх результатом є формування в людини цілісної картини зовнішньої міграції, починаючи від розуміння необхідності прийняття рішення про виїзд за кордон у пошуках кращої долі і завершуючи отриманням корисної інформації юридичного характеру.

Задля забезпечення якісного функціонування системи професійного інформування населення, у тому числі учнів загальноосвітніх навчальних закладів, Державним центром зайнятості Міністерства соціальної політики України розроблено інноваційний проект «Профорієнтаційний термінал». Глибоко символічне його гасло «Живи і працюй в Україні», адже однією з першочергових відповідей на виклики, які ставить перед суспільством сучасна українська еміграція, є формування у молоді мотивації до легальної зайнятості на користь держави. Відповідно – до збереження і розвитку трудового потенціалу України.

Профорієнтаційний термінал спрямований на забезпечення інформативності, доступності, мобільності, гнучкості та привабливості профорієнтаційних послуг для молоді. Його інформаційна структура складається з шести блоків. В одному з них «Де працювати» учні, їхні батьки та вчителі можуть почерпнути відомості про роботу в Україні й отримати поради щодо пошуку роботи за кордоном. Останній підрозділ містить інформацію про різні аспекти працевлаштування, перелік країн, із якими Україна уклала угоди про працевлаштування, а також іншу корисну інформацію. Такі сучасні електронні порадики сьогодні встановлені у 593 загальноосвітніх навчальних закладах Львівщини.

Постійно діюча система профорієнтаційної допомоги населенню у виборі професії, здобутті спеціальності і працевлаштуванні дозволяє

найбільш повно узгодити інтереси та можливості людини з потребами суспільства відповідно до основної формули успішного вибору професії.

Кожного місяця у школах Львівщини проводяться профорієнтаційні (уроки) семінари для школярів, їхніх батьків і педагогів. Правильно професійно зорієнтована молода людина має набагато більше шансів успішно працевлаштуватися і професійно розвиватися на теренах України. Упродовж 2011 року було проведено 2847 таких заходів, учасниками яких стали майже 97 тис. осіб.

Організуючи цікаві заходи, фахівці служби зайнятості навчають молодь всерйоз задуматися над своїм майбутнім, здобуттям освіти, обранням професійного шляху. Ми очікуємо, що діти будуть розвивати необхідні соціальні компетенції та якості – такі як старанність, працьовитість, цілеспрямованість, толерантність, відповідальність за власні вчинки.

Виходимо з розуміння того, що після закінчення школи професійно невизначені учні можуть стати потенційними жертвами нелегальної міграції чи навіть торгівлі людьми. Трудовий та інтелектуальний потенціал потрібно виховувати ще за шкільною лавою, трепетно берегти сьогодні, бо завтра наші співвітчизники можуть сприяти розвитку однієї з світових держав, але не України.

Francesca Alice Vianello

**TRANSNATIONAL FAMILIES
BETWEEN UKRAINE AND ITALY**

Introduction

The geographical mobility intensification characterizing more and more contemporary societies (Castles, Miller 2009) and the consolidation of transnational families (Vuorela, Bryceson 2002; for the Ukrainian case see Volodko 2011;) represent a challenge to the historical concept of citizenship, because the reference community is no more composed by sedentary people but by people in movement (Rigo 2007).

The right to family unity is a right that is recognized at national and EU levels as one of the most important rights of citizenship, but at the same time it is limited on the basis of a restricted and occidental concept of family and on the principle of the economic self-sustainability (Kofman 2006). Thus, many migrant families can not easily access to family reunification and have to find different ways and strategies to maintain their social and emotional bonds across borders.

I mean by migrant families all that families having at least one member involved in a migratory process. Thus, a migrant family can take different forms, it can be fully reunified in the destination country, partially reunified with some members in the country of origin and others in the destination country, or a transnational family, because not all migrants desire or are able to reunify their families. Thus, some of them develop transnational parenthood practices (see Parreñas 2001 for the Philippine case; see Fedyuk 2012 for the Ukrainian case), others decide to face with the power of law in order to reunify, at least, a part of their family (see Tognetti 2004 for the Italian case).

Different types of migrant families strategies can be understand through the lens of translocational positionality. According to Floya Anthias the range of social processes identifiable as translocational, namely the increasing flow of people, commodities, cultures and economic and political interests across borders, «affect people who are themselves directly 'on the move' but also the locals which they settle, converting them to translocational spaces, thereby affecting in different ways all who live within these spaces» (2009, p. 6). Migrant families members, indeed,

have multiple locations, positions and belongings. They create complex relations to different locals – their origin village or city and the destination countries – by networks involving social, symbolic and material ties.

Furthermore, the relations of power between the sexes and gender dimension are central for understanding how migrant families strategies and translocational positionality are structured (Donato *et al.* 2006). Indeed, emphasising gender approach within the migration studies allow to bring out both the conflicting aspects of the public discourse on family and different declinations of families within migrants' practices and imaginaries.

This paper articulates some of the results of several years of qualitative research on Ukrainian migration. In particular, it is based on in-depth interviews collected by the author mainly between 2005 and 2008 as part of a wider doctoral research project which focused on migratory practices among Ukrainian women and which has been published in Italy with the title «Migrando sole. Legami transnazionali tra Ucraina e Italia» (Migrating alone. Transnational bonds between Ukraine and Italy) (Vianello 2009). Another section of the interviews has been conducted between 2009 and 2010 for a research funded by Veneto Lavoro on economic change and the social repercussions of migration and delocalization in some eastern-central European countries (Ukraine, Moldova and Romania) (Sacchetto 2011).

Ukrainian immigration in Italy

Contemporary Ukrainian migration to Italy started in the mid-Nineties. However, the migrants' presence has only been registered by Italian statistics after the general immigration amnesty of 2002. If in 2001 the National Institute of Statistics (Istat) estimated merely 6,567 Ukrainian citizens with a permit of stay, in 2004 the permits issued to Ukrainian citizens had rapidly increased to 117,161 (Istat 2001, 2004).

In 2009, 170,440 Ukrainian citizens had a permit of stay. They now represent the fifth largest national group among foreign citizens in Italy, after Romanians, Albanians, Moroccans and Chinese (Istat 2009). Ukrainian migrants come from Western Ukraine, especially from the oblasts of Lviv, Ivano Frankivsk, Ternopil and Cernivtsy (in Italy statistics on the place/region of origin are not available). The flow is characterised by a prevalence of adult women – in their 40s and 50s – who are either married, divorced or widows. Men are younger than women, they are in their 20s and 30s (Chumalo 2005).

Ukrainian migrant women are employed in the domestic work sector, where undeclared labour is particularly common. According to the

most recent INPS¹/Caritas report, in 2007 these women represented 16.4 % (78,000) of the insured (618,032) (INPS/Caritas 2011). However, this data does not account for the immigration amnesty of 2009, which regularised about 26,000 Ukrainian women who worked for Italian families as housemaids or caregivers for non self-sufficient people. Men are employed mainly in the building and agricultural sectors .

80.8 % of permit of stay holders are women and minors only amount to 8 %. The purpose of women presence is mainly work (73.7 %), which is also the most important purpose of the legal entries that have been registered during 2008 (82.2 % of the total 22,000 entries). On the other hand the purpose of men presence was mainly family (11.998). This means that there are few family reunifications, but we do not know if the reason is the lack of requirements (for instance, because of work conditions) or of will. Furthermore, these data tell us the demands for family reunification are presented mainly by women: usually they rejoin only their children, while their husbands remain in Ukraine.

Among the people who have legally entered the country in 2008 there is a trend reversal from the immigration figures of the previous years, which were characterised by a prevalence of adult women (Conti et al. 2010). Instead, they show a majority of unmarried adults (54,2 %, 11,937) and a more equal distribution among the different age groups; therefore, although the largest number of entries is still represented by people between 40 and 49 years of age (27.1 %), there is a significant number of young people between 18 e 29 years old (19.6 %). This new trend can be probably seen as the result of the process of reunification between mothers and children, who have come of age and left for Italy for work or study purposes.

The first Report on immigrants in Italy published by the Home Office (Ministero dell'Interno 2007) dedicated a chapter to Ukrainians. It shows that the rate of employment of Ukrainians is one of the highest (77,4 %) and the times of integration in the labour market are among the shortest by comparison with other nationalities. Furthermore, intermarriages between Italian men and Ukrainian women are quite widespread, consequently many women obtain the Italian citizenship and have children by Italian men.

Finally, data regarding expired permits of stay can, however, provide some insight into return migrations. As of 2009, 8,423 Ukrainians

¹ National Social Security Institute.

citizens who had been registered as legal sojourners at the end of 2008 did not have a permit of stay. Presumably, only a small percentage of this group has lost their job and their permit due to the recent economic crisis, since the demand for domestic workers has not decreased significantly. These departures are more probably to be defined as voluntary and permanent return migrations, since those workers who are planning on moving back to Italy are usually very careful about the renewal of their documents.

Different kinds of transnational families

Ukrainian migrant women are usually wives and mothers, who hold *de facto* the role of breadwinner. Migrant women, thanks to their migratory experience, redefine gender relations within the family and society, and reinforce their power position. Indeed, this migration process can be understood as a reverse of the patriarchal and patrilineal order in favour of a matriarchal and matrilineal model, because the family is reorganized around the mother figure. Thus, the redefinition of women's migratory trajectory is central for understanding how transnational migrant families set up.

Schematizing I propose two profiles of Ukrainian migrant women – migrants in transition and permanent migrants – that allow me to show different kind of transnational families.

The first profile, that of migrants in transition, describes a category of Ukrainian migrants very similar to the female Filipino migrants studied by Parreñas (2001) and the Somali female migrants studied by Decimo (2005). This category is the most widespread one among Ukrainian women living in Italy and employed as cohabiting family assistants.. They are breadwinner mothers, often (but not necessarily) single mothers between 40 and 60 years old with adolescent or adult children, but not economically independent.

Generally these migrants leave Ukraine as a short-term project, in the hope that they will collect sufficient capital in a short time (one or two years). However their experience often continues for years and years, keeping migrants abroad in a transitory condition for a longer period: they are firmly focussed on return, but they continually postpone it, living on the margins of Italian society (Spanò, Zaccaria 2003).

There are two reasons for this protracted migration. First, their earnings become essential income for the family left behind. These women are a source of significant income needed to preserve the family status and the new standard of living they enjoy. A significant part of the income is

invested in home improvement. Usually the kitchen and bathroom are restored. Secondly, migrants start to model their new identity within the frame of migration, so that they actually cannot see themselves being back in Ukraine. Also because, their age reduces their working prospects in Ukraine, so they prefer to complete their active life in Italy and to accumulate enough money to guarantee themselves a dignified old age in their native country.

They affirm that in the future they want to return, so their behaviour, choices, jobs, consumption, and lifestyles are geared toward maximum earning, and not toward the improvement of their quality of life in Italy. Migrants in transition do not invest energy on social inclusion, because their life abroad is instrumental only in the accomplishment of family interests. The maternal role is their primary identity, giving purpose to the whole migration. Family ties represent the emotional source supporting migrants during their labour experience abroad.

In this case, the geographical configuration of transnational families is the following: in Italy live alone a middle-age woman and in Ukraine live her adolescent or adult children, husband and elderly parents. The whole enlarged family depends on migrant woman from an economic point of view, but there is a lack of care both in Italy, less evident, and in Ukraine, more evident, that require the intervention of welfare state. In Italy, middle-age migrant women suffer often of health and psychological disease, because of age, work condition and loneliness. In Ukraine, children left behind suffer by the departure of their mothers, but also by the absence of their fathers, who do not take care of them. Furthermore, migrants' adult daughters could not benefit by the help of their mothers to manage family duties. Finally, migrants' elderly parents, who often cared of their grandchildren, remain alone, without their daughters' care.

The second type of Ukrainian migrant women is that of permanent migrants. These women invest more energy in the project of individual fulfilment. They evade family and community constraints and undertake a new life in Italy. They learn the Italian language, widen their social network, and find a job which allows them to have more time for themselves. Furthermore they often bring their children to Italy, but rarely their husbands, putting a matriarchal and matrilineal model into practice.

What differentiates these women from the first group is their approach to migration but also their age and the age of their children.

Usually, they are single mothers – a little bit younger than migrant in transition – with underage children and a damaged personal and social identity in Ukraine, who decide to invest in a future abroad.

The transformation of the reasons behind migratory projects varies by individual, but there are some common factors that facilitate migration trajectories, namely: finding a job that allows them to have a private and social life, the enlargement of their social network, the age of their children, and the transformation of family relationships. The first two factors modify their living conditions in Italy: after a long period of isolation as cohabiting family assistant, migrants have a chance to dedicate themselves to their own well-being. The third factor is the basic condition to obtain family reunification. The fourth factor concerns an event that takes place in Ukraine: specifically, the marriage crisis and divorce.

Often, the standing migrants only desire to rejoin their children. Unlike male migration, female migration has several implications for the family, since husbands rarely join their wives, because they resist facing an inversion of power relations within the relationship. Women's migration is often a reason for divorce: sometimes the decision to leave is a strategy devised in order to obtain separation from the husband; in other cases, divorces are due to husbands finding an other partner during the absence of his wife. Finally, divorces may also arise due to the woman finding a new partner in Italy. In the case that they are reunited with their children in the destination country, they reduce remittances, and sometimes this produces a further fracture with the native country.

In this case, there occurs a re-composition of transnational families. Children and in very few cases husbands join migrant women in Italy, facing all the problems related to family reunification: «gap» in intimacy and reciprocal knowledge, gender and intergenerational conflicts, cultural and social integration, downward social mobility (Bonizzoni, forthcoming). However, in my opinion the problem of lack of care for elderly parents persists. Since, they stay behind alone, with very low pensions and without any support by the Ukrainian welfare state.

How do transnational families change?

In conclusion I would like to focus more on transformations of transnational families between Ukraine and Italy. The first change concerns the ageing of the first migrant generation and their return to Ukraine after several years spent working abroad. The research on this phenomena is still limited. In particular, we do not know exactly if this return migration is generating new

departures, for instance of their daughters. In this case, we would be in front of a process of transnational families reproduction, but maybe different from those we know, because grandmothers are former migrants.

The second change concerns circular migrations. The habit of sharing jobs (formally and informally) is becoming a common practice for a growing number of Ukrainian women working in Italy. Those who choose to share their job accept to receive only half of their annual salary (around 6,000 euros), in exchange for the possibility of returning to Ukraine for six months a year. Migrants perceive this working arrangement as a positive opportunity, because it allows them to conciliate their economic needs with their private sphere and to live a transnational life where they are able to keep their identities as migrant workers. Circular migrations are changing transnational families too, because it is easier to cope with family separation and with the lack of care.

References:

1. Anthias F. (2008), «Thinking through the Lens of Translocational Positionality: an Intersectionality frame for understanding Identity and Belonging», *Translocations: Migration and Social Change*, vol. 4, n. 1, pp. 5-20.
2. Bonizzoni P. (forthcoming), «Here or There? Shifting meanings and practices of motherhood across time and space», *International Migration*.
3. Castles S., Milel M. (2009), *The Age of Migration*, The Guilford Press, New York.
4. Chumalo M. (2005b), «Ukrains'ki schinki na zarobitkach v Italii», in Markov I. (a cura di), *Ukrajins'ka trudova migracija u contesti zmin suchasnogo svitu*, Kompanija Manuscript, L'viv, pp. 78-89.
5. Conti C., Ribella N., Strozza S., Tuoto T. (2010), *From East to West: the Former USSR Citizens in Italy*, paper presented at European Population Conference (EPC 2010), 1-4 September Vienna, Austria.
6. Decimo F. (2005), *Quando emigrano le donne*, Bologna, Il Mulino.
7. Donato K. M., Gabaccia D., Holdaway J., Manalansan M. IV, Pessar P. R. (2006), «A Glass Half Full? Gender in Migration Studies», *International Migration Review*, vol. 40, n. 1, pp. 3-26.
8. Fedyuk O. (2012), «Images of Transnational Motherhood: The Role of Photographs in Measuring Time and Maintaining

- Connections between Ukraine and Italy», *Journal of Ethnic and Migration Studies*, vol. 38, n. 2, pp. 279-300.
9. INPS/Caritas, *IV Rapporto sui lavoratori di origine immigrata negli archivi INPS. La regolarità del lavoro come fattore di integrazione*, Roma, Edizioni Idos.
 10. Istat (2001), *Permessi di soggiorno per sesso, area geografica e singolo paese di cittadinanza al 1° gennaio 2001*, Roma.
 11. Istat (2004), *Permessi di soggiorno per sesso e paese di cittadinanza al 1° gennaio 2004. Primi cinquanta paesi*, Roma.
 12. Istat (2009), *Cittadini non comunitari entrati nel 2008 regolarmente presenti al 1/1/2009, per sesso e stato civile, per area geografica e principali paesi di cittadinanza*, Roma.
 13. Kofman E. (2006), *Civic Stratification, Gender and Family Migration Policies in Europe*, Paper presented at Conference European Dynamics of Citizenship, Budapest.
 14. Parreñas, Rhacel Salazar. 2001. *Servants of globalization: Women, migration, and domestic work*. Stanford: Stanford University Press.
 15. Remennik L. I. (2001), «All my life is one big nursing home»: Russian immigrant women in Israel speak about double caregiver stress, *Women's Studies International Forum*, vol. 24, n. 6, pp. 685–700.
 16. Rigo E. (2007), *Europa di confine: trasformazioni della cittadinanza nell'Unione allargata*, Meltemi, Roma.
 17. Sacchetto D. (2011), *Ai margini dell'Unione Europea*, Carocci, Roma.
 18. Spanò A., Zaccaria A. M. (2003), «Il mercato delle collaboratrici domestiche a Napoli: il caso delle ucraine e delle polacche», in La Rosa M., Zanfrini L. (edited by), *Percorsi migratori tra reti etniche, istituzioni e mercato del lavoro*, Milano, Franco Angeli, pp. 193-224.
 19. Tognetti M. (2004) (a cura di), *Ricongiungere la famiglia altrove*, Franco Angeli, Milano.
 20. Vianello F. A. (2009), *Migrando sole. Legami transnazionali tra Ucraina e Italia*, Franco Angeli, Milano.
 21. Volodko V. (2011), «Transnational Family Practices of Ukrainian Female Labour Migrants in Poland», in Isański J., Luczyn P., *Selling One's Favourite Piano to Emigrate: Mobility Patterns in*

- Central Europe at the Beginning of the 21 st Century*, Cambridge Scholars Publishing, Newcastle upon Tyne, pp. 105-118.
22. Vuorela U., Bryceson D. (2002), *The transnational family : new European frontiers and global networks*, Berg, Oxford-New York.

Франческа Аліче Біанелло

ТРАНСНАЦІОНАЛЬНІ СІМ'Ї МІЖ УКРАЇНОЮ ТА ІТАЛІЄЮ

Вступ

Зростання інтенсивності географічної мобільності щораз більше характеризує сучасні суспільства [3], а консолідація транснаціональних сімей ([22]; стосовно України див. [21]) становить виклик історичному концепту громадянства, оскільки характерна спільнота більше не формується з осілих людей, а з людей в русі [16].

Право на єдність сім'ї є правом, визнаним на національному рівні та рівні ЄС як одне з найбільш важливих громадянських прав, але, водночас, воно обмежене західним визначенням сім'ї у вузькому розумінні та принципом економічної самодостатності [13]. Таким чином, багато сімей мігрантів не можуть легко скористатись можливістю возз'єднання сім'ї і змушені шукати різні шляхи та стратегії для збереження соціальних та економічних зв'язків через кордони.

Під міграційними сім'ями я маю на увазі всі сім'ї, у яких щонайменше один з членів залучений до міграційних процесів. Таким чином, міграційна сім'я може набирати різних форм: це може бути сім'я, повністю возз'єднана в країні призначення; частково возз'єднана з деякими членами в країні походження і іншими – в країні призначення, або транснаціональна сім'я, оскільки не всі мігранти прагнуть чи мають можливість возз'єднатися зі своїми сім'ями. Тому деякі з них розвивають практики транснаціонального батьківства (див. [14] стосовно Філіппін; [8] стосовно України), інші наважуються зіткнутися з правовими труднощами з метою возз'єднання щонайменше з частиною їхньої сім'ї (див. [19] стосовно Італії).

Різні типи стратегій мігрантських сімей можна зрозуміти через призму транслокального позиціонування. За Флоєю Антіас, як транслокальний визначається спектр соціальних процесів, а саме: зростаючі потоки людей, товарів, культур і економічних та політичних інтересів через кордони, «вплив людей, які самі безпосередньо перебувають «в русі», а також спільнот, де вони осіли, перетворюють їх в транслокальні простори, тим самим впливаючи різним чином на всіх, хто живе в межах цих просторів» [1, р. 6]. Члени сімей мігрантів, дійсно, мають множинні місцезнаходження, становище та приналежність. Вони створюють комплекс відносин з різними територіями

– з селом їхнього походження чи містом в країні призначення через мережі соціальних, символічних та матеріальних зв'язків.

Більше того, міжстатеві владні відносини і гендерний аспект є центральними для розуміння структури стратегій сімей мігрантів і транслокального позиціонування [7]. Насправді виокремлення гендерного підходу в міграційних дослідженнях дозволяє виявити суперечливі аспекти суспільного дискурсу й уявлення щодо сім'ї і різних її змін під час міграції.

Ця стаття відображає деякі результати якісного дослідження української міграції за декілька років. Особливо воно ґрунтується на глибинних інтерв'ю, зібраних автором головним чином в 2005 – 2008 роках, є частиною ширшого докторського дослідницького проекту, зосередженого на міграційних практиках українських жінок, результати якого були опубліковані в Італії під назвою «*Migrando sole. Legami transnazionali tra Ucraina e Italia*» (Мігруючи наодинці. Транснаціональні зв'язки між Україною та Італією) [20]. Інша частина інтерв'ю була проведена у 2009-2010 рр. у рамках дослідження, профінансованого Veneto Lavoro щодо економічних змін та соціальних наслідків міграції і делокалізації в деяких центрально-східних європейських країнах (Україна, Молдова і Румунія) [17].

Українська імміграція до Італії

Сучасна українська міграція до Італії почалася в середині дев'яностих. Однак присутність мігрантів була зареєстрована італійською статистикою після загальної іммігрантської легалізації у 2002. Якщо в 2001 році Національний інститут статистики (Istat) зафіксував лише 6 567 українських громадян з дозволом на проживання, то в 2004 році кількість дозволів, виданих українським громадянам, стрімко зросла до 117 161 [10; 11].

У 2009 вже 170 440 українських громадян мали дозвіл на проживання. Зараз українці є п'ятою за величиною національною групою серед іноземних громадян в Італії після румун, албанців, марокканців та китайців [12]. Українські мігранти прибули із Західної України, особливо з Львівської, Івано-Франківської, Тернопільської та Чернівецької областей (в Італії відсутня статистика щодо місця / регіону походження). Зазначену хвилю представляють переважно дорослі жінки 40-50 років – одружені, розлучені чи вдови. Чоловіки молодші за жінок – віком 20-30 років [4].

Українська жінка-мігрантка працює у домашньому секторі, де особливо часто зустрічається неоформлена належним чином робота.

Відповідно до останнього звіту INPS (Національного інституту соціального захисту) / Карітас, у 2007 ці жінки становили 16,4 % (78 000) з усіх застрахованих (618 032) (INPS / Карітас, 2011). Однак ці дані не враховують імміграційну легалізацію 2009, яка врегулювала роботу приблизно 26 000 українських жінок, котрі працюють в італійських сім'ях як прибиральниці чи доглядальниці неповносправних осіб. Чоловіки працюють переважно в будівництві і сільському господарстві.

Власниками 80,8 % дозволів на проживання є жінки, неповнолітні становлять лише 8 %. Основна ціль перебування жінок в Італії – робота (73,7 %), яка є також найбільш важливою метою легального в'їзду, зареєстрованого протягом 2008 року (82,2 % від 22 000 в'їздів загалом). З іншого боку, метою перебування чоловіків була здебільшого сім'я (11 998). Це значить, що було декілька возз'єднань сім'ї, але нам не відомо, чи причиною послугували прогалини у законодавчих вимогах (наприклад, у зв'язку з умовами праці), чи їхня воля. Крім того, ці дані показують нам, що запити на возз'єднання сім'ї подають в основному жінки, зазвичай вони приєднують лише своїх дітей, у той час як їхні чоловіки залишаються в Україні.

3-поміж людей, які легально в'їхали в країну в 2008 році, спостерігається тенденція відходу від імміграційних показників попередніх років, які характеризуються переважанням дорослих жінок [5]. Натомість вони засвідчують більшість неодружених повнолітніх осіб серед українських мігрантів (54,2 %, 11 937) і більш рівне поширення між різними віковими групами; отже, хоча найбільша кількість в'їздів все ще здійснюється особами від 40 до 49 років (27,1 %), значну кількість також становлять молоді люди віком від 18 до 29 років (19,6 %). Ця нова тенденція, можливо, є результатом процесу возз'єднання матерів з дітьми, які досягли повноліття і залишилися в Італії з метою роботи чи навчання.

Перший Звіт про іммігрантів, опублікований Міністерством внутрішніх справ Італії (Ministero dell'Interno, 2007), присвятив окремий розділ українцям. Це демонструє, що рівень зайнятості українців є одним з найвищих (77,4 %) і час їхньої інтеграції на ринку праці є одним з найкоротших порівняно з іншими національностями. Крім того, міжнаціональні шлюби між італійськими чоловіками і українськими жінками є досить поширеними і, як наслідок, багато жінок отримують італійське громадянство і мають спільних з дітей у таких шлюбах.

Нарешті, дані, які стосуються видання дозволів на проживання, можуть забезпечити деяке уявлення про зворотну міграцію. Станом на 2009 рік 8 423 українських громадян були зареєстровані як законно прибулі і такі, що до кінця 2008 року не отримали дозволу на проживання. Можна припустити, що лише невеликий відсоток осіб з цієї групи втратили роботу і дозвіл у зв'язку з останньою економічною кризою, оскільки попит на хатніх працівників знизився несуттєво. Ці виїзди, більш імовірно, визначаються як добровільна і постійна зворотна міграція, оскільки працівники, які планують повернутися в Італію, зазвичай піклуються про поновлення їхніх документів.

Різні типи транснаціональних сімей

Українські жінки-мігрантки є зазвичай вдовами і матерями, які де-факто виконують роль годувальника сім'ї. Жінки-мігрантки, завдяки їхньому міграційному досвіду, змінюють гендерні стосунки в сім'ї і суспільстві і зміцнюють своє панівне становище. Справді, цей міграційний процес може сприйматися як розворот від патріархального і патрілінійного порядку на користь матриархальної і матрілінійної моделі, оскільки сім'ї реорганізуються навколо фігури матері. Отже, з'ясування жіночої міграційної траєкторії є центральним для розуміння формування транснаціональних сімей.

Схематизуючи, я пропоную два профілі українських жінок-мігранток: перехідні і постійні мігрантки, що дозволить мені виділити різні типи транснаціональних сімей.

Перший профіль (перехідної мігрантки) описує категорію українських мігранток, які дуже подібні до філіппінських та сомалійських жінок-мігранток, досліджених відповідно Пареньясом [14] і Дечімо [6]. Цей тип більш поширений між українськими жінками, які проживають в Італії, працюють сімейними помічниками на правах співмешканця. Вони – матері-годувальниці, часто (але не обов'язково) самотні матері 40-60 років з дітьми-підлітками або повнолітніми, але економічно несамотійними дітьми.

В основному ці мігрантки покидають Україну на короткий строк, з надією, що зможуть заробити достатню кількість грошей за нетривалий період часу (один чи два роки). Однак їхній міграційний досвід часто продовжується на багато років, утримуючи мігрантку за кордоном у перехідному стані на тривалий період: вони чітко фокусуються на поверненні, але постійно його відкладають, живучи на маргінесі італійського суспільства [18].

Ось дві причини їхньої зтяжної міграції. Перша – заробіток істотних коштів для сім'ї, залишеної вдома. Ці жінки – джерело суттєвих доходів, необхідних для збереження статусу сім'ї і нового рівня життя, який задовольняє її членів. Значна частина доходу інвестується в покращення домівки. Зазвичай повністю оновлюється кухня і ванна кімната. По-друге, мігранти починають моделювати свою нову ідентичність в рамках міграції, таким чином, вони фактично більше не уявляють своє подальше життя в Україні. Також, оскільки вік знижує перспективи їхньої роботи в Україні, вони віддають перевагу завершенню свого активного життя в Італії і накопиченню достатніх коштів для гарантування гідної старості у рідній країні.

Вони стверджують, що в майбутньому мають намір повернутися додому, тому їхня поведінка, вибір, робота, видатки і стиль життя спрямовані на максимальні заробітки, а не на покращення якості життя в Італії. Перехідні мігранти не затрачають зусиль на соціальну інтеграцію, оскільки їхнє життя за кордоном відіграє важливу роль лише в реалізації сімейних інтересів. Материнська роль є основною, яка визначає мету усієї міграції. Сімейні зв'язки є емоційним джерелом, яке підтримує мігранта під час усього часу його перебування за кордоном.

У цьому випадку географічна конфігурація транснаціональних сімей є такою: в Італії самотньо живе жінка середнього віку, а в Україні – її неповнолітні чи повнолітні діти, чоловік і перестарілі батьки. Ціла родина фінансово залежить від жінки-мігрантки. Крім того, існує брак догляду одночасно в Італії, що менш виражено, та в Україні (більш виражено), зазначене вимагає втручання державної системи соціального забезпечення. В Італії жінки середнього віку часто страждають фізичними та психологічними недугами, зумовленими віком, умовами праці та самотністю. В Україні ж залишені діти – через від'їзд їхніх мам, і також через відсутність їхніх батьків (татів), які не піклуються про них. Крім того, повнолітні доньки мігранток не отримують підтримку матерів у виконанні сімейних обов'язків. І нарешті, перестарілі батьки мігранток, яких часто доглядають їх онуки, залишаються самотніми та позбавленими догляду їх доньок.

Другий тип українських жінок-мігранток – постійні мігрантки. Ці жінки вкладають багато зусиль в особистий розвиток. Вони уникають сімейних і суспільних обмежень і починають в Італії нове життя. Вивчають італійську мову, розширюють свої соціальні мережі,

знаходять роботу, яка дозволяє їм мати достатньо часу для себе. Також вони часто забирають своїх дітей до Італії, але чоловіків – рідко, втілюючи матриархальну і матрилінійну модель на практиці.

Характерними ознаками цих жінок порівняно з першою групою є їхній підхід до міграції, крім того, також вік самих мігранток та їх дітей. Зазвичай вони – самотні матері, трохи молодші від перехідних мігранток, з неповнолітніми дітьми і ушкодженою особистісною та соціальною ідентичністю в Україні, які вирішили інвестувати в своє майбутнє за кордоном.

Причини міграційного проекту залежать від людини, але є деякі загальні фактори, які полегшують міграційні траєкторії, а саме: знайдення роботи, яка дозволяє мати приватне і соціальне життя, розширення соціальних мереж, вік дітей і трансформація сімейних відносин. Перші два фактори змінюють умови їхнього життя в Італії: після довгого періоду ізоляції в якості сімейного помічника-співмешканця мігранти мають шанс присвятити себе розбудові власного добробуту. Третій фактор – базова умова возз'єднання сім'ї. Четвертий стосується подій, які відбуваються в Україні, особливо кризи сім'ї і розлучення.

Часто постійні мігранти прагнуть возз'єднатися лише з дітьми. На відміну від чоловічої міграції, жіноча міграція має різні наслідки для сім'ї, чоловіки рідко приєднуються до своїх дружин, оскільки опираються зміні владних ролей у стосунках. Жіноча міграція часто є причиною розлучення: іноді рішення виїхати є стратегією, розробленою для відокремлення від чоловіка; в інших випадках, розлучення зумовлене тим, що чоловік знайшов собі іншу партнерку за час відсутності дружини. І нарешті, сім'ї можуть також розлучатися, оскільки жінка знаходить нового партнера в Італії.

Якщо мігрантки возз'єдналися з дітьми в країні призначення, вони зменшують обсяги грошових переказів, і іноді це призводить до подальшого руйнування сім'ї в Україні.

У такому випадку відбувається перебудова транснаціональних сімей. Діти і, в дуже небагатьох випадках, чоловіки, приєднуючись до жінок-мігранток в Італії, стикаються з усіма проблемами, пов'язаними з возз'єднанням сім'ї: розрив у близькості і взаємному пізнанні, гендерні і міжпоколіннісні конфлікти, культурна і соціальна інтеграція, погіршення соціальної мобільності [2]. Однак, на мою думку, виникає проблема відтоку догляду для перестарілих батьків, через що вони

залишаються самі, маючи дуже низький рівень пенсії та без жодної підтримки з боку українських органів влади.

Як змінюються транснаціональні сім'ї?

Підсумовуючи, я б хотіла додатково наголосити на змінах транснаціональних сімей між Україною та Італією. Перша стосується старіння мігрантів першої генерації і їхнього повернення в Україну після декількох років роботи за кордоном. Досліджень цього феномену все ще недостатньо. Зокрема, нам точно не відомо, чи ця зворотна міграція зумовлює нові в'їзди, наприклад, доньок реемігранток. У такому разі ми б постали перед процесом відтворення транснаціональних сімей, але вони, можливо, різняться від тих сімей, з якими ми спілкувалися, оскільки там реемігрантками є бабусі.

Друга зміна стосується циркулярної міграції. Звичка ділитися роботою (формально і неформально) стає загальною практикою для зростаючої кількості українських жінок, які працюють в Італії. Ті, хто вирішує ділитися своєю роботою, погоджуються отримувати лише половину своєї річної заробітної плати (приблизно 6000 євро), в обмін на можливість повертатися до України на 6 місяців щорічно. Мігранти сприймають цю робочу домовленість як позитивну можливість, оскільки вона дозволяє примиряти їх економічні потреби з приватною сферою і жити транснаціональним життям, зберігаючи свою ідентичність як трудівника-мігранта. Циркулярна міграція теж змінює транснаціональні сім'ї, оскільки тоді легше впоратися з поділом сім'ї і з браком догляду.

Література:

1. Anthias F. (2008), «Thinking through the Lens of Translocational Positionality: an Intersectionality frame for understanding Identity and Belonging», *Translocations: Migration and Social Change*, vol. 4, n. 1, pp. 5-20.
2. Bonizzoni P. (forthcoming), «Here or There? Shifting meanings and practices of motherhood across time and space», *International Migration*.
3. Castles S., Milel M. (2009), *The Age of Migration*, The Guilford Press, New York.
4. Chumalo M. (2005b), «Ukrains'ki schinki na zarobitkach v Italii», in Markov I. (a cura di), *Ukrajins'ka trudova migracija u contesti*

- zmin suchasnogo svitu*, Kompanija Manuscript, L'viv, pp. 78-89.
5. Conti C., Ribella N., Strozza S., Tuoto T. (2010), *From East to West: the Former USSR Citizens in Italy*, paper presented at European Population Conference (EPC 2010), 1-4 September Vienna, Austria.
 6. Decimo F. (2005), *Quando emigrano le donne*, Bologna, Il Mulino.
 7. Donato K. M., Gabaccia D., Holdaway J., Manalansan M. IV, Pessar P. R. (2006), «A Glass Half Full? Gender in Migration Studies», *International Migration Review*, vol. 40, n. 1, pp. 3-26.
 8. Fedyuk O. (2012), «Images of Transnational Motherhood: The Role of Photographs in Measuring Time and Maintaining Connections between Ukraine and Italy», *Journal of Ethnic and Migration Studies*, vol. 38, n. 2, pp. 279-300.
 9. INPS/Caritas, *IV Rapporto sui lavoratori di origine immigrata negli archivi INPS. La regolarità del lavoro come fattore di integrazione*, Roma, Edizioni Idos.
 10. Istat (2001), *Permessi di soggiorno per sesso, area geografica e singolo paese di cittadinanza al 1° gennaio 2001*, Roma.
 11. Istat (2004), *Permessi di soggiorno per sesso e paese di cittadinanza al 1° gennaio 2004. Primi cinquanta paesi*, Roma.
 12. Istat (2009), *Cittadini non comunitari entrati nel 2008 regolarmente presenti al 1/1/2009, per sesso e stato civile, per area geografica e principali paesi di cittadinanza*, Roma.
 13. Kofman E. (2006), *Civic Stratification, Gender and Family Migration Policies in Europe*, Paper presented at Conference European Dynamics of Citizenship, Budapest.
 14. Parreñas, Rhacel Salazar. 2001. *Servants of globalization: Women, migration, and domestic work*. Stanford: Stanford University Press.
 15. Remennik L. I. (2001), «All my life is one big nursing home»: Russian immigrant women in Israel speak about double caregiver stress, *Women's Studies International Forum*, vol. 24, n. 6, pp. 685–700.
 16. Rigo E. (2007), *Europa di confine: trasformazioni della cittadinanza nell'Unione allargata*, Meltemi, Roma.
 17. Sacchetto D. (2011), *Ai margini dell'Unione Europea*, Carocci, Roma.

18. Spanò A., Zaccaria A. M. (2003), «Il mercato delle collaboratrici domestiche a Napoli: il caso delle ucraine e delle polacche», in La Rosa M., Zanfrini L. (edited by), *Percorsi migratori tra reti etniche, istituzioni e mercato del lavoro*, Milano, Franco Angeli, pp. 193-224.
19. Tognetti M. (2004) (a cura di), *Ricongiungere la famiglia altrove*, Franco Angeli, Milano.
20. Vianello F. A. (2009), *Migrando sole. Legami transnazionali tra Ucraina e Italia*, Franco Angeli, Milano.
21. Volodko V. (2011), «Transnational Family Practices of Ukrainian Female Labour Migrants in Poland», in Isański J., Luczys P., *Selling One's Favourite Piano to Emigrate: Mobility Patterns in Central Europe at the Beginning of the 21 st Century*, Cambridge Scholars Publishing, Newcastle upon Tyne, pp. 105-118.
22. Vuorela U., Bryceson D. (2002), *The transnational family : new European frontiers and global networks*, Berg, Oxford-New York.

Переклад з англійської: Ярина Хомцій

Yevgeniya Wirz

CARE STRATEGIES IN THE UKRAINIAN TRANSNATIONAL FAMILIES: FIRST ASSUMPTIONS

For the few last years in Ukrainian public media and academic spaces there has been a wide discussion about the so-called «Social Orphans». The term «Social Orphan» derives its origin from pedagogical sciences and includes orphan children, who have parents, but they've been left without parents' care [cf. 13]. However this current public debate about the «Social Orphans» is not related to the problem of the street children. The «Social Orphans» are labeled children, whose single parent or both parents are working abroad [e. g. 7 and 16]. Such discussion leads to the present challenges in the Ukrainian society for the past twenty years, accompanied by the wide labor migration from Ukraine.

The question of the child care, defined as «a national problem of social orphans», is not a unique socio-national phenomenon applying only to Ukrainian society. It's part of a global discussion concerning the care for minors, elderly people, and other family members, who are dependent on care providing [cf. 7, 8, 18 and 24].

The «Care» is an effort, which includes all areas of professional and informal provision [cf. 2]. It embraces the supportive structures and strategies for the family members in their need of this provision. The care work, which traditionally belongs to the domestic area, has currently become a global phenomenon. The care problematic in Western societies is therefore related to the domestic shortage of care. The increase of the female occupation leads to the women's dual burden of employment and providing care for the children and elderly parents. A large number of working women have been left without sufficient support from the state or without the possibility to share the care obligations with their partners [cf. 2, 6 and 19]. Thus they have decided to outsource caregivers, mostly a cheap and flexible labor migrant [e. g. 15]. Such development of the care problem in the receiving countries leads to the increasing female labor cross-border migration and finally to care drain and care replacement [cf. 3, 4, 8, 12, 14 and 17].

Ukraine is one of the main countries that send care workers to the EU. The number of Ukrainian labor migrants varies between 1.5 and 7 million, which corresponds to approximately 3 – 15 % of the Ukrainian

population [e. g. 1, 20 and 22]. Thus the Ukrainian labor migration is a massive phenomenon. The global demand for care efforts is constantly increasing. Following this, Ukrainian labor migration is at the most a female migration. Receiving countries strictly control the number of immigrants, which makes Ukrainian female migration in most cases irregular. In conclusion the Ukrainian labor migration is a transnational phenomenon, because migrants' workplaces are located in the receiving country and their families are left in their sending country [cf. 20 and 21]. A temporary or permanent absence of Ukrainian migrants and predominantly of female migrants, who have care obligations in the families left behind in the country of origin, causes the care shortages in their non-migrating families [cf. 7 and 16]. The above-mentioned public debate about the so-called «Euro-Orphans» and «Social Orphans» in sending countries of female care migrants like Poland and Ukraine is an indication of the care problematic in the departure context [cf. 16]. Transnational migration, the spreading of living places across the border, the occurrence of transnational conduct of life and as a result the occurrence of the transnational families, all this creates new structures and strategies in providing domestic care, which will here be called the transnational care networks [cf. 15 and 16].

This paper is based on the PhD project conducted at the Frankfurt University, which resides within the research area of Gender and Transmigration Studies and investigates the care networks of Ukrainian transnational female labor migrants. It will lead to the problem of how Ukrainian women, employed as caregivers in the EU, provide care for their non-migrating family members. Thus the focus of the research project is on the care arrangements made for children and elderly parents left behind in Ukraine. The research focuses on unqualified, middle class and under class low-paid female labor migrants from Ukraine to the EU, which is currently a massive phenomenon in Ukrainian society. This project examines the care strategies and patterns of actions used and performed by female Ukrainian transnational labor migrants. A methodical integrative research design underpins this dissertation, which is based upon qualitative methods of social research [e.g. 23].

The first assumptions will be presented in this paper and are based on data collection from March to September of 2011 that was extracted from 43 interviews.

The research included biographical interviews with women from Western and Southern Ukraine, who have experience as domestic care

workers in Poland, Italy or Germany and have left their under aged children or elderly parents in Ukraine. The interviewed women have returned to their families in Ukraine monthly or every 2 – 3 months (Poland); every year or just one or two times for about a year while they were absent (Italy); they were or are absent over the years (Italy and Germany). The women are married; or divorced; or widowed; or single; or in a relationship. They have one to three children or/and one or more elderly (care recipient) parents left behind in Ukraine. They went abroad as their children were just several months or years old; or they started school; or were adolescents; or they were already adults. In order to discharge the migrants' duty of care, help was received from their parents; elder siblings; sisters; husbands; other relatives or friends; neighbors; some acquaintances or a social organization as well as from several of the above-mentioned people together.

The guided interviews with migrants' family members and those who are involved in their care as well as the family group discussions have been conducted additionally. Subsequently there was comparative network analysis using the method of concentric circles as an aid [cf. 9]. In addition, information from the interviews with representatives of the organizations that support the migrants' non-migrating families in Ukraine has been collected.

The problem of care in Ukrainian transnational families belongs to the domestic sphere [cf. 16]. The migrant's family and good relations within their nuclear or extended family are essential for a stable and effective care network. On the one hand this care structure reflects the traditional family relationships, where everyone in a family is morally obliged to provide care for the other members of family, including the time while the labor migrant is absent from home. On the other hand there is no available state support in Ukraine for transnational families. There is neither a legal regulation of the responsibility concerning care-providing, nor care services, nor financial support for transnational families. In 2008 the Ukrainian parliament developed a draft of the law that should allow a temporal guardianship of a child whose parents are abroad. But, with a claim to regulate the care problem in a lawful way, this proposal was finally rejected and has faded into obscurity. Furthermore there is a deep distrust toward state institutions in the issues concerning employment abroad. Thus, there are very few labor migrants in Ukraine that report their work abroad along with their families' situation. In this sense the familiar care networks has become necessary.

Ukrainian transnational care networks are informal and predominantly female organizations, because domestic care obligations were mostly conducted by female family members or relatives, in the first place by migrant's mother, sister or elder daughter [e. g. 16]. A Ukrainian female migrant's husband, if he is available, usually shares the duty of domestic care with these female family members or can become a priority caregiver in case of absence of a female care provider. The full care replacement of a migrating woman in her duty of domestic care by a male family member, predominately by her husband, is possible, but rarely present. Ukrainian female labor migrants are in most cases divorced or widowed. In the case of Ukrainian transnational care networks, the fatherly support is characteristically absent. A Ukrainian transnational family with a working woman abroad is a common example of family with a single breadwinner. It is the migrating woman who is coincidentally the main care provider in her family. By contrast with transnational families with a working man abroad it is the wife who is the primary care provider for non-migrating family members.

In comparison to Caribbean families, for Ukrainian transnational families to pay for domestic care is something unusual [cf. 8 and 18]. I could not find any cases with a paid domestic care for under aged children left behind. There is a caregiver or there are a few care providers from the family or from the acquaintanceship network that take care of little or primary school-aged children. Families with an adolescent child constitute an exception. A migrant's adolescent child can be left without a stable care mechanism. In such cases, a new care strategy is established, called the transnational mothering [cf. 10 and 16]. The «Transnational Mothering» is a tactic of female transnational migrants to provide care for their non-migrating children at a distance or through their regular presence at home. In the absence of a substantial care network, Ukrainian women plan a short distance labor migration and often decide in favor of circular migration to the neighborhood states. Working and staying abroad, they still manage to maintain contact with their non-migrating families through technical media like Skype. The so-called «Skype-Mothering» has become an instrument to participate in the daily life of the family and to keep children under control from a distance [cf. 16].

There are three indicators of stability in care arrangements in Ukrainian transnational families. The first one is the presence of a familiar, responsible and locally available person or a few equal persons in a care

network. This care stability indicator is directly connected to the next one, thus to the form of rewards for care. Despite typical unpaid forms of domestic care, there are different forms of non-monetary rewards for caregiving in Ukrainian transnational families. It could, for example, be a variety of services in return or regular presents. The stronger the migrant's attachment to the substitute caregiver – and especially if many people are available in the migrants' care network – the lower the reward for providing care. In fact, non-monetary or low-monetary rewards are a possibility to fortify the migrant's care network. In the case of elderly care there are paid forms of care arrangement in Ukrainian transnational families, but only if the other care mechanisms are absent. The paid elderly care can be provided by a replaced live-in caregiver or in a form of (nursing) external care that usually belongs to the illegal labor market or, in very few instances, to the domestic home care services by an NGO.

There are additional regulations related to supporting Ukrainian transnational families that are assigned to non-governmental organizations. However the NGO's activities don't have enough capacity to fill a gap in care, they only have a supplementary function. They function in the area by providing people with information about migration («La Strada Ukraine», «Women's Perspectives»); family counseling, pedagogical and psychiatric counseling as well as legal consultation («La Strada Ukraine», «Zaporuka»); after-school activities and non-formal as well as religious and moral education («Caritas Ukraine» – Centers for Labor Migrants' Children) and finally ambulatory elderly care («Caritas Ukraine» – Home Care Services). In consequence of the number of NGOs being low, their less extensive presence in Ukraine and their permanent dependence on predominately foreign sources of funding, they have, in general, only a marginal influence on the question of care arrangements, but they create good supportive mechanisms in several extremely precarious situations that could arise in Ukrainian transnational families.

The third indicator of stability in domestic care is the modification of the transnational care network. Care networks in Ukrainian transnational families are predominately labil. Such flexibility in care network structures reflects the type of present Ukrainian labor migration. An irregular migration with an indefinite period of absence, without a constant working place and income as well as without a possibility for legal cross-border movement on the one hand and challenges in non-migrating families as well as political, economic and social challenges in the country of origin, on

the other hand endanger the stability of care arrangement in migrants' families left behind [cf. 4, 5, 7, 11, 14, 16, 20 and 24].

The variety of indicators and factors that influence care strategies in Ukrainian transnational families that were presented in this paper, shows that the problem of care and its stability does not depend just on an individual migrant's decision to go or not to go abroad. The stability of transnational care networks is a matter of interaction of national economics, welfare and migration regimes in the migrants' sending and receiving countries.

References:

1. Amelina, A. (2009) «Gendered Strategies of Social Support and their Inequality Effects in the Context of German-Ukrainian Transnational Space», Working Papers – Centre on Migration, Citizenship and Development; 67. Bielefeld: COMCAD.
2. Brückner, M. (2008) «Wer sorgt für wen? Auswirkungen sich wandelnder Geschlechter- und Generationenverhältnisse auf die gesellschaftliche Organisation des Sorgens (care)», pp. 45-62 in A. Bauer and K. Gröning (eds.) *Gerechtigkeit, Geschlecht und demografischer Wandel*. Frankfurt: Mabuse.
3. Castles, S. and Miller, M. J. (1998) «The age of migration». New York: Guilford.
4. Ehrenreich, B. and Hochschild, A. (2003) «Global Women. Nannies, Maids and Sex Workers in the New Economy». New York: Metropolitan Books.
5. Elrick, T. and Lewandowska, E. (2008) «Matching and Making Labour Demand and Supply: Agents in Polish Migrant Networks of Domestic Elderly Care in Germany and Italy». *Journal of ethnic and migration studies*, Vol. 34, Nr. 5, July 2008, pp. 717-734.
6. Esping-Andersen, G. (1999) «Social Foundations of Postindustrial Economies». Oxford: Oxford University Press.
7. Hitzemann, A., Waldhausen, A., Schirilla, N. (2012)(eds.) «Pflege und Migration in Europa. Transnationale Perspektiven aus der Praxis». Freiburg im Breisgau: Lambertus Verlag.
8. Hochschild, A. (2000) «Global Care Chains and Emotional Surplus Value», pp. 130-146 in W. Hutton and A. Giddens (eds.) *On the Edge. Living with Global Capitalism*. London: Joathan Cape.
9. Hollstein, B. and Straus, F. (2006) «Qualitative Netzwerkanalyse,

- Konzepte, Methoden, Anwendungen». Wiesbaden: VS Verlag für Sozialwissenschaften.
10. Hondagneu-Sotelo, P. and Avila, E. (1997) «I'm Here, but I'm There: The Meanings of Latina Transnational Motherhood». *Gender and Society* 11, no. 5 (1997), pp. 548-571.
 11. Kindler, M. (2008) «Risk and Risk Strategies in Migration: Ukrainian Domestic Workers in Poland», pp. 145-159 in H. Lutz (ed.) *Migration and domestic work: a European perspective on a global theme*. Aldershot: Ashgate.
 12. Kofman, E., Phizacklea, A., Raghuram, P., Sales, R. (2000) «Gender and international migration in Europe: Employment, welfare, and politics». New York: Routledge.
 13. Kyzymenko L. and Byedna L. (2000) «Slovnnyk-dovidnyk social'nogo pracyvka. Mini-glosarij». Lviv: DC MOU.
 14. Lutz, H. (2008)(ed.) «Migration and domestic work: a European perspective on a global theme». Aldershot: Ashgate.
 15. Lutz, H. and Palenga-Möllenberg, E. (2010) «Care work migration in Germany: Semi-compliance and complicity», pp. 419-430 in M. Kilkey, H. Lutz, E. Palenga-Möllenberg (eds.) *Domestic and Care work at the Intersection of Welfare, Gender and Migration Regimes: Some European experiences. Special Issue for the Journal Social Policy and Society* 9 (3): Cambridge University Press.
 16. Lutz, H. and Palenga-Möllenberg, E. (2011) «Das Care-Chain-Konzept auf dem Prüfstand. Eine Fallstudie der transnationalen Care-Arrangements polnischer und ukrainischer Migrantinnen», pp. 9-27 in S. Metz-Göckel and C. Bauschke-Urban (eds.) *Transnationalisierung und Gender. Themenheft für GENDER. Zeitschrift für Geschlecht, Kultur und Gesellschaft*, 1/ 2011.
 17. Massey, D. S. and España, F. G. (1987) «The Social Process of International Migration». *Science, New Series*, Vol. 237, No. 4816 (Aug. 14, 1987), pp. 733-738.
 18. Parreñas, R. S. (2005) «Children of global migration: Transnational families and gendered woes». Palo Alto, CA: Stanford University Press.
 19. Pfau-Effinger, B. (2005) «Welfare State Policies and care arrangements». *European Societies*, Vol. 7 (2), pp. 321-347.
 20. Pribytkova, I. (2006) «Transnational Labour Migration: Ukrainian

- Perspective», pp. 61-80 in K. Iglicka (ed.) *Transnational Migration – Dilemmas*. Warszawa: Centrum Stosunkow Miedzynarodowych.
21. Pries, L. (2001) «New Transnational Social Spaces. International migration and transnational companies in the early twenty-first century». London: Routledge Series.
 22. Starodub, A. (2005) «Ukrajins'ka trudova migracija 1990-h – počatku 2000-h rokov u doslidžennjah sociologiv: poperedni pidsumky», pp. 7-25 in O. Suško and N. Parhomenko (eds.) *Ukrajins'ka trudova migracija do krajin Jevropej'kogo Sojuzu u dzerkali sociologiji*. Kyiv: Center for Peace, Conversion and Foreign Policy of Ukraine.
 23. Strauss, A. L. and Corbin, J. (1990) «Basics of Qualitative Research: Grounded Theory Procedures and Techniques». London: Sage.
 24. Widding Isaksen, L., Devi Dambasivan U., Hochschild, A. (2009) «Die globale Fürsorgekrise». *WestEnd – Neue Zeitschrift für Sozialforschung*, 6 Jh., 2009 (2), pp. 56-79.

Євгенія Вірц

СТРАТЕГІЇ ДОГЛЯДУ В УКРАЇНСЬКИХ ТРАНСНАЦІОНАЛЬНИХ СІМ'ЯХ: ПЕРШІ ВИСНОВКИ

За останні кілька років в українських ЗМІ та наукових виданнях розгорнулася широка дискусія з приводу так званих «соціальних сиріт». Термін «соціальне сирітство» походить від педагогічних наук та охоплює дітей-сиріт, у яких є батьки, проте вони залишилися без батьківського догляду [див. 13]. Однак ця суспільна дискусія про феномен «соціального сирітства» не пов'язана з проблемою дітей вулиці. Соціальними сиротами називають дітей, один з батьків яких або обидва батьки працюють за кордоном [напр., 7; 16]. Таке обговорення піднімає питання сучасних змін в українському суспільстві останніх двадцяти років, які супроводжуються багаточисельною трудовою міграцією з України.

Питання про догляд за дітьми, яке розглядається в Україні як «національна проблема соціального сирітства», не є унікальним соціально-національним явищем українського суспільства. Це частина глобальної дискусії, яка стосується догляду за неповнолітніми, літніми людьми та іншими членами сім'ї, які потребують догляду [7; 8; 18; 24].

«Догляд» – це всі форми професійної та неформальної опіки [2]. Він включає в себе структури та стратегії підтримки для членів сімей, які потребують цього забезпечення. Робота по догляду, яка традиційно належить до домашніх справ, стала глобальним явищем. Відповідно до цього, проблема догляду в країнах Заходу пов'язана з браком домашнього догляду. Збільшення жіночої зайнятості призводить до подвійного тягаря, який лягає на плечі жінок: це безпосередньо праця та догляд за дітьми і літніми людьми. Велика кількість працюючих жінок у такій ситуації залишаються без допомоги держави чи без можливості розділити обов'язки з подружніми партнерами [2; 6; 19]. Тому вони часто вирішують скористатися послугами працівників сфери догляду, в основному дешевих та гнучких трудових мігрантів [напр., 15]. Такий розвиток у сфері догляду в приймаючих країнах призводить до збільшення жіночої транскордонної трудової міграції і, врешті-решт, до відтоку догляду (care drain) та заміни догляду (care replacement) [3; 4; 8; 12; 14; 17].

Україна є одним з головних країн-постачальників робітників сфери догляду в Європейському Союзі. Кількість українських трудових мігрантів коливається від 1,5 до 7 мільйонів чоловік, що відповідає приблизно 3-15 % від усього населення України [напр., 1; 20; 22]. Таким чином, українська трудова міграція є масовим явищем. Світовий попит на послуги догляду постійно зростає. Внаслідок цього трудова міграція з України є переважно жіночою. Приймаючі країни суворо контролюють кількість іммігрантів, що робить українську жіночу міграцію у більшості випадків нелегальною. Крім того, українська трудова міграція є транснаціональним явищем, оскільки робоче місце мігрантів знаходиться у приймаючій країні, а їх сім'ї залишаються у країні походження [20; 21]. Тимчасова або постійна відсутність українських мігрантів, переважно жінок, які мають зобов'язання щодо догляду за членами родини, які залишилися у країні походження, викликає брак догляду у їх особистих родин [7; 16]. Вищезазначені публічні дебати про так званих «євро-сиріт» та «соціальних сиріт» у країнах походження жінок-мігрантів, зайнятих у сфері догляду, таких як Україна та Польща, є показником наявності проблем у контексті їх від'їзду [16]. Транснаціональна міграція, розповсюдження проживання по той бік кордону, виникнення транснаціонального способу життя і, як наслідок, виникнення транснаціональних сімей – все це створює нові структури і стратегії в забезпеченні домашнього догляду, які тут називатимуться мережами транснаціонального догляду [15; 16].

Ця стаття базується на науково-дослідницькому проекті у Франкфуртському університеті в галузі гендерних та трансміграційних досліджень та розглядає мережі догляду українських транснаціональних жінок-мігрантів. Цей проект піднімає питання, як українські жінки, зайняті у сфері догляду у ЄС, доглядають за членами своїх сімей, які не мігрували. Таким чином, у центрі уваги дослідження знаходиться організація догляду для дітей та батьків похилого віку, які залишилися в Україні. Дослідження зосереджується на некваліфікованій середньо- або низькооплачуваній жіночій трудовій міграції з України в країни ЄС, що зараз є масовим явищем в українському суспільстві. Цей проект розглядає стратегії та моделі догляду, які застосовують українські транснаціональні жінки-мігранти у своїх родин. В основі цієї дисертації лежить інтегративна методична розробка, яка складається з якісних методів соціологічних досліджень [напр., 23].

Перші припущення, які будуть представлені у цій роботі, базуватимуться на даних з 43 інтерв'ю, проведених у березні та вересні 2011 року. Дослідження містить біографічні інтерв'ю з жінками з Західної та Південної України, які мають досвід роботи у сфері догляду у Польщі, Італії чи Німеччині та які залишили неповнолітніх дітей або батьків похилого віку в Україні.

Опитані жінки поверталися до своїх родин в Україну щомісяця або кожні 2-3 місяці (Польща); кожного року або тільки один-два рази протягом року у той час, як вони були відсутні (Італія); вони були або є відсутні протягом багатьох років (Італія та Німеччина). Ці жінки перебувають у шлюбі, або розлучені, або вдови, або одинокі, або у стосунках. Вони мають від одного до трьох дітей і/або одного або більше батьків похилого віку (одержувачів догляду), які залишилися в Україні. Вони виїхали за кордон, коли їх дітям було декілька місяців або років; або вони тільки пішли до школи; або були підлітками; або вже були дорослими. Для того, щоб передати свої обов'язки щодо догляду, мігранти отримували допомогу, яка надходила від батьків; старших дітей; сестер; чоловіків; інших родичів або друзів; сусідів; знайомих або соціальних організацій, а також від деяких з вищезазначених осіб одночасно.

Крім того, були проведені керовані інтерв'ю з членами сімей мігрантів та з тими, хто за ними доглядає, обговорення у сімейних групах, а також порівняльний аналіз мереж, використовуючи метод концентричних кіл стосовно догляду [9]. Додатково була зібрана інформація за результатами інтерв'ю з представниками організацій, які надають підтримку членам сімей мігрантів, що залишилися в Україні.

Проблема догляду в українських транснаціональних сім'ях належить до домашньої сфери [16]. Сім'ї мігрантів, міцні відносини у нуклеарній сім'ї (nuclear family) та у всій родині (extended family), можливо, є найважливішим аспектом для стабільної та ефективної мережі догляду. З одного боку, структура догляду відображає традиційні сімейні стосунки, де кожен член сім'ї несе моральну відповідальність за догляд за іншими членами сім'ї, в тому числі тоді, коли відсутні вдома трудові мігранти. З іншого боку, немає жодної державної підтримки транснаціональних сімей в Україні. Не існує ні правового регулювання відповідальності щодо забезпечення догляду, ні служб догляду, ні фінансової підтримки транснаціональних сімей. У 2008 році український парламент розробив проект закону, який мав би

дозволити тимчасову опіку над дитиною, чиї батьки перебувають за кордоном. Але таке намагання врегулювати питання догляду у законний спосіб було відкинуто, і, врешті-решт, ця пропозиція відійшла у небуття. Крім того, існує глибока недовіра до державних установ у питаннях, що стосуються працевлаштування за кордоном. Таким чином, існує дуже мало трудових мігрантів з України, які повідомляють про свою роботу за кордоном, а також про становище їхніх сімей. Тому сімейні мережі догляду є в Україні такими важливими.

Українські транснаціональні мережі догляду є неформальними, переважно жіночими організаціями, тому що відповідальність щодо догляду зазвичай лягає на жінок родини, у першу чергу матерів мігрантів, сестер або старших дочок [напр., 16]. Чоловік української жінки-мігранта, якщо він є, як правило, може розділяти обов'язки щодо догляду з жінками родини або сам повністю відповідати за догляд, але в тому випадку, якщо у родині немає жінки, яка б могла цим займатись. Обов'язки щодо догляду жінок-мігрантів можуть у повній мірі виконуватися членами родини чоловічої статі, зазвичай батьком, але це трапляється рідко. У більшості випадків українські жінки-мігранти або розлучені, або вдови. Тому в українських транснаціональних мережах догляду батьківська підтримка часто відсутня. Українська транснаціональна родина з жінкою, яка працює за кордоном, є типовим прикладом сім'ї з одним годувальником. Саме жінка, яка мігрує, є одночасно основним постачальником догляду у такій родині. На відміну від цього в транснаціональних сім'ях, у яких за кордоном працює чоловік, основним постачальником догляду за іншими членами сім'ї виступає дружина.

У порівнянні з карибськими родинами, для українських транснаціональних сімей оплачування догляду є нетиповим [8; 18]. Я не змогла знайти жодного випадку, коли догляд за неповнолітніми дітьми, які залишилися на батьківщині, оплачувався. В таких родинах завжди існує постачальник догляду або декілька постачальників з сім'ї або з мережі знайомих, які доглядають за дошкільнятами або дітьми молодшого шкільного віку. Сім'ї з дітьми підліткового віку є в цьому сенсі винятком. Дитина мігранта підліткового віку може бути залишена без стабільного механізму догляду. В першу чергу в таких випадках виникає нова стратегія догляду, яка називається транснаціональним материнством [10; 16]. «Транснаціональне материнство» є тактикою транснаціональних жінок-мігрантів, за допомогою якої вони

забезпечують догляд за своїми залишеними дітьми на відстані або через постійну присутність вдома. При відсутності міцних мереж догляду українські жінки планують трудову міграцію на невелику відстань або надають перевагу циклічній міграції в сусідні країни. Працюючи та перебуваючи за кордоном, вони можуть підтримувати зв'язок з залишеними членами сім'ї за допомогою технічних засобів, таких як Skype. Так зване «Skype-материнство» стало інструментом участі у повсякденному житті родини та контролю за дітьми на відстані [16].

Можна виділити три показники стабільності організації догляду в українських транснаціональних сім'ях. Перший з них полягає у наявності члена родини, відповідальної особи чи декількох осіб у мережі догляду. Цей показник стабільності догляду прямо пов'язаний з наступним, тобто з формою винагороди за догляд. Незважаючи на типово неоплачувану форму догляду, існують різні форми негрошових винагород за забезпечення догляду в українських транснаціональних сім'ях. Це, наприклад, може бути широкий спектр послуг у відповідь або регулярні подарунки. Чим ближчі стосунки у мігрантів з тими, хто забезпечує догляд замість них, і особливо, якщо у мережі догляду мігранта є багато людей, тим меншою є винагорода за цей догляд. По суті, негрошові або невеликі грошові винагороди – це можливість зміцнити мережу догляду мігранта. Що стосується догляду за людьми похилого віку, в українських транснаціональних сім'ях існують платні форми його організації, але тільки тоді, коли інші механізми догляду відсутні. Платний догляд за літніми людьми може бути забезпечений стаціонарно або у формі зовнішньої опіки (патронажна сестра), що зазвичай належить до нелегального ринку праці, або, у дуже рідкісних випадках, у формі опіки, яку забезпечують НДО.

Слід зазначити, що в Україні існують недержавні організації, які працюють у сфері підтримки українських транснаціональних сімей. Однак НДО не володіють достатнім потенціалом, щоб ліквідувати нестачу догляду, вони можуть виконувати лише додаткову функцію. Ця функція може полягати у наданні інформації про міграцію («Ла Страда Україна», «Жіночі перспективи»); сімейного, педагогічного, психологічного та юридичного консультування («Ла Страда Україна», «Запорука»); в позашкільній діяльності неформальної освіти та релігійного та морального виховання («Карітас Україна» – центри для дітей трудових мігрантів) і, нарешті, у забезпеченні амбулаторної опіки за літніми людьми («Карітас Україна» – опіка на дому). Внаслідок

невеликої кількості НДО, їх незначної розповсюдженості в Україні та їх постійної залежності, переважно від іноземних джерел фінансування, їх вплив на вирішення питання організації догляду досить незначний, хоча вони створюють показові механізми підтримки у певних вкрай важких ситуаціях, які можуть виникати в українських транснаціональних сім'ях.

Третім індикатором стабільності догляду є лабільність транснаціональної мережі догляду. Мережі догляду в українських транснаціональних сім'ях переважно є нестійкими. Така гнучкість у структурах мереж догляду відображає тип сучасної української трудової міграції. Нелегальна міграція з невизначеним періодом відсутності, без постійного місця роботи та доходу, а також відсутність можливості для легального транскордонного переміщення, з одного боку, та зміни в залишених мігрантами сім'ях, політичної, економічної, соціальної сфер в країні походження, з іншого боку, ставлять під загрозу стабільність організації догляду за членами сімей мігрантів [4; 5; 7; 11; 14; 16; 20; 24].

Різноманітні показники та фактори, які впливають на стратегії догляду в українських транснаціональних сім'ях, представлені у цій статті, демонструють, що проблема догляду та його стабільності залежить не тільки від рішення окремих мігрантів їхати чи не їхати за кордон. Стабільність транснаціональних мереж догляду – це питання взаємодії у сфері національної економіки, соціального забезпечення та міграційних режимів між країною походження мігранта та приймаючою країною.

Переклад з англійської: Яна Дашковська

Література:

1. Amelina, A. (2009) «Gendered Strategies of Social Support and their Inequality Effects in the Context of German-Ukrainian Transnational Space», Working Papers – Centre on Migration, Citizenship and Development; 67. Bielefeld: COMCAD.
2. Brückner, M. (2008) «Wer sorgt für wen? Auswirkungen sich wandelnder Geschlechter- und Generationenverhältnisse auf die gesellschaftliche Organisation des Sorgens (care)», pp. 45-62 in A. Bauer and K. Gröning (eds.) *Gerechtigkeit, Geschlecht und demografischer Wandel*. Frankfurt: Mabuse.

3. Castles, S. and Miller, M. J. (1998) «The age of migration». New York: Guilford.
4. Ehrenreich, B. and Hochschild, A. (2003) «Global Women. Nannies, Maids and Sex Workers in the New Economy». New York: Metropolitan Books.
5. Elrick, T. and Lewandowska, E. (2008) «Matching and Making Labour Demand and Supply: Agents in Polish Migrant Networks of Domestic Elderly Care in Germany and Italy». *Journal of ethnic and migration studies*, Vol. 34, Nr. 5, July 2008, pp. 717-734.
6. Esping-Andersen, G. (1999) «Social Foundations of Postindustrial Economies». Oxford: Oxford University Press.
7. Hitzemann, A., Waldhausen, A., Schirilla, N. (2012)(eds.) «Pflege und Migration in Europa. Transnationale Perspektiven aus der Praxis». Freiburg im Breisgau: Lambertus Verlag.
8. Hochschild, A. (2000) «Global Care Chains and Emotional Surplus Value», pp. 130-146 in W. Hutton and A. Giddens (eds.) *On the Edge. Living with Global Capitalism*. London: Joathan Cape.
9. Hollstein, B. and Straus, F. (2006) «Qualitative Netzwerkanalyse, Konzepte, Methoden, Anwendungen». Wiesbaden: VS Verlag für Sozialwissenschaften.
10. Hondagneu-Sotelo, P. and Avila, E. (1997) «I'm Here, but I'm There: The Meanings of Latina Transnational Motherhood». *Gender and Society* 11, no. 5 (1997), pp. 548-571.
11. Kindler, M. (2008) «Risk and Risk Strategies in Migration: Ukrainian Domestic Workers in Poland», pp. 145-159 in H. Lutz (ed.) *Migration and domestic work: a European perspective on a global theme*. Aldershot: Ashgate.
12. Kofman, E., Phizacklea, A., Raghuram, P., Sales, R. (2000) «Gender and international migration in Europe: Employment, welfare, and politics». New York: Routledge.
13. Kyzymenko L. and Byedna L. (2000) «Slovnýk-dovidnyk social'nogo pracivyka. Mini-glosarij». Lviv: DC MOU.
14. Lutz, H. (2008)(ed.) «Migration and domestic work: a European perspective on a global theme». Aldershot: Ashgate.
15. Lutz, H. and Palenga-Möllnbeck, E. (2010) «Care work migration in Germany: Semi-compliance and complicity», pp. 419-430 in M. Kilkey, H. Lutz, E. Palenga-Möllnbeck (eds.)

- Domestic and Care work at the Intersection of Welfare, Gender and Migration Regimes: Some European experiences. Special Issue for the Journal Social Policy and Society 9 (3): Cambridge University Press.
16. Lutz, H. and Palenga-Möllenberg, E. (2011) «Das Care-Chain-Konzept auf dem Prüfstand. Eine Fallstudie der transnationalen Care-Arrangements polnischer und ukrainischer Migrantinnen», pp. 9-27 in S. Metz-Göckel and C. Bauschke-Urban (eds.) Transnationalisierung und Gender. Themenheft für GENDER. Zeitschrift für Geschlecht, Kultur und Gesellschaft, 1/ 2011.
 17. Massey, D. S. and España, F. G. (1987) «The Social Process of International Migration». Science, New Series, Vol. 237, No. 4816 (Aug. 14, 1987), pp. 733-738.
 18. Parreñas, R. S. (2005) «Children of global migration: Transnational families and gendered woes». Palo Alto, CA: Stanford University Press.
 19. Pfau-Effinger, B. (2005) «Welfare State Policies and care arrangements». European Societies, Vol. 7 (2), pp. 321-347.
 20. Pribytkova, I. (2006) «Transnational Labour Migration: Ukrainian Perspective», pp. 61-80 in K. Iglicka (ed.) Transnational Migration – Dilemmas. Warszawa: Centrum Stosunkow Miedzynarodowych.
 21. Pries, L. (2001) «New Transnational Social Spaces. International migration and transnational companies in the early twenty-first century». London: Routledge Series.
 22. Starodub, A. (2005) «Ukrajins'ka trudova migracija 1990-h – počatku 2000-h rokov u doslidžennjah sociologiv: poperedni pidsumky», pp. 7-25 in O. Suško and N. Parhomenko (eds.) Ukrajins'ka trudova migracija do krajiv Jevropej'kogo Sojuzu u dzerkali sociologiji. Kyiv: Center for Peace, Conversion and Foreign Policy of Ukraine.
 23. Strauss, A. L. and Corbin, J. (1990) «Basics of Qualitative Research: Grounded Theory Procedures and Techniques». London: Sage.
 24. Widding Isaksen, L., Devi Dambasivan U., Hochschild, A. (2009) «Die globale Fürsorgekrise». WestEnd – Neue Zeitschrift für Sozialforschung, 6 Jh., 2009 (2), pp. 56-79.

Вікторія Володько

**ОГЛЯД ВИБРАНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ, ПРИСВЯЧЕНИХ ПИТАННЯМ
СІМ'Ї ТА СІМЕЙНИХ РОЛЕЙ ТРУДОВИХ МІГРАНТІВ
У СУЧАСНОМУ СОЦІОЛОГІЧНОМУ ДИСКУРСІ**

Вступ

Зовнішня трудова міграція українців після 1991 р. як одна із форм міграцій статистично є найбільш чисельною порівняно з іншими формами міграційних рухів, а також притаманна (хоча й різною мірою) всім регіонам країни. Ще одна її характеристика – активна участь жінок, які донедавна не розглядалися як самостійні міграційні суб'єкти – спровокувала численні суспільні дебати на предмет змін сімейних ролей і тривог за долю мігрантських сімей. Таким чином, жіночий вимір сучасної української трудової міграції, з одного боку, та актуалізація нею нових способів функціонування сімей, з іншого боку, визначають потребу дослідження вже існуючих напрацювань іноземних та українських дослідників з окресленої тематики.

Введення ґендерної перспективи у міграційні дослідження такими вченими, як М. Мороквасиць (М. Morokvasic) й Г. Б'юїс (G. Buijs) в середині 70-х рр. ХХ ст. дозволило виокремити й специфікувати досвід жінок у контексті масового переміщення людей по світу [1]. Різні аспекти сімейного життя трудових мігрантів часто досліджують західні вчені в межах транснаціонального дискурсу, зокрема, в рамках концепту транснаціональної сім'ї. Далі розглянемо детальніше деякі категорії аналізу транснаціонального підходу, а також напрацювання зарубіжних та вітчизняних вчених щодо міграційної та ґендерно-сімейної тематики.

Деякі категорії аналізу, що застосовують у транс-національній перспективі.

«Транснаціональний поворот» у міграційних дослідженнях у 90-ті рр. ХХ ст. зумовив гарячі дебати серед вчених [2], [3]. Сьогодні транснаціональна перспектива у дослідженнях трудової міграції, зокрема сімей трудових мігрантів, є досить поширеною. Цей міждисциплінарний підхід використовують не лише в антропології й соціології, а й у географії, політології, економіці тощо [4]. Привабливість транснаціоналізму полягає у його переозначенні міграції та низки

феноменів, пов'язаних із нею. Насамперед було з'ясовано, що сучасні мігранти розвинули транснаціональні практики, які загальноприйняті міграційні теорії не здатні адекватно зафіксувати і пояснити, оскільки ці теорії зорієнтовані на обслуговування проблем нації-держави контейнерного типу і розуміння мігрантів як осіб, що або емігрують, або іммігрують. У рамках транснаціонального підходу висилаюче і приймаюче суспільства утворюють єдине поле дослідження, а мігрант перебуває одночасно у стосунках з обома цими суспільствами. Це дає можливість включати до аналізу не лише безпосередніх мігрантів, але й не-мігрантів, тих, що залежать від мігранта, а точніше – від різних форм переказів здійснюваних останнім (грошових, «соціальних» тощо) [5]. В соціології найбільш повне опрацювання проблематики міграції у руслі транснаціоналізму можна знайти в працях Л. Пріса (L. Pries) і Т. Файста (T. Faist) [6], [7].

Що стосується сім'ї та домогосподарства, то «транснаціональний поворот» сприяв її переосмисленню в напрямку від єдності, цілісності й спільного проживання в єдиному географічному і соціальному просторі до можливості просторової дистанції між членами сім'ї. Навіть у такому форматі ці актори продовжують означувати себе як сім'я, підриваючи, таким чином, традиційні уявлення про це об'єднання [8]. Отже, включення до соціологічного аналізу просторово розділених сімей дозволяє більш адекватно відображати сучасну соціальну реальність.

Концепція транснаціоналізму актуалізується тоді, коли стає зрозумілим, що «контейнерна теорія суспільства» – уявлення про світ як про сукупність замкнених, відокремлених одне від одного націй-держав – вже не відповідає сучасним реаліям [9, с. 62]. Тут доцільно наголосити на тому, що ця концепція власне актуалізується, але не винаходиться як абсолютно новий феномен, пов'язаний із глобальними тенденціями. Погоджуючись з М. Алброу (M. Albrow), можна сказати, що глобалізація пробудила інтерес націй-держав до транснаціоналізму і навіть сприяла його трактуванню як нового явища [10]. У широкому розуміння транснаціоналізм виступає формою транскордонних зв'язків, в яких беруть участь різні соціальні актори, більшість з яких є громадянами окремих національних держав. Специфікою цих зв'язків та стосунків є створення нових соціальних просторів – транснаціональних соціальних просторів, в яких відбувається взаємодія трансакторів (мігрантів, міжнародних волонтерів, працівників ТНК тощо). Ці зв'язки й стосунки існують у

«крізь-кордонному форматі», в яких самі нації-держави не завжди присутні. Л. Пріс розглядає транснаціональні соціальні простори як такі, що ґрунтуються на основі переосмислення взаємодії й взаємозв'язків між географічним й соціальним просторами [11]. Це є «плюролокальні поля діяльності, які структурують повсякденну життєдіяльність соціальних акторів... й одночасно існують над і поза соціальним контекстами національних держав» [12, с. 375].

Трансактори (у нашому випадку мігранти), таким чином, створили нові форми соціальної взаємодії та стосунки, в яких зв'язок між їхньою фізичною присутністю і соціальним простором є змінений. Вони здатні впливати, висловлювати свою позицію, взаємодіяти тощо, не будучи фізично присутніми при цьому. Використовуючи термінологію Е. Гіденса, можна сказати, що у цьому випадку соціальна інтеграція (взаємодія між акторами на особистісному рівні, в єдиному просторі «тут і тепер») значно порушена або взагалі відсутня [13, с. 140].

Незважаючи на значне поширення терміна «транснаціональна міграція» та споріднених із ним понять, єдиної позиції у розумінні цього феномена немає. Польська дослідниця К. Гмай (K. Gmaj) виокремлює широке й вузьке розуміння транснаціональної міграції. У широкому розумінні – це «повторювана трудова мобільність, в ході якої мігранти намагаються мінімізувати ризики для їхніх домогосподарств» (М. Окульський (M. Okólski)). Вузький підхід апелює до мігрантів, що живуть подвійним життям: розмовляють двома мовами, мають житло у двох країнах, регулярно й активно підтримують різноманітні контакти у двох суспільствах (Л. Пріс, П. Левіт (P. Levitt)). Ступінь залученості у життя приймаючого суспільства є ключовим у характеристиці цих підходів [14, с. 45]. У процесі своєї життєдіяльності за кордоном трудовий мігрант може здійснювати (або не здійснювати) певні транснаціональні практики, що підтверджують його приналежність до трансмігрантів – мігрантів, які здійснюють транснаціональні практики. Як слушно зауважили П. Левіт й Дж. Ітзінсон, транснаціональні практики мігранта можуть бути дуже різноманітними й різнитися у частоті реалізації й інтенсивності; вони можуть бути постійними, періодичними чи випадковими; можуть здійснюватися у різних соціальних площинах – політичній, економічній, соціальній чи культурній або лише в одній із них [15, с. 5]. Виокремлюючи різні транснаціональні «спільноти», Дж. Розенау виділяє сім'ю як спільноту, ґрунтовану на *кровній чи соціальній* (вставка

курсивом моя. – В. В.) спорідненості [9, с. 70]. Таким чином, до переліку, запропонованого П. Левіт й Дж. Ітзігсон, можна додати ще одну сферу – сімейну.

Закордонні дослідження сімейного життя мігрантів

Різні аспекти сімейного життя трудових мігрантів досліджуються здебільшого в межах транснаціональної сім'ї. Найбільше уваги дослідники приділяють батьківству трудових мігрантів, досліджуючи переважно материнський досвід. У 1997 р. соціологи П. Хондагней-Сотело (P. Hondagneu-Sotelo) і Е. Авіла (E. Avila) ввели поняття «транснаціонального материнства». Так вони означували мігранток, що «доглядали» своїх дітей, перебуваючи в інших країнах, утворюючи нові смисли та практики материнства [16, с. 548-549]. Серед інших досліджень транснаціонального материнства варто назвати роботи Р. Салазар-Парренас (R. Salazar Parreñas) [17], У. Ерел (U. Erel) [18], А. Р. Хохшилд (A. R. Hochschild) [19] тощо. Щоденний догляд та турбота про дітей в багатьох суспільствах очікується (виключно або переважно) від жінок. Міграція унеможливорює цей щоденний догляд і, відповідно, жінки часто страждають через свою фізичну відсутність та неможливість турбуватися про дітей у звичний для них спосіб; вони відчують вину за те, що є «поганими матерями». Водночас не всі жінки (хоча їх і меншість) погоджуються із традиційним означенням материнства. Вони намагаються переозначити традиційну ідею материнства, доводячи, що бути матір'ю на відстані – це ще не підстава стверджувати, що вони погано виконують свій материнський обов'язок [20].

Дещо менше досліджень стосується дітей транснаціональних мігрантів. Тут, напевно, одним з найбільш відомих досліджень є робота Р. Салазар-Парренас «Діти глобальної міграції: транснаціональні сім'ї та гендерні труднощі» [21]. Згідно більшості існуючих досліджень, діти є тими членами мігрантської сім'ї, що найбільше страждають від її розділеності. У праці Р. Салазар-Парренас аргументується положення про те, що діти мігрантів сильніше відчують міграцію матері, аніж батька, оскільки в такому випадку вони вимушені переосмислювати материнство більше в термінах годувальника сім'ї і менше – в термінах «берегині сімейного вогнища» [8]. Водночас не всі вчені вказують на те, що «міграційне розлучення» з необхідністю матиме негативні наслідки для емоційного стану матері й дитини [20].

Що стосується транснаціонального батьківства (тут у значенні «тато»), то такі розвідки ще не є чисельними. Варто назвати

дослідження Дж. Прібільські (J. Pribilsky) [22], а також частково до них можна віднести вже загадану працю Р. Салазар-Парренас [21]. Остання, досліджуючи досвід трудових мігрантів з Філіппін, звертає увагу на те, що чоловіки уникають своїх обов'язків батьків, переїжджаючи в інший регіон країни або й за її межі. Крім цього, як вже згадувалося, діти мігрантів менше страждають від розлучення з батьком, що здебільшого уособлював для них «караючу та дисциплінуючу силу» [21]. Дж. Прібільські досліджував подружні стосунки, батьківство та сімейне життя серед екваторських мігрантів в Нью-Йорку й у гірському поселенні в Еквадорі. Інтерв'ю проводилися серед чоловіків в Нью-Йорку й жінок в Еквадорі. Одним з ключових результатів його дослідження є спростування тези про те, що чоловіча міграція веде до кризи сімейного життя [22].

Реконфігурація таких сімейних ролей як домогосподарська, роль голови та годувальника сім'ї здебільшого розглядається в контексті наступного дослідницького питання: чи ґендеризовані сімейні нерівності суттєво послаблюються жіночою міграцією, чи ні? Результати існуючих досліджень свідчать про те, що глибокі зміни у цьому напрямку не фіксуються [23]. Серед досліджень, пов'язаних із виконанням оплачуваних домашніх робіт жінками, доцільно назвати насамперед ґрунтовну працю Б. Андерсон «Виконання брудної роботи. Глобальна політика домашньої праці» [24]. Частково проблеми перерозподілу домашніх обов'язків, зміни владних стосунків в сім'ї, зокрема у зв'язку із реалізацією ролі годувальника сім'ї внаслідок міграції жінок, заторкують вже згадувані дослідження П. Хондагнєу-Сотело [16], Р. Салазар-Парренас [17, 21], а також Б. Хайдінгер (B. Haidinger) [25], Ф. Біанелло (F. Vianello) [1], П. Даннекер (P. Dannecker) [26], М. Алісеа (M. Alicea) [27] тощо. Специфікою цих досліджень є те, що вони цільово присвячені іншим темам, тому окреслені нами проблеми заторкуються в них лише частково.

Сексуальні уявлення й практики в сім'ї та на час міграції тих мігрантів, що не пов'язані із секс-індустрією, вивчені порівняно слабо. Ми можемо назвати лише дослідження М. Квайнер (M. Swajner) [28], частково праці А. Толстокорової [29], [30], а також вже згадуваної Б. Андерсон, яка досліджує сексуальні ризики для мігранток, пов'язані із домашньою працею [24]. М. Квайнер досліджує сексуальність мігранток із Східної Європи в Італії (в тому числі й з України), з'ясовуючи, як вони змінюють свою сексуальну поведінку, норми й

установки в процесі перебування в новому соціальному середовищі приймаючого суспільства [28]. Вітчизняна дослідниця А. Толстокорова у своїх публікаціях вивчає, зокрема, репродуктивну функцію в сім'ях українських трудових мігрантів [29]. З іншого боку, не можна сказати, що тема мігрантів і сексуальності зовсім не опрацьована. Проведено низку досліджень, що вивчають досвіди мігрантів-працівників секс-індустрії, досліджується просторова мобільність, сексуальність і ризик ВІЛ-інфекції, феномен одружень з метою отримання візи чи громадянства тощо [31], [32]. Нечисленні дослідження сексуальності поведінки трудових мігрантів, що не мають дотичності до секс-індустрії, можливо, пояснюються табуванням і болючістю цієї теми для багатьох мігрантів. Відповідно, вони без особливого бажання йдуть на контакт. Також брак суттєвих наукових розробок у цій області може стримувати дослідників від «глибокого занурення» в цю тему.

Вітчизняні дослідження сімейного життя мігрантів

Доробок українських дослідників на сьогодні є скромним, що пов'язано насамперед із відносною новизною теми, яка починає привертати увагу фактично лише з кінця 1990-х рр. Зокрема можна помітити практичну відсутність масштабних досліджень, пов'язаних із вивченням сімейного життя українських трудових мігрантів. Більшість вітчизняних праць сконцентровані навколо інших тем, а тематика сімейного життя мігрантів йде як доповнююча. Деяку інформацію про сім'ї трудових мігрантів можна отримати з двох монографій, ґрунтованих на соціологічних дослідженнях у м. Києві, Чернівцях та в селі Прилбичі [33], [34]. Також варто звернути увагу на публікації таких авторів, як І. Прибиткова [35], [36], [37], О. Малиновська [38], М. Шульга [39], М. Чумало [40], В. Сусак [41], М. Керик [42], О. Федюк [43], [44], де заторкуються деякі аспекти функціонування сімей трудових мігрантів. На стику соціальної психології та соціальної педагогіки працюють такі вітчизняні дослідники, як В. Рюль [45], Г. Католик [46], О. Сидоренко [47], Ю. Гаврилюк [48], Л. Ковальчук [49]. Запитання, що спрямовані на дослідження основних характеристик міграційних процесів в Україні, закладаються і в запитальник при проведенні загальноукраїнського соціологічного моніторингу Інститутом НАН України [50]. В останньому, найбільш масштабному кількісному дослідженні зовнішньої трудової міграції українців, окрім соціально-демографічних характеристик мігрантів і з'ясування впливу

міграції на добробут домогосподарств, також є запитання про оцінку впливу перебування за кордоном на сімейні стосунки [51].

На нашу думку, на сьогодні є лише одна монографія, повністю присвячена одному із сімейних аспектів в контексті досвіду трудової міграції. Це «Проблеми дітей трудових мігрантів: аналіз ситуації», що була опублікована у 2006 р. Автори вивчали вплив від'їзду батьків на психоемоційний стан і поведінку їхніх дітей, а також скоєння ними вчинків девіантного характеру. За допомогою напівструктурованого інтерв'ю опитували дітей трудових мігрантів, їхнє найближче соціальне оточення й експерти [52, с. 4–5]. Монографія краще б відображала всю багатогранність проблеми, якщо б у ній врахували гендер батьків-мігрантів, часові проміжки міграції батьків, а також, що особливо важливо, гендерні відмінності дітей опитаних мігрантів.

Серед нечисленних публікацій, що присвячені безпосередньо сімейним стосункам трудових мігрантів, варто звернути увагу на статтю О. Ярової про трудову міграцію українок в Італію та вплив міграції на їхні сім'ї [20]. Автор провела якісне дослідження, опитавши жінок, що працюють в Італії, зробила декілька інтерв'ю в Україні з чоловіками, чиї дружини працюють в Італії, а також з дітьми в цих сім'ях. Дослідження підтвердило негативні впливи відсутності матерів для дітей. Останні часто відчують емоційний дискомфорт від розлучення з матір'ю й брак любові та схвалення своєї поведінки.

А. Толстокорова виокремлює чотири функції сім'ї: репродуктивну; соціалізацій, виховання й здійснення соціального контролю; економічну і споживацьку; рекреативну та захисну функції [53]. В контексті цих чотирьох функцій вона розглядає життєдіяльність сімей мігрантів. Її дослідження ґрунтується на вторинному аналізі даних. У своїх публікаціях автор намагалася запропонувати широке панорамне бачення сімей українських трудових мігрантів, що, безумовно, можна віднести лише до позитивів, враховуючи слабкий рівень опрацювання цієї тематики. Водночас у цій публікації спостерігається хаотичне накладання різновекторних проблем й однозначне трактування низки фактів, що ще не мають належного емпіричного підтвердження.

Серед іноземних дослідників, чиї праці частково чи повністю пов'язані із сімейною проблематикою українських трудових мігрантів, варто відзначити вже згадуваних Ф. Біанелло, Б. Хайдінгер, М. Свайнер, а також М. Кіндлер (M. Kindler), Е. Кемпінську (E. Kęmpinska) й А. Гурни

(A. Górný) та Дж. Дікінсон (J. A. Dickinson). Ф. Біанелло наголошує на величезній значимості досвіду материнства для українських мігранток в Італії. Для них це є найсильнішим виправданням трудової міграції. Водночас вживана риторика самопожертвування є свого роду алібі, що приховує процеси емансипації на час перебування за кордоном [1]. Б. Хайдінгер вивчає транснаціональні домогосподарства на основі досвіду перебування українських мігранток в Австрії. Жінки, що працюють там у домашньому секторі, є учасницями трьох взаємопов'язаних домогосподарських просторів: австрійські домогосподарства, де вони працюють; трансформовані домогосподарства в Україні й нові міжнаціональні домогосподарства, які вони утворюють з іншими мігрантами [25]. М. Кіндлер досліджує стратегії подолання ризиків мігрантами на прикладі досвіду українок, що працюють у Польщі [54], [55]. А. Гурни і Е. Кемпінська за допомогою кількісних та якісних методик вивчають досвід сучасних міжнаціональних польсько-українських сімей [56], [57]. Дж. Дікінсон є автором цікавої розвідки про взаємозв'язок ґендеру, праці й економічних перебудов на прикладі Закарпатського села. Вона розглядає специфіку міграційного досвіду та ґендерного розподілу домашньої й професійної праці з позиції досвіду і чоловіків, і жінок, а також вплив трудової міграції на сімейні стосунки особистостей [58].

Висновки

Отже, серед різних сімейних сфер функціонування мігрантів у сучасних дослідженнях найбільше уваги приділяється транснаціональному материнству, значно менше – транснаціональному дитинству й батьківству (у вузькому значенні). Більшість досліджень зводяться до аналізу досвіду лише певної групи мігранток, насамперед тих, що мають неповнолітніх дітей, без урахування досвіду тих жінок, що мають повнолітніх дітей та внуків. Дещо менше уваги приділяється таким сімейним ролям, як домогосподарська, ролі голови та годувальника сім'ї. Дослідження цих аспектів функціонування сімей часто відбувається у зв'язі з іншими дослідницькими темами. Ще менше уваги приділяється сексуальним уявленням і практикам трудових мігрантів.

Література:

1. Vianello F. A. Suspended migrants. Return migration to the Ukraine / F.A. Vianello. // Central and Eastern European

- sociology workshop: «Social inequalities and migration in post-communist societies» – Poznań, 21–22 September 2009, Poland. – (Unpublished paper for conference).
2. Vertovec S. Conceiving and researching transnationalism / S. Vertovec. // Ethnic and Racial Studies. – 1999. – Vol. 22 (2). – P. 447–462.
 3. Portes A. The study of transnationalism: pitfalls and promise of an emergent research field / Portes A., Guarnizo L. E., Landolt P. // Ethnic and Racial Studies. – 1999. – Vol. 22 (2). – P. 217–237.
 4. Sørensen N. N. Transnational family life across the Atlantic: the experience of colombian and dominican migrants in Europe [Електронний ресурс] / N. Sørensen. // International conference «Migration and domestic work in a global perspective». – Wassenar, 26–29 May 2005, Netherlands – Режим доступу до даних: http://www.nias.knaw.nl/en/news_forthcoming_activities/lutz/new_3/sorensen.pdf.
 5. Levitt P. The transnational turn in migration studies [Електронний ресурс] / P. Levitt, N. Sorensen. // Global Migration Perspective. – 2004. – № 6. – Режим доступу до даних: <http://www.gcim.org/gmp/Global%20Migration%20Perspective%20No%206.pdf>.
 6. Górny A. Uwarunkowania i mechanizmy migracji zarobkowych w świetle wybranych koncepcji teoretycznych [Електронний ресурс] / A. Górny, P. Kaczmarczyk. // Working papers. Seria: PRACE MIGRACYJNE. – 2003 – № 49 – Режим доступу до даних: <http://www.migracje.uw.edu.pl/publ/208/>.
 7. Faist T. From common questions to common concepts / Tomas Faist. // International migration, immobility and development: multidisciplinary perspectives / [ed. by T. Hammar, G. Brochmann, K. Tamas, T. Faist]. – Oxford and New York: Berg, 1992 – P. 21–49.
 8. Zontini E. Transnational families [Електронний ресурс] / E. Zontini. // Encyclopedia. The Sloan work and research family network. Boston University – 2007 – Режим доступу до даних: http://wfnetwork.bc.edu/encyclopedia_entry.php?id=6361&are a=All.

9. Бек У. Что такое глобализация? / У. Бек; [пер. с нем. А. Григорьева и В. Сидельника]. – М.: Прогресс–Традиция, 2001 – 304 с.
10. Albrow M. Frames and transformations in transnational studies [Електронний ресурс] / M. Albrow. // ESRC – Transnational communities programme seminar. – May 1998, Oxford, England – Режим доступу до даних: www.transcom.ox.ac.uk/working%20papers/albrow.pdf
11. Anderson B. Multiple transnationalism: space, the state and human relations [Електронний ресурс] / Bridget Anderson. // Workshop «Transnational migration: comparative perspectives». – June-July 2001, Princeton, USA – Режим доступу до даних: <http://www.transcomm.ox.ac.uk/working%20papers/Anderson.pdf>.
12. Пріс Л. Руйнування соціального і географічного простору. Міграція між США та Мексикою і виникнення транснаціональних соціальних просторів / Л. Пріс. // Глобалізація. Регіоналізація. Регіональна політика: [хрестоматія з сучасною зарубіжної соціології регіонів] / [укладачі Кононов І. Ф., Бородачов В. П., Топольсков Д. М.] – Луганськ: Альма-матер Знання, 2002. – 664 с.
13. Климов И. А. Социологическая концепция Энтони Гидденса [Електронний ресурс] / И. А. Климов. // Социологический журнал. – 2000. – № 1–2. – Режим доступу до даних: www.nir.ru/socio/scipubl/sj/sj1-2-00klim.html
14. Gmaj K. Social and cultural aspects of transnational migration / K. Gmaj. // Transnational migration – dilemmas / [edited by K. Iglicka]. – Vol. 2 – Warsaw: Center for International Relations, 2006 – P. 45–50.
15. Waldinger R. Between «here» and «there»: immigrants cross-border activities and loyalties / R. Waldinger. // International Migration Review. – 2008. – Vol. 42(1) – P. 3–29.
16. Hondagneu-Sotelo P. «I'm here, but I'm there»: the meanings of latina transnational motherhood / P. Hondagneu-Sotelo, E. Avila. // Gender and Society. – 1997 – Vol. 11 (5) – P. 548–571.
17. Salazar Parreñas R. Servants of globalization. Women, migration and domestic work / R. Salazar Parreñas. – California: Stanford University Press, 2001. – XI, 309 p.

18. Erel U. Reconceptualizing motherhood: experience of migrant women from Turkey living in Germany / U. Erel. // *The transnational family. New european frontiers and global networks* / [ed. by D. Bryceson, U. Vuorela] – Oxford and New York: Berg, 2002. – P. 127–147.
19. Hochschild A. R. Love and gold / Arlie R. Hochschild // *Global woman. Nannies, maids and sex workers in the new economy* / [ed. by B. Ehrenreich and A. R. Hochschild]. – New York: Metropolitan Books / Henry Holt and Company, 2004 – P. 15–30.
20. Yarova O. The migration of ukrainian women to Italy and the impact on their family in Ukraine / O. Yarova. // *Migration processes in Central and Eastern Europe: unpacking the diversity* / [ed. by A. Szczepanikova, M. Čaněk, J. Grill]. – Prague: Multicultural Centre of Prague, 2006 – P. 38 – 40.
21. Salazar Parreñas R. Children of global migration. Transnational families and gendered woes / R. Salazar Parreñas. – California: Stanford University Press, 2005. – XI, 212 p.
22. Pribilsky J. 'Aprendemos a convivir': conjugal relations, co-parenting, and family life among ecuadorian transnational migrants in New York and the ecuadorian Andes / J. Pribilsky. // *Global Networks*. – 2004 – Vol. 4 (3) – P. 313–334.
23. Ozyegin G. Conclusion. Domestic work, migration and the new gender order in contemporary Europe / G. Ozyegin, P. Hondagneu-Sotelo. // *Migration and domestic work. A european perspective on a global theme* / [ed. by H. Lutz]. – Padstow, Cornwall: Ashgate, 2009 – P. 195–208.
24. Anderson B. Doing the dirty work? The global politics of domestic labour / Bridget Anderson. – London and New York: Zed Books, 2000. – VII, 213 p.
25. Haidinger B. Contingencies among households: gendered division of labour and transnational household organization – the case of ukrainians in Austria / B. Haidinger. // *Migration and domestic work. A european perspective on a global theme* / [ed. by H. Lutz]. – Padstow, Cornwall: Ashgate, 2009 – P. 127–142.
26. Dannecker P. Transnational migration and the transformation of gender relations: the case of bangladeshi labour migrants / P. Dannecker. // *Current Sociology*. – 2005 – Vol. 53 (4) – P. 655–674.

27. Alicea M. «A chambered nautilus»: the contradictory nature of Puerto Rican women's role in the social construction of a transnational community / M. Alicea. // *Gender and Society*. – 1997. – Vol.11 (5) – P. 597–626.
28. Cvajner M. Migrating sexualities, migration romances [Електронний ресурс] / M. Cvajner. // First global conference – Salzburg, 27–29 March 2007, Austria – Режим доступу до даних: <http://www.inter-disciplinary.net/probing-the-boundaries/persons/persons-intimacy-and-love/project-archives/1st/session-4b-intimate-space-intimate-geographies/>.
29. Tolstokorova A. Costs and benefits of labour migration for ukrainian transnational families: connection or consumption? [Електронний ресурс] / A. Tolstokorova. // *Circulation migratoire et insertions économiques précaires en Europe*. – 2009 – № 12 – Режим доступу до даних: <http://urmis.revues.org/index868.html>.
30. Tolstokorova A. Locally neglected, globally engaged: ukrainian women on the move / A. Tolstokorova. // *Technologies of globalization. International conference*. – Darmstadt, 30-31 October 2008, Germany – P. 44– 61.
31. Bales K. Because she looks like a child / K. Bales. // *Global woman. Nannies, maids and sex workers in the new economy* / [ed. by B. Ehrenreich and A. R. Hochschild]. – New York: Metropolitan Books / Henry Holt and Company, 2004 – P. 207–229.
32. Brennan D. Selling sex for visas: sex tourism as a stepping-stone to international migration / D. Brennan. // *Global woman. Nannies, maids and sex workers in the new economy* / [ed. by B. Ehrenreich and A. R. Hochschild]. – New York: Metropolitan Books / Henry Holt and Company, 2004 – P. 154–168.
33. Пирожков С. Зовнішня міграція в Україні: причини, наслідки, стратегії / С. Пирожков, О. Малиновська, Н. Марченко. – К.: Академпрес, 1997. – 128 с.
34. Pirozhkov S. Foreign labour migration in Ukraine: socio-economic aspect / S. Pirozhkov, O. Malinovskaya, A. Homra. – К.: NISC, 2003 – 134 p.
35. Прибиткова І. Трудові мігранти у соціальній ієрархії українського суспільства: статусні позиції, цінності, життєві

- стратегії, стиль і спосіб життя / І. Прибиткова. // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2002. – № 4. – С. 156–167.
36. Прибиткова І. Трудові мігранти у соціальній ієрархії українського суспільства: статусні позиції, цінності, життєві стратегії, стиль і спосіб життя / І. Прибиткова. // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2003. – № 1. – С. 109–124.
37. Прибыткова И. Трудовые мигранты в украинском обществе / И. Прибуткова. // Методологія, теорія та практика соціологічного аналізу сучасного суспільства: зб. наук. праць. – Х: Вид. центр Харк. нац. ун-ту ім. В. Н. Каразіна, 2002. – С. 363–370.
38. Malynovska O. International labour migration from Ukraine: the last ten years / O. Malynovska. // New waves: migration from Eastern to Southern Europe / [ed. by M. I. Baganha, M. L. Fonseca]. – Lisbon: Luco- American Foundation, 2004. – P. 11–22.
39. Шульга Н. Великое переселение: репатрианты, беженцы, трудовые мигранты / Н. Шульга. – К.: И-т социологии НАН Украины, 2002. – 700 с.
40. Чумало М. Українські жінки на заробітках в Італії / М. Чумало. // Українська трудова міграція у контексті змін сучасного світу / [під. ред. І. Маркова]. – Л.: компанія «Манускрипт», 2005. – С. 78–89.
41. Сусак В. Українські гостьові робітники та іммігранти в Португалії (1997-2002 рр.) / В. Сусак. // Українці в сучасному світі. Конференція українських випускників програм наукового стажування у США, Ялта, 12–15 вересня 2002 р. – К.: Стилос, 2003. – С. 194–207.
42. Keryk M. Labour migrant: our savior or betrayer? Ukrainian discussion concerning labour migration [Електронний ресурс] / M. Keryk. // Multicultural Centre of Prague. – 17.09.2004. – Режим доступу до даних: http://www.migrationonline.cz/article_f.shtml?x=200479.
43. Fedyuk O. Death in the life of ukrainian labor migrants in Italy [Електронний ресурс] / O. Fedyuk. // Multicultural Centre of Prague. – 27.03.2009 – Режим доступу до даних: <http://www.migrationonline.cz/e-library/?x=2162690>.
44. Fedyuk O. Ukrainian labour migrants: visibility through

- stereotypes [Електронний ресурс] / О. Fedyuk. // Multicultural Centre of Prague. – 4.04.2006 – Режим доступу до даних: http://aa.ecn.cz/img_upload/3bfc4ddc48d13ae0415c78ceae108bf5/OFedyuk_Ukrainian_Labour_Migrants_1.pdf.
45. Рюль В. Життєві труднощі як механізм гальмування соціалізації дітей транскордонних трудових мігрантів (на прикладі Закарпатської області) / В. Рюль. // Соціальна психологія. – 2010. – № 1. – С. 142–151.
46. Католик Г. З досвіду психотерапевтичної роботи з дітьми трудових емігрантів / Г. Католик. // Українська трудова міграція у контексті змін сучасного світу / [під. ред. І. Маркова]. – Л.: компанія «Манускрипт», 2005. – С. 179–181.
47. Сидоренко О. До питання про ціну за ідентичність / О. Сидоренко. // Українська трудова міграція у контексті змін сучасного світу / [під. ред. І. Маркова]. – Л.: компанія «Манускрипт», 2005. – С. 67–71.
48. Гаврилюк Ю. П. Діти трудових мігрантів: психоемоційні та адаптаційні труднощі / Ю. П. Гаврилюк. // Соціальна робота в Україні: теорія і практика. – 2008. – № 1 – С. 170–171.
49. Ковальчук Л. Г. Діти трудових мігрантів / Л. Г. Ковальчук. // Соціальний педагог. – 2008. – № 3(15) – С. 56–59.
50. Головаха Є. Українське суспільство 1992–2008: соціологічний моніторинг / Є. Головаха, Н. Паніна. – К.: Ін-т соціології НАН України, 2008. – 85 с.
51. Зовнішня трудова міграція населення України: звіт [Електронний ресурс] / [заг. ред. Укр. центр соц. реформ, Держ. ком. статистики України]. – К., 2009 – Режим доступу до даних: <http://www.openukraine.org/ua/programs/migration/research-program/>.
52. Проблеми дітей трудових мігрантів: аналіз ситуації / [заг. ред. К. Б. Левченко]. – К.: ТОВ «Агентство Україна», 2006 – 74 с.
53. Tolstokorova A. Effect of external labour migration on ukrainian family: «poisoned gift» or «dream realized»? [Електронний ресурс] / A. Tolstokorova. // International conference «New migration dynamics: regular and irregular activities on the european labour market». – Nice, 6–8 December 2007, France – Режим доступу до даних:

- www.unice.fr/migractivites/05_EnjeuxOrigine.pdf.
54. Kindler M. Risk and risk strategies in migration: ukrainian domestic workers in Poland / M. Kindler. // Migration and domestic work. A european perspective on a global theme / [ed. by H. Lutz]. – Padstow, Cornwall: Ashgate, 2009 – P. 145–159.
 55. Kindler M. Irregular migration in Central and Eastern Europe: the case of ukrainian workers in Poland [Електронний ресурс] / M. Kindler. // Conference «Irregular migration – research, policy and practice». – Oxford, 7–8 July, England – (Unpublished paper for conference).
 56. Górny A. Life between two countries – the case of Polish–Ukrainian marriages / A. Górny, E. Kęmpinska. // International migration. A multidimensional analysis / [ed. by K. Slany] – Cracow: AGN University of science and technology press, 2005 – P. 155–187.
 57. Górny A. Małżeństwa mieszane w migracji z Ukrainy do Polski / A. Górny, E. Kęmpinska. // Przegląd Połonijny. Kwartalnik. – 2005. – z. 3(117). –S. 59–75.
 58. Dickinson J. A. Gender, Work and Economic Restructuring in a Transcarpathia (Ukraine) Village / J. A. Dickinson. // Nationalities Papers. – 2005. – Vol. 33(3). – P. 387–401.

Наталія Гумницька

**НАЦІОНАЛЬНЕ СИРІТСТВО: ПРОБЛЕМА ЗБЕРЕЖЕННЯ
НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ ТРАНСНАЦІОНАЛЬНИХ РОДИН**

Серед багатьох загальнодержавних проблем, які 20 років тому постали перед Україною, чи не найменш вивченими є міграційні процеси та пов'язані з ними кризові явища. Сьогодні особливо актуалізується проблема трудової міграції як загальноновизнаного та загальноприйнятого економічного механізму поєднання потреби і пропозиції робочої сили в рамках міжнародного ринку праці. Україна належить до найбільших донорів робочої сили, насамперед на європейський (1,5 млн. осіб) і російський (2,5 млн. осіб) ринки праці, одночасно залишаючись реципієнтом і транзитером іммігрантів. Відомо, що зовнішня трудова міграція супроводжується як позитивними, так і негативними характеристиками. Серед позитиву: здійснення прав і свобод, вільне пересування, знайомство з іншими культурами, традиціями, цінностями, представлення своєї самобутності і духовної спадщини, а також економічна складова. Тобто, глобалізаційний, цивілізаційний, ціннісний, економічний інтерес. Серед негативу – проблема роз'єднаних родин, проблема залишених дітей та старих батьків, які потребують щоденної уваги і допомоги. Ця гостра моральна і небезпечна багатоаспектна державна проблема, яка останнім часом отримала назву транснаціональних родин, а у західній соціології означена терміном «національні родини», у Польщі та Румунії – «євросироти», має місце в усіх країнах світу. Але специфіка України полягає в її масштабності: за даними українських експертів, цифра соціально незахищених дітей українських емігрантів складає від 400 до 600 тисяч [1]. В Україні до цього часу не існує загальнонаціональної бази даних про цю категорію дітей. Обнадійливим став факт, що Восьмий «Київський Діалог», який відбувся у Берліні 28-29 лютого цього року, був присвячений темі міграції: «Міграція як європейський виклик на прикладі України». На одній із панелей представник Карітасу в Україні Андрій Васькович підкреслив: «Трудова міграція створює фінансові можливості, але руйнує сім'ї». Побоювання Європи щодо напливу нелегальних мігрантів неспівмірне із втратами Україною перспективи виховання повноцінного молодого покоління у цілісних родинах. Масштаби

такого ганебного явища як соціальні сироти, чи «євросироти», а також «євроутриманці» (підлітки та дорослі, що виростили як свідомі нероби) створюють пряму загрозу національній безпеці України.

Важливо поставити питання про причини появи такого явища і про можливість запобігання його масовості. Цікавою в цьому аспекті є думка, висловлена доктором соціології Віталієм Оніщуком: «Міграція – типова проблема незадоволених потреб, енергія яких перетворюється в енергію переміщення. Протилежними мотивами міграції можуть бути тільки мотиви патріотизму, мотиви на благо рідних місць, прагнення поліпшувати своє життя, скеровуючи свої зусилля саме на це, а не на переміщення» [2]. Це твердження говорить на користь означення дітей мігрантів ще одним терміном – «національні сироти» [3]. Цей термін правомірно вжити і до транснаціональних родин. Саме синдром «незадоволених потреб» стає причиною масової міграції українців в пошуку кращих умов життя. До головних чинників міграційних процесів відносять економічні кризові явища, які мають переважно об'єктивний характер. Не менш важливими є питання гуманітарної політики держави, покликані виховувати патріотів своєї країни, об'єднувати суспільство навколо національних цінностей і традицій, створювати перспективи і мотивації для успішної діяльності, вирощувати молодь з новим типом світосприйняття і мислення. Проте, за більш ніж двадцять років незалежності, ні законодавча, ні виконавча гілка української влади не продемонстрували розуміння цього важливого імперативу розбудови соборної демократичної держави. Підтвердженням важливості чинника патріотизму є успіхи Японії і Китаю, секрет яких полягає у високому ступені самоідентифікації як японців, так і китайців. Наші мігранти полишені уваги держави в усіх аспектах: правовому, освітньому, інформаційному, соціальному, культурному. Усе це призводить до втрати нашими співгромадянами зарубіжжя своєї національної ідентичності, а, значить, до втрати державою важливого трудового й інтелектуального ресурсу. Серед чинників формування національної свідомості важливе місце займає освіта. Українці зарубіжжя, на відміну, до прикладу, від російської, японської, китайської діаспор, полишені практично будь-якої допомоги в організації шкільної освіти рідною мовою: відсутність підручників, методичних посібників і програм, дефіцит книжкової продукції, брак вчительських кадрів, відсутність зв'язку з відповідними освітянськими інституціями в Україні та ін. Українські громади зарубіжжя не

отримують не лише матеріальної підтримки, але відчують брак інформації з важливих проблем життєдіяльності держави. Прикладом може слугувати останній виборчий закон, яким українці зарубіжжя позбавлені права голосування в мажоритарних округах. Таке відмежування держави від чисельної гілки своїх громадян у 99 країнах світу викликає в них синдром національного сирітства, який неминуче веде до втрати національної ідентичності, а значить до втрати багатомільйонного (за різними оцінками 20 мільйонів) творчо активного людського ресурсу. За твердженням знавця української діаспори Станіслава Лазебника, сьогодні Україна займає п'яте місце у світі за чисельністю емігрантів після Мексики, Росії, Китаю і Кореї [4]. Він же наводить слова голови Конгресу українців Угорщини і голови Європейського Конгресу Українців Ярослави Хортяні про те, що вона б хотіла бути угорською діаспорою в Україні, підкреслюючи тим самим байдужість української влади до своїх громадян за кордоном.

Про стан наших українців зарубіжжя більше турбуються міжнародні організації та деякі уряди європейських країн. На прикладі дослідження української імміграції в Італії (основного реципієнта українських мігрантів серед країн Європи) фахівці Міжнародної організації з Міграції (MOM) здійснили проект з вивчення проблематики транснаціональних родин українських мігрантів, який отримав назву Children Left-Behind (Діти, залишені позаду) [5]. Центальною в проекті MOM виступає проблематика української школи та її нові функції в контексті соціального феномену «дітей без батьків», а розроблена методика спрямована на запобігання соціальному відчуженню дітей трудових мігрантів. Її основне завдання – розвинути у цієї категорії дітей здатність до рефлексії та саморефлексії, власної ідентичності й власної гідності (ролі). Ця методика цінна тим, що її можна застосовувати не лише до дітей, а й до дорослих українців, тобто до батьків. Вона спрямована на загострення почуття індивідуальної відповідальності особистості (перед дитиною, людиною, батьківщиною). Міністерство освіти та науки України здійснило українське видання «Транснаціональні родини: педагогічний посібник». Широке застосування цієї методики на практиці здатне пробудити індивідуальну й колективну відповідальність за проблему національного сирітства в Україні й посприяти, щоб діти, залишені позаду, не залишалися такими назавжди. Італія належить до країн, що втілює на практиці (з Україною)

ідею Євросоюзу у сфері міграційної політики щодо співрозвитку в економічному і соціальному напрямках на міждержавному та регіональному (місцевому) рівнях. При такому раціональному підході виграють в економічному і соціальному плані як країни донори, так і країни реципієнти.

На порядку денному збереження національної ідентичності є проблеми інтеграції та реінтеграції членів транснаціональних родин. Європейські країни (особливо Італія) активно розробляють освітні програми, пов'язані з інтеграцією школярів з іммігрантських родин у їхні суспільства. Натомість, Україна не створює мотивації і умов для повернення таких родин на батьківщину і входження їх в українське суспільство. Таким чином створюється ланцюгова реакція втрати національної ідентичності батьками, їхніми дітьми і майбутніми нащадками цих дітей, котрі засвоюють модель поведінки мігранта, для якого відчуття національних цінностей і традицій стирається і заміщається на матеріальні та прагматичні потреби. На байдужість держави до своїх потреб вони відповідають байдужістю, безпам'ятством. Почуття патріотизму і відповідальності за країну своїх пращурів у таких національних сиріт практично відсутнє.

Учасники науково-практичної конференції «Соціально-економічні та етнокультурні наслідки міграції для України», організованої в 2011 році Національним інститутом стратегічних досліджень (НІСД), серед основних негативів трудової міграції називають значну втрату активного підприємливого інтелектуального людського капіталу, розмивання традиційних цінностей і втрату української ідентичності. Причиною таких негативів вчені вважають незацікавленість влади проблематикою трудової міграції, відсутність системної державної політики у цій сфері, що призводить до нефахових законодавчих і виконавчих рішень. Учасники конференції наголошували на потребі адміністративної реформи у сфері управління міграціями: зокрема, передати новостворену Державну міграційну службу під юрисдикцію Кабінету Міністрів України і ввести у її компетенцію проблеми, пов'язані з трудовою міграцією. Центральна тема доповідей – скорочення еміграції та використання потенціалу міграції. Суть рекомендацій, прийнятих на конференції, полягає в усвідомленні законодавчою і виконавчою владою важливості ресурсу українського зарубіжжя як органічної частини українського суспільства і задоволенні усіх їхніх життєвих потреб, щоб вони не відчували себе

національними сиротами та не втрачали своєї української ідентичності, а, значить, патріотизму.

Висновки:

1. Основною умовою мінімізації негативних та максимізації позитивних результатів міграції є удосконалення державної політики у цій сфері, координація зусиль законодавчої та виконавчої гілок влади, співпраця з українськими громадами, а також міждержавними інституціями усіх рівнів країн перебування українських емігрантів.
2. Важливою причиною масовості трудової міграції в Україні, появи ганебного явища національних сиріт і втрати національної ідентичності значної кількості трудових мігрантів, серед яких чільне місце займають транснаціональні (роз'єднані, розірвані) родини, є байдужість української держави до своїх співгромадян за рубежом, нерозуміння важливості цього людського ресурсу в економічному, дипломатичному, іміджевому, інформаційному і культурному плані.
3. Удосконалення державної політики у сфері міграції вимагає підвищення рівня наукових досліджень у сфері міграції та створення якісного наукового підґрунтя для прийняття фахових і стратегічно виважених рішень.

Рекомендації:

1. Удосконалити адміністративну реформу у сфері управління міграціями. Сконцентрувати управлінські функції в одному органі виконавчої влади – Державній міграційній службі України.
2. Державну міграційну службу України перевести під юрисдикцію Кабінету міністрів України.
3. До головних функціональних напрямів діяльності Державної міграційної служби України віднести процеси сучасної трудової міграції українців (причини, наслідки, проблеми повернення і реінтеграції та ін.).
4. Удосконалити існуюче законодавство стосовно трудової міграції, яке через поспішність, нефаховість підготовки має багато хиб і утруднює їх імплементацію.
5. Розробити та прийняти Закон України «Про правовий статус працівників-мігрантів».

6. Налагодити системну взаємодію з організаціями українського зарубіжжя у питаннях культурного життя, української освіти і виховання у країнах перебування.
7. Запровадити на загальнодержавному рівні статистичний облік транснаціональних родин і їхніх дітей та створити державну програму підтримки таких родин з урахуванням, зокрема освітньо-культурних, соціально-психологічних, інформаційно-юридичних потреб.

Література:

1. На роздоріжжі. Аналітичні матеріали комплексного дослідження процесів української трудової міграції (країни Європейського Союзу та Російська Федерація) / За ред. Ігоря Маркова. – Львів, 2009. – С. 31.
2. Онищук Віталій. Національна міграція як індикатор соціальної трансформації // Новітня еміграція: проблеми соціального і національного сирітства: Збірник наукових статей і виступів за матеріалами круглих столів. – Львів: МІОК Національного університету «Львівська політехніка», 2010. – С. 22.
3. Ключковська Ірина, Гумницька Наталія. Сучасна українська еміграція та її виклики: соціальне та національне сирітство // Новітня еміграція: проблеми соціального і національного сирітства: Збірник наукових статей і виступів за матеріалами круглих столів. – Львів: МІОК Національного університету «Львівська політехніка», 2010. – С. – 9-11.
4. Лазебник С. Ю. Роман з діаспорою. Історія і сьогодення відносин. – К.: Істина, 2012. – 200 с.
5. Олена Пономарева. Діти, залишені позаду. Доступно з: <http://www.day.kiev.ua/319860>.

Тетяна Жаровцева

СІМЕЙНИЙ УКЛАД ЯК СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНИЙ ФУНДАМЕНТ ТРАНСНАЦІОНАЛЬНОЇ СІМ'Ї

Гармонійна сім'я завжди була й буде для людини, а особливо для мігранта, надійним тилом, джерелом сил і душевної рівноваги, основою стабільності в зовнішньому світі, тому проблеми в родині найбільш гостро відбиваються на дітях мігрантів. У корінних жителів мегаполісу є широка соціальна мережа, а у молодих мігрантів найчастіше – тільки їхня родина, тому сімейні проблеми мають вплив на мігрантів і на те, як швидко вони зможуть адаптуватися та інтегруватися у співтоваристві.

Тому, на наш погляд, є важливим вивчити особливості стилів батьківського виховання в сім'ях мігрантів і зрозуміти, яку саме роль відіграє сімейний уклад у сучасних процесах міграції та транснаціоналізації.

Сімейний уклад формує стрижневу основу сім'ї, яка суттєво впливає на духовний розвиток та виховання дітей. Своєрідність сімейного укладу визначається, з одного боку, його власною характеристикою – структурою, матеріальним забезпеченням, типом потреб і способом їхнього задоволення, рівнем культури. З іншого боку, кожна сім'я виявляється у визначених умовах зовнішнього середовища, що досить жорстко диктує їй правила поведінки, хоча завжди залишає за сім'єю право вибору рішення з декількох альтернативних варіантів.

У транснаціональних сім'ях основні акценти зосереджені на вирішенні матеріальних проблем, а не на духовному розвитку та вихованні дітей. За даними соціологічних досліджень, жінка, яка працює, приділяє вихованню дітей 16 хвилин на добу, а у вихідні – 30 хвилин. Спілкування батьків з дітьми, їхні спільні заняття, на жаль, рідкі і здебільшого полягають у контролі за здоров'ям та навчанням дитини.

Застосування визначення «сімейний уклад» перспективне, оскільки:

- воно дозволяє відтворити уявлення про конкретний тип сім'ї;
- подає інформацію про співвідношення особистісної Я-концепції з рівнем психологічної зрілості сім'ї, тобто про її

генетичну основу, сутність якої полягає в наступності поколінь;

- подає інформацію про ціннісні орієнтації респондентів.

Більшість педагогів, говорячи про уклад, вказують на його різні компоненти. На думку Л. Ніколаєвої, основою сімейного укладу є моральна позиція сім'ї, що характеризується сформованою сукупністю інтелектуальних і моральних норм, ставленням батьків до життя, праці, дітей [6].

Т. Маркова, Д. Дзінтере, Л. Загік вважають за необхідне додати до ведучих компонентів сімейного укладу ще один – бажання й уміння батьків практично здійснювати мету і завдання виховання, організувати індивідуальну і спільну зі старшими членами сім'ї діяльність.

Більш близька до нашого дослідження точка зору Л. Маленкової про сімейний уклад, яка полягає в тому, що у сім'ї складаються визначені ставлення до ціннісних орієнтацій суспільства, що реалізуються в укладі життя сім'ї, у побуті і веденні господарства, організації свят, у різних формах дозвілля, у спілкуванні з визначеним колом рідних, друзів і знайомих сім'ї [5].

Безумовно, для дитини дошкільного віку неможливе формування усвідомленого ставлення до життя, але виховання елементарних уявлень про людські цінності, стосунки є важливою складовою процесу виховання, і в цьому пріоритет належить сім'ї.

Поняття «сімейний уклад» характеризує специфіку повсякденного життя людей, її духовно-моральний клімат і психологічну атмосферу. Тут мають місце на увазі соціальні настанови і система цінностей сім'ї, взаємин членів сім'ї один з одним і з оточуючими людьми, сімейні традиції, педагогічна освіченість і компетентність (культура) батьків, їхній особистий приклад, уміння організовувати життя і діяльність дітей у сім'ї відповідно до віку дитини. Це поняття – комплексне, інтегральне. Воно включає сфери матеріального, емоційного, інтелектуального, морального життя сім'ї в їхній єдності і взаємозумовленості. За своїм змістом воно ближче усього до поняття «спосіб життя», але не ідентичне йому, як не ідентичне і поняттю «стиль життя».

Становить інтерес з цього питання у змістовому аспекті позиція Р. Бернса у книзі «Розвиток Я-концепції і виховання», у якій розглядаються питання формування Я-концепції в дітей, виділяється низка факторів, що відносяться до укладу сімейного життя: «виховний

стиль батьків; стосунки між батьками; відсутність одного з батьків унаслідок смерті або розлучення; робота матері і пов'язаний з цим соціальний статус; розміри сім'ї і старшинство серед дітей». Але в той же час автор вказує: ще не подане повне теоретичне обґрунтування цього явища, на що ми хочемо звернути увагу з позиції впливу сімейного укладу на виховний потенціал і зв'язки його з психолого-педагогічною культурою сім'ї [2].

Відправною точкою у вивченні цієї проблеми ми вважаємо дослідження В. Бойко, Е. Васильєвої, А. Харчева про вплив способу життя сім'ї на виховання дітей через організацію трудової діяльності, дозвілля, спілкування, рольової поведінки [4].

У нашому розумінні сімейний уклад – це інтегральне поняття, що включає в себе сталий порядок життя конкретної сім'ї, її настанови, потреби, інтереси, традиції, ціннісні орієнтації, стиль відносин, особистий приклад і рівень психолого-педагогічної культури батьків. Ці компоненти взаємозалежні і взаємозумовлені. Кожний з названих компонентів своєрідно впливає на дітей. У той же час сім'я – єдине ціле, і дитина відчуває на собі її постійний вплив. Правильно організоване сімейне виховання сильне сполученням цілеспрямованих впливів батьків з повсякденним усепроникаючим позитивним впливом на дітей усього сімейного укладу.

У ході дослідження умовно було виявлено три типи сімейного укладу: сприятливий, педагогічно суперечливий і неблагополучний, а також було встановлено їхній взаємозв'язок із психолого-педагогічною культурою.

Сприятливий уклад сімейного життя характеризується нормальною моральною і трудовою атмосферою, стабільністю, позитивним прикладом батьків, гуманістичними і довірчими стосунками між дорослими і дітьми, багатством сфери спілкування членів сім'ї і добрих сімейних традицій, розумними потребами, корисними захопленнями батьків і дітей, що сприяє правильному вихованню.

Інший тип сімейного укладу – педагогічно суперечливий. Він характеризується тим, що за наявності соціально-ціннісних орієнтацій сім'ї моральна і трудова атмосфера її є суперечливою, стосунки між дорослими і дітьми складаються стихійно, виникають сварки і сімейні конфлікти, що заважає успішному вихованню дітей. Рівень психолого-педагогічної культури цих батьків здебільшого середній.

Третій тип укладу сімейного життя – неблагополучний. Йому притаманні нерегульовані стосунки між членами сім'ї, збідніння соціально-комунікативних зв'язків дитини, повна чи часткова відсутність педагогічно доцільної організації життя дорослих і дітей, порушення правил поведінки в побуті, гіпертрофія матеріальних потреб і перевага їх над духовними, матеріальне накопичення, пияцтво, аморальна поведінка батьків. Рівень психолого-педагогічної культури батьків низький чи відсутній.

Диференційований підхід у роботі педагога будувався на виділенні груп сімей, об'єднаних єдиними параметрами у доборі педагогічних засобів, адекватних сім'ям з різним рівнем психолого-педагогічної культури. Поділ сімей на групи вимагав застосування різнобічних форм роботи з батьками для підвищення їхньої психолого-педагогічної культури.

Першу групу склали сім'ї з високим рівнем виховних можливостей, тобто педагогічно розвинуті сім'ї. Тут уклад сімейного життя здебільшого позитивний, стабільний, і рівень психолого-педагогічної культури досить високий. У сім'ї сприятлива моральна атмосфера, загальні настанови, сімейні цінності, традиції, висока рольова адекватність її членів, дуже низький рівень конфліктності. Батьки мають усвідомлені знання в галузі сімейного виховання. У них сформовані виховні уміння, вони систематично займаються вихованням дітей, розуміють і приймають їх, підтримують постійний зв'язок з дошкільним навчальним закладом.

До *другої групи* увійшли сім'ї із середнім рівнем виховних можливостей. Уклад сім'ї – суперечливий, рівень психолого-педагогічної культури батьків здебільшого середній. Моральна атмосфера сім'ї є позитивною, мають місце сімейні традиції, але стосунки між дорослими і дітьми найчастіше суперечливі, виникають конфлікти, сварки на ґрунті незадоволених потреб одного чи декількох членів сім'ї. Батьки мають визначені знання в галузі педагогіки, але вони недостатньо осмислені. Вони не завжди вміють застосовувати свої знання на практиці.

До *третьої групи* віднесли педагогічно слабкі сім'ї, з низьким рівнем виховних можливостей, де уклад сімейного життя хитливий, несприятливий, рівень психолого-педагогічної культури низький. Ця група батьків дуже неоднорідна. У сімейному укладі найчастіше зустрічаються такі негативні явища, як пияцтво, розлади, жорстокість,

брутальність, нерозумна любов до дітей. Відносини між членами сім'ї неурегульовані, мають місце порушення правил поведінки в побуті, гіпертрофія матеріальних потреб і витіснення ними духовних, індивідуалістична спрямованість членів сім'ї, високий рівень конфліктності. Для батьків характерне частково і безвідповідальне ставлення до своїх дітей, деспотичний стиль відносин, байдужість до поведінки дітей.

Дослідження показало, що найбільш гострими проблемами у сім'ях з неблагополучним укладом життя є: особливості розвитку дітей, взаємини батьків, взаємини батьків з дітьми після розлучення, адаптація дітей до нових батьків, психогенна девіантність – нерозвиненість батьківських почуттів, виховна невпевненість. У тих же сім'ях, де напружена атмосфера, зневажливе ставлення дорослих до своїх обов'язків, виникають життєві ситуації, що найчастіше мають негативну спрямованість на виховання дітей.

Поряд з названими вище групами можна ще виділити тип сімей, де вже дисгармонія взаємин між батьками і дітьми – явище типове. Аналіз практики діяльності дошкільних навчальних закладів дозволяє виділити найбільш загальні і типові недоліки в їхній роботі:

- неправильне уявлення про сім'ї взагалі і відповідно до цього про специфіку взаємодії з батьками;
- формальне ставлення до роботи з сім'ями і небажання їх розуміти;
- відсутність навичок спілкування з батьками з сімей, необхідних для встановлення позитивних взаємин з ними.

У визначеній мірі ці недоліки, на думку Л. Алексеевої, можна пояснити тим, що у своїй роботі з батьками дошкільний навчальний заклад орієнтується на деякі «середні» сім'ї, або ж на сім'ї з у край несприятливими і аморальними стосунками. Такий підхід відбиває наявність досить застарілих тенденцій. Зараз не видається можливим вважати нормальними такі сім'ї, які при своїх «благополуччях» не виконують належним чином основну соціальну функцію – правильне виховання дітей [1].

Отже, в результаті аналізу окремих компонентів укладу сім'ї виявилися залежність між впливом сімейного укладу і формуванням духовності у дітей як інтегральної якості особистості. Чим позитивніше вплив на дітей укладу життя сім'ї, тим успішніше йде формування духовності й у цілому процес виховання. Тут наявний взаємозв'язок

між сімейним укладом, психолого-педагогічною культурою батьків та сучасними процесами соціальної трансформації у суспільстві.

Література:

1. Алексеева Л. С. Особенности работы школы с неблагополучными семьями/Л. С. Алексеев – Иркутск: 1987. – 125 с.
2. Бернс Р. Развитие Я-концепции и воспитание: Пер. с англ./Р. Бернс – М.: Прогресс, 1986. – 422 с.
3. Бойко В. В. Репродуктивное поведение семьи и личности: Автореф. дис. ... д-ра психол. наук. – Л.: 1981. – 32 с.
4. Васильева Э. К. Образ жизни городской семьи/Э. К. Васильев – М.: Финансы и статистика, 1981. – Вып. 2. – 96 с.
5. Маленкова Л. И. Педагоги, родители и дети / Л. И. Маленкова – М.: ТОО «Интел Тех», 1994. – 216 с.
6. Николаева Л. М. О некотором своеобразии формирования нравственных идеалов школьников в семье // Специфика семейного воспитания в современных условиях. М.: 1979. – С. 50-55.

Владимир Журавлев

**ОСМЫСЛЕНИЕ ФЕНОМЕНА ТРАНСНАЦИОНАЛЬНОЙ СЕМЬИ И
МИГРАЦИОННЫХ ПРОЦЕССОВ В УКРАИНЕ: ВЗГЛЯД
СОЦИОСИНЕРГЕТИКИ**

В Украине начало XXI века ознаменовалось кризисом семьи, причем немалую роль в развитии этого процесса сыграли изменившиеся социальные нормы и ценностно-эстетические стандарты. Основными ориентирами успешной личности становятся ее устремления к: росту благосостояния и богатству, повышению уровня самодостаточности и значимости человеческого «Я» в ущерб понятию «Мы», с которым ассоциируются такие социальные общности, как народ, коллектив, организация, друзья, семья, Родина. Несомненно, такое изменение качества социальных связей может отразиться на семейных отношениях и стать одной из причин трудовой миграции из Украины.

Следует отметить, что исторические события нашего недавнего прошлого также способствовали появлению новых условий для проверки на прочность семьи как важного компонента социальной структуры общества и степени влияния на нее трудовой миграции. Так, развал Советского Союза и локальные войны, последовавшие вслед за этим на его бывшей территории, стали одной из причин для эмиграции людей из Украины в Москву, другие города России и в Европу: Польшу, Чехию, Словакию, Португалию, Италию, Австрию, Германию и т. д.

Анализ социально-психологических причин миграции показал наличие взаимосвязей между ситуацией миграции и кризисом института семьи, что проявилось в идентичности организации межличностных отношений в семье и поведенческих стратегий мигрантов. Таким образом, проблема социально-психологического осмысления новейшего феномена – существования транснациональных семей, возникших вследствие внешней трудовой миграции из Украины, а также поиски путей реформирования миграционных процессов и изменения их роли в экономическом и социально-культурном развитии страны, становятся чрезвычайно актуальными и открывают для мигрантов (мужчин и женщин), с одной стороны, новые возможности в плане улучшения материального

обеспечения, образования, карьерного роста и независимости, а с другой стороны, могут иметь и негативные последствия. В связи с этим целью и теоретической задачей исследования явилось раскрытие сущности феномена транснациональной семьи в условиях трудовой миграции из Украины и построение его синергетической модели, раскрывающей понимание внутренних механизмов социальных изменений в обществе, что обеспечит управление социальной динамикой миграционных процессов, преодолевая неопределенность и стихийность в них.

Имеющиеся публикации ряда авторов по обозначенной тематике исследований [1, С. 175-181], [3, С. 15-21], [4, С. 233-239] частично используются нами и позволяют сформулировать сложившиеся в современном социально-психологическом познании специфические характеристики ситуаций развода в семьях мигрантов, которые свидетельствуют об идентичности происходящих в них событий и коррелируют в общих чертах с зарубежным опытом исследований в подобном направлении:

1) прежняя ситуация жизни человека разрушается и «исчезает», а его «индивидуальный мир» и главный предмет его мироощущений и переживаний становятся иллюзорными; 2) ситуацию развода можно квалифицировать как частный случай миграции или как трансформацию человека из одной жизненной ситуации в другую; 3) возможна ситуация, когда оба эти вектора накладываются друг на друга, то есть развод происходит до миграции одного из супругов либо после него, точнее, миграция становится «стратегией выживания» в рамках развода.

Однако в случае, когда имеет место столкновение этих двух ситуаций, естественным образом возникает ряд вопросов. Во-первых, каков характер их взаимодействия? Во-вторых, происходит ли при этом их взаимная нейтрализация или взаимное усиление? И, в-третьих, как при этом человек позиционирует сам себя и презентует свое поведение другим людям?

Концептуально-методологический анализ социально-психологической адаптации трудовых мигрантов, как и феномена существования транснациональных семей, позволил представить в форме тезисов ряд специфических особенностей, присущих этим процессам:

1) большинство супругов полагает, что причиной развода являются как психологические факторы (разные типы характеров,

неумение контактировать, неприятие друзей супруга(и), алкоголизм одного из супругов), так и внешние обстоятельства: отсутствие денег, недовольство и давление родственников супруга(и), бесплодие одного из супругов;

2) ситуация эмиграции рассматривается как кризисная и априори имеющая разрушительный потенциал;

3) ситуация «ожидания развода» по тяжести и степени наполненности негативными переживаниями (как и ожидание эмиграции) превосходит все предчувствия;

4) тематические центрации в ситуации развода ограничиваются для женщин: страхом перед будущим, обдумыванием способов сохранить брак, тревогой в отношении материальных трудностей, которые могут возникнуть после развода, неопределенностью и предполагаемым негативным отношением социального окружения к женщине в разводе;

5) в семьях, переживших развод в эмиграции, страх перед будущим в силу интерференции переживаний фактически удваивается, и самыми распространенными способами психологической разгрузки женщины становятся: вытеснение из сознания ситуации развода, «уход в другие сферы жизни», «обесценивание» или «отрицание» развода;

6) в зависимости от срока эмиграции следующие типы поведения эмигрантов (перечисляемые ниже) занимают лидирующее положение: хаотично-импульсивное, целенаправленное, результативное, пассивно-подчиненное, реактивно-эмоциональное и беспомощно-растерянное;

7) основными причинами негативных переживаний от развода предстают: одиночество, социальная разобщенность, малое количество контактов;

8) «стратегия поведения» в обеих ситуациях характеризует адаптивные возможности индивида, восприятие и оценку им значимой ситуации и бывает, как неосознаваемой, так и осознанной; она возникает в ситуациях, вызывающих, как неудовлетворенность, так и удовлетворенность; сама же психологическая специфика миграции проявляется в высокой степени сложности, новизны и динамичности общей ситуации жизни: человек решает проблему ориентации в социальной среде, изучает новый язык, овладевает новой профессией и пр.;

9) миграция матерей неизбежно приведет к перераспределению гендерных ролей в семье и может иметь значительно более

серьезные негативные последствия в области ухода за детьми, чем миграция отцов; но, с другой стороны, дает им финансовую независимость, расширяет их возможности в плане принятия решений и позволяет контролировать ситуацию в семье;

10) большинство экспертов-экономистов убеждены в том, что планируемый экономический рост в стране невозможен, даже при реальном повышении производительности труда, без масштабного пополнения трудовых ресурсов за счет трудовой миграции; многие авторы современных теорий согласны в том, что миграция выгодна как для принимающих стран, так и для стран выезда, и она не оказывает негативного влияния на уровень безработицы и оплаты труда в принимающих странах;

11) в действительности реальные последствия миграции нельзя трактовать однозначно: учитывая наличие во многих странах большого количества нелегальных мигрантов и причиненный ими экономический ущерб в виде неуплаты налогов, а также вывоз ими (минуя системы государственного контроля) большого количества денежных сумм, наблюдается в общественно-политических дискуссиях о миграционных проблемах явно негативный тон (хотя и без ссылок на отсутствие либерализации миграционной политики);

12) миграция может препятствовать развитию стран исхода, перекачивая из них в другие страны квалифицированные кадры – ценный ресурс человеческого потенциала, и к тому же может сопровождаться ростом безработицы и обострением социально-политической обстановки; с другой стороны, страна исхода может также получать определенные выгоды (используя накопленный опыт вернувшихся назад мигрантов), которые будут превышать затраты на образование;

13) на усиление миграционных процессов в основном влияют такие факторы, как: глобализация экономики, различия в социальных, политических и религиозных свободах между странами, политические и гражданские конфликты между ними, различия в режимах демографического воспроизводства населения, рост уровня безработицы, усиливающаяся поляризация жизненного уровня населения в развитых и развивающихся странах;

14) страна въезда может реагировать на иммиграцию четырьмя основными способами: а) полного исключения въезда иммигрантов; б) дифференциального исключения (сегрегации) через юридические

механизмы (отказ в гражданстве или в различиях между правами граждан и не-граждан) или посредством таких неофициальных методов, как расизм и дискриминация; в) ассимиляции – процесса включения мигрантов в общество посредством односторонней адаптации, то есть иммигранты поступят своими отличительными лингвистическими, культурными и социальными характеристиками и станут неотличительными от большинства населения;

15) признание законности поселений иммигрантов как этнических обществ с характерными для них языком, культурой, социальным поведением, но при условии признания ими ключевых ценностей данного общества;

16 «феминизация» миграционных потоков признается специалистами характерной чертой новейшего этапа развития международной трудовой миграции, что свидетельствует об изменившихся представлениях о роли мужчины и женщины в современном мире.

Резюмируя, можно сделать следующие выводы:

Во-первых, критические ситуации – развод и эмиграция – при столкновении проявляют две тенденции взаимодействия: 1) активизацию стратегии поведения, направленную на адаптацию к новым условиям жизни, которые непрерывно меняются; 2) готовность к обеим ситуациям, которая обычно переоценивается, в то время, как степень трудности ситуации недооценивается.

Во-вторых, если одна из ситуаций не выбрана как техника совладения с другой, то происходит интерференция двух ситуаций и взаимное усиление их негативного влияния на психику человека.

В-третьих, если эмиграция обладает совпадающей техникой, то «уход» в другую сферу снижает тяжесть ситуации развода для человека.

Становится очевидным, что для построения теоретической модели, описывающей динамику развития миграционных процессов и, как следствие, их влияние на формирование феномена транснациональной семьи необходимо такое понимание внутренних механизмов социальных изменений, которое, признавая первичность многоаспектности, неустойчивости, неоднозначности, недетерминированности, хаотичности, позволило бы выявить в беспорядке контуры порядка и выработать стратегию его сохранения.

Сегодня можно говорить о сложившейся теоретико-концептуальной и логико-методологической базе такой современной

науки, как синергетика, которая вышла из плена методологических тупиков, созданных традиционной культурой линейного мышления, использующей арсенал бинарных оппозиций типа «А – анти-А», например: «биологическое – социальное», «свобода – детерминизм», «гуманитарное – естественное», «ситуативное – устойчивое» и т. д. Хотя в свое время такая стратегия линейного теоретического мышления и сыграла прогрессивную роль, но в данный момент она вполне себя исчерпала и не подходит для описания понимания объектов, которые функционируют в условиях неравновесности, нестабильности и неопределенности.

Как известно, синергетика, используя семантический фонд «языка нелинейных систем», формирует новую методологическую культуру нелинейного мышления, основанную на комплементарном взаимодействии двух полюсов симметричных лингвистических конструкций типа «А ↔ анти-А», где базовые понятия «А» и «анти-А» представляют из себя, соответственно, «систему, далекую от равновесия» и «систему, близкую к равновесию». Таким образом, синергетика воссоздает образ открытого нелинейного мира и раскрывает механизмы его самоорганизации [2, 480 с].

Возникшее в результате экстраполяции идей синергетики на сферу человеческого бытия новое направление – социосинергетика – демонстрирует многообразие подходов к исследованию объектов и процессов социальной реальности и позволяет сконцентрировать ее многомерный образ. Учитывая социальные потрясения, порой кардинально изменяющие вектор развития современного украинского общества, крайне важно понимание внутренних механизмов социальных изменений, которое позволит управлять социальной динамикой, преодолевая неопределенность и стихийность в социальном движении. Благодаря такой стратегии мышления такие социокультурные объекты, как транснациональная семья и трудовые мигранты, смогут предстать перед нами в контрастных образах – от жестко детерминированных до стохастических, между которыми простирается широкое разнообразие процессов «детерминированного хаоса», и станет возможным понимание процессов социальной самоорганизации.

По этой причине исходными синергетическими принципами методологии познания станут следующие: открытость и неравновесность систем, их кооперативность и когерентность,

развитие сложного через флуктуации как конструктивное начало эволюционирования по нелинейным законам, детерминированность процессов эволюции будущим.

Какова же роль теории самоорганизации в развитии миграционных процессов и в формировании транснациональной семьи? И что представляют собой эти феномены? Каковы специфические механизмы взаимодействия индивида с критической ситуацией в жизни, а также в чем суть его потенциальных возможностей проявления когнитивных репрезентаций, инициированных разрушением сферы межличностных отношений между личностями при миграции и разводе и каковы их эмоциональные реакции?

Для ответа на эти вопросы приведем основные компоненты авторской концепции синергетической модели осмысления этих феноменов:

Во-первых, открытость, целостность восприятия и осознания мира, взаимосвязанность человека, природы и общества, когерентности и нелинейности развития, хаоса и случайности как конструктивных начал. Такие представления избавляют нас от необходимости декларировать нравственно-этические принципы человеческого общения в ситуациях общения между людьми, находящимися в разводе (или накануне его), с одной стороны, а с другой – в трудовой миграции и испытывающих негативные переживания от одиночества, социальной разобщённости и отсутствия связей с детьми.

Кроме того, такая мировоззренческая интерпретация идей синергетики позволяет воспринимать беспорядок, хаос, неустойчивость не как деструктивное отклонение от стратегического пути развития любого социального процесса (миграционного, например, или распада семьи), а как конструктивное начало, ведущее к организации новых, более устойчивых и репрезентативных структур.

В русле обозначенных принципов можно согласиться с тем, что идея нелинейности может проявиться в многовариантности, многоальтернативности траекторий развития социальных процессов и что будущее неоднозначно в силу неустойчивости, связанной с выбором дальнейшего развития. Так, в зависимости от срока эмиграции возможно проявление эмигрантом множества поведенческих реакций – от беспомощно-растерянных до реактивно-

эмоциональных. Аналогично, состояние развода и разрушения семьи инициируется множеством психологических факторов и внешних обстоятельств: разных типов характеров, отсутствием коммуникабельности, алкоголизмом и бесплодием одного из супругов и т. д. Особенности тематических центраций состояния развода для женщины являются: страх перед будущим, неопределенность и негативность отношений социального окружения к ней, «уход в другие сферы жизни».

Во-вторых, способность к самоорганизации, к рождению и нарастанию сложного на макроскопическом уровне в силу происходящих на его микроуровне изменений за счет малых резонансных воздействий, приводящих к усложнению пространственно-временной макроструктуры. В социальном контексте это равносильно тому, что в открытом мире человеческая индивидуальность, а не социум, выступает основой общественных связей людей как целостная система. Другими словами, человек выступает одновременно в двух ролях: с одной стороны, как постоянный источник неупорядоченности и стихийности, а с другой стороны – как источник развития.

В-третьих, способность обладать информационной моделью будущего, то есть привносить новое содержание в ее настоящее. В результате этого у индивида в ходе осмысления реальной действительности (например, состояния развода или миграции) появляется возможность идентифицировать себя как с этой ситуацией, так и с самим собой – то есть свое собственное мироощущение рассматривать как фрагмент более масштабного философского дискурса, а не как всезнание трансцендентального субъекта.

В-четвертых, возможность конструирования и управления социальной динамикой миграционных процессов и формирования мер семейной политики в интересах как самой семьи, так и общества в целом, особенно, в условиях ослабления социально-нормативной регуляции семейности, трансформации культурных символов и образцов, снижения ценности брака, семьи с детьми, наблюдающихся в Украине. Реализация такой семейной политики обеспечит семье гармоничное существование и стратегическое видение будущего на долгосрочную перспективу.

Выводы: На основании предложенной синергетической методологии осмысления динамики когерентного развития

социальных процессов предлагается ряд эффективных мероприятий, выполнение которых позволит современному украинскому обществу, как и всякой открытой нелинейной структуре, сверхсложной, бесконечномерной, хаотизированной на уровне элементов, социоприродной системе, по нашему мнению, приблизиться к разрешению проблемы существования феномена транснациональной семьи в условиях трудовой миграции из Украины.

1. Государству и его институциям, миграционным службам, Министерству образования и науки, молодежи и спорта, Министерству здравоохранения взять на себя инициативу по регулированию процесса трудовой миграции и сохранению неустойчивых браков в условиях глобализации и созданию рынка труда, блокировке и недопущению оттока из Украины в другие страны высококвалифицированных специалистов.

2. Активизировать работу органов опеки, государственной власти, местного самоуправления, религиозных, светских, феминистских, экологических организаций по налаживанию связей для воссоздания браков на чужбине.

3. В области миграционной политики необходимо призвать принимающую сторону к расширению легальных каналов въезда и занятости и к устранению барьеров, стимулирующих нелегальную миграцию, коррупцию и тем самым повысить уровень социально-психологической адаптации трудовых мигрантов к новым условиям жизни.

4. Призвать мировые институции ООН, Юнеско к более активной организации курирования и систематического мониторинга соблюдения условий труда, техники безопасности на производстве, социально-бытовых условий проживания трудовых мигрантов.

Литература:

1. Борщ К. К. Структурні зрушення сучасної сім'ї в Україні / К. К. Борщ //Вісник Одеського національного ун-ту. – Т. 16. – Вип. 10: Соціологія і політичні науки. – 2011. – С. 175-181.
2. Василькова В. В. Порядок и хаос в развитии социальных систем (синергетика и теория социальной самоорганизации) / В. В. Василькова. – СПб.: Лань, 1999. – 480 с.
3. Гришунина Е. В. Миграция и ситуация развода в семье / Е. В. Гришунина //Миграция в Европе: социальные и

- психологические аспекты: материалы Международной научно-практической конференции (Симферополь – Судак, 13-16 сентября 2004). – Симферополь: ВіТроПрінт. – С. 14-21.
4. Юдина Т. Н. Совершенствование технологий социальной работы с трудовыми мигрантами / Т. Н. Юдина // Трудовая миграция: анализ экономической эффективности и социальных последствий: материалы Международной научно-практической конференции (Махачкала, 12-15 июня 2011). – Махачкала: ДГУ, 2011. – С. 233-239.

Наталія Ігнатоля, Вікторія Рюль

СОЦІАЛЬНА ДОПОМОГА ЯК ЗАСІБ ДОЛАННЯ ЖИТТЄВИХ ТРУДНОЩІВ І ВІДНОВЛЕННЯ СОЦІАЛІЗАЦІЙНОГО ПОТЕНЦІАЛУ ДІТЕЙ ТРУДОВИХ МІГРАНТІВ

Виникнення специфічних життєвих труднощів у процесі соціалізації дітей транскордонних трудових мігрантів вимагає здійснення корекції цього процесу, яку можна забезпечити шляхом надання соціальної допомоги дітям, які її потребують; факт надання такої допомоги на сьогодні уможливорюється завдяки тому, що соціальні служби й різні соціально-педагогічні інститути поступово займають у такому складному процесі, як соціалізація особистості, свою нішу [4].

Безпосереднім негативним демографічним наслідком транскордонної трудової міграції для України є руйнація звичних сімейних стосунків, внаслідок чого в дітей із таких сімей виникають специфічні життєві труднощі – як один із загальних негативних наслідків суспільного феномену трудової міграції.

Над питаннями дистантних сімей, їхньої типології, пристосування їхніх членів до нових соціально-економічних умов, соціально-педагогічної роботи з такими сім'ями, зокрема сім'ями трудових мігрантів, запобігання педагогічної занедбаності дітей із таких сімей, долання перешкод на шляху їхньої успішної соціалізації, підготовки фахівців до соціальної роботи з такими сім'ями працюють українські дослідники О. Безпалько, Н. Гордієнко, А. Ізотова, І. Ковальчук, Н. Куб'як, К. Левченко, Ф. Мустаєва, Д. Пенішкевич, О. Пенішкевич, І. Трубавіна, І. Цушко. Дослідженнями цієї проблеми займаються фахівці Міжнародного жіночого правозахисного центру «Ла Страда – Україна».

Метою статті є визначення напрямків соціальної допомоги і відновлення соціалізаційного потенціалу дітей трудових мігрантів.

Соціальну допомогу дітям транскордонних трудових мігрантів ми відокремили від соціальної підтримки, яку надають близькі, родичі, друзі тощо і яка полягає переважно у відновленні віри у власні сили, в можливість зайняти гідне місце в соціумі через реалізацію зовнішніх копінг-ресурсів. Соціальна допомога в широкому сенсі передбачає надання найрізноманітніших соціальних послуг інформативного,

консультативного, тренувального, реабілітаційного тощо характеру; її види відповідають напрямам соціальної роботи. Така допомога має здійснюватися в рамках підходу «допомога для самопомогги» (термін І. Трубавіної) [7], щоб покращити соціальну безпеку дітей транскордонних трудових мігрантів, зберегти або відновити їхній соціалізаційний потенціал, підтримати соціальну реінтеграцію, застосовуючи при цьому широкий діапазон взаємно доповнюючих та альтернативних методів.

У широкому розумінні соціальна робота з дітьми транскордонних трудових мігрантів повинна бути спрямована на комплексне розв'язання соціальних проблем сімей трудових мігрантів, а її складовою має бути соціальний супровід кожної дитини, без якого вона не здатна подолати особисті життєві труднощі. Основу її змісту мають складати успішна соціалізація та особистісна самореалізація кожної дитини в суспільстві, а не декларативне позбавлення держави конкретної соціальної проблеми. Традиційно основний тягар соціальної роботи з дітьми із проблемних сімей, у т. ч. дітьми трудових мігрантів, покладається на центри соціальних служб для сім'ї, дітей і молоді, персонально – на соціальних працівників.

З огляду на це важливою умовою ефективності соціальної допомоги ми вважаємо усвідомлення дітьми транскордонних трудових мігрантів власних потреб в отриманні такої допомоги. Як показали результати проведеного опитування, діти транскордонних трудових мігрантів порівняно з іншими дітьми Закарпатської області меншою мірою схильні звертатися за допомогою до інших.

Результати соціологічного опитування учнів старших класів загальноосвітніх шкіл Закарпатської області на тему «Життєві труднощі дітей транскордонних трудових мігрантів», організованого і проведеного автором (23 лютого – 20 березня 2009 р.) із застосуванням метода анкетування. Генеральну сукупність склали учні старших класів середніх навчальних закладів у віці 14-17 років з різних населених пунктів різних природнокліматичних зон Закарпатської області. Вибіркову сукупність склали 223 учні 8, 9, 10, 11 класів загальноосвітніх шкіл міст Ужгород, Виноградів, сіл Негрове та Лозянське Міжгірського району Закарпатської області. В якості складової соціологічного опитування проведено тестування учнів за методикою М. Люшера з метою визначення їхнього психологічного стану та емоційно-динамічних паттернів.

Так, серед дітей, батько або мати яких ніколи не працювали за кордоном, звернення до інших відзначають як спосіб додання життєвих труднощів, який застосовується найчастіше, відповідно 34,5 % і 28,3 %. Натомість у групі дітей, батько або мати яких працювали за кордоном раніше, ці показники становлять відповідно 19,5 % і 12,5 %, а у групі дітей, батько або мати яких працюють за кордоном зараз, – лише відповідно 13,4 % і 14,3 %. З іншого боку, діти транскордонних трудових мігрантів, як було доведено вище, більшою мірою покладаються на самостійні зусилля при доданні своїх життєвих труднощів.

Для розробки можливих напрямків організації соціальної допомоги дітям транскордонних трудових мігрантів у ході емпіричного дослідження ми визначили, яку допомогу з боку суспільства вони насамперед бажали б отримати і наскільки їх очікування в цьому плані відрізняються від очікувань інших дітей. Це важливо, оскільки, по-перше, соціальна підтримка і допомога нормально сприймаються, якщо їхній зміст відповідає очікуванням дитини, по-друге, соціальна допомога різним групам дітей транскордонних трудових мігрантів має бути диференційована залежно від їхніх потреб. Характеристику дитячих очікувань негайної допомоги з боку суспільства надано в табл. 1.

Таблиця 1.

Види допомоги, яку зараз бажали б отримати з боку суспільства діти транскордонних трудових мігрантів Закарпатської області залежно від статі працюючих за кордоном батьків у порівнянні з іншими дітьми (2009 р., %)

Види очікуваної допомоги	Діти, батько або мати яких працюють за кордоном зараз		Діти, батько або мати яких працювали за кордоном раніше		Діти, батько або мати яких ніколи не працювали за кордоном	
	батько	мати	батько	мати	батько	мати
1	2	3	4	5	6	7
Матеріальна або фінансова допомога	67,2	76,9	27,4	40,7	31,5	39,8

Консультації фахівців	7,8	7,7	26,0	18,5	14,8	16,9
Надання більшої можливості спілкування з однолітками	15,6	15,4	24,7	18,5	11,1	15,3
Інші види допомоги	–	–	4,1	1,9	1,9	2,5
Немає бажання отримувати допомогу	9,4	–	17,8	20,4	40,7	25,4
Разом	100	100	100	100	100	100

Як видно з табл. 1, діти транскордонних трудових мігрантів чекають на допомогу від суспільства значно більшою мірою порівняно з іншими дітьми: 40,7 % дітей, батько яких, і 25,4 % дітей, мати яких ніколи не працювали за кордоном, не розраховують на жодну допомогу від суспільства. Натомість серед дітей, мати яких працює за кордоном зараз, усі бажали б отримати від суспільства певну допомогу; серед дітей, в яких на даний момент за кордоном працює батько, відмовилися від такої допомоги лише 9,4 % опитуваних. Більшість дітей, батько або мати яких працюють за кордоном, серед усіх видів допомоги, які вони хотіли б отримати від суспільства зараз, на перше місце поставили матеріальну або фінансову допомогу – відповідно 67,2 % і 76,9 %. З іншого боку, саме ця група дітей найменше очікує допомоги у вигляді консультації фахівців. Це пов'язано з аналізованим вище стереотипом, відповідно до якого в сім'ях транскордонних трудових мігрантів складається стійка модель розв'язання життєвих проблем за допомогою грошей, зароблених за кордоном. Діти, батько або мати яких працювали за кордоном раніше, більш схильні до отримання найпершої допомоги від суспільства у формі консультацій фахівців, – відповідно 26 % і 18,5 %. Показово, що в дітей, батько або мати яких працювали за кордоном, найперші потреби в отриманні консультацій фахівців та більших можливостей щодо спілкування з однолітками виражені на одному рівні ($\pm 3,2$ % з урахуванням статистичної похибки). Суттєвою потребою дітей, батько

або мати яких працювали за кордоном раніше, порівняно з іншими групами, є вихід зі стану відчуження через отримання більших можливостей спілкуватися з однолітками, – на цю потребу вказали відповідно 24,7 % і 18,5 % дітей цієї групи. Очевидно, що саме діти, батьки яких працювали за кордоном раніше, повинні бути головним суб'єктом піклування з боку соціальних працівників і представників громадськості.

Аналіз проблеми дозволяє нам виокремити три сфери соціальної допомоги дітям транскордонних трудових мігрантів – сімейна соціалізація, шкільна соціалізація й соціалізація за місцем проживання або знаходження. Основними напрямками реалізації допомоги в цих сферах мають бути психолого-педагогічний, освітній та посередницький. Кожна з цих сфер і напрямів вимагає застосування певних видів соціально-педагогічної діяльності (діагностика, профілактика сімейних відносин, реабілітаційна робота тощо).

Соціальний супровід (патронаж) як один із напрямів соціальної роботи передбачає здійснення соціальними службами системного обліку дітей транскордонних трудових мігрантів, постійного догляду за умовами життєдіяльності, моральним, психічним і фізичним станом тих із них, хто опинився у складних життєвих ситуаціях, систематичних і комплексних заходів, спрямованих на додання труднощів і різних видів залежностей, які завдають шкоди психічному здоров'ю дітей і гальмують процеси соціалізації.

Соціальний працівник у контексті допомоги дітям транскордонних трудових мігрантів – посередник між дитиною, її соціалізаційними потребами, сім'єю, малою групою, оточенням, суспільством у цілому. Він доносить до сімей трудових мігрантів або їхніх окремих членів сформовані соціальні запити й робить для них доступними необхідні форми соціальної допомоги, доводячи зацікавленість суспільства в нормалізації процесів соціалізації кожної дитини; з огляду на це важливим напрямом соціальної роботи є посередницька діяльність. Її конкретний зміст полягає насамперед у пошуку суб'єктів, здатних надати дитині необхідну допомогу й підтримку.

Загалом з точки зору запитів на психологічну допомогу виділяють такі способи досягнення її цілей: консультування, інформування, тренінг та інтервенцію [2]. Їх об'єднує єдина мета – допомогти дитині та її батькам якомога глибше усвідомити причини

виникнення життєвих труднощів, винайти та активувати всі можливі ресурси для їхнього подолання.

Звертаємо увагу на те, що, незважаючи на важливість проблеми та існування численних технік соціально-психологічного тренінгу, метою застосування яких є надання діагностичної, корекційної, терапевтичної, освітньої та інших видів допомоги [1], сьогодні, на жаль, практично відсутні комплексні системи вправ сімейного тренінгу дитячо-батьківських відносин у дистантних сім'ях, розроблені в рамках соціальної психології і спрямовані на вдосконалення таких категорій життєвих умінь, як самостійне прийняття рішень, розв'язання проблем і долаання труднощів [5].

На базі навчальних закладів соціальні працівники можуть проводити тренінги, диспути, години спілкування, індивідуальні та групові консультації; важливо запроваджувати роботу правознавчих клубів, активніше залучати дітей транскордонних трудових мігрантів до участі в загальношкільних заходах, проводити за необхідності психокорекційні заняття. З метою формування позитивного досвіду розв'язання проблем ми пропонуємо створювати ініціативні різновікові дитячі й підліткові об'єднання на кшталт клубів за інтересами, більшість яких складали б діти транскордонних трудових мігрантів; основою їхнього функціонування має стати, крім іншого, залучення до проектування й керівництва соціальними програмами й акціями на різних рівнях (сім'ї, навчального закладу, мікрорайону тощо). Новаторство таких об'єднань полягає у взаємній підтримці й допомозі дітей транскордонних трудових мігрантів, а також інших дітей один одному. Діяльність таких об'єднань може бути використано і для подолання перешкод на шляху успішного навчання через групову організацію роботи над окремими дисциплінами, підвищення пізнавальної мотивації завдяки тісному спілкуванню з дітьми, мотивація до навчання яких є високою. Для виховання почуття відповідальності в дитини, яке необхідне для підвищення здатності самостійно долати життєві труднощі, в рамках діяльності таких об'єднань на дітей трудових мігрантів можуть бути покладені організаторські функції, виконання яких вимагає певних навичок (планування роботи, розподілу обов'язків, надання доручень, контролю за їхнім виконанням), а також функції управління колективом однолітків.

Іншою сферою соціальної допомоги дітям транскордонних трудових мігрантів виступає соціалізація за місцем проживання або

знаходження. На ліквідацію соціалізаційних бар'єрів, пов'язаних із цією сферою, спрямована передусім робота в соціальному оточенні дитини. При такій роботі важливо виявити характер неформального мікросередовища, що здійснює на дитину найбільший соціалізуючий вплив; якщо мікросередовище характеризується репродуктивними чи деструктивними способами самореалізації дітей і підлітків, перед соціальним працівником постає завдання винайти в ньому нові можливості для продуктивної самореалізації (наприклад, через залучення до спільних заходів, акцій, пов'язаних з певною діяльністю чи дозволям). З огляду на це середовище виступає повноцінним об'єктом соціальної роботи, так само як і безпосередньо дитина, на яку воно впливає. Осередками такої роботи можуть стати центри соціально-психологічної допомоги, де діти транскордонних трудових мігрантів мали би змогу займатися в гуртках, проводити години дозволля, отримувати необхідну інформацію, психологічну підтримку. Позитивний досвід такої роботи існує в Івано-Франківській області, де діють центри соціальної та психологічної допомоги дітям із соціально незахищених, неповних сімей і дітям трудових мігрантів; вони реалізують програму «Міграція сьогодні», завданням якої є створення можливостей для дітей із зазначених сімей займатися в гуртках, проведення психокорекції і соціально-психологічного супроводу, організація відпочинку під час канікул [6]. Заслужовує на увагу також ідея «продуктивної освіти», реалізація якої може допомогти насамперед тим дітям транскордонних трудових мігрантів, які мають проблеми з навчанням; вона передбачає перенесення соціалізаційних акцентів з навчального закладу до соціального оточення за рахунок реального навчання дітей переважно на підприємствах і в організаціях за місцем проживання [3, с. 702-703].

Для забезпечення ефективної соціальної допомоги дітям транскордонних трудових мігрантів в українських умовах ми пропонуємо низку рекомендацій. На наш погляд, доцільним є створення при центрах соціальних служб для сім'ї, дітей і молоді на обласному, районному і міському рівнях структурних підрозділів, які відповідали б за надання соціальної допомоги сім'ям транскордонних трудових мігрантів, і забезпечення їх кваліфікованими фахівцями. Діяльність таких підрозділів повинна супроводжуватися професійною інформаційною та психологічною підтримкою. У соціальній роботі необхідно поєднувати особистісний, диференційований, статевіковий,

індивідуальний підходи. Слід постійно забезпечувати наявність, з одного боку, установки на необхідність надання індивідуальної допомоги в соціальних працівників, з іншого – готовність отримувати таку допомогу в дітей. Соціальному працівникові повинні бути властиві здорове світосприйняття, що задовольняє його позитивну «Я-концепцію», послідовність в установках стосовно дітей, розуміння їхніх проблем і труднощів, повага, бажання й уміння культивувати з ними теплі взаємні стосунки, вміння вести індивідуальні бесіди в різних якостях (порадника, опікуна, експерта тощо), вербальними й невербальними способами встановлювати внутрішній контакт із дитиною, враховуючи, що повернення її в нормальне соціалізаційне русло можливе лише за умов внутрішньої зацікавленості у пропонуваніх змінах, навіть якщо така зацікавленість не усвідомлюється, вміння переорієнтовувати хибні установки й точки зору, бажання допомогти дитині визначити її позиції й погляди, для чого висувати перед нею альтернативні шляхи додання труднощів, допомагати в усвідомленні можливостей реалізації певних альтернатив, в обранні найбільш адекватних варіантів додання труднощів. Для комплексного здійснення соціальної допомоги дітям транскордонних трудових мігрантів необхідно розширити висвітлення проблем сімей трудових мігрантів у ЗМІ, об'єднати зусилля й налагодити дієві схеми тісної співпраці відповідних соціальних служб, закладів освіти, батьків та осіб, які їх тимчасово замінюють, служб у справах дітей, громадських і релігійних організацій та волонтерів, а також самих дітей, які потребують соціальної допомоги.

Основна мета соціальної допомоги дітям транскордонних трудових мігрантів – покращити їхню соціальну безпеку, зберегти або відновити соціалізаційний потенціал, підтримати соціальну реінтеграцію, застосовуючи при цьому широкий діапазон взаємно доповнюючих і альтернативних методів.

Література:

1. Бондаренко О. Ф. Психологічна допомога особистості / О. Ф. Бондаренко. – Харків: Фоліо, 1996. – 237 с.
2. Вачков И. В. Окна в мир тренинга. Методологические основы субъективного подхода к групповой работе / И. В. Вачков, С. Д. Дерябо. – 2-е изд., перераб. и доп. – СПб.: Речь, 2004. – 272 с.

3. Добренєков В. И. Фундаментальная социология / В.И. Добренєков, А. И. Кравченко. – В 15-и т. – Т. 8: Социализация и образование. – М.: ИНФРА-М, 2005. – 1040 с.
4. Інтегровані соціальні служби: теорія, практика, інновації / За заг. ред. І. Д. Зверєва. – К.: Фенікс, 2007. – 528 с.
5. Соціальна робота в Україні: теорія та практика: посібник для підвищення кваліфікації працівників соціальних служб для молоді / За ред. А. Я. Ходорчук. – Ч. 4. – К.: ДЦССМ, 2003. – 272 с.
6. Стан виконання державної програми протидії торгівлі людьми на період до 2010 р. в Україні: результати моніторингу за 2007-2008 рр. / Заг. ред. К. Б. Левченко / Міжнародний жіночий правозахисний центр «Ла Страда – Україна». – К.: Україна, 2009. – 72 с.
7. Трубавіна І. М. Теоретико-методичні основи соціально-педагогічної роботи з сім'єю: дисертація на здобуття наук. ступеня доктора пед. наук: спец. 13.00.05 – соціальна педагогіка / Ірина Миколаївна Труба віна. – Луганськ: Луганський національний університет ім. Т. Шевченка, 2009. [Електронний ресурс] // Режим доступу: <http://disser.com.ua/content/355872>.

Галина Католик

ДОСВІД ПСИХОТЕРАПЕВТИЧНОЇ РОБОТИ З ДІТЬМИ ТРУДОВИХ ЕМІГРАНТІВ

Високий динамізм соціально-технократичного розвитку сучасного суспільства, удосконалення інформаційних технологій, науково-технічні досягнення поряд з підвищенням якості життя зумовлюють зростання рівня психоемоційної напруги, ускладнення структури поведінки особистості і, в остаточному підсумку, висувають жорсткі вимоги до інтегративної діяльності всіх процесів психічної сфери в цілому.

Кардинального перегляду ролі і місця психотерапії в сучасній медицині вимагають специфічні системоутворюючі фактори:

1. Психогенії і фактори невротизації.
2. Зміни структури захворюваності.
3. Ригідність професійних доктрин і організаційних форм надання медичної допомоги населенню.
4. Розвиток уявлень про психосоматичні і соматопсихічні кореляти.
5. «Внутрішні» тенденції розвитку самої психотерапії.
6. Ресоціалізація хворих як кінцева мета лікувального процесу.

Психогенії і фактори невротизації населення України, в тому числі і дітей та молоді, мають ряд специфічних особливостей:

- соціально-політична нестабільність суспільства;
- економічна й ідеологічна нестабільність суспільства;
- втрата населенням старих орієнтирів і відсутність нових;
- орієнтація на релігійно-містичні, окультні і паранаукові системи;
- зростання кількості техногенних і природних катастроф.

Зміни структури захворюваності відбуваються за наступними напрямками:

- розвиток психогенно-невротичних захворювань;
- поширення психосоматичних захворювань;
- більш ранні і злоякісні дебюти ендогенних психозів;

- виникнення масових порушень психіки і поведінки релігійно-містичного й окультного змісту у вигляді пасивно-оборонних і агресивно-деструктивних форм.

Структура зміни захворюваності свідчить, що в Україні в останні роки відзначається значний ріст психогенних за походженням, соматизованих, психосоматичних і нейросоматичних захворювань із хронічним перебігом, межових станів. Ці захворювання, незалежно від генезу, характеризуються розгорнутим психоемоційним симптомокомплексом з відповідними неврологічними, вегетативними і соматичними корелятами, що найчастіше призводить до їх необґрунтованої курації неврологами чи інтерністами. У їх формуванні істотну роль мають також тенденції рішення особистісних проблем шляхом «заглиблення у хворобу».

Певну питому вагу має також формування у частини населення настанов на хворобу дитини як варіант «соціальної моди», коли престижним є наявність хронічних захворювань і постійного дорогого лікування, в тому числі і психотерапевтичного. Все вищезгадане стосується передусім дитячо-підліткової категорії пацієнтів, які є первинними носіями колективного несвідомого та віддзеркалюють тенденції суспільства в цілому. За 11 років розвитку дитячої психотерапії на Україні, яка переборола, як вважають пренатальні психологи, базові пренатальні конфлікти і довела свою спроможність на життя, маємо достатнє розгалуження різного роду навчальних проектів та служб психотерапевтичної допомоги, які, на жаль, ще не скрізь є достатньо досконалими. Лише в Українській Спільці Психотерапевтів у рамках секції дитячо-юнацької психотерапії налічується три міжнародні проекти глибинно-орієнтованої дитячої психотерапії (у Львові, Києві та Одесі), один проект з поведінкової психотерапії у Києві та один проект з пренатально-орієнтованої психотерапії у Львові. Також існують окремі семінари з дитячої психотерапії у різних напрямках дорослої психотерапії. Розробляється пропедевтичний навчальний проект з дитячої психотерапії для нефахівців – вчителів, лікарів, вихователів тощо. У Львові створено Міський центр дитячої психотерапії та сімейного консультування, центри роботи з аутичними дітьми, дітьми з вродженими вадами розвитку, а також приватні консультативні центри. Кожен рік проводяться науково-практичні конференції регіонального та міжнародного рівнів, супервізійні семінари. На відміну від

європейських держав, серед різного роду пацієнтів з типовими розладами виокремлюється специфічна категорія пацієнтів, з якою, напевно, рідко зустрічаються наші колеги в Європі – це сироти та соціальні сироти, особливою категорією з яких є діти трудових емігрантів. Власне з цією категорією зараз зустрічаємось ми, а завтра зустрінеться Західна Європа.

Європа як образ конкурента, що переміг у боротьбі за батьківську любов

Приблизно так виглядає інтерналізований образ Європи у дітей, чії батьки знаходяться на заробітках. За різними підрахунками, таких заробітчан від 4,5 до 7 млн., і лише 4-5 % з них не мають дітей. Приблизно половина наших пацієнтів – це діти трудових емігрантів. Вже 12 років роботи з такими дітьми дають змогу говорити про цілий ряд лонгітюдних досліджень та досліджень методом поперечних зрізів. З якими ж типами фруструючих переживань зустрічаємось ми сьогодні, а світ зустрінеться завтра?

Лонгітюдне дослідження проводиться у психотерапевтичній групі для підлітків та молоді. У цієї вікової категорії пацієнтів фрустрований теперішній досвід накладається на маніфестуючий життєвий досвід, який у наш час є здебільшого гостро травматичним. Ця накладка обов'язково впливає на процес формування ідентичності, що у свою чергу впливає на сьогоденну поведінку, рівень адаптації, глибину та якість емоційних переживань, особливості сепарації тощо та вносять корективи у майбутнє молоді людини.

Розглянемо лише декілька фруструючих моментів і те, як вони впливають на виникнення внутрішньопсихологічних конфліктів у молоді людини, які у свою чергу впливають на її особистісні та поведінкові деформації.

1. У дівчат, які залишаються з мамою, а батько їде на заробітки, виникає, як правило, почуття провини перед батьком і одночасно почуття образи на нього:

(цитати з висловлювань)

«Я була поганою донькою, і він від нас поїхав»,

«Він змушений заробляти на мене, цього б не сталося, якби мене не було»,

«Я ображена на нього, бо він мене покинув»...

Часто у дівчат з'являється ідеалізація великого Батька, стосунки з яким не можуть розвиватися в емоційно здоровому напрямку,

завдяки якому дівчина-підліток або юнка готується до пошуку життєвого партнера та до сепарації. Часто такі дівчатка гальмуються у психоемоційному розвитку, залишаючись інфантильними (у них з'являється неусвідомлене бажання не вирости, «...залишатись такими, якими востаннє бачив їх тато»).

«Бо такою він мене любив і пам'ятає. А якщо я виросту, він мене не впізнає і не буде любити».

Відтак формується неадекватний Я-образ, а звідси і проблеми із самоприйняттям, самоідентифікацією, стосунками із однолітками, адаптацією.

1. У випадку, коли у дівчини відсутня мама, дівчинка «замінює» батькові дружину, говорячи професійною психологічною мовою, «едіпальний конфлікт не має шансу на вирішення». Відбувається інверсія ролей. У цьому випадку дівчина відчуває себе набагато старшою за свій біологічний вік, до мами неусвідомлено ставиться як до власної доньки. На психотерапевтичному сеансі ми часто чуємо, як такі дівчата стосовно мами вживають епітети як до власної дитини (мусінька, малесенька, вона спатоньки хоче, рученьки натомила...). Одна юнка на психотерапевтичному карнавалі відчула себе 40-річною жінкою і надзвичайно добре почувала себе у цій ролі.

У подібних випадках часто у дівчат виникають невротичні розлади, інколи розлади психотичного регістру. Вони не витримують психологічного навантаження. Виникає також конфлікт із Я- образом та із сприйманням цих дівчат в оточенні однолітків.

2. У випадку, коли відсутні обоє батьків, для дівчат характерними є часті, безладні і ранні статеві стосунки як гетеро-, так і гомосексуального плану. Причиною цього є пошук заміни батька та випробовування «ролі» жінки при неможливості ідентифікування з матір'ю, яка покинула.

У юнаків ми спостерігаємо назагал теж найбільш характерні форми компенсації вищезгаданої фрустрації:

- 1) прискорене дорослішання та мозаїчна поведінка (то старе, то мале),
- 2) девіантна поведінка,
- 3) інфантізм,
- 4) психічні та психосоматичні розлади.

У будь-якому випадку і у дівчат, і у хлопців при від'їзді батьків змінюються стосунки і ролі як у сім'ї, так і між членами цілої родини трудових емігрантів. В епіцентрі цих змін завжди є ДИТИНА (незважаючи на її вік). І у цьому випадку психотерапевт є компенсаторним чинником, здатним частково ніби замінити підліткові відсутню батьківську ланку і таким чином вирівняти ситуацію, допомагаючи сформувати адекватний Я-образ.

Зазначимо, що на відміну від розлучених сімей, сім'ї трудових емігрантів часто зберігають зовнішню оболонку сім'ї та перекладають відповідальність за існуючу ситуацію на дітей, обґрунтовуючи відсутність зароблянням грошей на їх майбутнє. Така батьківська позиція не дозволяє дитині адекватно відпрацювати образу і агресію та утримує її у почутті провини.

Тепер уявімо, що дитина, у якої Європа забрала Батьків і до якої у неї складається амбівалентне відношення (з однієї сторони, на рівні свідомості – позитивний образ, що формується на всіх рівнях соціалізації та всіма її засобами, ще й додамо наявність архетипної ідентичності з Австро-угорською імперією, яка принаймні у Галичині носить позитивний відтінок та ресурсні фантазії, з другої сторони – несвідомо – є джерелом і причиною почуття покинутості, нікчемності, знецінення та втрати батьківської любові).

Виникає питання: Як буде відпрацьовуватись ця амбівалентність у майбутньому, коли ці діти стануть частиною об'єднаної Європи?

І ще трохи про результати наукових досліджень

На кафедрі психології ЛНУ ім. Івана Франка в результаті проведеної нами наукової роботи було досліджено внутрішньо-психологічні конфлікти дітей (підлітків 11-15 років) трудових емігрантів, прослідковано, як ці конфлікти проявляються, а також намічено можливі шляхи допомоги цим дітям. Отримані результати були наступними:

1. Діти трудових емігрантів проявляють більше соціально-спрямованої агресії, ніж діти, батьки яких живуть з ними у повноцінних сім'ях.
2. Самооцінка дітей трудових емігрантів є неадекватною.
3. Діти трудових емігрантів вважають себе покинутими чи непотрібними.
4. Діти трудових емігрантів сприймають свою сім'ю спотворено.

Можемо спроектувати це на майбутнє!

Література:

1. Дитяча та юнацька психотерапія: теорія та практика. Під заг. ред. Католик Г. В. – Львів, Вид. «Астролябія», 2009 – 215 с.
2. Корнієнко І., Католик Г., Бабяк Т. Скривджена дитина. Науково-методичний збірник – Львів 2005. – 299с.
3. Михайлов Б. В., Сердюк А. И., Федосеев В. А. Психотерапия в общесоматической медицине (клиническое руководство)
4. Михайлов Б. В., Табачников С. И., Напеев О. К. та ін. (ред.) Критерії діагностики і психотерапії розладів психіки та поведінки
5. Михайлов Б. В., Табачников С. И., Марута Н. О. та ін. Стратегічні шляхи розвитку психотерапії та медичної психології в Україні
6. Михайлов Б. В., Сердюк О. И., Федосеев В. А. Нормативні документи, які регламентують діяльність психотерапевтичної мережі України
7. Суггестивная психотерапия: Методические рекомендации / Б. В. Михайлов, А. А. Мартыненко, А. И. Сердюк, Г. П. Андрух, В. А. Федосеев, М. В. Маркова, И. Н. Сарвир, Т. В. Серик, В. В. Чугунов. — Харьков: ХМАПО, 2000. — 38 с.
8. Экспериментально-психологическое исследование в клинике соматических заболеваний: Методические рекомендации / А. И. Сердюк, Б. В. Михайлов, В. В. Чугунов. — Харьков: ХИУВ, 1997. — 41 с.
9. Методика объективизации эффективности психотерапии соматических больных: Методические рекомендации / Сост. А. И. Сердюк, Б. В. Михайлов, А. Ф. Короп, В. В. Чугунов. — Харьков: ХИУВ, 1998. — 28 с.
10. Система психотерапевтичної корекції несприятливих порушень психічної сфери та особистісних реакцій у хворих на хронічні соматичні захворювання: Методичні рекомендації / А. Т. Філатов, Б. В. Михайлов, О. І. Сердюк, В. В. Чугунов, І. В. Здесенко. — Харків: ХІУЛ, 1998. — 29 с.
11. Психотерапия в санаторно-курортных учреждениях: Методические рекомендации / Б. В. Михайлов, В. В. Чугунов, А. И. Сердюк, А. А. Мартыненко. — Харьков: ХМАПО, 2002. — 36 с.
12. Нормативні документи, які регламентують діяльність

- психотерапевтичної мережі України: Методичні рекомендації / Уклад. Б. В. Михайлов, О. І. Сердюк, В. А. Федосєєв. — Харків: ХМАПО, 2002. — 11 с.
13. Психотерапия и медицинская психология в реабилитации женщин: Клиническое руководство / И. А. Бабюк, Б. В. Михайлов, Г. А. Селезнёва и др.; Под ред. Б. В. Михайлова, И. А. Бабюка. — Донецк–Харьков: ПРОФИ-Донетчина, 2003. — 284 с.
14. Сарториус Н. Понимание МКБ-10. Классификация психических расстройств. — Киев, 1997. — 104 с.

Мария Кац

ЦЕННОСТНЫЕ ОРИЕНТАЦИИ ТРАНСНАЦИОНАЛЬНОЙ СЕМЬИ

Украинская семья, оказавшаяся в силу своей общественной сущности и индивидуальной значимости в эпицентре трансформации общества, подверглась изменениям, во многом не согласуемым с преимущественно традиционным типом украинского общества. Семья как ценность, составляющая устойчивую основу общества, все больше удаляется от традиционных проявлений своего существования. Трансформируются брачно-семейные отношения, появляются новые, ранее не типичные для нашего общества формы семьи. Одной из таких форм является транснациональная семья. Эти изменения имеют аксиологический смысл и связаны с кризисом восприятия семейных ценностей и изменением ценностных ориентаций.

В современный кризисный период ценности стали подчиняться тем измерениям, которые в принципе должны подчиняться им. Мир ценностей стал миром субъективных интересов. Как справедливо отмечает Х. М. Вегас, мы сталкиваемся с извращенным восприятием ценностей, которое наносит значительный ущерб жизни человека — как личной, так и общественной. Происходит смена приоритетов в системе ценностей, в результате чего чисто инструментальные ценности (к примеру, экономические) ставятся выше ценностей чувственных, которым первые на самом деле должны служить [1, с. 135].

Система ценностей образует внутренний стержень культуры, духовную квинтэссенцию потребностей и интересов индивидов и социальных общностей. Она, в свою очередь, оказывает обратное влияние на социальные интересы и потребности, выступая одним из важнейших мотиваторов социального действия, поведения индивидов. Таким образом, каждая ценность имеет двуединое основание: в индивиде как самоценном субъекте и в обществе как социокультурной системе [2].

Жизнь семьи в ее ценностном измерении не отгораживается от всей системы ценностей, существующих в нашем обществе. Ломка и переоценка ценностей в период перехода к рынку тем или иным способом сказывается на семье.

Система ценностных ориентаций семьи формируется и развивается в русле глобальных процессов трансформации

социальных отношений, отражая актуальные ценности определенного общества, которые, в свою очередь, связаны с общим экономическим и культурным уровнем его развития. Поскольку нормы социума являются одним из важнейших источников формирования ценностных ориентаций, последние в значительной степени определяются индивидуальными представлениями человека о социальной желательности. Поэтому ценностные ориентации семьи должны рассматриваться только в контексте ценностных предпочтений социокультурного окружения.

Условием существования и развития любого общества является наличие определенного набора идеальных образований, рассматриваемых в виде ценностных ориентаций. Особое влияние на их формирование оказывает семья, так как в семье человек приобретает свой первый жизненный опыт, получает первую социальную информацию, влияющие в дальнейшем на отбор, принятие или отторжение ценностей и идеалов общества. Следовательно, семья является той непосредственной средой, где происходит становление и развитие системы ценностных ориентаций личности.

Индивидуализация и потребительская ориентация, плюрализация жизненных стилей, характерная для индустриально развитых стран, начинает распространяться и в Украине, однако у нас экономическая свобода соседствует с несвободой человека от экономических проблем на уровне заботы о выживании. Стремление к удовлетворению материальных потребностей создает предпосылки для становления новой системы ценностей. При этом в транснациональных семьях материальные ценности получают более высокий статус, чем ценности родительства, родства. При этом значительно сужается спектр специфических функций семьи, в частности, страдают функции социализации личности и преемственности поколений. Это ведет к утрате эмоциональных связей между детьми и родителями, их отчуждению, вызывает у детей чувство одиночества – ведь не секрет, что даже самые любящие и заботливые родственники не в силах заменить ребенку мать. Родители-мигранты (чаще всего матери) в такой семье живут в постоянной погоне за заработком, стремятся достичь более высокого материального статуса. Поскольку цель трудовой миграции в транснациональных семьях – не только материальное обеспечение семьи (чаще всего детей), но и повышение

качественного уровня жизни, планка постоянно повышается, появляются новые цели, и бывает трудно остановиться на достигнутом. Для детей в подобных семьях единственной реальной идентификацией с фигурой родителей является их неудовлетворенность своим трудом и своим местом в обществе, а основным требованием, предъявляемым родителями к ребенку, становится установка добиться успеха или положения, которого не смогли достичь они сами. Своим жизненным выбором родители-мигранты в транснациональных семьях показывают детям пример и утверждают приоритет материальных ценностей над духовными, а такие ценности, как общение, воспитание, эмоциональная и духовная близость, уходят на задний план.

Уменьшение роли родительского влияния на становление и развитие личности ребенка отображает снижение ценности родительства в структуре ценностных ориентаций этого типа семьи. Родительство в транснациональных семьях, можно сказать, приобретает однобокий смысл: слово «родитель» становится синонимом слова «добытчик».

Таким образом, за годы социально-экономического кризиса современной Украины трансформировались ценностные ориентации общества, семьи и индивидов. Ценностям, связанным с материальным благополучием, отдается большее предпочтение, чем духовным, связанным с воспитанием детей. В связи с этим претерпевает существенные изменения воспитательная функция семьи, связанная с трансляцией общественных ценностей. На примере транснациональной семьи можно заключить, что изменить ситуацию могут только системные изменения на уровне государства. А значит, необходима четкая, перспективная программа семейной политики в Украине.

Литература:

1. Вегас Х. М. Ценности и воспитание. Критика нравственного релятивизма. – СПб.: Изд-во С.-Петерб. ун-та; Изд-во Рус. христ. гуманист. акад., 2007. – 225 с.
2. Кучуб Н. А. Семья как ценность развивающегося социума и личности. // Вестник ОГУ. № 11 / ноябрь 2008. – С. 42.

Олена Качуровська

СОЦІАЛЬНІ ТА ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ ОСОБИСТОСТІ ТА ВИХОВАННЯ ГРОМАДЯНИНА У ТРАНСНАЦІОНАЛЬНІЙ СІМ'Ї: ПРОБЛЕМИ ТА ШЛЯХИ ВИРІШЕННЯ

Споконвічно українському народу були притаманні родинні цінності. Сім'я – це мала соціальна група, заснована на шлюбі та кровній спорідненості. Члени сім'ї об'єднані емоційними зв'язками, спільністю побуту, моральною відповідальністю, взаємодопомогою. Родина виконує певні функції, а саме: **демографічного відтворення, економічну, виховну, соціальну** [4]. Сім'я має особливий вплив на формування соціально-психологічної адаптації дитини. Вона бере уже з перших днів життя малюка на себе турботу про її здоров'я і виховання, дає початкові знання про навколишній світ, вводить і керує ними в цьому світі, виробляє уявлення і навички, допомагає здійснювати контакти з людьми [4].

Створення родини, народження і гідне виховання дітей визнавалося найпріоритетнішим завданням батьків. Протягом історії саме сім'я стала для нашого народу основним джерелом передачі моралі, віри, духовних цінностей та культурної спадщини. Уславлення сімейних традицій виховання, повага до багатодітних сімей, перевага над матеріальним – усі ці чинники завжди формувалися в моралі українця. У період становлення Української держави народ опинився перед складним вибором: цілісність сім'ї чи її матеріальний статок? На жаль, умови життя в сучасному суспільстві налаштовують особистість на матеріальний добробут і свободу самореалізації, незважаючи на традиційність моралі та духовності. У пошуках матеріального статку мільйони українців роз'їхалися по світах [1].

За неофіційними даними, сьогодні за межами України перебуває близько семи мільйонів заробітчан. Діти трудових мігрантів, як правило, залишаються під опікою родичів: одного із батьків – мами (44 %) або тата (26 %), бабусі (35 %), сестри (14 %), брата (12 %) [5]. Головними причинами виїзду українців на заробітки до інших держав надалі залишаються низькі доходи і високий рівень прихованого безробіття на батьківщині. Міграція охоплює основні вікові, освітньо-професійні групи і сфери життєдіяльності соціально активного

населення. За даними проведених опитувань, більшість українців мають намір повернутися на Батьківщину. Однак із впевненістю сказати, коли це відбудеться, не можуть. На жаль, українська трудова міграція до країн ЄС часто є вимушено довготривалою, що зумовлено міграційною політикою країн ЄС. Через міграційні перепони багато українців надовго покидають сім'ї в пошуках заробітків. У таких умовах і сформувалося явище **транснаціональна сім'я**. У міжнародних колах про цей феномен заговорили ще у 90-х роках минулого століття. На жаль, в Україні це питання не аналізувалося в повній мірі, хоча проблеми мігрантів обговорюються і дещо вирішується.

Трудова міграція батьків, що передовсім має на меті розв'язання **лише матеріальних проблем** родини, призводить до складних наслідків у розвитку дітей, які залишаються в Україні. Батьки перекладають відповідальність за результати виховання своїх дітей на заклади освіти, близьких та рідних. Дорослі намагаються компенсувати своє вимушене відрядження через матеріальне забезпечення своїх дітей. Малеча росте без батьків і не отримує належного сімейного догляду. Така сім'я не виконує основних функцій (демографічного відтворення, виховної, соціальної). Зміни, що відбуваються в житті транснаціональних сімей, викликають зміни ролей і позицій у межах родини, ціннісних орієнтацій, норм і способів поведінки, укладу сімейного життя взагалі. Це вимагає перегляду попереднього способу життя родини [2]. Функціонування сім'ї в нових умовах не завжди призводить до позитивної адаптації. Виникають розбіжності у ціннісному уявленні кожного з подружжя про рольові функції чоловіка і дружини в сім'ї та способи їх реалізації. Батько замінює матір, і навпаки. Бабусі та дідусі (набагато старші за онуків) намагаються зорієнтувати дитину в сучасному світі, конфлікт виникає в результаті зіткнення звичних для кожного з поколінь шляхів і способів задоволення соціокультурних, інтелектуальних, естетичних та інших потреб, прагнення відстояти свою індивідуальність.

У подальшому такі діти будуватимуть модель своєї родини за подібними принципами, що призведе до негативних наслідків у суспільстві. За роки міграційних процесів уже виросло нове покоління дітей. Вони особливі. Незважаючи на фізіологічні процеси формування особистості, такі діти раніше стають дорослими, відповідальними за власне життя, намагаються приймати рішення, які ще повністю не усвідомлюють. Проблема дітей трудових мігрантів є проблема

спілкування. Втрата комунікативної компетентності впливає на емоційний стан дітей, їх самооцінку, викликає погіршення настрою, агресивність, підвищену тривожність. Усе це певним чином впливає на статус у колективі, успішність, поведінку, взаємостосунки з однолітками, учителями, рідними.

Криза інституту транснаціональної сім'ї виявляється в утраті орієнтації молоді на створення власної сім'ї, у низькій народжуваності, малодітній сімейній орієнтації, збільшенні кількості розлучень тощо. Психологічні травми, що їх зазнають діти в умовах тривалої розлуки з батьками, розриву родинних зв'язків, призводять до негативного сприйняття реалій та оточення, пошуку прихистку в кримінальному середовищі, до дитячого алкоголізму, наркоманії та проституції. У них утрачена модель стосунків з батьками, батьки сприймаються лише як елемент фінансового забезпечення. У дітей, які залишилися в Україні, відбувається девальвація цінностей та формується сумнівне ставлення до праці в Україні через нібито «легкі» гроші, отримані з-за кордону [2].

На жаль, більшість таких дітей не бачить свого майбутнього в Україні і поповнює ряди трудових мігрантів, мріє побудувати своє майбутнє лише за межами Батьківщини.

Незважаючи на негативні наслідки міграції українців, слід зазначити, що явище транснаціональної сім'ї існує, і потрібна адаптація суспільства щодо сприйняття цього різновиду родини. Адже, на жаль, бажання українців виїхати на заробітки прогресує. Тому необхідно знайти компромісні рішення щодо покращення ситуації виховання дітей українських заробітчанин та в подальшому безпроблемного возз'єднання всіх членів родини. Насамперед велика відповідальність лежить на закладах освіти та громадських організаціях щодо надання допомоги та реалізації такого напрямку роботи, як соціальна підтримка членів транснаціональної родини. Необхідна розробка соціальних програм, які б були спрямовані на зростання рівня **культури** такої сім'ї, що сприяла б збереженню психічного здоров'я, забезпеченню почуття стабільності, безпеки, емоційної рівноваги, а також умов для розвитку особистості всіх членів родини. Звичайно, такі програми мусять бути досить динамічними, постійно удосконалюватися, враховуючи інноваційні технології та актуальні питання. Необхідна спеціальна підготовка шкільних психологів та соціальних педагогів, які спроможні допомогти дітям з транснаціональних сімей адаптуватися в суспільстві без батьків, аби не відчувати себе непотрібними своїй країні та мати

віру, що возз'єднання їх із сім'єю – явище неминуче. Розробка певних діагностик допоможе об'єктивно проаналізувати стан членів родини, а алгоритми дій дадуть можливість подолати кризові ситуації в сім'ях. На жаль, на сьогоднішній час опубліковано замало посібників з цієї теми для фахівців. Відоме видання на замовлення Міністерства освіти та науки «Транснаціональні сім'ї: педагогічний посібник» [6]. У книзі чітко розмежована робота з дітьми залежно від віку. Подаються різні методики роботи з дітьми з метою адаптації їх у новому середовищі, адекватного світосприйняття та особистої ідентичності. Важливо, що ці прийоми можна застосовувати і в роботі з дорослими членами родин.

Особливу увагу слід приділити формуванню високих моральних ідеалів у підлітків, які як ніхто відчують необхідність у родинному спілкуванні та самореалізації. Діяльність педагогічних працівників повинна сприяти духовному збагаченню дитини як носія основних національних та моральних принципів українця, адже втрата майбутнього громадянина – це крок у забуття наших громадянських принципів. Увагу слід звернути на формування прагнення збереження в родинах традицій українського народу, самобутності, а насамперед, генетичного коду представника нації – його мови. Українська мова, виконуючи інтеграційну функцію, є і важливим чинником зміцнення державності, забезпечення культурного та економічного розвитку нашої країни.

Цілеспрямована робота повинна проводитися і з дорослими членами транснаціональної сім'ї. Листування, зв'язок через Інтернет, спільні зустрічі з педагогами, психологами, невимушені бесіди, спільні міжнародні телепроекти, організовані поїздки за кордон – усе це дасть змогу підтримувати зв'язок членів транснаціональної родини. Адже спільними зусиллями держава мусить дати зрозуміти своїм громадянам, що вони потрібні Батьківщині і своїм дітям.

Важливі питання у возз'єднанні членів транснаціональної родини можуть вирішувати і волонтерські організації, члени яких послідовно та цілеспрямовано працюватимуть з дітьми у закладах освіти і поза ними з метою адаптації дітей в умовах нового функціонування їх сімей. Громадські організації мають можливість співпрацювати з засобами масової інформації, адже соціальна реклама, телепроекти відіграють велику роль у формуванні певної громадської думки щодо проблеми.

Звичайно, без цілеспрямованої, системної роботи політиків і влади проблем транснаціональних сімей не вирішити, адже лише на високому рівні можна досягнути спрощення та ослаблення імміграційних законів, що дадуть мігрантам можливість хоча б частіше бачитися з рідними чи отримати легальну високооплачувану роботу.

В Україні не хочуть звертати увагу на ці проблеми, закриваючи очі та втікаючи від рішення. Тому спільними зусиллями, насамперед завдяки чіткій та виваженій роботі громадських організацій, волонтерських рухів, закладів освіти можна привернути увагу до цих проблем, адже з кожним роком статистичні дані свідчать про втрату генетичного потенціалу українського народу, занепаду культу сильної, дружної родини, зuboжіння душ. Необхідно продовжувати роботу щодо вирішення проблем, пов'язаних з формуванням феномена «транснаціональна сім'я», члени якої мріють бути разом.

Література:

1. Матеріали науково-практичної конференції НІСД «Соціально-економічні та етнокультурні наслідки міграції», вересень 2011 р.
2. Проблеми дітей трудових мігрантів: аналіз ситуації. – К., 2006. – 63 с.
3. Романовська Д. Д. Складні життєві ситуації: психологічний аналіз проблем, ресурсів та стратегій подолання труднощів // Організація соціально-педагогічної допомоги в закладах освіти. -Чернівці, 2008. – С. 1-7.
4. Титаренко В. Я. Семья и формирование личности. М. 1987.
5. www.nbuv.gov.ua / Інтернет- ресурс/.
6. www.daykiev.ua / Інтернет- ресурс/.

Микола Кобозєв, Віктор Азаренков, Інна Павленко

СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНИЙ ТА ОСВІТНЬО-КУЛЬТУРНИЙ АСПЕКТИ ІСНУВАННЯ ТРАНСНАЦІОНАЛЬНИХ СІМЕЙ

Міграція населення різних країн – це явище цілком нормальне, і воно є значною мірою проявом свободи людини, але це так тоді, коли людина робить цей крок вільно, без примусу або переслідування з політичних мотивів. Міграція українців усіх 4-х хвиль була рятуванням від соціальних негараздів, особливо за часів комуністичної безбожної влади, коли були замордовані, вбиті, заслані на каторгу до Сибіру, Колими, Соловків, Казахстану мільйони українців. Дослідження науковців на підставі архівних документів свідчать про те, що з України виїхало близько 20 млн. осіб, головну частину яких складали працездатні особи, робітники, селяни, науковці. Внаслідок цього Україна втратила величезний економічний та соціальний потенціал, саме цього і хотіли антиукраїнські сили як в самій Україні, так і за її межами. Як підкреслює у своїй роботі «Проблеми молоді в Україні як загроза виникнення п'ятої хвилі еміграції» Світлана Зінченко, триває дослідження з приводу еміграційних настроїв серед молоді України. Еміграційними настроями вважається бажання чи намір виїхати за межі Батьківщини назавжди або на тривалий термін. Навіть результати попереднього опитування дають підстави стверджувати, що майже 82 % респондентів має бажання виїхати з України. З них повернулися б 55 %. Не мають бажання виїжджати з України лише 18 % респондентів [1]. Дослідження дасть змогу визначити силу та сталість еміграційних настроїв молоді, можливу тривалість еміграції, країни еміграції та можливість повернення, а головне – причини виїзду.

Спостереження та опитування викладачів та співробітників Сумського державного педагогічного університету ім. А. С. Макаренка показали, що з 800 викладачів та співробітників університету близько 180 чоловік були за кордоном на заробітках і 65 % з них бажають виїхати на постійне проживання в країни Європи та інші держави світу, з метою створення транснаціональних сімей, і лише 25 % з них сподіваються на повернення в Україну. Із 500 випускників педагогічного університету щорічно 50 % виїжджають за кордон для працевлаштування і створення сім'ї, особливо це стосується дівчат. То у чому ж полягають проблеми молоді в Україні?

Проблемна ситуація полягає в несприятливих економічних, а як наслідок – соціальних та культурно-освітніх умовах існування молоді в Україні. Йдеться насамперед про підрив фінансового підґрунтя існування сучасної сім'ї. Майже 90 % бюджету більшості сімей витрачається на оплату комунальних послуг та харчування. Решта лишається на придбання одягу, предметів побуту, техніки, задоволення соціальних та освітньо-культурних потреб усіх членів сім'ї. Відсутність дієвої державної програми з кредитування придбання житла для молоді змушує її жити з батьками. Усе це негативно впливає на рішення молоді створювати сім'ї та народжувати дітей.

Молодь не в змозі отримати самостійно гідну вищу освіту. Одночасно кількість підготовлених навчальними закладами спеціалістів деяких напрямків значно перевищує кількість державного замовлення, яке саме по собі уже в рази перевищує реальні обсяги потреб ринку праці. За час навчання молоді тенденції на ринку праці швидко змінюються. Тому виникає потреба в перекваліфікації. Роботодавці не бажають наймати молодих спеціалістів без досвіду роботи. Низькою є і якість підготовки молодих спеціалістів. Нормою для роботодавців є найм на роботу пенсіонерів. Це вигідно як роботодавцям, що не бажають платити більшу зарплату, так і пенсіонерам, що отримують і пенсію, і зарплату. Молодь не може впливати на рівень зарплати. Більшість працює без офіційного оформлення трудових відносин з роботодавцем, живе сьогоднішнім днем і не розглядає власне життя в перспективі на 10 – 15 років. Складною є проблема безробіття молоді.

Молодь фактично не знає, куди себе подіти у вільний від навчання або роботи час. Альтернативу утворюють сьогодні численні розважальні центри з ігровими автоматами, дискотеками, доступними алкоголем та іншими видами бізнесу, що заробляє на людських слабкостях. Молодь губиться в розмаїтті субкультур, дозвілля в яких не передбачає патріотичного спрямування, а подеколи – зовсім його заперечує. Здоровий спосіб життя все ще не є нормою та цінністю для більшості молоді України. Відтак дозвілля проводиться часто на шкоду власному фізичному та психічному здоров'ю.

Різноманітні свята, заходи, влаштовані та очолювані державними відділами у справах сім'ї, молоді та спорту, нагадують з'їзди груп підтримки партій (звісно, провладних) з усією відповідною

атрибутикою та антуражем, коли форма, а не зміст стає засобом та єдиною метою проведення цих заходів.

З цього видно, що дії уповноваженого чиновництва радше сприяють винищенню української молоді фізично, направлені на нав'язування молоді чужих рішень та політичної волі, міфів щодо нашої історії, наших героїв, реалій сьогодення, стимулюють громадську інертність та політичну апатію.

Молоді люди вважають, що подбати про них повинен хто завгодно: політики, державні структури, громадські організації, батьки та родичі, тільки не вони самі. Сучасна молодь України політично пасивна, її участь у політичному житті часто обмежується політичним заробітчанством. Тому жодна політична сила не розглядає її як свою електоральну групу, а враховує передусім інтереси пенсіонерів та трудових груп окремих галузей господарства. Унаслідок цього суспільні блага розподіляються політичними силами, що приходять до влади, далеко не на користь молоді.

На відміну від політичних інтересів і вподобань, економічні мають усі без винятку. Однак захистити економічні інтереси та трудові права молоді фактично нікому. На підприємствах, в організаціях різних форм власності молодь відчуває незахищеність через неефективну та непрозору діяльність профспілок, через дискредитацію самого сенсу їх існування як з боку адміністрації, так і з боку профспілкових функціонерів усіх рівнів. У багатьох організаціях недержавної форми власності профспілки взагалі відсутні.

У таких умовах люмпенізована, відсторонена від важливих соціальних та культурно-освітніх благ, усунута від процесу справедливого розподілу створених працею матеріальних цінностей, молодь починає шукати кращої долі за кордоном. Відсутність позитивних зрушень у вирішенні проблем молоді сприяє тому, що сьогодні фактично відбувається формування потенційної 5-ї хвили еміграції, яка, за кращих обставин, мала б стати новітньою хвилею відродження України. Якщо хвиля піде – її вже не зупинити, оскільки наявним є ефект мультиплікації еміграційних настроїв, коли виїжджатимуть родичі, друзі та знайомі тих, хто вже буде за кордоном. Становище тих, хто залишився в Україні, буде ще гіршим, оскільки збільшиться економічне навантаження на працездатних і працюючих. Країна без молоді не має майбутнього. Тож не допустимо загибелі української держави.

Незважаючи на справедливі, хоча і песимістичні висновки, ми в той же час впевнено стверджуємо, що молодь України не пасивна, більшість її прагне до волі, благополуччя, національного відродження України і перетворення її в могутню європейську країну, здатну до участі у вирішенні глобальних питань щодо захисту українських національних інтересів, і запорукою цьому є здорове елітне ядро молодіжних політичних партій, громадських організацій і об'єднань: Народного Руху України, Конгресу українських націоналістів, «Батьківщини», ОУН, УНА-УНСО, Українського козацтва на чолі з Гетьманом, професором Миколою Пантелюком, яке налічує понад 300 тисяч козаків, з яких 80 % – це люди, молодші 40 років. А ті українські родини, які мешкають за кордоном постійно, поки що не відчувають потрібної підтримки з боку Українського уряду, але це тимчасові проблеми. Світ швидко змінюється, національні сили усіх країн консолідують свої зусилля в боротьбі з сучасними гнобителями народів. В Україні буде український національний уряд, і тоді підтримка українців діаспори буде повною і нас буде не 45 мільйонів, як зараз, а 70-75 мільйонів. Час працює на Україну, інформація, яка надходить з-за кордону від українських заробітчан, також позитивно впливає на консолідацію української нації, її вже не може обдурити брехлива антиукраїнська пропаганда, транснаціональні сім'ї покращують імідж України у світі, і число їх зростає у багатьох країнах як Америки, Європи, так і інших, і цьому не можуть завадити різні соціальні та інші труднощі.

Література:

1. Тижневик «Час Руху», № 27(174), Листопад 2011р. – с. 4.

Світлана Ковальська

ТРАНСНАЦІОНАЛЬНІ СІМ'Ї. ДРАМА МАТЕРІВ НА ВІДСТАНІ

I. Міграційний рух. Імміграція в Італії.

Рух – це двигун прогресу. Антропологи вважали, що рухаються лише думки, а люди залишаються на місці. Але сьогодні ми зрозуміли, що людські думки матеріалізуються, тобто переміщуються за допомогою людських ніг. Уже 60 – 70 тис. років тому Homo sapiens зміг досягнути відповідного технічного рівня, що дозволяв йому адаптуватись у будь-якому середовищі.

(Каваллі Сфорца, 1993)

За даними досліджень, у 2008 р. 1 млрд. 300 млн. населення планети було віднесено до категорії Human Mobile Population – це іммігранти, біженці, тимчасові працівники, подорожуючі та туристи. Із них 200 млн. – мігранти у пошуках роботи (Міжнародна Організація Здоров'я, 2008).

Міграційний рух народжується не лише з причини поліпшити власний добробут та добробут родини, це надзвичайно складний економічний та геополітичний процес.

Із 200 млн. мігрантів половину (49,6 %) складають жінки. Біля 3 % мігрантів залишають власну домівку у пошуках роботи; третя частина цієї групи живе в Європі, решта – в Азії та Пн. Америці (МОМ, Італія, 2010).

У 2008 році іммігранти задекларували 337 млрд. \$, 251 з яких пересилають у країни походження офіційними каналами. Світовий Банк передбачає ріст доходів мігрантів до 450 млрд. \$ у 2014 році (Світовий Банк, 2008).

За офіційними даними, в Італії проживає 4 млн. 235 тис. іммігрантів, більшу половину складають жінки, 21,7 % – неповнолітні. Громадяни України складають 4,4 % імміграційного населення, 1033 мають італійське громадянство (близько 230 тис.), з них 80 % – жінки (Карітас / Мігрантес, 2010).

У Римі, за анаграфічними даними, проживає майже 10 тис. українських громадян, 700 – це молодь та діти, що відвідують навчальні заклади.

II. Випадок, феномен української еміграції, її аспекти. Мотиви виїзду на заробітки.

Еміграція – це реальність, яка глибоко уражає жіноцтво і часто несе із собою негативний досвід. Жінки, залишивши власну родину, батьківщину, змушені долати досить важкий шлях інтеграції іммігранта у нове суспільство.

Що ж спонукає громадян України емігрувати? Із досліджень українського соціолога Олени Малиновської випливає, що мотиви еміграції такі:

- економічний статус держави: безробіття, низька оплата праці, недосконалість системи соціального забезпечення;
- різниця в можливості заробітку;
- відсутність житла і неможливість його придбати;
- труднощі або неможливість застосувати свої знання і досвід в нових ринкових умовах праці, інтегруватися в нову технологічно розвинену економічну реальність.

Люди знаходять різні шляхи, щоб виїхати за кордон на заробітки (використовуючи і нелегальні шляхи, усвідомлюючи також всю небезпеку і великий ризик, що несе із собою така еміграція). Незаконна еміграція – це ризик стати жертвою незаконної торгівлі людьми. У 2009 році Україна увійшла у перелік країн великого ризику саме з вказаних проблем, що потребують належної уваги та підтримки з боку світової громадськості.

На превеликий жаль, на сьогодні українська імміграція в Італії сягнула на 1-е місце як найчисленніша жіноча імміграція.

«Випадок України не має аналогів у будь-якій іншій етнічній групі. У цьому є найбільша цінність для італійського суспільства, бо саме завдяки українським жінкам воно збагачується «жіночим генієм»» (Ж. К. Перего, Генеральний Директор Мігрантесу, 2011, часопис «До світла»).

Еміграція несе в собі певні шанси, а також і серію серйозних проблем.

Еміграція, з одного боку, – це можливість запозичити щось нове, позитивне від інших, пізнати новий світ, нову культуру, збагатитись новою культурою, навчитись іншого ставлення до людини, до закону, до держави, забезпечити належний рівень власного добробуту та

добробуту своєї родини, а разом з тим і країни. За даними досліджень «Золота Фортуна» – Центру соціально-психологічних досліджень Міжнародної Академії соціальних досліджень, у 2007 році 54 % українських іммігрантів в Італії – у пошуках роботи, 26 % – щоб дати можливість своїм дітям продовжити або закінчити навчання у вузах, 33 % – допомогти своїм престарілим батькам та поліпшити житлові умови, 32 % – щоб повернути борги.

У рамках проекту «Матері на відстані» Асоціація Українських жінок-робітниць в Італії разом із MOM організували жіночі фокус-групи (10 чоловік). Із 10 учасниць – 4 вдови, 3 – розлучені; усі вони залишили своїх дітей на бабусь, одна – на батька. 2 – приїхали в Італію, щоб віддати чоловікові борги. Інші – поліпшити добробут родини, щоб діти змогли продовжити навчання у вузах.

Дочка однієї з жінок повторила міграційний шлях мами – теж залишила дитину на виховання уже прабабусі (маминої мами).

Одна із учасниць приїхала в Італію вчитися співу, працює по догляду за дітьми, щоб мати змогу заплатити за уроки.

З іншого боку, еміграція – **«процес зубожіння нації, цей феномен призводить до того, що найбільш талановиті та здібні люди покидають власну країну»** (Ж. К. Перего). Насправді боляче спостерігати, як колишні вчителі, лікарі, інженери виконують низькокваліфіковані роботи.

«... довготривалі розмови та мрії про майбутнє, що врешті збулося, народження дітей, входини до нової хати, що збудували разом... а затим той чорний день, коли разом, на сімейній нараді, вирішили відрядити її на заробітки до Італії рятувати родину від боргів, злиднів і скрути, в яку потрапили, як і багато інших українських родин. Як почувалась осиротілою і самотньою на чужині, приголомшувала себе тяжкою роботою, щоб заглушити спогади і тугу за усім, що залишила удома.... а чи є ще той ДІМ, котрий залишила не з власної волі, та все ж таки залишила...» (М. Гайдай, «Іду до тебе і від тебе»).

В Італії проживає близько 200 тис. українських жінок, більшість з яких працюють у сфері догляду за дітьми, престарілими та хворими (проблема не в тому, що принизливо бути доглядальницею – взагалі українська жінка за своєю природою звикла опікуватись кимсь завжди, і тому у цю роботу вкладає свою душу, їй бракує власної сім'ї, вона

відчуває необхідність піклуватись про когось; проблема в іншому – така категорія працівників мовчазна, непомітна і менш захищена). Феномен української еміграції породжує новий соціальний феномен в Україні – це соціальні сироти, це зміна традиційної моделі сім'ї, це зміни в самому суспільстві. Державі необхідно нарешті звернути увагу на проблему української еміграції і почати серйозно опікуватись нашими людьми за кордоном і сім'ями, що залишились в Україні, привернути увагу громадськості до цієї проблеми.

Для жінки – іммігрантки найцінніший скарб – це власні діти, це здоров'я і її мрії. І дуже шкода, що жінка, відважна, розумна, горда, готова відстоювати і захищати свою сім'ю, залишається наодинці серед вовків, залишається розгубленою, незахищеною, у відчаї.

«Діти надсилали з дому фотографії нових меблів, посуду, килимів, усякого іншого добра, купленого на зароблені нею гроші. Відчувалось, як між нею і всім, що їй дороге, росте прозора, але міцна стіна часу, від котрої віє холодом. Побуду ще трохи, щоб заробити старшій дочці на весілля, меншій – на навчання, чоловікові – на нову машину...» (М. Гайдай, «Іду до тебе і від тебе»).

III. Соціально – психологічний аспект відносин на відстані.

Діти на відстані.

Жінка для власної родини перетворюється на автомат для добування грошей, тому що потреби сім'ї продовжують рости з математичною прогресією.

«Ми, діти, звикли, що наші батьки – це ті, що заробляють гроші. Мало-помалу вони перетворюються на спонсорів для нас», – пише 17-літній юнак, син емігрантів («Діти емігрантів про себе: сповіді, думки, судження»; Видавн. відділ «Артос», Львів, 2009).

Як уже говорилося вище, жіноча міграція змінює модель сім'ї. Діти живуть у неповних сім'ях – або без батька, або без матері, або без обох батьків. У такій сім'ї вони не можуть отримати належного, гармонійного виховання. Батьків ніхто не в змозі замінити. Чоловіки теж змінюють свою роль із годувальника на домашнього працівника. Жінка бере на себе повну відповідальність за сім'ю, виконує різні некваліфіковані роботи, терпить приниження заради того, щоб заробити грошей, аби було що переслати додому (інколи не залишаючи собі ані копійки; до речі, за дослідженнями італійського банку Унікредит Банк, українські іммігранти мало відкривають поточних рахунків у банку, не мають заощаджень, не беруть позик на

купівлю будинку чи на інші потреби; на цей негативний феномен звертають увагу і священники українських та російських церков – працюючи 10 -15 років в Італії, люди не мають мінімальних заощаджень для себе), але, незважаючи на пунктуальність грошових переказів, жінки постійно терплять звинувачення з боку дітей, чоловіка, родини, суспільства.

Жінка страждає від глибокого відчуття власної вини.

Гроші та подарунки – це свого роду спосіб заповнити свою відсутність, заплатити за те, що не змогла в повній мірі дати належної уваги і любові. Але все це може спровокувати неочікувану неадекватну реакцію з боку дітей.

«Ні, матусю, ти не померла. Ти жива і піклуєшся про мене, але твоєї ласки я не відчуваю ще від 5-го класу. Чому ти поїхала в Італію, а мене залишила на батька та бабусю? У моєму віці я уже маю все, чого можна бажати. Я хочу мами, а не грошей і тих подарунків, які вона присилає» («Діти емігрантів про себе: сповіді, думки, судження»; Видавн. відділ «Артос», Львів, 2009).

Розлуку переживають тяжко і матері, і діти. Діти емігрантів повинні навчитись жити і сприймати нову соціальну модель сім'ї. Дуже часто діти замовчують, що їхні батьки працюють за кордоном, вони не хочуть відрізнитися від інших, не хочуть бути у центрі уваги. З іншого боку, замовчування – це страх перед тим, що друзі можуть їх використовувати, граючи на почуттях дружби. Діти звужують своє коло спілкування, дуже обережно обирають друзів, стають замкнутими і самотніми (самотність і замкнутість характеризує українських жінок-іммігранток в Італії), зазвичай мають кращі успіхи з шкільних предметів, рідко беруть участь у громадській роботі, а то й взагалі уникають (Проект «Матері на відстані», МОМ, Італія; Асоціація Українських Жінок-робітниць в Італії, 2010).

«Моя душа замерзла... замерзла від цього довгого холоду, що тягнеться уже 3 роки. Я вас прошу: не залишайте дітей заради грошей! Нам потрібні ви, нам потрібні мами, що завжди поруч з нами, розділяють наші радощі, успіхи, невдачі»

«Я ніколи не думав, що моя мрія буде коштувати так дорого!»

«Ми із батьком уже звикли жити без мами. Невже це життя?» («Діти емігрантів про себе: сповіді, думки, судження»; Видавн. відділ «Артос», Львів, 2009).

Матері на відстані.

Жінка, що емігрувала – це насамперед мати, дружина і просто жінка певного соціального статусу, яка знаходиться наодинці у конфлікті із сім'єю, громадою, яку залишила. До цього часу не було вивчено та навіть не зауважено на належному рівні проблем жінки-іммігрантки, яка страждає від вимушеної розлуки, але продовжує жити і працювати за кордоном, щоб задовольнити потреби родини. Жінка втрачає не лише психологічно – фізичний контакт із дітьми та сім'єю, але й втрачає відчуття реальності і починає жити у віртуальному світі, у подвійній присутності: 3 % жінок страждають від ностальгії, що з часом стає справжньою хворобою, 9 % живе у постійній тривозі та страху, 17 % страждає від самотності (Проект «Матері на відстані», MOM, Італія; Асоціація Українських Жінок-робітниць в Італії, 2010).

Такі організації, як MOM, АКЛІ, Асоціація Українських Жінок-робітниць в Італії, Додатковий Радник від Європи мерії Риму, Українська Греко-Католицька Церква чи не першими забили тривогу відносно умов праці та життя, психологічного стану українських жінок – іммігранток в Італії, щоб привернути увагу інституцій як італійських, так і українських. Ця тема останнім часом висвітлюється в італійських ЗМІ (Републіка, Квотідіанно, Аввеніре). Нещодавно газета «Квотідіанно» підняла тему «італійського синдрому», про який заговорили ще у 2005 році українські психіатри з Івано-Франківська, А. Кисельов та А. Файфрич.

Нова форма депресії «італійський синдром» уражає робітників, що працюють за кордоном; і це стосується в основному жінок, які виконують домашню роботу, тобто «невидимі» працівники. Зрозуміло, що такий психологічний стан носить соціальний характер.

Жінки працювали доглядальницями, виконуючи роль і прибиральниці, і гувернантки, і психолога, і медсестри в італійських родинах кілька років 24 години на добу, без вихідних, тому що за вихідні платять окремо від встановленої зарплати. Вони весь період жили в розлуці із власною родиною (спочатку не могли поїхати, тому що не мали документів, пізніше не їхали, щоб не втратити роботу). Вони залишили самих своїх дітей, доглядаючи престарілих і хворих, будучи також самотніми у чужій країні. Вони взяли на свої тендітні плечі непомірний вантаж: з одного боку, це складна робота по догляду за людьми із певними проблемами, допомагаючи і підтримуючи італійські родини, і одночасно переживаючи розпад власної сім'ї; з

іншого боку, жінка взяла на себе повну відповідальність за економічний стан своєї родини, вона перетворюється на єдину годувальницю. Можливо, повернутись додому? Але на перешкоді стає страх: чи потрібна я там? як я буду жити з родиною? дітьми? як мене сприймуть навколишні? чим я займусь?

Жінка довгий період залишається наодинці із собою, про свій стан не може нікому розповісти, продовжує жити у стресовій ситуації, що з часом акумулюється.

В Італії М. Вескові, лікар із Парми, першим з медиків звернув увагу на психологічний стан жінок із Східної Європи, що виконують роботу доглядальниць. 25 % із жінок, що звертались у поліклініку з різних причин, мають симптоми «нової форми депресії». Лікар пояснює це самотністю, стражданням від розлуки з дітьми, зміною соціального статусу (українські жінки – це в минулому вчителі, лікарі, інженери, керівники різних установ). З часом вони втрачають психологічний контакт із сім'єю і перетворюються в жінку-банкомат, тобто зв'язок із сім'єю виходить на рівень пересилання грошей.

Перетворення у єдине джерело прибутку. Життя у двох вимірах. Порушення гармонії. І це стається якось враз, особистість ділиться навпіл... і дуже важко віднайти свою другу половину.

І нарешті не витримують такої напруги – падають.

Складні жіночі історії материнства та стосунків із дітьми у новому, міграційному контексті.

Справжні труднощі виникають від того, що діти живуть із відчуттям, що їх залишили, із відчуттям втрати центральної, важливої особи у їхньому житті, із відчуттям, що вони зражені найближчою людиною.

«Жінки подовжують свій період праці, гостро відчують необхідність бути якнайдовше матерями, бабусями, навіть якщо вони знаходяться далеко» (А. Ді Нуццо, «Смерть, увага, любов», CISU, Рим, 2009).

Часто жінки замовчують справжні умови їхнього життя та праці. Дуже важливо розповідати, ділитися з дітьми та родиною відчуттям болю та страждання від вимушеної тимчасової розлуки з ними заради їхнього ж добробуту. Діти, родина, суспільство повинні знати, що жінки не кинули своїх дітей, а виїхали на заробітки власне для них, для їхнього майбутнього.

IV. Засоби комунікації на відстані, що дозволяють зменшити відчуття відстані.

Жінка боїться втратити контакт із дітьми, із сім'єю, і намагається якось заповнити свою фізичну відсутність. Це вже відомі подарунки, грошові перекази. Але, крім цього, з'являються інші форми, щоб наблизитись до дітей, такі як різні засоби комунікації: телефон, мобільний зв'язок, інтернет-програма Скайп, листування (зазвичай мати за кордоном знає краще, де її дитина, з ким дружить, чим займається).

Листи, в яких жінка розповідає, згадує, ділиться своїми почуттями, відчуттями, планами, наближують її до дітей. Телефонні розмови, коли голосом можна передати емоції (довгими годинами і декілька разів на день), відіграють неабияку роль у стосунках із дітьми на відстані, особливо в день народження, на інші свята, під час важливих подій, як-то перше побачення, перший дзвоник, екзамени...

«... чоловік не контролював належним чином дії дочки. Я це робила більше з Італії. Я знала, коли вона повинна повернутись зі школи, я знала, коли і з ким вона йшла в кіно чи на дискотеку...» (Ф. В'янелло «Одинокa подорожуюча», Франко Анджелі, Мілан, 2009).

Інтернет, програма Скайп – ще один із важливих засобів спілкування. Постійне, часте спілкування з дітьми зменшує відчуття відстані.

Легальна імміграція дає можливість частіше побувати вдома, можливість зробити об'єднання з дітьми та чоловіком. Часто об'єднання (дуже часто після об'єднання сім'я так і залишається неповною) роблять з метою, щоб і діти без проблем, у будь-який час, змогли приїхати до мами, тому що не завжди батьки готові створити для дітей належні умови проживання та навчання за кордоном, та й самі діти не завжди хочуть до батьків на постійно, бояться, та й не хочуть повторювати міграційний досвід своїх батьків (що трапляється досить часто; українська молодь за кордоном – це в основному робоча, а не студентська молодь).

«Я не хочу їхати в Італію. Чим я буду там займатись? Буду офіціанткою чи прибиральницею? Ні, краще я залишусь вдома, буду працювати перекладачем, або навіть секретаркою. Нехай зароблятиму менше, але я зможу займатись роботою, яка мені до вподоби. Після 5-ти років навчання в університеті підумати про подальше навчання»

Я можу жити моїм життям, виконувати улюблену роботу, мити підлогу, але у себе вдома. Так, у мене є така можливість, і її мені дала моя мама, яка, на превеликий жаль, такої можливості не мала..» (Надія, дочка української мігрантки).

Так говорить і думає дівчина, яка жила і продовжує жити в транснаціональній сім'ї. Інші думки мають дівчатка, які ще навчаються або тільки закінчили вчн. Останнім часом на електронну адресу асоціації українських жінок надходять листи – запити, прохання допомогти влаштуватись на будь-яку роботу. Звичайно, такі листи я не можу залишити без уваги, пояснюю умови і ризик нелегальної імміграції. «Малюю» майбутнє реальними кольорами. І дуже рада, коли до моїх порад дослухаються. Але виникає тривожне запитання, яке я адресую державним мужам: чому так стається, що молодь з вищою освітою шукає можливості заробітку на чужині, погоджуючись на будь-які умови?

Держава, на мою думку, повинна забезпечити умови гідного життя своїм громадянам, і в першу чергу молоді, щоб з успіхом використати їхню професійну підготовку, їхній потенціал для розбудови вітчизняної науки, освіти, економіки.

V. Повернення додому.

«Куди мені повертатись? Вдома мене ніхто не чекає. Моя сім'я розбилась, як склянка. Я не готова до цього... У мене є єдина дочка, і вся моя надія була на неї. Але все даремно – її цікавлять лише грошові перекази від мене, про мене, про моє життя вона не хоче нічого знати. Нестерпний біль, невимовні страждання... Так несправедливо! Я їх залишила, щоб вони змогли гідно жити; але найбільше вкладала у дочку. Мені стає не по собі від думки, що я маю залишитись тут назавжди. Ніхто мене не чекає...» («Українська газета», 2009, допис української жінки, що працює в Італії).

Багато жінок бажають повернутись додому, але бояться, що не зможуть зжитися із родиною, не зможуть реінтегруватись у суспільство. Тому мовчки, страждаючи, продовжують працювати і регулярно надсилати гроші родині.

У вірші української поетеси, жінки-іммігрантки Ольги Тертової чітко вимальовується позиція жінки, що живе іншими і для інших, забуваючи про себе, її невпевненість, її глибоке почуття вини:

Ти думаєш, що ти приречена!
І круг цей замкнутий – твоє життя:
Попереду – це ти біжиш, захекана,
Позаду – з біденятами Біда!

Ти підбігаєш, а воно зненацька
Під ноги стрімко кинеться тобі!
І ти уже лежиш серед нещастя,
А біденяті – реготу мішки!
Нічого, встану! Встала і побігла...
Найшвидше хочеш справжньої Біди?
Так будеш завжди – білкою у колесі?
Життя перелетиш – а жить коли?
Зійди! Повір, цей марафон пекельний –
Ох, не відпустить вже тебе саму...

.....
І «треба», «мушу», «зараз», і «негайно» –
Забудь оці слова, кажу тобі!
Ти думаєш, якщо ти нещаслива –
Щасливі будуть біля тебе всі?
Ти можеш дати тільки те, що маєш!
А що в нас є? Приреченість в очах,
Безвихідь в серці загнаного звіра,
Смертельна втома – і смертельний страх:

Не добіжу! А ти куди зібралась?
У колесі – не дуже і вбіжиш!

.....
Поглянь навколо – все на світі є!
Коли була у колесі – не бачила,
Зійшла – і враз відкрилося тобі!

(О. Тертова «Нетелефонна розмова», Вид-во ПрутПринт, 2007)

Для того, щоб іммігранти повертались на батьківщину, необхідні спеціальні державні програми, які могли б, у першу чергу, захистити права і підтримати тих, хто вирішив повернутись, щоб належним чином застосувати досвід, отриманий за кордоном. Повернення може бути не завжди фізичним, це може бути інвестування в приватне сімейне

підприємство. Але для цього потрібна досконала законодавча база, яка б підтримувала такі проекти.

Дуже важливо розвивати конструктивну міграційну політику, яка б гарантувала права і обов'язки мігрантів, розвиток кооперації, можливість успішної реінтеграції, оцінюючи належним чином мігрантів і приймаючи їх як збагачувальний ресурс.

Що ж потрібно для цього, на думку Асоціації Українських жінок-робітниць в Італії та й самих українських жінок (учасниць фокус-груп, різноманітних навчальних курсів):

- Забезпечити інформаційну базу для проектування «повернення» (як в Італії, так і в Україні)
- Орієнтування на відкриття власної справи, просування «жіночого» бізнесу в Україні
- Поширення і просування політики та проектів з кооперації, які націлені на розвиток двох держав: еміграції та імміграції
- Створення умов для можливості створення мікрокредитів в Україні самими ж мігрантами
- Поширення практики взаємообміну позитивним досвідом
- Активізувати співпрацю з місцевими інституціями (українськими та італійськими) для реалізації спільних проектів
- Поліпшення української політики з підтримки розвитку малого та середнього бізнесу

Для того, щоб можна було будувати плани на майбутнє, потрібно бути впевненим у собі, задоволенням від того, що зробив і що робиш.

Що ж потрібно для того, щоб поліпшити умови життя та праці іммігранта, полегшити інтегрування в нове суспільство, відновити або поліпшити стосунки із дітьми та родиною, що залишились в Україні?

- поширення програм з працевлаштування жінок за спеціальністю (медпрацівники, швачки, бухгалтери)
- можливість працювати змінами (3 – 6 місяців), як це практикують польські жінки
- полегшення практики з визнання диплому, отриманого в Україні
- поширення інформації щодо прав та обов'язків іммігранта
- полегшити можливість взяти позику в банку на придбання житла

- участь у різних навчальних програмах, як-то: курси з інформатики (електронна пошта, Скайп), італійської мови, з законодавства, з відкриття власного бізнесу, як створити асоціацію
- полегшення практики з об'єднання сім'ї
- полегшення відкриття віз в Італію для родичів іммігрантів
- відкриття Центрів дозвілля, Психологічних центрів
- відкриття Центру української культури
- створення фонду взаємодопомоги
- поліпшення міграційної політики в Італії і в Україні (потрібно з більшою увагою вивчати умови, в яких живуть та працюють українські жінки-іммігрантки, які їхні проблеми та потреби, щоб можна було привернути міграційну політику до проблем жіночої міграції, тому що жінка – це не лише найбільш уразлива категорія мігрантів, але вона є двигуном інтеграції, медіатором не тільки для власної родини, а й для суспільства)
- поширення правдивої інформації щодо соціальних умов та умов праці українських іммігрантів в Італії, насамперед стосовно жіночої імміграції, щоб уникнути різного роду дискримінацій (стереотип української жінки, соціальне виключення через нестабільні стосунки із сім'єю, що залишилась в Україні, через професійну зайнятість)
- поширювати інформацію в Україні не лише про проблеми, але й про успіхи і досягнення жінок-іммігранток
- акцентувати увагу на ролі жінки – матері, робітниці, особи із великим життєвим досвідом, багатою культурою, яка зберігає і передає культурні та сімейні традиції.

Асоціація Українських жінок-робітниць в Італії спільно із МОМ, АКЛІ, Міською Радою м. Рим, Провінцією м. Рим, Посольством України в Італії, Українською греко-католицькою Церквою та у співпраці з українськими організаціями, як-то «Україна і світ», «Жінки і бізнес», Обласною та Міською Радами міста Хмельницького, Хмельницьким обласним центром зайнятості та Департаментом з міграції продовжує поширювати ініціативи, скеровані на підтримку і оцінку правдивої інформації щодо захисту прав робітника, щодо реальних умов праці та життя за кордоном для тих осіб, які планують емігрувати в Італію (через ЗМІ італійські та українські, двомовну веб-сторінку).

Для того, щоб вирішити певні проблеми міграційного життя, потрібно вивчати не лише умови праці та життя українських іммігрантів в Італії, але потрібно і працювати із родиною, що залишилась в Україні, з громадою щодо позитивного фактору міграції, змінити ставлення щодо міграційної політики, підняти на перший план роль жінки – матері, яка жертвує собою задля своєї сім'ї.

Література:

1. Довідник Карітас / Мігрантес, 2011.
2. Статистичний довідник з міграції на території провінції та м. Рим, 2011.
3. Довідник дослідження «Міграційні канали. Візи та незаконні міграційні потоки», Міністерство внутрішніх справ Італії, рим, 2012-03-21.
4. Дослідження АКЛІ щодо проблем сім'ї: Одинокість Перешкоди Надії, Кароччі, Рим, 2011.
5. «Діти Італії» фундація АЛЛОРИ, 2011.
6. А.Морроне, «Від Анд до Аппеннін», Транскультуральне посередництво між теперішньою необхідністю та майбутньою можливістю. Рим, 2011.
7. «Транснаціональні сім'ї: довідник педагога «МОМ Італія, Міністерство закордонних справ, 2010.
8. А. Ді Нуццо, «Смерть, увага, любов», CISU, Рим, 2009.
9. Ф. В'янелло «Одинокa подорожуюча», Франко Анджелі, Мілан 2009.
10. Часопис «До світла» п.4 2011.
11. О.Тертова «Нетелефонна розмова», Вид-во ПрутПринт, 2007.
12. «Діти емігрантів про себе», фундація «Андрей», Львів 2009.
13. Публікації з газет «Републіка «Драма бадантів із Східної Європи. Матері, що живуть в розлуці із дітьми» 12.11.2010.
14. «Аввеніре» «Мами і доглядальниці: ми так далеко від своїх дітей» 15.11.2010.
15. «Квотідіано» «Доглядальниці (баданті) та італійський синдром», 16.11.2011.

Анастасія Ковальчук

ПСИХОЛОГІЧНІ НАСЛІДКИ ТРУДОВОЇ МІГРАЦІЇ ДЛЯ МІГРАНТІВ ТА ЇХНІХ СІМЕЙ

Внаслідок скрутної економічної ситуації та безробіття безліч українців залишають свої сім'ї, своїх дітей, свій дім у пошуках кращого заробітку на чужих теренах. Згідно зі звітом Генерального Секретаря ООН з моніторингу світового населення, присвяченому міжнародній міграції та розвитку, Україна посідає четверте місце за кількістю міжнародних мігрантів [7]. Так, близько 20 млн. українців живуть за межами України як закордонні українці, а близько 7 млн. є трудовими мігрантами (тобто виїжджають в інші країни з метою працевлаштування) [10].

За даними досліджень, основними причинами виїзду трудових мігрантів є бажання заробити грошей та відсутність роботи в регіоні. Лише невелика частка виїжджає з метою переїзду всієї сім'єю до іншої країни на постійне місце проживання. Жінки іноді виїжджають з матримоніальними намірами. Батьки їдуть працювати за кордон з метою заробити грошей на наступні потреби: навчання дітей, будівництво або придбання житла для себе та дітей, для забезпечення повсякденних потреб дітей та близьких, виплату боргів [10].

Турбуючись про матеріальні потреби сім'ї, трудові мігранти нехтують потребами психологічними, а тим не менше, трудова міграція має вкрай негативні наслідки як для особистості самого мігранта, так і для психоемоційного благополуччя його сім'ї.

Так, виявлено, що міграція з ціллю заробітку спричиняє значний стрес. На думку польських дослідників [9], із списку 30 найбільш стресогенних ситуацій мігрант стикається з 16, такими як сепарація / ізоляція, втрата роботи, сексуальні проблеми, зміна фінансового становища, зміна обов'язків праці, життєвих умов, особистих звичок, місця проживання, способу розважатися тощо. Окрім зазначених стресогенних факторів, впливає також зміна суспільної позиції мігранта, а саме, суспільна позиція мігранта в приймаючій країні, як правило, є нижчою, ніж на батьківщині. Окрім того, мігрант стикається з відчуженістю та маргіналізацією, що проявляється через обмеження реалізації суспільних ролей (наприклад, батька, матері) та обмеження участі в основних інституціях суспільного життя (охорона здоров'я,

соціальні виплати, освіта, неможливість брати участь у виборах тощо).

Все це спричиняє значний стрес, який може призвести не лише до погіршення самопочуття чи здоров'я, а й до зміни в системі цінностей, спричинити глибоку кризу. Так, за даними досліджень Богдана Рожновські і Дороти Брик [9], система цінностей мігрантів кардинально міняється під впливом довгого перебування за кордоном. А саме, під час еміграції і після повернення додому значно втратили для респондентів вагу такі цінності, як добрі стосунки з родиною, сімейний добробут, здоров'я. Під час еміграції так само значно втрачають вагу такі цінності, як безтурботне життя, особиста свобода, що автори пов'язують із важкими умовами праці, та людська пошана, внаслідок відчуття самотності, відчуженості.

Окрім того, стрес, спричинений трудовою міграцією, негативно позначається на здоров'ї та самопочутті людини. Так, за дослідження Зофі Кавчинської-Бутрим [3], респонденти оцінювали своє здоров'я позитивно до виїзду за кордон, суб'єктивна оцінка здоров'я під час роботи за кордоном значно погіршується, а оцінка здоров'я після повернення значно гірша, ніж до міграції, але вища, ніж під час міграції. Найчастіше мігранти скаржаться на втому, роздратування, схвилювання, безсоння, на різного роду больові недомогання – біль костей, м'язів, спини тощо. Тут ми стикаємося з явищем соматизації психосупільної ситуації людини. Причиною погіршення авторка вважає наявність стресу та факт меншовартості, суспільної маргіналізації, якій підлягає мігрант в приймаючій країні.

Заслужують також на увагу емоційні переживання трудових мігрантів, найбільш поширеними серед яких є ностальгічний смуток за домом, почуття самотності, ізольованості, втрата почуття самоповаги як наслідок постійної зміни праці і необхідності виконувати важку роботу, тривожність, спричинена нелегальним становищем в країні, почуття вини стосовно залишених вдома членів сім'ї. Все це може призвести до депресії, алкогольної залежності та інших психічних розладів [11].

Не менш важким та драматичним є досвід повернення додому. Адже мігрант сприймає дім ідеалізовано, таким, яким він його полишив багато років тому, в той час як могли відбутися кардинальні зміни: дорослішання дітей, зміна сімейних ролей, побуту тощо. Окрім того, як вже зазначалося вище, особистість мігранта за час перебування за кордоном теж зазнає значних змін. Як наслідок, колишній мігрант

почуває себе самотнім, безпорадним, розчарованим, він відчуває себе ізольованим у рідному для нього суспільстві.

Підсумовуючи, можна виділити наступні негативні наслідки трудової міграції для особи мігранта: зміна системи цінностей, зокрема знецінення сімейних стосунків та особистої свободи; негативні емоційні переживання, що можуть призвести до різного роду психічних розладів; погіршення самопочуття та здоров'я.

Окрім самого мігранта, від заробітчанства також потерпають члени його сім'ї. Це відбувається перш за все через зміни в сімейній ситуації, а саме:

- сім'я залишається формально повною, проте функціонує де-факто як неповна;
- відсутність члена сім'ї збільшує ризик її розпаду;
- деякі члени сім'ї переживають біль розлуки – як ті, що виїхали, так і ті, що залишилися вдома;
- збільшується ризик поразки в процесі соціалізації та виховання дітей [2].

Найбільш уразливими до вищевказаних змін є, без сумніву, діти, що змушені рости без батька чи матері, а то і без обох батьків. Розглянемо, які саме негативні наслідки може мати еміграція батьків для особистості дитини.

Так, експертами (серед яких виступили працівники служб у справах неповнолітніх, управлінь у справах сім'ї, молоді та спорту, педагоги, соціальні педагоги та шкільні практичні психологи) здебільшого були виділені такі негативні зміни в поведінці дитини: пропуски занять без поважних причин, зниження успішності у навчанні, агресивна та неспокійна поведінка, вживання алкоголю та наркотиків, тютюнопаління. Відбуваються зміни в системі цінностей дітей, батьки яких перебувають на заробітках. Школа стає питанням престижу, а не здобуття освіти [8].

Експерти стверджують, що з від'їздом батьків частішають прояви девіантної поведінки у дітей. Дитина стає агресивнішою, починає прогулювати школу, скоює дрібні правопорушення, як-то пошкодження шкільного інвентарю, участь у бійках, порушення суспільного порядку. Збільшуються випадки потрапляння в залежність від комп'ютерних ігор, що часто і є причиною пропуску занять у школі. Відомі випадки залучення дітей трудових мігрантів до алкоголізму, наркоманії, бродяжництва. Кожній десятій опитаній дитині відомі випадки

пропозицій займатись розповсюдженням наркотиків, проституцією та порнографією.

Загалом, серед проблем, які постають перед дітьми заробітчан, експерти виділяють наступні:

- проблеми психологічного характеру (сум за батьками, пригнічений стан, відсутність підтримки, відчуття незахищеності, складність прийняття рішень);
- проблема дозвілля;
- проблеми з навчанням;
- проблеми знаходження спільної мови з оточенням (сварки з родичами, непорозуміння з друзями тощо);
- матеріальні проблеми.

За даними досліджень, дві третини дітей стикаються з вищевказаними проблемами [8].

На думку шкільних практичних психологів, діти трудових мігрантів почуваються самотніми, соціально занедбаними, переживають внутрішній психологічний дискомфорт, не мають відчуття опори. Практичні психологи відзначають такі основні причини звернень до них дітей заробітчан та запитів третіх осіб (родичів, вчителів): труднощі в регуляції власної поведінки (девіантна поведінка, агресивність, складні взаємини з членами родини, однолітками); потреба емоційної підтримки; особистісні проблеми (депресія, втрата інтересу до життя, почуття провини, стосунки з протилежною статтю); тривожність; труднощі у навчально-пізнавальній діяльності. Стосовно запитів третіх осіб, то тут найчастіше причиною звернень стає девіантна поведінка та депресивні стани [1].

З дітьми трудових мігрантів стикаються не лише шкільні психологи, а й дитячі психотерапевти. Зокрема, свій досвід роботи з дітьми трудових мігрантів описує Г. Католик [4]. Вона стверджує, що ці діти стикаються зі значним емоційним дефіцитом внаслідок нестачі батьківської любові; відчувають себе непотрібними, знеціненими; відчувають образу на батьків і водночас мають почуття провини (оскільки переконані, що батьки дуже важко працюють для їхнього блага).

Підсумовуючи, спробуємо визначити, які психоемоційні переживання характерні для дітей трудових емігрантів і які їхні причини:

- Переживання втрати. Для дитини така тривала розлука з батьками є надзвичайно болісною і викликає почуття туги, нестерпний біль розлуки, відчуття покинутості.
- Відсутність відчуття опори. Сім'я є важливою опорою навіть для дорослої людини, що вже казати про дитину, що повністю залежна від дорослих і не може дати собі раду сама. Коли сім'я втрачає цілісність, дитина не відчуває себе в безпеці, що призводить до високого рівня тривожності та різного роду страхів.
- Образа на батьків. Відчуваючи себе покинутою, дитина буде відчувати образу чи навіть злість на батьків, які її покинули. Дуже часто ця образа є неусвідомленою, оскільки, по-перше, дитина любить батьків та скучає за ними, а тому буде намагатися втримати і так дуже примарний зв'язок з ними, по-друге, батьки, як правило, не втомлюються повторювати, що вони змушені поневірятися по чужих краях і важко працювати лише заради блага дитини, а тому будь-які дитячі образи будуть розглядатися як прояв невдячності.
- Почуття провини. Образа та злість на батьків, а також розмови про каторжну працю заради дитини будуть викликати у неї почуття провини, часто неусвідомлене.
- Занижена самооцінка. Той факт, що батьки її покинули, може створити в дитини відчуття, що вона погана, недостойна їхньої любові.

Отож, як бачимо, досвід роботи з дітьми трудових мігрантів показує, що вони стикаються з рядом серйозних труднощів психоемоційного характеру, схильні до депресивних станів та девіантної поведінки, а отже, потребують відповідного психологічного супроводу.

Окрім значних негативних переживань, що притаманні цим дітям, змінюється також сприйняття ними власної сім'ї. Так, за даними наших досліджень [5], діти трудових мігрантів, на відміну від контрольної групи, не сприймають свою матір як таку, що задовольняє їхні потреби, а батька включеним у сім'ю. Також цим дітям важко визначитися із ролями, які відіграє кожен у сім'ї, а особливо із їхньою власною роллю в сім'ї. Слід також зазначити, що ситуація відсутності матері сприймається як більш несприятлива, ніж ситуація відсутності батька.

Як бачимо, трудова міграція має значні негативні психологічні наслідки як для самого трудового мігранта, так і для його сім'ї, а особливо для дітей. Трудова міграція спричиняє значний стрес для особи мігранта, змінюється його система цінностей, погіршується фізичне самопочуття. Негативні психоемоційні переживання трудового мігранта можуть призвести до алкогольної залежності, депресії та інших психічних розладів. Негативні наслідки трудової міграції прослідковуються також і для сімей трудових мігрантів, що, хоч і формально залишаються повними, але по суті функціонують як неповні. Особливо гостро переживають ситуацію розлуки з батьками діти трудових мігрантів, що часто мають значні проблеми психоемоційного характеру, занижену самооцінку, схильність до девіантної поведінки. І хоча проблема дітей трудових мігрантів є надзвичайно важливою, проте дуже мало вивченою і потребує подальших досліджень з метою розробки психокорекційних програм для роботи з цією категорією дітей.

Література:

1. Варениця О., Макаренко О. Соціально-психологічні проблеми дітей у родинах нелегальних трудових мігрантів// Український науковий і громадсько-політичний часопис «Соціальна політика і соціальна робота», № 2-3, 2006. – С. 72-83.
2. Кавчинська-Бутрим Зофя. Користі та втрати учасників міграції – результати власних досліджень // Міграція – виклик XXI століття/ За ред. Мацея Ст. Зємби. – Люблін: Видавництво Люблінського католицького університету, 2008. – С. 143-151.
3. Кавчинська-Бутрим Зофя. Міграція – мікросупільна перспектива: індивідуальні та сімейні користі, витрати і втрати // Міграція – виклик XXI століття/ За ред. Мацея Ст. Зємби. – Люблін: Видавництво Люблінського католицького університету, 2008. – С. 103-107.
4. Католик Г. Діти трудових емігрантів: особливості особистісних конфліктів (опис психотерапевтичного досвіду)//Вісник Львівського університету. Філософські науки, вип. 1, 2008. – С. 220-228.
5. Ковальчук А. Уявлення про сім'ю в дітей трудових емігрантів/ Дитяча та юнацька психотерапія: теорія і практика/ за заг.

- ред Г. В. Католик. – Львів: Астролбія, 2009. – С. 134-141.
6. Мотиль В. Політика України щодо трудової міграції в ЄС: правові аспекти // Міграція – виклик XXI століття/ За ред. Мацяя Ст. Зємби. – Люблін: Видавництво Люблінського католицького університету, 2008. – С. 70-73.
 7. Політика України у сфері контролю над нелегальною міграцією. – К, 2006. – С. 9.
 8. Проблеми дітей трудових мігрантів: аналіз ситуації. – К, 2006. – 63 с.
 9. Рожновські Богдан, Брик Дорота. Стрес, обумовлений еміграцією, і його наслідки для системи цінностей емігрантів // Міграція – виклик XXI століття/ За ред. Мацяя Ст. Зємби. – Люблін: Видавництво Люблінського католицького університету, 2008. – С. 119-142.
 10. Соціально-педагогічна та психологічна робота з дітьми трудових мігрантів: Навч.-метод. Посібник/ За редакцією К. Б. Левченко, Трубіанової І. М., Цушка І. І. – К.: ФОП «Купріянова», 2007. – 240 с.
 11. Суліван А. Відчуваючи серцебиття мігранта. – Львів: Видавництво «АРТОС», 2009. – 112 с.

Георгій Кожолянко

ОРГАНІЗОВАНЕ ПЕРЕСЕЛЕННЯ УКРАЇНСЬКИХ СІМЕЙ ДО КАНАДИ У ХІХ СТ. ПРОБЛЕМА ПЕРШОСТІ: ГАЛИЧАНИ ЧИ БУКОВИНЦІ?

Українці в Канаді утворюють собою своєрідну громаду, створену п'ятьма хвилями імміграції, що охопили щонайменше сто двадцять п'ять років. Кожна хвиля іммігрантів прибувала до Канади в силу різних причин зі своїми власними економічними, етнокультурними та соціальними цілями, несучи з собою різноманітний досвід та традиції з України, яка пережила багато змін і трансформацій. Одночасно новоприбулі відчували на собі вплив мозаїки канадського суспільства, що була в постійному розвитку. Відомо, що, одна з найбільших у Канаді (дев'яте місце), українська громада протягом більш ніж столітнього періоду перетворювалася на багат шарову і багатогранну структуру, зазнавала значного впливу канадських реалій та асиміляційного тиску [7, с. 105-106]. Українці в Канаді зробили значний внесок у канадське суспільство. Разом з тим спостерігався і зворотний вплив канадських українців на національну історію та культуру України.

Статистичні дані засвідчують, що у кінці ХІХ – на початку ХХ ст. (до 1907 р.) до Канади іммігрувало близько 500 тисяч вихідців із Британських островів, 350 тисяч – із континентальної Європи, а також близько 350 тисяч зі Сполучених Штатів Америки [29, Part 4]. Щодо осіб українського походження, то їх у Канаді і США в кінці ХІХ – першій половині ХХ ст. відносили до австрійців, галичан, русинів, деколи буковинців. Тобто часто їх етнічну приналежність визначали за місцем проживання або державною підпорядкованістю. Так, статистичні дані канадських архівів вказують, що, наприклад, протягом 1907 р. до Канади іммігрувало 2 тисячі австрійців, 2 тисячі буковинців, 14 тисяч галичан, а також близько 1 тисячі русинів [29, Part 4].

Власне, імміграція кінця ХІХ – початку ХХ століття заклала основи формування української етнічної групи Канади [5, с. 65]. Цьому процесові сприяло створення однорідних поселень у канадських провінціях: Альберта, Саскачеван, Манітоба. Відомий канадський дослідник Д. Крейтон називає вихідців з України серед тих поселенців, прибуття котрих призвело до зміни етнічної структури населення Канади на початку ХХ століття [24, р. 108-109].

За статистичними даними Канади, на початок ХХІ ст. (у 2001 р.) тут проживало 1 071 060 громадян українського походження, що робить українців Канади на сьогодні, як уже згадувалося, 9-ю найбільшою етнічною групою в державі, яка є третьою країною (після України та Російської Федерації) з найбільшою кількістю етнічних українців [28].

Проблема поселення українців на північноамериканському континенті цікавила українських, канадських та американських дослідників уже давно. У другій половині ХХ та на початку ХХІ ст. з'явилась серія книг і статей, де висвітлювались причини й обставини появи перших поселенців з України на американському континенті. Серед канадсько-українських дослідників, які займалися цією проблематикою, можна назвати Яра Славутича (Жученка) [20, с. 181-184], Ярослава Рудницького [16], Федора та Василя Луцівих [26; 12 – 14], Теофіла Кострубу [9. – С. 9-10], Олександра Лугового [11], Юрія Русова [17 – С. 15-20], Івана Світа [19. – С. 52-54], Юліана Стечишина [21], Михайла Гуцуляка [3; 4], Василя Корольова [8], Петра Кравчука [10], Степана Гевака [1], Михайла Марунчака [15]; серед американських науковців – В. Вертсмана [30 – Р. 1-18]; російських істориків Арнольда Шлепакова [23]; польських – Вільяма Маковського [27], Едмунда Ковальчика [25] та ін. Ці дослідники прийшли до висновку, що перші поселенці-емігранти з українських теренів на американському континенті з'явилися кількесот років тому. Наприклад, Ярослав Рудницький, Олександр Роїк відносять появу українців на терені Канади задовго до 1891 року – офіційно визначеної частиною науковців та представниками громадських кіл Канади дати організованого переселення українців до Країни кленового листа.

Відомо, що у світі вважається офіційною датою початку поселення українців у Канаді вересень 1891 року, коли туди емігрували галицькі родини Василя Єлиняка та Івана Пилипіва. До речі, справжні прізвища обох згаданих переселенців були Ілиняк та Пилипівський. У 2011 р. у Канаді було проведено багато заходів з відзначення 120-річчя поселення українців у Канаді. Ця помилкова (на мою думку і на думку багатьох вчених Канади) дата організованого (сімейного) переселення українців до Канади була встановлена істориками на початку ХХ ст. і продовжує залишатись у науковому обігу донині, незважаючи на те, що науковці ХХ – початку ХХІ ст. на основі достовірних архівних джерел

прийшли до висновку про початок організованого переселення українців на терени Канади уже у 1888 році [17].

Нові наукові дослідження свідчать, що не українці-галичани І. Пилипів і В. Єлиняк були першими організованими переселенцями з України до Канади (1891 рік), як це визначалось у канадській та українській історіографії до початку ХХІ ст., а буковинці – сім'я Стефана Корольюка з села Чорнівки (1887 р.), що розташоване недалеко від м. Чернівці. Тобто буковинці-чорнівчани заклали початок організованого поселення українців у Канаді.

Стефан Корольюк народився 9 грудня 1843 р., помер 13 липня 1925 р. Маргарета, його дружина, народилася 14 листопада 1857 р., померла 25 червня 1932 р. Точні дати народження і смерті відомі з намогильних пам'яників, які виявлені на едмонтонському цвинтарі (Edmonton Cemetery) у провінції Альберта [2, с. 9].

Дослідники вважають, що С. Корольюк прибув до Канади не прямо з Європи, а спочатку прибувши до США, вже звідти 1888 р. перебрався до Країни кленового листа і тисячі озер [22, с. 5; 2, с. 9-10].

Спочатку Стефан Корольюк поселився у провінції Манітоба. Звідси він перебрався до м. Калгарі в провінції Альберта, де два роки працював на залізниці. Потім до нього прибула з України дружина Маргарета (дівооче прізвище Генінг), яка була німецького походження, родом зі Стрийського повіту, села Йозефберг (нині село Коросниця Дрогобицького району Львівської області). Відомо, що до Канади у провінцію Альберта прибула група емігрантів-німців з України з цього ж села Йозефберга, серед яких був рідний брат Маргарети Якуб Генінг. Відповідно, Стефан Корольюк з дружиною Маргаретою приєднались до них і у 1891 році і отримали від канадських властей ділянку землі (гомстед) біля міста Медисин Гет у Денморі, яке німці-емігранти з України пізніше назвали Джозефбургом за назвою свого українського села, звідки вони прибули до Канади.

Думається, що якщо б з буковинського села Чорнівка емігрувало більше родин разом з родиною С. Корольюка, то, можливо, була б і назва поселення Чорнівка у Канаді, як, для прикладу, на початку 90-х років ХІХ ст. переселенці з Буковини заснували у провінції Альберта поштову станцію з чотирикласною школою Буковина, куди фермери привозили з околиці дітей на навчання, чи село Бояни у цій же провінції та багато інших.

У музеї-скансені (Музей-село Української культурної спадщини), що розташований за 50 км від м. Едмонтона у провінції Альберта, встановлена та експонується хата саме з цих канадських Боян. А у містечку Смокі-Лейк цієї ж провінції існує фамільний музей архітектури та побуту Шандрів, вихідців з буковинського села Банилів (на Черемоші), де експонуються три хати українсько-буковинського зразка, яким виповнилось уже більше ста років, різні господарські споруди, сільськогосподарський реманент тощо [6, с. 146-153].

Щодо одруження Стефана Королюка і Маргарети Генінг, то є відомості, що німці з галицького села Йозефберг у другій половині XIX ст. їздили на заробітки в Бессарабію та Буковину. На цих заробітках був Якуб Генінг із сестрою Маргаретою. Отут і пересіклись долі німкені Маргарети та українця з села Чорнівка Стефана Королюка. Маргарета стала дружиною буковинця, а коли він емігрував до Канади, то невдовзі і вона долучилась до чоловіка.

Відомо також, що сім'я Стефана Королюка була бездітною, отже, зі смертю Стефана і Маргарети припинився канадський рід чорнівських Королюків. Хоча один із канадських науковців (Т. Томашевський) у праці «Більше світла на затемнену справу» вказує, що йому довелось зустрітись у 30-х роках XX ст. біля форту Саскачеван у провінції Альберта (це недалеко від згадуваного вище поселення Джозефбурга) з українцем Николею Королюком, який також прибув до Канади 1888 року з Бессарабії, фермерував біля міста Едмонтона (дуже часто переселенці з Буковини вказували, що вони прибули з Австрії або Бессарабії, оскільки частина Буковини у той час входила до Галицької губернії Австро-Угорщини, а частина до Бессарабської губернії Росії). Згадує про це і дослідник Ф. Горецький у праці «Стефан Королюк – перший український поселенець у Канаді». [22, с. 5; 2, с. 7]. Проте більш точні відомості про Николу Королюка відсутні. Дуже ймовірно, що це міг бути брат Стефана Королюка з буковинського села Чорнівка.

Отже, наявні дослідницькі матеріали відкривають нову сторінку в історії організованого заселення Канади українцями. На три роки подовжується (з 1891 до 1888 року) початок організованого поселення українців у Канаді і змінюється регіон, звідки прибули до Канади перші українці-емігранти [7, с. 217-222]. Замість селян з села Небилова (звідки родом Єлиняк і Пилипів), що на Галичині, українцями-піонерами у заселенні та освоєнні канадських земель слід вважати вихідців з буковинського села Чорнівка (сім'я Стефана Королюка).

Література:

1. Гевак С. П. Про першого українця на канадській землі // Канадійський фермер. – 1965. – № 7.
2. Горецький І. Стефан Корольок – перший український поселенець в Альберті. – Західньоканадський збірник. – Ч. 2. Упорядник Я. Славутич. – Едмонтон, 1975. – С. 9.
3. Гуцуляк М. Українець – співтворець кордонів Канади й Аляски (Історично-географічний нарис). Наукове товариство ім. Тараса Шевченка. Бібліотека українознавства. – Т. 24. – Торонто, 1967.
4. Гуцуляк М. Хто з українців був перший у Британській Колумбії // Українські вісті. – № 46. – Едмонтон, 17 листопада, 1966.
5. Євтух В., Ковальчук О. Українські канадці: проблеми соціально-демографічної інтеграції // Український історичний журнал. – 1991. – № 8. – С. 65.
6. Кожолянко Г. Матеріальна культура українців Буковини та українців-емігрантів до Західної Канади. Матеріали спільних конференцій. – Едмонтон, 2002. – С. 146-153.
7. Кожолянко Г. Стан та перспективи існування української спільноти у Канаді // Матеріали до української етнології. Збірник наукових праць. – Вип. 2(5). – К.: Інститут мистецтвознавства, фольклористики та етнології НАН України, 2002. – С. 105-106.
8. Корольов В. Українці в Америці // Просвіта. – № 28. – К., 1909. – 103 с.
9. Коструб Т. Іван Богун, полковник винницький / Літопис Червоної Калини. – Львів, № 1. – 1934. – С. 9-10.
10. Кравчук П. На новій землі. – Торонто, 1958.
11. Луговий О. (Безхатний). Діти степу. Повесть з життя українців у Канаді. – Ч. I-2. – Едмонтон, 1946. – 223 с.
12. Луців Ф. 50-річчя з дня смерті о. Агапія Гончаренка // Українська думка. – № 33. – Лондон, 1966. – С. 8-14.
13. Луців Ф. Доктор Вавро Богун // Канадійський фермер. – № 9, 1964. – С. 8-23.
14. Луців Ф. О. Агапій Гончаренко про колонізацію американських берегів запорожцями // Канадійський фермер – № 12. – Вінніпег, 1964. – С. 8-13.

15. Марунчак М. Студії до історії українців Канади. – Т. 1. – Вінніпег, 1965.
16. Рудницький Я. 150-річчя українського поселення в Канаді // Канадійський фермер. – Ч. 20, 13 травня 1967.
17. Роїк О. Чи були українці в Канаді перед 1891 роком? (До передісторії українців Канади). Збірник «Життєвий досвід українців у Канаді: Рефлексії. – Вінніпег, 1994.
18. Русов Ю. Знахідка власноручного листа гетьмана Богдана Хмельницького в Канаді // Нові дні. – № 27. – 1952. – С. 15-20.
19. Світ І. Дві праці про Гончаренка // Український історик. – № 2-3. – Денвер, 1964. – С. 52-54.
20. Славутич Я. Роман Бачинський – перший українець у Канаді. (До передісторії українців у Канаді). / Північне сяйво. – Ч. II. – Едмонтон, 1965. – С. 181-184.
21. Стечишин Ю. Історія поселення українців у Канаді. – Едмонтон, 1975.
22. Томашевський Т. Більше світла на затемнену справу // Український піонер. – 1955. – Ч. 1. – С. 5.
23. Шлепаков А. М. Українська трудова еміграція в США і Канаді. – К., 1960.
24. Creighton D. Canada's First Century, 1867– 1967. – Toronto, Macmillan of Canada, 1982. – P. 108 – 109.
25. Kowalczyk E.I. Canadians All – Poles in Canada. – Winnipeg, 1942
26. Luci W., Luci T. Ahapius Honcharenko and the Alaska Herald. – Toronto, 1963. – 64 p.
27. Makowski W. Slifs sn Canada. – Vol. I. – Benf (Al.), 1965.
28. Population by selected ethnic origins, by province and territory (2001 Census) // www40.statcan.ca/l01/cst01/demo26a.htm. (Дата перегляду 22 липня 2005 р.).
29. Saskatchewan Archives Board, film 2.621. – vol. 98, file 12681. – B. Part 4, 5.
30. Wertsman V. The Ukrainians in America, 1906-1975. A Chronology and Fact Book. Ethnic Chronology Series. – № 25. – New York, 1976. – P. 1-18.

Олександр Кожолянко

ЕМІГРАЦІЯ УКРАЇНЦІВ ДО АМЕРИКИ З XVII ДО ПОЧАТКУ XX СТ.

Проблема поселення українців в Америці цікавила українських, канадських та американських дослідників уже давно. У другій половині XX та на початку XXI ст. з'явилась серія книг і статей, де висвітлювались причини і обставини появи перших поселенців з України на Американському континенті. Серед дослідників, які займались цією проблематикою, можна назвати Яра Славутича (Жученка) [18], Ярослава Рудницького [14], Федора та Василя Луціва [9; 10; 24], Теофіла Кострубу [6], Олександра Лугового [7], Юрія Русова [16], Івана Світа [17], Юліана Стечишина [19], Михайла Гуцуляка [3; 4], Василя Корольова [5], Степана Геваку [1], Михайла Марунчака [12], серед американських науковців – В. Вертсмана [27], радянських істориків Арнольда Шлепакова [22], польських – Вільяма Маковського [26], Едмунда Ковальчика [24] та ін. Всі вони намагались в тій чи іншій мірі показати нові дані про появу перших поселенців на Американському континенті у віддалені від нас часи. Окремі з них, як, наприклад, Ярослав Рудницький [14] і Олександр Роїк [13], спробували науково обґрунтувати появу українців на терені країни кленового листа задовго до 1891 року – офіційно визначеної частиною науковців та представниками громадських кіл Канади дати організованого переселення українців до країни кленового листа.

Джерельні матеріали також засвідчують, що українці поселялись на Американському континенті ще з XVII ст. Після приєднання України до Росії у середині XVII ст. посилюється міграційний рух з теренів України як у західному, так і у східному напрямку. Найдавніше українське поселення на американському континенті виникло на початку XVII ст. Англійський капітан Джон Сміт після подорожі по Україні у 1603 році набрав для мандрівки до Америки українців і в 1610 році заснував у Джеймстауні (Вірджинія) першу англійську колонію [24, р. 64].

Варто зазначити й те, що окремі дослідники схильні вважати, що українці перебували у загонах мандрівників ще до подорожі Колумба. Так, наприклад, українсько-канадський письменник Олександр Луговий (Безхатний) у книзі «Повість з життя українців в Канаді у двох

частинах», опублікованій в Едмонтоні у 1945 році, писав: «В середньовіччя, як і в давнину, українські землі утримували з Англією взаємини. Чи тільки з Англією? Більш як певно, що і з американським континентом... Є правдоподібним, що давні українці не раз перепливали Атлантику з норманами ще перед Колумбом» [8, с. 223].

Відзначено дослідниками активізацію еміграційного руху до Америки після ліквідації Катериною II Запорізької Січі. Документи засвідчують, що у кінці XVII ст. до американського континенту прибули десятки українців з прізвищами Ш. Ярош, Андрій Заборівський, Іван Латор, Степан Зублий, Микола Бігун, Петро Полин та ін. До речі, про це було відомо українському етнографу Ф. Вовку ще в кінці XIX ст. [16, с. 17].

Американський дослідник міграції населення з Європи до Америки Володимир Варцман у книзі «Українці в Америці» у 1976 році писав, що почалась еміграція українців 1608 року, вказуючи при цьому на прізвище українця Івана Богдана. Далі, за розробленою В. Варцманом хронологією, українці Петро Луг, Гаврило Каша, Петро Кредлі проживали у 1658-1662 рр. у німецькій і датській колонії у Пенсільванії. У 1775-1783 рр. – час війни за незалежність в Америці – зафіксовано українців Івана Латора, Степана Зубного, Миколу Бізуна, Петра Полина. На 1784 р. припадає поселення на Алясці українських козаків, які після розгрому Катериною Запорізької Січі емігрували до Росії, а звідти через Сибір до Америки.

Науковець з Манітобського університету Ю. Русов у 1952 р. писав про українських емігрантів до Америки ще у XVIII ст. наступне: «Прийнято думати, що українська імміграція до Канади й США має за собою яких 60-70 років. Але це не зовсім правильно. В цім випадку краще говорити не про самих перших переселенців, а про дати перших документальних даних про них. Так, наприклад, у збірках нашого славного етнографа Ф. К. Вовка був документ, який був йому подарований французьким вченим Мельхіором де Воює про переселення до Канади Шевальє Яроша, який мусів покинути Україну в час переслідувань козаків Катериною другою. Отже він прибув до Канади десь в останній чверті XVIII-го віку. Цей канадійський документ Ф. К. Вовк віддав проф. В. В. Антоновичу до його історичних збірок» [16, с. 17].

Поселення українців на Американському континенті пов'язують також з відкриттям російськими мореплавцями Аляски на початку XVIII ст. У складі мореплавців серед росіян були й українці. Про це писав І. Г. Тельман у праці «У далекій стороні» (1956 р.): «Серед

російських мореплавців XVIII сторіччя, що борознили тихоокеанські води, були і козаки з України. Багато з них разом із своїми російськими товаришами-колоністами селилися в «Російській Америці», на півострові Аляска, на островах Алеутських, Коньяк, Афогнак, Сітка і південніше на узбережжі, у Сан-Дієго та інших містах Каліфорнії» [20, с. 22].

У роки громадянської війни 60-х років XIX ст. в Америці зафіксовано прізвища українців Івана Яроша, Петра Семена, Юлія Кобланського, Івана Мару, Андрія Ріпку, Йосифа Криницького [27, р. 1-3].

Серед науковців США та Канади у 60-70-х роках XX ст. велось дослідження переселення на американський континент священика Агапія Гончаренка і заснування ним ферми «Україна» біля міста Гейфорда. А. Гончаренко намагався створити тут українську державу – Тихоокеанську Україну (на Алясці та у Сибіру з місцевого українського населення – українських козаків). Цими питаннями, зокрема, займалися відомі історики Ярослав Рудницький, Михайло Гуцуляк, Юліан Стечишин та ін. Зокрема, Ярослав Рудницький був переконаний, що українська еміграція до Канади має не столітню історію, а принаймні не менше ніж стоп'ятдесятирічну [15].

Щодо появи перших українців у Канаді, то звертають на себе увагу матеріали про появу на канадській землі капітана Івана Стрільбицького. Є відомості, що капітан І. Стрільбицький під час англо-американської війни у Канаді (1812-1814 рр.) був у складі англійських військ. Канадський дослідник С. П. Гевака з м. Гамільтона у 1965 р. написав статтю «Про першого українця на канадській землі», де є такі слова: «Чи не можна признати першим українцем у Канаді капітана-сотника Івана Стрільбицького, що боровся в обороні Канади замість двох небилівських селян Василя Єлиняка і Івана Пилипівського-Пилипова, які прибули вперше до Канади 7-го вересня 1891 року і яких до сьогодні вважають «патріархами українців Канади» [1, с. 9-12].

Не оминув увагою ім'я Івана Стрільбицького і канадський історик Юліан Стечишин з м. Саскатуна. Він зазначав наступне: «Родина Стрільбицьких належить до визначніших українських родин і цим, так на вигляд, певним «відкриттям» зацікавився О. Роїк, але, коли він поспробував перевірити цю сенсаційну участь у тій війні, то зробити це йому не вдалося. Фаталістичної картини з зображеннями воїнів у Дандирнському музеї м. Гамільтона не виявлено» [19, с. 106].

Письменник Михайло Ломацький, який жив у Німеччині, стверджував, що українець на ім'я Іван Стрільбицький дійсно був на

службі в англійській армії у роки англо-американської війни [13, с. 82] і що родом він був з села Стрільбище на Бібрщині (Львівщина).

Є також відомості, що серед воїнів англійських загонів на канадській землі у 1813 році знаходились поляки та українці (русини) з Львівщини (Й. Павлюк, Й. Массон, Данило Олексій та ін.), і Тернопільщини (Петро Барків, Іван Сенький, Андрій Санковський та ін. – всього 9 чол.), Станіславщини (Іван Христовський, Петро Шубачек, Тодор Гринько, Косолиць Данило та ін. – всього 9 чол.). В англійському війську в Канаді були українці з Самбора, Бродів, Володимира-Волинського, Стрия, Перемишля, Коломиї, Заліщик, Києва (Василь Ленький), Бережан, Бердичева, Чернігова, Калуша (Петро Блажик), Житомира та ін. українських міст. Всього більше 100 воїнів були з українськими прізвищами. Після демобілізації з закінченням англо-американської війни воїни були нагороджені ділянками землі у Канаді. Для цього були виділені найкращі ділянки в провінції Квебек і Онтаріо (по 100 акрів кожному). Крім того, урядом Канади було організовано приїзд родин (дружин і дітей) з Європи [23, с. 46].

У 1817 році до Манітоби у долину Червоної Ріки для ведення фермерського господарства переїхала частина демобілізованих воїнів, серед яких були Іван Васильовський, Михайло Каменський, Андрій Яновський, Мартин Кралюк [24, с. 86].

В українській-канадській історіографії існує думка, що історію українців у Канаді треба починати від 17-го травня 1813 року, коли до порту Квебек прибули частини Девотевільського полку на кораблях «Анн» і «Канада». Серед 1600 воїнів понад 100 чоловік були українського походження або українцями [23, с. 51-83]. Вони воювали за Канаду, гинули за неї, а ті що залишились живими, замінили меч на плуг. Вони і були першими українськими поселенцями Канади. Це поселення можна назвати військово-хліборобською імміграцією українців до Канади.

Всі названі історики намагались тією чи іншою мірою вказати нові дані про появу перших українських поселенців на американському континенті у віддалені від нас часи. Окремі з них, як, наприклад, Ярослав Рудницький, Олександр Роїк, спробували науково обґрунтувати появу українців на терені Канади задовго до 1891 року – офіційно визнаної дати організованого переселення українців.

Дослідження засвідчують, що вже у пізньому середньовіччі вихідці з українських теренів відвідували Американський континент, а у

кінці XVIII ст., з ліквідацією Запорізької Січі, відмічені переселення за океан українських козаків, священників, окремих селян і міщан.

Література:

1. Гевака С. Про першого українця на канадській землі // Канадійський фермер. №7, 13 лютого 1965. – С. 9-12.
2. Горецький І. Стефан Корольок – перший український поселенець в Альберті. – Західньоканадський збірник. – Ч. 2. Упорядник Я. Славутич. – Едмонтон, 1975. – С. 7-11.
3. Гуцуляк М. Українець – співтворець кордонів Канади й Аляски (Історично-географічний нарис). Наукове товариство ім. Тараса Шевченка. Бібліотека українознавства. – Т. 24. – Торонто, 1967.
4. Гуцуляк М. Хто з українців був перший у Британській Колумбії // Українські вісті _ № 46. –Едмонтон, 17 листопада, 1966.
5. Корольов В. Українці в Америці. // Просвіта .– № 28. –К., 1909.
6. Коструба Т. Іван Богун, полковник винницький / Літопис Червоної Калини. – Львів, № 1, 1934.
7. Луговий О.(Безхатний). Діти степу. Повість з життя українців у Канаді. – Ч. І-2. – Едмонтон, 1946.
8. Луговий О.(Безхатний). Повість з життя українців в Канаді у двох частинах.– Едмонтон, 1945 – 225 с.
9. Луців Ф. 50-річчя з дня смерті о. Агапія Гончаренка// Українська думка. – № 33. – Лондон, 1966. – С. 8-14.
10. Луців Ф. Доктор Вавро Богун. // Канадійський фермер. –№ 9, 1964.
11. Марунчак М. В зустрічі з українськими піонерами Альберти. –Вінніпег, 1964, с. 20.
12. Марунчак М. Студії до історії українців Канади. – Т. 1, Вінніпег, 1965.
13. Роїк О. Чи були українці в Канаді перед 1891 роком? (До передісторії українців Канади).Збірник «Життєвий досвід українців у Канаді: Рефлексії. – Вінніпег, 1994.
14. Рудницький Я. 150-річчя українського поселення в Канаді// Канадійський фермер. – № 20, 13 травня 1967.
15. Рудницький Я. Не 75-річчя, а 150-річчя українського поселення у Канаді. Північне саяво, Едмонтон, 1967.

16. Русов Ю. Знахідка власноручного листа гетьмана Богдана Хмельницького в Канаді // Нові дні. –Рік III, квітень 1952. – Ч. 27, С. 17.
17. Світ І. Дві праці про Гончаренка // Український історик. – №2-3. – Денвер, 1964.
18. Славутич Я. Роман Бачинський – перший українець у Канаді. (До передісторії українців у Канаді). / Північне сяйво. – Ч. II. – Едмонтон, 1965.
19. Стечишин Ю. Історія поселення українців у Канаді. – Едмонтон, 1975.
20. Тельман І. Г. У далекій стороні. – К., 1956, С. 22.
21. Томашевський Т. Більше світла на затемнену справу // Український піонер. – 1955. – Ч. 1. – С. 5.
22. Шлепаков А.М. Українська еміграція в США і Канаді. –К., 1960.
23. Haiman V. Slady Polskie w Ameryce:Szkoce Historyczne. – Chicago, Illinois, 1938.
24. Kowalczyk E.I. Polish Pioners of Canada, 1749-1870. In. Canadians All – Poles in Canada. – Winnipeg, 1942.
25. LuciW W., LuciW T. Ahapius Honcharenko and the Alaska Herald. – Toronto, 1963. – 64 p.
26. Makowski W.B.Slavs in Canada. –Vol.I. – Banff, Al., 1965.
27. Wertsman V. The Ukrainians in America, 1608-1975. A Chronology and Fact Book. Ethnic Chronology Series. – № 25. – New York, 1976.

Максим Колесніченко

СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ ТА РИЗИКИ У ФОРМУВАННІ МАЙБУТНЬОГО ДІТЕЙ З ТРАНСНАЦІОНАЛЬНИХ СІМЕЙ

Коли ми розглядаємо еміграційні процеси у масштабі України, то з прикрістю змушені констатувати тимчасове припинення або навіть повне розірвання стосунків між членами чималої кількості українських родин та сімей.

Йдеться про послаблення чи навіть руйнацію сформованих стосунків між родичами, які протягом багатьох років об'єднували цих людей та допомагали у вихованні дітей, що й до цього часу зростають у цих сім'ях. У цій статті мова піде про той спадок, котрий випадає на долю дітей, чиї батьки опинилися за кордоном у пошуках стабільної роботи, про наслідки дефіциту їхнього повноцінного спілкування, а також про певні особливості формування майбутнього таких дітей.

Важливо зауважити, що в Україні типовою є нуклеарна сім'я з невеликою кількістю дітей (52,1 % – з однією дитиною), із професійно зайнятими батьками, що переважно підтримують ділові контакти зі своїми родичами. У неповних сім'ях на сьогоднішній день виховується близько 1,5 млн. дітей. Внаслідок зменшення реальних доходів родин переважна їх більшість не має можливості створити для дітей сприятливі умови життя [1].

Від чого залежить життя дитини? Можна перераховувати багато факторів та чинників її здорового зростання і становлення в соціумі, але ми зупинимось на психологічному аспекті. При більш детальному зануренні у цю галузь можна побачити, що повноцінне здоров'я та емоційне життя дитини залежить, перш за все, від того, скільки вона отримує уваги, тобто скільки її батьки, родичі та інші члени родини спроможні виділити для неї часу свого життя, щоби дитина, вбираючи цю увагу, мала нагоду усвідомити власну цінність, свою вартість в очах цієї сім'ї та змогла скеровувати свої зусилля на подальше їх зміцнення. Емоційна складова формування психіки дитини полягає в тому, що вона підтримується родичами, зміцнюється в тих аспектах та питаннях, де є певні прогалини. Скажімо, виникають якісь соціальні обставини, які формують в дитині

страх щодо її майбутнього, наприклад, та сама відсутність батьків. «Що буде зі мною, коли я виросту?» – запитує сама в себе дитина. «Зі мною повинно бути все гаразд», – відповідає вона собі ж, тому що, окрім батьків, є й інші родичі, які компенсують нестачу батьківської уваги на сьогоднішній день. Звичайно, вони не зможуть компенсувати їх повністю, але хоч якимось чином заглушити цю тривогу в душі та усвідомленні дитини вони спроможні.

Одне з проблемних питань, яке виникає на цьому етапі, стосується моделі переносних функцій. Якщо у дитини є батько і вона сприймає його як батька, то, зрозуміло, що вона й очікує від батька батьківської уваги, батьківської любові, турботи та тепла. Якщо ж батька нема, то потреба в ньому все одно залишається. Актуальне питання, яке дитинна вирішує самотужки, навіть, можливо, не розуміючи цього, – пошук батьківської фігури у своєму оточенні. І тоді замісною фігурою батька може бути старший брат або інший родич, який за певними ознаками, що є істотними та важливими для дитини, підходить під образ власного батька. Мова йде про переносні функції. Якщо фігура батька переноситься на когось із родичів, дитина змушена з цією людиною налагоджувати новий контакт, але очікування від цієї нової людини будуть такі ж самі, як були від батька. У такій ситуації можливе виникнення певних конфліктів, тому що нерідна дитина може звертатися до не дуже близької дорослої людини з вимогами, які адресуються до батька. Це звертання говорить про потребу дитячої душі в цьому ж піклуванні та турботі. І можна вважати, що дитині поталанило, коли вона знайде таку людину, котра, у свою чергу, відповідь їй хоча б якимись батьківськими елементами тепла чи турботи.

Зовсім інша ситуація виникає тоді, коли такої фігури немає і дитина очікує на повернення саме батька, а коли батько повернеться – ніхто не знає точно. Можливо, батько приїде на тиждень, на місяць, а потім знову покине сім'ю, а може, взагалі вже не повернеться. Яка подальша доля такої дитини? Як вона вчинятиме та поводитиме себе? Можна з певністю констатувати, що її психіка за таких обставин увібрала досвід, котрий позначився як травматичний, та, безумовно, саме цей досвід призведе у майбутньому до небажаних наслідків у житті цієї дитини. Якщо її повноцінне виховання залежить від фігури батька, котрого на даний період немає в близькому оточенні, дитина не отримає цього виховання, не маючи повноцінного контакту із зовнішнім світом, із соціумом. Це у свою чергу призводить до

ускладнень та низки подальших проблем у процесі її соціалізації.

Наступний важливий аспект – складнощі такої дитини в усвідомленні власного статусу: дитина буде жити з думкою, що вона нібито не покинута, хоча насправді є покинутою. І тут мова йтиме про те, наскільки дитина сприйме цю думку стосовно себе, наскільки вона це зрозуміє та як це вплине на неї та на її почуття гідності та самоцінності. Можна припустити, що у таких життєвих ситуаціях створюються всі умови для появи **комплексу меншовартості**, котрий формуватиметься у подальші роки.

Якщо продовжувати цю думку, ми можемо прийти до розгляду хронології подій в житті такої дитини, яка стикатиметься з аналогічними проблемами вже в дорослому віці. Маючи досвід розриву сімейних стосунків, дитина намагатиметься сформувати свою сім'ю як повноцінну, але модель поведінки, коли батько залишає сім'ю задля заробітку, залишається в її пам'яті. Така людина припускає можливість залишити сім'ю на певний період часу та виїхати на заробітки. Якщо цей сценарій буде продовжуватися, це, можливо, означатиме, що дитина сприйняла досвід свого батька як частину свого родинного досвіду, тому активно використовує його у власному житті. У цьому випадку ми стикаємося з повтором певної моделі поведінки, котрий стає (чи, можливо, лише відтворює) досвід не лише батька, а багатьох попередніх поколінь.

Аналіз стосунків в межах сім'ї буде неповним без зосередження уваги на її основних функціях, що пов'язані з задоволенням власних потреб. До них належать: економічна, регулятивна, репродуктивна, сексуальна, виховна, комунікативна, рекреативна, психотерапевтична тощо. Професор О. І. Бондарчук підкреслює досить тісну взаємозалежність перелічених функцій, у зв'язку з чим жодну з них не можна визнати основною [2, С. 2-4].

На тлі розгляду нашого проблемного питання хочеться звернути особливу увагу на такі функції, як: **виховну**, що реалізується в аспектах первинної соціалізації дитини; постійного впливу дітей на їхніх батьків, а також систематичному виховному впливові сімейної групи на кожного свого члена; та **комунікативну**, що задовольняє потреби членів сім'ї у спілкуванні та взаємодії один з одним і соціумом, багато в чому визначаючи характер сприйняття останнього. Саме ці функції сім'ї зазнають найбільш нищівного впливу в ситуаціях, коли ми маємо справу з транснаціональними сім'ями.

Наразі вважаю за доцільне торкнутися такого поняття, як «пам'ять роду», яке є дотичним до визначення «колективного несвідомого» відомого психотерапевта К. Г. Юнга. Унікальність феномену пам'яті роду полягає в тому, що кожна людина успадковує від представників попередніх поколінь не лише те, що може побачити чи усвідомити, містить не лише елементи культури побуту в широкому розумінні, але й такі фрагменти, котрі неможливо ані побачити, ані здогадатися про них. Так, спираючись на власну практику психологічного консультування, можу навести чимало прикладів саме такого неусвідомленого впливу. Результатом цього впливу були певні наслідки, причини котрих залишалися поза увагою та поза розумінням представників сьогодишнього покоління. Мова йде про стереотипи поведінки, елементи побуту, а також про хвороби як генетичного, так і, що цікаво, негенетичного характеру. У цьому випадку, торкаючись хвороби як феномену, маю на увазі не лише фізичний стан людини, а, перш за все, її емоційний статус та ті «хворобливі» прояви, котрі є ознакою різноманітних деструктивних тенденцій її життя.

Доросла людина, виїжджаючи за межі країни та залишаючи на невизначений час сім'ю, стикається з тими самими проблемними питаннями, з якими у свій час безпосередньо зіткнувся її батько. Які це питання? Повний їх перелік, звичайно, невідомий, проте одне з найбільш вірогідних – це питання можливості створення нової сім'ї на нових теренах, на новій території. Слід зважати на те, що стиль виховання дитини є репродуктивним, тобто він багато в чому репродукує стиль виховання, який застосовувався у дитинстві батьків [3, с. 85–202.]. При цьому самооцінка, Я-образ дитини є інтроекцією батьківського ставлення і способів керування поведінкою дитини.

Таким чином, батьківський сценарій має шанс продовжитися в житті дитини, тобто – у представника майбутнього покоління. Цікаво, що, створюючи власне майбутнє, дитина фактично зустрічається з переживаннями та ситуаціями, аналогічними батьківським. Можна констатувати, що сценарії, котрі були започатковані в минулому поколінні, в структурі роду цієї людини, мають продовження на сьогодишній день і перекидають невидимі ланки на майбутнє.

Що відбувається в такому випадку з сім'єю, котра залишилася на батьківщині? Починається занепад сімейно-родинних стосунків, тобто – послаблення сім'ї як початкової ланки з логічними результатами, що

слідують за цим. Це вже соціальний бік проблеми, що вимагає окремого розгляду.

Психологічний компонент цього питання може розкриватися ще й у тому, що в майбутніх поколіннях, які ще не народилися, вже на сьогоднішній день сформовані засади, які заважатимуть їм відчувати впевненість, надійність, захищеність та стабільність на території власної батьківщині. Йдеться про те, якою для них буде батьківщина, коли вони виростуть. Для одних батьківщиною буде місце, де поховані родичі та батьки, для інших – місце, де тепло чи є можливість отримувати пристойну зарплатню. Можливі й безліч інших варіантів, але ми з прикрістю змушені констатувати той факт, що такі поняття, як «патріотичність» чи «патріотизм», на сьогоднішній день стають поняттями вельми розмитими.

Повертаючись до витоків цього питання – розірвання сімейних стосунків, визнаємо, що молодші члени такої родини будуть травмовані відсутністю повноцінного контакту з зовнішнім світом. Якщо доросла людина, що виїхала за кордон, може собі зарадити в цьому, то більш кризовою є ситуація тієї частини родини, яка залишилася. Особливо це стосується дітей, оскільки саме вони будуть зростати в дефіциті душевного тепла та емоційної підтримки, а в майбутньому не матимуть можливості сформувані власну емоційно здорову сім'ю.

Однією з особливостей сім'ї як малої групи є «історичність». Йдеться про те, що на життєдіяльність сім'ї впливають не тільки якісні етапи її розвитку (залицання, народження дітей та ін.), а й безпосередній досвід сімейного життя дорослих членів сім'ї в їхніх батьківських сім'ях, коли вони самі були дітьми.

Вважаю за необхідне звернути увагу ще на таку особливість сім'ї, як чітко окреслену емоційність сімейних стосунків, які мають абсолютний характер, що зумовлює велику суб'єктивну важливість багатьох, навіть об'єктивно незначних аспектів життєдіяльності сім'ї і робить (з урахуванням впливу певних культурних стереотипів) успіх чи невдачу в сім'ї винятково значущими для людини, впливаючи на її світовідчуття, психічний і соматичний стан здоров'я. На психічний і соматичний стан здоров'я людини особливо несприятливо впливають такі сімейно обумовлені переживання [5].

Дитина, що зростала у стані дефіциту повноцінної уваги та тепла, опиняється в стані такої ж кризи, що може призводити до формування

егоцентризму, егоїзму або інших деструктивних рис, які, будучи наявні у культурі побуту нової сім'ї, також впливатимуть на наступні покоління. З іншого боку, не маючи можливості рівнятися на гідні якості та чесноти родичів, дитина, за відсутності достойних прикладів, не має змоги самостійно сформувати їх у власній структурі особистості. Прикладів насправді навколо неї безліч, проте вона не завжди може їх побачити, оскільки відсутність найближчого родича може призвести до створення, умовно кажучи, бар'єру між нею і навколишнім світом. І все це підсилюватиметься її власною душевною травмою, яка була отримана не лише протягом одного дня, коли травматична подія відбулася, тобто розпочалася і завершилася. Складність полягатиме в тому, що травма як подія відбуватиметься протягом всього терміну відсутності значущої фігури в житті людини, тобто батька або матері. З такою тривалою травмою впоратися значно важче, оскільки кожного дня дитина прокидатиметься і розумітиме, що вона знаходиться в цьому ж самому стані. Кожного дня вона буде змушена винаходити нові адаптивні елементи у своїй поведінці та у ставленні до світу загалом, отже – знаходити нові контакти вже з урахуванням цієї травми. Будь-що ми можемо зараз назвати, але розуміємо, що один із ризиків, який може виникнути в житті цієї людини, – це формування **комплексу меншовартості**, про який вже йшлося вище. Цей комплекс призводить до таких негативних проявів, як емоційна замкненість та ізоляція, чому особливо сприяє розвиток техногенного напрямку, послаблення або навіть втрата етнічної самоідентифікації, нехтування національними традиціями тощо.

Традиція становить невід'ємну частку людського буття, найважливіший механізм включення нового покоління та індивіда в систему існуючих відносин суспільства в цілому. Оскільки мене цікавлять передусім проблеми етносу, вважаю вельми слушною таку тезу: «Етнічна традиція – це ієрархія стереотипів і правил поведінки, культурних канонів, політичних та господарських форм, світоглядних настанов, характерних для даного етносу. Нагромаджена етнічна традиція по суті визначає своєрідність кожного етносу, його місце серед інших народів» [3]. Все, що притаманне людині як соціокультурній істоті, набувається прижиттєво – силою традиції, засвоєнням досвіду культури, тому розрив із традицією – це один із проявів кризи культури і водночас кризи особистості, яка втрачає свою

повноту та життєвість у міру того, як втрачає свою історичну пам'ять, забуває про свої витоки, що беруть початок у глибинах віків.

Якщо людина не усвідомлює своєї власної цінності, те саме буде транслюватися нею й до інших. Говорячи про 7 мільйонів сімей, які на сьогоднішній день опинилися у статусі дистантної сім'ї, маємо на увазі ризики та загрози соціального характеру, що полягають у формуванні та зростанні подальшого покоління з комплексом тієї ж меншовартості.

Враховуючи все, що було сказано вище, хочу зробити посилання на авторську Програму терапії роду [6]. Як із цим фактажем можна працювати і що саме в цьому аспекті може запропонувати Програма терапії роду? Перш за все, йдеться про компенсацію нестачі того душевного тепла та спілкування, з яким стикається дитина під час розриву сімейних зв'язків. Як це відбувається? Відповідь на це питання має суто практичний характер, але він повноцінно розкривається саме у форматі реалізації Програми. Мова йде про те, що дитині, котра живе у дистантній сім'ї, треба пояснити, дати відчутти присутність в її сім'ї та у її житті представників усіх попередніх поколінь, які становлять основу її душевного статусу, ставлення до всесвіту, зокрема – до сім'ї. Йдеться і про пам'ять роду, і про колективне несвідоме, і про ту частину спадку, який ця дитина увібрала в себе та з яким живе по сьогоднішній день, усвідомлюючи це чи ні. У дитині, що живе у статусі дистантної сім'ї, ніби, «виринають» із підсвідомості фрагменти з пам'яті роду почуттів, що пережили покинуті діти з минулих поколінь. Це свідчить про переживання травми покинутої дитини у сьогоденній реальності. Індивідуальна реакція залежатиме від того, наскільки вона, з одного боку, сприйматиме цю травму та, з іншого боку, на скільки дитина буде оточена іншими родичами зі своєї батьківської сім'ї. Проте, незалежно від того, якою кількістю родичів вона буде оточена та хто дбатиме про неї, передача спадкового матеріалу щодо стану покинутої сім'ї буде активована. Програма терапії роду має можливість зменшити тиск цих програм завдяки практичній частині своєї роботи. Крім того, вона може надати дитині таку підтримку й усвідомлення своєї значущості, в результаті чого вона не лишається на самоті навіть тоді, коли фізичні родичі вже покинули цей світ. І тут нема жодної містики, все зрозуміло і спирається на сучасні наукові дослідження психіки та тіла людини тощо.

Коли ми говоримо про пам'ять роду, ми в цей же час можемо виділити таке поняття, як «тіло роду». Є фізичне тіло, є психічне тіло, а є тіло пам'яті роду, в якому ця пам'ять роду зберігається. Звичайно, що

це «тіло» знаходиться у прошарках підсвідомості, але ж, коли ці прошарки активуються, наші фізична й емоційна складові дають певну реакцію. Маючи на увазі психосоматичний зв'язок, ми розуміємо, яким чином ті чи інші події, входячи в життя дитини, активують в неї пам'ять, яку вона «несе» в собі з попередніх поколінь. Це у черговий раз є причиною низки тривожних станів у душі дитини та може спричинити інші події, з якими вона буде стикатися у майбутньому. Розуміємо, що мова йде про тривоги, які були активовані пам'яттю щодо покинутості або розірвання сім'ї як єдино можливих умов для виживання дитини на самому початку її життя. Тут уже мова йде про страхи стосовно можливості фізичного виживання таких дітей.

Окрім того, практична частина Програми терапії роду має можливість зміцнити представників цих сімей в їх сьогодішньому статусі, додати їм впевненості в тому, що вони варті достойної участі та гідної уваги до себе. Це означає, що як дорослі, так і діти матимуть можливість і нагоду сформувати і зміцнити себе як активних громадян суспільства, активних членів своїх сімей, котрі розумітимуть, що, незважаючи на те, що в дитинстві їм бракувало уваги, тепла, душевного ставлення, любові тощо, вони матимуть внутрішнє розуміння єднання з родом, з їхніми коренями, зможуть сформувати в собі ці якості любові. Вважаю, що це призводитиме до душевного, духовного, психічного і фізичного оздоровлення людини в широкому сенсі.

Література:

1. Батьків не обирають...: Проблеми відповідального батьківства в сучасній Україні / За ред. Ю. М. Якубової та ін. – К.: АЛД, 1997].
2. Бондарчук О. І. Психологія сім'ї: Курс лекцій. – К.: МАУП, 2001. – С. 2-4.
3. Мала енциклопедія етнодержавознавства. – К.: Генеза : Довіра, 1996. – 942 с.
4. Семья в психологической консультации / Под ред. А. А. Бодалева, В. В. Столина. – М.: Педагогика, 1989. – С. 85–202.
5. Эйдемиллер Э. Г., Юстицкис В. В. Психология и психотерапия семьи. – СПб.: Питер, 1999.
6. www.samriti.com.ua. «Програма терапії роду». Свідоцтво про реєстрацію авторського права на твір № 37600.

Chiara Lainati, Chiara Saraceno, Giuliana Savy

**RETI MIGRATORIE FEMMINILI TRA ITALIA E UCRAINA.
IL SUPPORTO ALLE FAMIGLIE TRANSNAZIONALI**

L'arrivo e la presenza di cittadini migranti in Italia è ormai un fenomeno consolidato, e si tratta di persone che rappresentano una importante risorsa sia per il nostro paese che per i loro paesi di provenienza. Per questo Soleterre realizza i suoi progetti di cooperazione internazionale in un'ottica di co-sviluppo, sostenendo il ruolo attivo dei migranti e delle loro associazioni nella realizzazione di azioni per lo sviluppo delle loro comunità di origine e dando loro supporto in Italia nella gestione del progetto migratorio e nel mantenimento dei legami con il Paese di provenienza. Particolare attenzione viene rivolta alle donne: negli ultimi anni si è assistito ad una crescente femminilizzazione delle migrazioni e le donne arrivano nel nostro Paese sempre più numerose, soprattutto per via della crescente domanda di lavoro nel settore dei lavori domestici e di cura. Le donne ucraine in Lombardia rappresentano circa l'80% dell'immigrazione ucraina.

Il Centro aperto da Soleterre a Milano si propone quindi come luogo di ascolto, sostegno e incontro per i cittadini immigrati e le loro famiglie anche a distanza. Il Centro fornisce servizi informativi e di assistenza legale, di orientamento al lavoro, di supporto psicologico e sociale per aiutare i cittadini stranieri, i loro figli e i loro famigliari – rimasti nel paese di origine o ricongiunti in Italia – a gestire in maniera più consapevole e positiva il processo migratorio, tanto nella fase di inserimento nel nostro paese che nel mantenimento di relazioni con la famiglia e la comunità rimasta nel paese di origine. I servizi collaborano tra di loro in modo integrato mettendo al centro l'ascolto della persona. Proprio perché la componente transnazionale è una delle peculiarità delle attività dal Centro, i servizi sono soprattutto rivolti alle donne e alle famiglie residenti in Lombardia e provenienti dai Paesi in cui Soleterre opera da tempo con progetti di cooperazione internazionale o a forte migrazione verso l'Italia tra cui l'Ucraina. Le attività sono svolte in costante contatto con il Centro «gemello» di Zaporuka a Lviv e in stretta collaborazione con le istituzioni e i servizi presenti e attivi sul territorio. La presenza di mediatrici culturali favorisce la comunicazione e la costruzione di relazioni di fiducia con i migranti che si rivolgono al servizio.

Il sostegno alle famiglie transnazionali: principali risultati

L'esperienza con le donne migranti ucraine e le loro famiglie nasce nell'ambito di un progetto promosso da Soletterre e Zaporuka con il sostegno del Comune di Milano e di Unicredit Foundation iniziato nel 2010. **Nel corso dei due anni di progetto Soletterre ha accolto 250 cittadini ucraini, in prevalenza donne.** In una prima fase le richieste pervenute hanno riguardato inizialmente problematiche legate alle condizioni lavorative (ricerca e orientamento al lavoro), ai diritti del lavoro e alle diverse regolarizzazioni che sono state fatte dal Governo italiano in questi anni (emersione lavoro irregolare per badanti e colf, decreto flussi). Dopo questa prima fase di avvio e la diffusione della conoscenza del servizio sul territorio, sono cresciute anche le richieste su tematiche familiari che hanno riguardato principalmente il **ricongiungimento con i figli**, l'unica procedura legale possibile per riunificare parte del nucleo familiare. Nella maggior parte dei casi queste richieste hanno riguardato figli maggiorenni (le donne migranti sono infatti giunte in Italia in età superiore ai 40 anni), solo nell'ultimo periodo è stata riscontrata una crescita della richiesta di ricongiungimenti con i minori. Nel primo caso, considerando l'età spesso superiore alla maggiore età dei figli (età proporzionata a un primo flusso migratorio di cittadini ucraini giunti in Italia sopra i 40 anni e di genere femminile), la strada del ricongiungimento familiare non è stata percorribile e perciò laddove si è potuto il servizio si è orientato alla verifica di un ingresso per motivi di studio. In entrambi i casi, Soletterre, in collaborazione con Zaporuka, si è posta l'obiettivo non solo di rispondere alle richieste informative sulle procedure ma soprattutto di accompagnare la decisione valutando la fattibilità del progetto, sia da un punto di vista economico che da un punto di vista psico-relazionale, grazie al lavoro congiunto di psicologa, consulente legale e mediatrice interculturale. Questo è avvenuto, dove possibile, coinvolgendo i membri di tutta la famiglia, in Italia e in Ucraina. Accanto a queste tematiche sono inoltre emerse anche richieste di riconoscimento dei titoli di studio e professionali, nonché di accesso ai sistemi pensionistici e assistenziali.

Tuttavia la maggior parte delle donne ucraine che si sono rivolte al centro hanno un progetto migratorio dove i rapporti familiari sono vissuti a distanza. Attraverso il confronto tra gli staff di Milano e Lviv, l'accoglienza dei bisogni e la presa in carico dei membri della medesima famiglia in entrambi i centri, si sono potute osservare le dinamiche comunicative messe in atto tra le donne e i loro familiari in entrambe le direzioni. Queste

appaiono difficili, falsate, disorientate nel tempo e riflettono le difficoltà di affrontare e condividere il mutamento dei progetti di vita (non solo familiari ma anche lavorativi) di ogni singolo membro. Queste dinamiche con le loro criticità coinvolgono tanto la sfera dei diritti quanto quella socio-economica e psicologica. Al fine di accompagnare questi mutamenti in modo più consapevole e condiviso nell'ambito delle relazioni familiari Soletterre in Italia ha proposto un percorso di gruppo propedeutico alla comunicazione via skype, mirato ad accompagnare, sostenere e condividere le difficoltà dei legami familiari dei migranti per rielaborare i vissuti emotivi e psicologici legati al cambiamento delle relazioni familiari. Il gruppo è stato condotto dalla psicologa e dalla mediatrice ucraina. Ogni mese ha accolto circa 10 donne, prevalentemente madri. L'obiettivo è stato quello di stimolare le famiglie transnazionali a ricostruire un racconto condiviso e favorire una maggiore condivisione dei vissuti legati alla difficoltà di relazionarsi attraverso la distanza, ridefinendo il rapporto genitore-figlio, marito- moglie, sorella-fratelli. Il percorso di gruppo condotto con i membri delle famiglie transnazionali in Italia (e in Ucraina) ha rivelato l'importanza di favorire una prospettiva narrativa. La famiglia attraverso la sfida della migrazione è chiamata a ricercare nuovi significati della propria storia familiare per integrare il passato con la dimensione del presente (la lontananza) e aprirsi verso il futuro. Pertanto accompagnare le famiglie facilitandone i processi di comunicazione, favorendo la partecipazione emotiva ed affettiva alla vita quotidiana sia del migrante nei confronti dei propri figli e familiari sia viceversa, ha permesso di sostenere genitori, figli (e tutori) verso una progettazione maggiormente condivisa dei piani familiari e di riunificazione della propria famiglia. Lo scambio dei vissuti all'interno del gruppo facilita dinamiche di auto-aiuto e nuove consapevolezze. Le donne ucraine, pur avendo maggiori possibilità di alimentare le relazioni familiari face-to-face rispetto ad altri gruppi di cittadini migranti (come ad esempio quelli provenienti dal Centramerica), grazie alla prossimità geografica, hanno molte più difficoltà a gestirle su un piano di realtà. In molti casi infatti le donne sono consapevoli ed autonome nel trovare soluzioni (anche tecnologicamente efficaci) per comunicare con i loro parenti (es. molte hanno mariti, figli grandi o nipoti che frequentano l'università e sono in grado di utilizzare skype e spesso hanno a disposizione, se pur limitatamente, pc per potersi collegare). Spesso lo fanno sulla base di racconti che tendono a mitigare le condizioni di vita e non rendono conto delle difficoltà e dei sacrifici, con il rischio di reprimere

sentimenti e rivendicazioni che generano relazioni affettive poco efficaci. Si tratta di donne adulte (40-60 anni) che hanno notevoli difficoltà a esporsi dal punto di vista emotivo e affettivo e quindi partono da situazioni di «congelamento emotivo» che rendono più difficile l'emersione del tema delle relazioni familiari a distanza. Pertanto si è iniziato a lavorare con loro per stabilire relazioni di fiducia con il servizio, intervenendo proprio sui meccanismi di difesa e sulla prigione psicologica (o congelamento relazionale) nella quale si trovano a vivere. **Nel corso del progetto circa 20 donne hanno partecipato ad un gruppo di auto-aiuto sulle relazioni a distanza e circa 80 sono state seguite a livello individuale.** Allo stesso tempo si è rafforzata la rete con l'equipe di Lviv in Ucraina per sostenere e tessere un lavoro psicologico sulle relazioni con i parenti in Ucraina ma arrivando solo in pochi casi a una vera e propria presa in carico congiunta. Questo anche perché in Ucraina c'è molta diffidenza e diversi familiari non hanno voluto essere coinvolti. Il fenomeno, se non preso in carico in modo strutturato, rischia di delegittimare e deresponsabilizzare il ruolo dei genitori, soprattutto degli uomini di famiglia rimasti, e di alimentare una generazione di giovani privi degli strumenti necessari allo sviluppo di una propria autonomia, sia da un punto di vista socio-affettivo che economico.

L'esperienza con le famiglie transnazionali attraverso la sfida del servizio di accompagnamento al progetto familiare e alla comunicazione si è rivelata centrale nella ridefinizione della trasmissione dei modelli educativi e familiari, della lettura in chiave trigenerazionale della famiglia, trasformando in risorsa l'esperienza migratoria. E' un percorso dinamico e in continua evoluzione, connotato da esiti positivi ma anche da momenti di fatica e difficoltà. L'incontro con le famiglie e il supporto alla comunicazione mostra quanto il processo di integrazione tra ciò che accade nel paese e ciò che si costruisce e vive qua, è fondamentale per il benessere e la qualità delle relazioni familiari. Mettere in comunicazione la dimensione affettiva e relazionale del Paese di provenienza e la dimensione della realtà che il migrante affronta nella quotidianità rappresenta un'importante occasione per prendersi cura dei legami familiari e transnazionali e delle proprie condizioni di vita, con un'attenzione ai propri diritti e al proprio benessere.

Uno degli esiti della collaborazione tra Soletterre e Zaporuka, oltre alla definizione di una metodologia condivisa di presa in carico dei casi è stata l'approfondimento delle conoscenze delle normative locali in entrambi i paesi decodificate e declinate nella realtà dell'immigrazione.

Questo lavoro è stato valorizzato con la produzione di una guida bilingue (italiano-ucraino) del migrante che si è posta l'obiettivo di orientare i cittadini ucraini verso un progetto migratorio più informato e più consapevole, non solo nell'ambito dei diritti ma anche nell'ambito della dimensione psico-sociale.

К'яра Лайнаті, К'яра Сарачено, Джуліана Саві

**ЖІНОЧА МІГРАЦІЯ МІЖ ІТАЛІЄЮ ТА УКРАЇНОЮ.
ПІДТРИМКА ТРАНСНАЦІОНАЛЬНИХ РОДИН**

Прибуття та присутність мігрантів в Італії на сьогодні є консолідованим явищем; йдеться про людей, які становлять важливий ресурс як для нашої країни, так і для країн їхнього походження. Саме тому «Soleterre» втілює свої плани міжнародної співпраці в інтересах спільного розвитку, підтримуючи активну роль мігрантів та їх об'єднань у реалізації заходів для розвитку їхньої громади та надання їм підтримки в Італії в сфері управління міграційними проектами і підтримки зв'язків з країнами їхнього походження. Особлива увага приділяється жінкам: за останні роки спостерігається значний приплив жінок-мігранток в нашу країну. В першу чергу це пов'язано із зростаючим попитом на працівників для хатньої роботи та догляду за людьми. 80 % українських іммігрантів, які проживають в регіоні Ломбардія, – жінки.

Метою центру «Soleterre», який відкрився в Мілані, є бажання стати місцем, де люди відчують себе вислуханими і отримають підтримку, а також місцем зустрічі для іммігрантів та членів їхніх родин, які перебувають на відстані. Центр надає інформацію, юридичну допомогу, допомогу з профорієнтації, психологічну та соціальну підтримку іноземним громадянам, їхнім дітям та членам родини, які залишились у країнах їхнього походження або приїхали в Італію, допомагає керувати більш свідомо і позитивно міграційним процесом після прибуття та підтримувати відносини з родиною і їх оточенням, яке залишилось в країні їхнього походження. Служби центру співпрацюють, базуючись на комплексному підході, ставлячи собі за мету підтримати тих, хто цього потребує. Власне тому транснаціональний компонент є особливістю діяльності центру. Його послуги спрямовані першочергово на допомогу жінкам і родинам, які проживають на території Ломбардії і які походять з країн, в яких ведеться робота «Soleterre» в рамках проектів міжнародної співпраці, або країн-істотних донорів мігрантів до Італії, серед яких і Україна. Центр постійно співпрацює з центром-«близнюком» «Запоруки» у Львові та з державними службами й установами, присутніми в регіоні. Наявність культурних посередників сприяє спілкуванню і

встановленню довірливих відносин з мігрантами, що звертаються у центр.

Підтримка транснаціональних родин: основні результати

Досвіду роботи з українськими жінками-мігрантками та їхніми родинами ми набули в рамках проекту, розпочатого в 2010 році, авторами якого були «Soleterre» і «Запорука» за підтримкою міської ради Мілану та Unicredit Foundation. **Протягом двох років Інформаційним центром «Soleterre» прийнято 250 українських громадян, більшість з яких – жінки.** На початковому етапі прохання, з якими вони звертались, стосувались проблем, пов'язаних з умовами праці (пошуком та профорієнтацією), трудовим правом і різноманітними легалізаціями мігрантів, які були здійснені італійським урядом за останні роки (легалізація нерегульованої роботи у доглядальниць і покоївок, Указ Флуссі). Після першого етапу роботи та поширення інформації про діяльність центрів на території зросла кількість запитів, що стосувались родини – в першу чергу це були питання **возз'єднання з дітьми**, що є єдиною можливою юридичною процедурою для возз'єднання членів сім'ї. В більшості випадків це стосувалось повнолітніх дітей (оскільки вік жінок-мігранток, які прибули до Італії, в основному перевищував 40 років). Тільки останнім часом збільшилась кількість запитів на возз'єднання з неповнолітніми дітьми. У першому випадку, враховуючи старший вік дітей, було неможливим здійснити возз'єднання сім'ї, тому центри спрямовували свою роботу на розгляд можливості приїзду дітей на навчання. В обох випадках «Soleterre» у співпраці з «Запорукою» поставили за мету не лише надавати інформацію щодо юридичних процедур, але першочергово допомагати у їх вирішенні, оцінюючи реальну можливість з фінансової та психологічної точок зору. Це відбувається завдяки співпраці психолога, юриста та міжкультурного посередника. За можливості ми здійснюємо такий процес за участю всіх членів сім'ї, які знаходяться в Італії та в Україні. Поряд з цими питаннями виникли також запити про визнання дійсною професійної кваліфікації, а також доступ до систем пенсійного забезпечення та охорони здоров'я.

Тим не менше, міграційний проект більшості українських жінок, які звернулись в центр, пов'язаний з територіальним роз'єднанням з членами своєї сім'ї. Порівнюючи результати роботи персоналу в Мілані та у Львові, задовольняючи потреби і надаючи підтримку членам однієї сім'ї в обох центрах, ми змогли спостерігати за

динамікою спілкування між жінками та членами їхніх сімей з обох сторін. Таке спілкування видається складним, спотвореним, дезорієнтованим в часі і відображає труднощі у протиставленні і зміні життєвих планів (не тільки в особистому житті, а й стосовно роботи) кожного члена сім'ї. Воно охоплює правову, соціально-економічну та психологічну сфери. Для супроводу таких змін на більш свідомому рівні центр «Soleterre» в Італії запропонував створити підготовчу групу для спілкування за допомогою програми Skype з метою підтримки та розділення труднощів у сімейних стосунках мігрантів, а також для того, щоб допомогти їм впоратися з пережитими емоційними і психологічними труднощами, пов'язаними зі зміною стосунків у сім'ї. З групою працювали психолог та українка-міжкультурний посередник. Цю групу щомісяця відвідували в середньому 10 жінок, переважно матері. Завданням було надихнути транснаціональні сім'ї на відновлення спілкування, на взаємні розповіді та сприяти більшому розумінню пережитого, пов'язаного з труднощами у спілкуванні на відстані, переосмислити стосунки між батьком (матір'ю)- дитиною, чоловіком-дружиною, сестрою-братом. Шлях, який пройшли ці транснаціональні сім'ї в Італії (та в Україні), показав важливість підтримки у спілкуванні. Випробування міграцією підштовхує сім'ю переосмислити власну сімейну історію, щоб поєднати минуле з теперішнім (віддаленість) та бути відкритими до майбутнього. Тому допомога сім'ям, полегшення процесів спілкування, сприяння прийняттю емоційної участі мігрантів у щоденному житті своїх дітей та членів сім'ї і навпаки допомогло підтримати батьків, дітей (та їх фактичних опікунів) у складанні сімейних планів та зміцненні власної сім'ї. Обмін досвідом у групі сприяє самопомозі та зміні самосвідомості. Українські жінки порівняно з мігрантами з інших країн (наприклад, з Центральної Америки) завдяки географічному розташуванню мають більше можливості підтримувати живе спілкування зі своєю сім'єю, але насправді їм складніше це реалізувати. Дуже часто жінки самостійно і свідомо вирішують проблему спілкування зі своїми родичами (навіть за допомогою передових технологій). Наприклад, у багатьох з них є чоловіки, дорослі діти чи внуки, які вчаться в університеті і мають можливість користуватись програмою Skype і часто володіють ноутбуками і підключенням до мережі Інтернет. Часто вони розповідають про життя, не задумуючись про труднощі та самопожертву, тим самим пригнічуючи свої почуття, що негативно впливає на стосунки.

Це стосується жінок старшого віку (40-60 років), яким складно виражати свої почуття і переживання, що стає проблемою для розуміння їхніх сімейних стосунків на відстані. Ми почали з ними працювати, встановлюючи довірливі стосунки мігранток з персоналом центру, впливаючи на їхні механізми психологічного захисту і психологічний полон, в якому вони живуть. **У ході реалізації проекту біля 20 жінок займались у групі самодопомоги на тему сімейних стосунків на відстані і з 80-ма жінками наші спеціалісти займались індивідуально.** У той же час зміцнились контакти з персоналом у Львові для підтримки та психологічної роботи щодо стосунків з членами сім'ї в Україні, але тільки в окремих випадках вдалось досягти взаємодії родин. Це пояснюється низьким рівнем довіри в Україні. Якщо не працювати з цим явищем організовано і відповідально, з'явиться ризик усунення від відповідальності батьків (особливо чоловіків, які залишились в Україні) і, як наслідок, виросте покоління молодих людей, позбавлених засобів для розвитку власної самостійності з соціально-емоційної та фінансової точок зору.

Досвід роботи з транснаціональними сім'ями відіграв значну роль у визначенні їх моделей поведінки у вихованні та сім'ї і став важливим ресурсом. Це динамічний та еволюційний процес, зі своїми позитивами та труднощами. Зустріч із сім'ями і допомога у спілкуванні показує важливість процесу інтеграції між подіями в країні їхнього походження і перебуванням тут для добробуту та якості сімейних відносин. Надзвичайно важливим моментом для піклування про сім'ю, налагодження транснаціональних відносин, не забуваючи про власні права та добробут мігранта, є встановлення контакту між емоційним світом, який існує у країні походження, та реальністю, з якою мігрант стикається щодня.

Одним із результатів співпраці між центрами «Soleterre» та «Запорука» стало докладне вивчення і застосування місцевого законодавства, пов'язаного з міграцією. Ми визначили спільну методологію діяльності щодо певних типів звернень. Ефективність виконаної нами роботи підвищена завдяки двомовному персоналу (зі знанням італійської та української мов), метою якого було надання підтримки щодо більш усвідомленої та поінформованої організації міграційного проекту і з правової, і психосоціальної точки зору.

Переклад з італійської: Оксана Крюкова

Ірина Лапшина

ТРАНСНАЦІОНАЛЬНА ОСВІТА ЯК ОДНА ІЗ СТРАТЕГІЙ НАРОЩУВАННЯ ЛЮДСЬКОГО КАПІТАЛУ

Аналізуючи публічний, академічний та медіа-дискурс стосовно проблематики транснаціональних сімей, не треба бути великим спеціалістом у галузі мігрантознавства, аби зауважити «проблемно-негативний» підхід до представлення цього питання. Регулярно підраховують кількість соціальних сиріт, «італійських дітей», обґрунтовують негативні соціально-психологічні наслідки для дітей та членів транснаціональних сімей (серед яких – неконтрольована поведінка дітей, знецінення інституту сім'ї, безконтрольне використання значних грошових сум, брак позитивних прикладів, знеохочення у професійному зростанні та самореалізації, зловживання алкоголем та ін.), розглядаються шляхи розв'язання проблеми. Тобто більшою мірою оцінюються можливі негативні ефекти для сімей мігрантів.

Не заперечуючи важливість і необхідність вирішення зазначених проблем, доцільним видається розглянути можливі позитивні ефекти, що пов'язані з формуванням новітнього феномену – транснаціональних сімей, які виникли внаслідок зовнішньої трудової міграції з України. Йдеться про отримання транснаціональної освіти, підвищення мобільності дітей із сімей мігрантів, посилення мотивації отримати освіту за кордоном або пройти стажування в інших країнах. Адже, за матеріалами опитувань, одна з основних статей використання заробленого міграційного капіталу – інвестування в освіту дітей. На жаль, немає статистичних даних щодо того, яка частина сімей мігрантів приймає рішення про здобуття освіти дітей за кордоном, але результати польових досліджень підтверджують думку про те, що мобільність батьків та мобільність дітей мігрантів є вищою у тих випадках, де є міграційний досвід членів сімей порівняно із тими сім'ями, де міграційний досвід відсутній.

За останні десятиріччя світова спільнота стала свідком бурхливого розвитку студентської мобільності. Прогресуючий характер глобалізаційних процесів, стирання державних кордонів, розвиток інформаційних технологій, легкість подорожування, відкритість світового ринку праці і як результат – гостра необхідність набуття

інтеркультурних компетенцій заохочували молодь до перетину кордону з метою задоволення академічних потреб та набуття навичок спілкування у полікультурному оточенні [2].

Більшість учених поділяють думку про те, що транснаціональна освіта – це освіта, яка надає освітні послуги, що допомагають фахівцям, які їх отримали, здійснювати професійну діяльність в умовах економіки різних країн і суб'єктом організації якої виступають міжнародні організації [3, 4]. Транснаціональна освіта також надає фахівцям додаткові можливості успішної соціалізації в умовах глобалізації. Для означення поняття «транснаціональна освіта» в міжнародних документах, монографічних дослідженнях і науковій періодиці використовують подібні за суттю терміни «закордонна освіта» (education abroad), «міждержавна освіта» (international education), «транскордонна освіта» (across borders / cross-border / transborder education), які в сукупності трактують транснаціональну освіту як «зовнішню» інтернаціоналізацію [7, с. 5].

На жаль, серед наукових праць вітчизняних учених бракує тематичних досліджень на предмет розвитку академічної мобільності як однієї із стратегій нарощування людського капіталу. Позитивна практика впровадження програм студентських обмінів та державної підтримки індивідуальної мобільності, що накопичена у ряді країн, засвідчує великий потенціал такого підходу у сприянні економічному зростанню, політичній стабільності та соціальній збалансованості суспільства.

Актуальність статті зумовлена необхідністю більш детального вивчення досліджуваного процесу, а саме транснаціональної освіти як однієї із стратегій нарощування та збагачення людського капіталу. Взаємозв'язок між рівнем освіти населення та людським розвитком країни нині визнається як беззаперечний факт. Аналіз літератури та інформаційно-аналітичних доповідей міжнародних організацій засвідчив, що дослідження сутності процесу академічної мобільності стало предметом вивчення широкого поля зарубіжних науковців. Так, Ф. Альтбах, Х. де Віт, Г. Лаурейс, Х. Ріддер-Сімоенс у своїх наукових працях досліджують проблему типологізації та періодизації академічної мобільності; М. Ван дер Венде, Л. Вербік, Б. Вехтер, В. Ласановські, С. Маргінсон, Дж. Найт, Б. Рівза, Я. Садлак, У. Тайхлер вивчають тенденції та перспективи розвитку академічної мобільності в різних регіонах світу; Б. Вехтер, М. Кело, У. Тайхлер аналізують рівень

достовірності джерел статистичних даних щодо кількості мобільної молоді в країнах-імпортерах та в країнах-експортерах освітніх послуг; Б. Вехтер, С. Вінсент-Ланкрін, Ф. Мюхе, Ф. Майнворм визначають мотивацію суб'єктів організації студентської мобільності та вивчають стратегії рекрутування іноземних студентів до вищих учбових закладів іншої країни.

Розвиток транснаціональної вищої освіти як активного й ефективного міждержавного співробітництва з метою взаємозбагачення й обміну досвідом в освітній сфері стає одним з важливих складників освітньої політики розвинених країн світу. Адже до беззаперечних переваг інтернаціоналізації можна зарахувати підвищення доступності вищої освіти, універсалізацію знань, розробку міжнародних стандартів якості і підвищення інноваційності вищої освіти, розширення й зміцнення міжнародного співробітництва [1].

Транснаціональна вища освіта має чотири основні форми міжнародного співробітництва, а саме:

- 4) Індивідуальна мобільність, яка передбачає зазвичай академічну мобільність студентів і професійну мобільність викладачів, що здійснюється з освітньо-науковою метою.
- 5) Мобільність освітніх програм та інституційна мобільність, яка призводить до формування нових міжнародних стандартів освітніх програм.
- 6) Інтеграція в навчальні програми міжнародного виміру й освітніх стандартів.
- 7) Інституційне партнерство, спрямоване на створення стратегічних освітніх альянсів і міжнародних освітніх корпорацій.

Проблема міжнародної академічної мобільності систематично висвітлюється у доповідях Організації економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР). За даними Доповіді про стан освіти ОЕСР 2011 р., у 2009 році 3,7 млн. студентів вищих навчальних закладів навчалися за межами своєї батьківщини. Це свідчить про збільшення кількості студентів у порівнянні з 2008 роком (3,4 млн.), а з 2000 року це зростання склало 77 %. При цьому приріст студентів, що навчаються за кордоном (6,4 %), випередив зростання кількості студентів у цілому (3,3 %) [8].

Згідно зі статистикою ОЕСР, країнами-лідерами, що приймають найбільшу кількість іноземних студентів у абсолютному вираженні, є

США (місце навчання для 18 % іноземних студентів, хоча вони становлять лише 3,5 % від загальної чисельності студентів країни), Велика Британія (10 %), Австралія (7 %), Німеччина (7 %) і Франція (7 %). Канада (5 %), Японія (4 %), Росія (4 %) та Іспанія (2 %). Починаючи з 2000 р., частка освітнього ринку США знизилася на п'ять процентних пунктів, Німеччини – на два і Великій Британії – на один. Натомість Росія, Австралія і Нова Зеландія збільшили свою частку на два пункти. Країнами, в яких іноземні студенти становлять найвищий відсоток від загального числа студентів, є Австралія (21,5 %), Велика Британія (15,3 %), Австрія (15,1 %), Швейцарія (14,9 %) і Нова Зеландія (14,6 %). В абсолютному вираженні на Китай припадає найбільший відсоток студентів, що навчаються за кордоном (17 %), далі йдуть Індія (6 %), Корея (4 %), Німеччина (3 %), Франція і Росія (по 2 %) [8].

Іноземні студенти складають значну частину тих, хто вступив на програми наукових досліджень у Швейцарії (47 %), Великій Британії (43 %), Новій Зеландії (35 %), США (28 %) і Австралії (26 %). Відповідні показники для Австрії, Бельгії, Канади, Ісландії та Швеції також перевищують 20 %. При цьому, у доповіді ОЕСР також підкреслюється, що англійська мова є вагомим фактором для залучення студентів до багатьох неангломовних країн, що надають можливість навчання англійською [8].

Слід зазначити, що, згідно зі статистичними даними, опублікованими Держкомстатом України у 2011 р., у системі вітчизняної вищої освіти навчається 2,5 млн. студентів. За даними Міністерства освіти і науки, молоді та спорту у 2011 р. кількість іноземних студентів в країні становила 53,5 тис. осіб, що на 6,5 тис. більше, ніж у 2010 р. В Україні навчаються студенти зі 137 країн світу, більшість з них – вихідці з Росії, Йорданії, Туркменістану, Тунісу, Сирії, Індії, Китаю, Молдови, однак є представники і країн Європейського Союзу.

За даними останнього звіту ЮНЕСКО «Дайджест світової освіти 2011. Порівняння освітньої статистики по всьому світу», за межами нашої країни навчається 32 882 українські студенти. Найбільша кількість українських студентів вчиться у Російській Федерації (12 101 осіб). На другому місці за потоком українських студентів – Німеччина (6 437 осіб), на третьому – Польща (3 210 осіб), на четвертому – США (1 688 осіб), на п'ятому – Франція (1 334 осіб). Таким чином, у 2011 році загальна кількість іноземних студентів у нашій країні на 20,7 тис. більше, ніж українців, які навчаються за кордоном, що

свідчить про певну асиметрію у міжкраїнному обміні людським капіталом у сфері освіти.

У сучасному світі країна може розвиватися як за рахунок внутрішнього людського капіталу, так і за рахунок використання своїх людських ресурсів за кордоном. Актуальними питаннями залишаються: чи може економіка України отримати вигоди від транснаціональної освіти? Чи повинна країна стимулювати міждержавну освіту і підвищувати ефективність взаємодії зі співвітчизниками в інших країнах, або ж варто сфокусуватися на утриманні талановитих людей всередині країни? Для відповіді на ці запитання розглянемо позитивні ефекти освіти за кордоном, до яких слід зарахувати наступні.

1) Після повернення з-за кордону фахівці повертаються в країну з новими навичками, знаннями і ресурсами, тобто відбувається збагачення людського капіталу. Професіонали високої кваліфікації, які емігрували в більш розвинені країни, надалі сприяють припливу інвестицій, технологій, ідей і більш ефективних стандартів ведення бізнесу у себе на батьківщині. Виїзд за кордон дозволяє талановитим людям знайти краще застосування своїм здібностям, а також акумулювати фінансові ресурси та напрацювати ділові зв'язки, які вони навряд чи змогли б отримати на батьківщині. Таким чином, згодом, повернувшись, вони можуть принести набагато більше користі Україні, а державі набагато менше доведеться витратити коштів на створення необхідних умов для розвитку талантів всередині країни. Крім того, тимчасовий виїзд студентів і вчених для участі в дослідженні і проектах підвищує кваліфікацію вітчизняних дослідників і сприяє інтеграції України у світове науково-технічне та освітнє співтовариство.

2) Емігранти просувають вітчизняні товари та послуги на світовому ринку, підвищують імідж країни. Емігранти сприяють просуванню вітчизняних товарів та послуг на світовому ринку. Зберігши ділові зв'язки на батьківщині і отримавши доступ до ресурсів зарубіжних ринків, емігранти, їх контакти і репутація служать ланкою між вітчизняними виробниками і зарубіжними споживачами. Так, індійці, що працюють в Силіконовій долині, істотно посприяли проникненню індійських IT-компаній на американський ринок. Можливість еміграції стимулює отримувати якісну освіту, а роботодавців змушує покращувати умови праці.

3) Можливість еміграції стимулює розвиток вітчизняного ринку праці. В українців виникає привід отримувати конкурентоспроможну

освіту, щоб знайти роботу за кордоном. Не всі з них у підсумку поїдуть, частина залишиться в країні, поповнивши економіку і науку висококласними фахівцями. З іншого боку, в умовах «відтоку фахівців» роботодавці змушені постійно розвиватися і покращувати умови праці для залучення і утримання співробітників.

Соціологічне дослідження, яке охоплювало 3400 студентів, показує, що навчання за кордоном, як правило, є визначальним моментом у житті молоді людини і продовжує позитивно впливати на її життя протягом багатьох років після закінчення вищого навчального закладу. Зокрема, 82 % респондентів сказали, що вони отримали навички, які вплинули на їхню подальшу кар'єру, а 70 % респондентів заявили, що вони отримали досвід, котрим змогли скористатися в майбутньому [6].

Водночас слід відзначити і негативні ефекти, які мають місце при «вдпльві інтелекту» з країни.

1) «Відпльві інтелекту» може призвести до деградації та знецінення людського капіталу. Еміграція фахівців високого класу призводить до вимивання людського капіталу. Це, у свою чергу, призведе до того, що кожному наступному поколінню доводиться вчитися і переймати навички у людей з все більш і більш низькою кваліфікацією. В результаті в країні знижується продуктивність праці, падає конкурентоспроможність в залученні інвестицій у високотехнологічні галузі, і економіка замикається на виробництві товарів з низькою доданою вартістю. Якщо через еміграцію країна позбудеться критичної маси добре освічених людей, вона потрапить в замкнуте коло деградації робочої сили та виробництва, для виходу з якого будуть потрібні набагато більші ресурси, чим для створення умов для роботи талановитим людям, поки в країні вони ще є.

2) Дефіцит кадрів збільшує витрати економіки та ускладнює її реформування. Дефіцит кваліфікованих кадрів, який утворюється в країні через еміграцію, збільшує витрати найму для вітчизняних компаній. Компаніям важко знайти високоякісних професіоналів з багатьох спеціальностей, часто доводиться залучати кадри з-за кордону. Це збільшує собівартість товарів і послуг, робить їх менш конкурентоспроможними на світовому ринку. Крім того, дефіцит якісних кадрів спостерігається і в державному управлінні. Це зменшує ефективність держапарату і ускладнює процес проведення необхідних реформ.

3) Країна не отримує віддачі від своїх вкладень в людський капітал. Країни витрачають великі кошти на створення необхідної медичної, освітньої та наукової інфраструктури для забезпечення створення в країні якісного людського капіталу. В Україні подібні соціальні витрати становлять третину державного бюджету. Якщо ж висококваліфіковані фахівці, які отримали освіту в країні, в тому числі завдяки подібній державній підтримки, емігрують в інші країни, то країна позбавляється можливості капіталізувати свої витрати – плодами її вкладень скористаються економіки інших країн.

Підсумовуючи викладене вище, відзначимо, що транснаціональна освіта позитивно впливає на кар'єру, світогляд, впевненість в собі та успішну соціалізацію в умовах глобалізації. Навчаючись за кордоном, людина значно розширює кругозір, у неї з'являється можливість познайомитись з новими мовами, культурою і способом життя, збагатити свій людський капітал та наростити людський капітал країни. Проте у сучасних умовах в нашій країні спостерігається асиметрія у міждержавному освітньому обміні людським капіталом, транснаціональна освіта не розглядається як одна із стратегій розвитку та нарощування людського капіталу. «Відплив інтелекту» з країни традиційно вважають загрозою економічному розвитку. У той же час потенційні вигоди від еміграції кадрів практично не враховуються. Разом з тим в умовах глобалізації з'являється новий погляд на проблему транснаціональної освіти та «відпливу умів»: навчання за кордоном та еміграція кваліфікованих кадрів дає можливість отримати істотні вигоди країнам-донорам та стати однією із стратегій розвитку та нарощування людського капіталу.

Література:

1. Авшенюк Н. М. Сучасні міжнародні підходи до розуміння феномену транснаціональної вищої освіти. http://www.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/vkmu/2009_13/Avshenuk.htm.
2. Вербицька С. В. (2009) Міжнародна студентська академічна мобільність: етапи розвитку та суб'єкти організації. ВІСНИК Житомирського державного університету імені Івана Франка (45). pp. 20-26.
3. Сагинова О. В. Интернационализация высшего образования как фактор конкурентоспособности / О. В. Сагинова.

- [Електронний ресурс]. – Доступ к ресурсу: www.marketologi.ru/lib/saginova/inter_vuz2.html.
4. Тагунова И. А. Развитие наднационального образования в контексте мирового образовательного пространства: Автореф. дис. на соиск. уч. степени докт. пед. наук: 13.00.01 «Общая педагогика, история педагогики и образования» / Ирина Августовна Тагунова. – Москва, 2007. – 44 с.
 5. Кількість іноземних студентів у світі зросла до 3,7 млн. <http://euroosvita.net/?category=1&id=1248>.
 6. Навчання закордоном – час отримувати переваги. <http://osvita.eu/ua/articles/studying-abroad/>.
 7. Knight J. Updating the Definition of Internationalization // International Higher Education. The Boston College Centre for International Higher Education. – 2003. – № 33. – Р. 5–7.
 8. Education at a Glance 2011: OECD Indicators http://www.oecd.org/document/2/0,3746,en_2649_39263238_48634114_1_1_1_1,00.html.

Зоряна Лукавецька

**ДІТИ ТРУДОВИХ МІГРАНТІВ. ПРОБЛЕМИ,
ДОСВІД МБФ «КАРІТАС УКРАЇНИ»**

МБФ «Карітас України» є організацією громадського суспільства, яка об'єднує та координує діяльність близько 20 добровільних організацій місцевих громад Української Греко-Католицької Церкви, представляє їх на національному рівні, сприяє розвитку співпраці з закордонними осередками Карітасу. Основною ціллю Карітасу є зменшення наслідків бідності та ізоляції людей у сучасному українському суспільстві.

Досвід МБФ «Карітас України» в сфері допомоги людям, що зазнали негативного впливу міграції, є чималий. Починаючи з 2006 року на базі Карітасу в Хмельницькому, Одесі, Івано-Франківську та Дрогобичі існують консультативні центри соціальної допомоги жертвам торгівлі людьми, з 2006 Карітас виконував і продовжує виконувати ряд реінтеграційних проектів для осіб, що повертаються з-за кордону (Бельгії та Австрії), починаючи з 2008 року вже четвертий рік поспіль Карітас опікується дітьми трудових мігрантів, залучаючи їх до дитячих соціальних центрів.

Для того, щоб якомога ефективніше реалізовувати свою практичну роботу, Карітас України займається також деякими дослідницькими проектами. Одне із найбільш важливих досліджень, «Українська міграція в Європі», було проведене в 2008 – 2009 році. В його рамках вперше було охарактеризовано специфіку української сучасної міграції в 7 країнах Євросоюзу (Греція, Італія, Іспанія, Португалія, Ірландія, Польща, Чехія) та Російській Федерації. В 2010 році в рамках проекту Brain-net Working було проведене ще одне важливе дослідження сучасних тенденцій трудової міграції та ринків праці, а також взаємодії середовищ приймаючих країн та країн походження. Дослідження проходило в 5 державах – учасницях: Іспанія, Італія, Молдова, Україна та Російська Федерація. Базуючись на досвіді реінтеграційних проектів (а саме ERSO II – Мережа європейських реінтеграційних допомогових організацій), Карітас видав книжку «Що і хто чекає на мігрантів після повернення в Україну? Дослідження ситуацій та потреб повертанців в Україну».

Результати проведених досліджень, а також аналіз практичних випадків у соціальній роботі із клієнтами та ключовими особами, які дотичні до проблем міграції та мігрантів, дають великий обсяг матеріалу для важливих висновків та рекомендацій.

Особливо цікавою та мало опрацьованою темою є ситуація дітей, батьки яких є трудовими мігрантами. Навколо цієї теми часто спекулюють. Саме тому ми хочемо представити деякі власні висновки, які базуються лише на фактичних даних, наданих нам експертами, та досвіді спілкування та праці із дітьми та молоддю, що виховуються або ж виростили у «дистантних», або «транснаціональних», як їх ще називають, сім'ях.

Основне джерело інформації – проект «Мережа соціальних центрів для дітей трудових мігрантів в Україні», який виконується в 7-ми містах Західної України, а саме:

- Івано-Франківськ (населення 240800 чол.)
- Коломия (населення 70000 чол.)
- Дрогобич (населення 80000 чол.)
- Стрий (населення 60250 чол.)
- Борислав (населення 37000 чол.)
- Броди (населення 23200 чол.)
- Нововолинськ (населення 57721 чол.)

Вибір місць реалізації проекту був зумовлений не лише актуальністю проблеми міграції в цих регіонах, але в першу чергу наявністю діючих організацій Карітас, які мають достатні ресурси та сприятливе підґрунтя для виконання такої діяльності.

У вибраних містах в більшій чи меншій мірі існує криза на ринку праці. Майже усюди основна сфера зайнятості населення – це торгівля, дрібне підприємництво і заклади освіти. Поодинокі підприємства легкої промисловості в Коломиї, Івано-Франківську, Бородах, вугле- та нафтовидобування в Нововолинську та Бориславі не вирішують проблеми із працевлаштуванням. Низький рівень оплати праці та неофіційні зарплати не втримують людей в Україні і змушують шукати заробітку за кордоном.

Жодних офіційних даних щодо кількості трудових мігрантів нам отримати не вдалось. Є припущення, що 30-40 % працездатного населення перебуває постійно або є сезонно на заробітках за кордоном.

Щодо дітей трудових мігрантів, картина більш-менш відома. За відомостями, наданими нам з управлінь освіти та шкіл на 2010-2011 навчальний рік, 3975 дітей виховується без одного з батьків або обох батьків саме з причини трудової міграції в 7 перерахованих містах. Якщо загальна кількість школярів становить 53207 осіб, це близько 7,5 % дітей. В 2008-2009 навчальному році ми проводили аналогічні підрахунки, і тоді відносна частка таких дітей становила 6,7 %.

У процесі нашої роботи саме шкільні вчителі та психологи виявились основними і єдиними експертами та партнерами соціальних працівників центрів Карітас. Соціальні служби та жодні інші актори в питаннях, пов'язаних із дітьми трудових мігрантів, не мали досвіду роботи із цією цільовою групою. Тому лише вчителі обізнані у ситуаціях дітей трудових мігрантів і в більшій чи меншій мірі мають можливість реагувати на них.

Проект Карітасу «Мережа соціальних центрів» має за мету зменшити негативні наслідки на виховання та розвиток дітей, що залишились без батьків, через трудову міграцію, залучивши цю цільову групу до дитячих соціальних центрів.

Коротка характеристика цільової групи проекту: загальна кількість 353 осіб (діти та молодь), з них 10 дітей до 6 р., 131 дитина 6-12 рр., 206 дітей 13 – 16 рр., 30 осіб 17 -20 рр.

З них 49 перебувають під тривалим соціальним супроводом – тобто ті, яким потрібна особлива допомога і які готові до тісної співпраці з соціальними працівниками.

Ми спробували зробити огляд щодо країн перебування батьків наших підопічних, і картина виглядає наступним чином:

- Італія 103
- Росія 79
- Польща 61
- Чехія 55
- Іспанія 31
- Португалія 11
- Англія 11
- США 9
- Німеччина 6
- Австрія 5
- Греція 4
- Кіпр 2

- Франція 2
- Туреччина 1
- Саудівська Аравія 1
- Швеція 1

Географія досить широка, проте перша п'ятірка – це загальноновизнані лідери-реципієнти українських трудових мігрантів: Італія, Росія, Польща, Чехія та Іспанія.

Аналізуючи життєві історії користувачів, ми звернули увагу на те, хто опікується дітьми за відсутності одного з батьків або ж обох батьків і отримали таку картину:

- Мати – 176 дітей
- Бабуся – 92 дітей
- Батько – 60 дітей
- Тітка – 21 дитина
- Сестра або брат – 15 дітей
- Дідусь – 5 дітей
- Дядько – 4 дитини
- Сусіди -1 дитина

При загальній кількості 353 дітей половина дітей виховується без матері, третина дітей виховується без обох батьків, більш ніж четверта частина усіх наших клієнтів виховуються старшим поколінням – бабусями і дідусями.

Аналіз щодо тривалості відсутності батьків показав наступні цифри:

- До року – 35 випадків
- Від 1 до 3 років – 111 випадків
- Від 3 до 5 років – 112 випадків
- Від 5 до 10 років – 99 випадків
- Більше 10 років – 14 випадків

Тобто переважно (64 %) діти роками (від 3 і більше років) зростають без батьків.

Наслідки міграції батьків для дітей

Позитивні ефекти для дітей є досить важливі: це достатні кошти на життя та побутові потреби, можливість отримати освіту, більш самостійна та доросла поведінка, ніж у дітей, які живуть із батьками, а також можливість подорожувати, пізнавати інші країни та вивчати іноземні мови.

На жаль, розлука з батьками, а з вище наведених цифр в більшості випадків це довготривала розлука, впливає на дітей не лише позитивно, але й досить негативно в різних аспектах. В основному спричинює:

- Важкі емоційні стани та переживання
- Самотність, замкнутість, надмірна агресивність, вразливість.
- Втрата інтересу до навчання
- Порушення гендерної та соціальної ідентифікації
- Складні відносини із опікунами та конфлікти із однолітками
- Послаблення стосунків із батьками

Найгостріша проблема – це емоційні переживання, депресії. Часто діти відчують провину або ж образу на батьків тощо.

У суспільстві побутує думка, що із виїздом батьків за кордон успішність дітей значно погіршується і призводить до педагогічної занедбаності. Мотивація дітей до успішного навчання та майбутнього працевлаштування в Україні дійсно у дітей зменшується. Базуючись на досвіді своїх батьків, діти роблять висновок, що освіта не гарантує забезпеченого майбутнього. В той самий час з експертних опитувань, а також із досвіду ведення випадків по проєкту майже немає випадків, що дитина починає погано вчитись, кидає школу або пропускає школу через бездоглядність з боку батьків. І хоча дітям досить складно опановувати шкільну програму без допомоги та підтримки батьків вдома, все ж навчання залишається основним, на що звертають увагу батьки та опікуни.

В багатьох випадках зміна в сімейному укладі та розподілі ролей в сім'ї впливають на гендерну ідентифікацію, призводить до того, що дитина має замало вмінь та навиків будувати взаємостосунки із однолітками, опікунами, представниками протилежної статі. Опікуни, особливо старше покоління, не можуть замінити вповні батьків та вирішувати конфліктні ситуації з підлітками.

Після довготривалої розлуки із батьками стосунки між дітьми та батьками стають все більш прохолодними, що робить складнішою реінтеграцію мігранта в сім'ю після повернення додому.

Психологічні та поведінкові особливості

На основі опитувань експертів (педагогів шкіл), а також на основі спостережень та моніторингу за учасниками проєкту ми можемо

виділити такі особливості у поведінці дітей, що виховуються у «дистантних» сім'ях:

- За спостереженнями експертів, діти трудових мігрантів досить самостійні, проте вони не схильні до лідерства та не люблять брати на себе відповідальність за інших.
- Потребують особливих педагогічних та психологічних підходів, позаяк є емоційно вразливими і мають значно вищий рівень тривожності в порівнянні з дітьми із повних сімей.
- Позаяк діти трудових мігрантів не мають змоги повноцінно спілкуватися з батьками, їх соціалізація відбувається поза сім'єю, під дією різного роду чинників. Найбільший вплив на становлення особистості дітей має Інтернет. При цьому експерти не виявляють відчутного впливу друзів на процес становлення особистості дитини трудового мігранта; на процес її соціалізації практично не впливають художня література та вчителі. Тобто маємо ситуацію, за якої сім'я втрачає функцію основного агента соціалізації дитини трудового мігранта, а реальне соціальне середовище її комунікацій виховання замінюється «віртуальним».

Згідно з експертними даними, діти трудових мігрантів у свій вільний час надають перевагу «пасивним» заняттям: комп'ютерним іграм, перегляду телепередач. У цієї групи школярів відзначено низький рівень зайнятості тими активностями, які потребують втручання та підтримки (фінансової, моральної, організаційної) дорослих. Так, діти трудових мігрантів рідко займаються у гуртках за інтересами; вони не мають домашніх тварин.

При зборі цієї інформації експертами виступали шкільні вчителі, соціальні працівники та психологи.

Найбільш поширені проблеми

Проаналізувавши випадки, з якими працювали соціальні працівники центрів Карітасу протягом 2010-2011 навчального року, ми можемо навести наступні цифри:

- Проблеми у спілкуванні із однолітками (137 випадків)
- Труднощі у навчанні (129 випадків)
- Конфлікти із опікунами або родичами (106 випадків)
- Поведінкові порушення (99 випадків)

- Труднощі у професійній орієнтації та мотивації (74 випадки)
- Товариство сумнівних друзів (28 випадків)
- Матеріальна скрута (28 випадків)
- Тютюнопаління (25 випадків)
- Алкоголь (13 випадків)
- Наркотики (1 випадок)

Отже, найбільш проблемним для дітей трудових мігрантів є брак комунікативних навичок та конфлікти у взаєминах із опікунами та родичами. Непросто дітям самостійно справлятися із шкільною програмою без сторонньої підтримки та допомоги. Дуже важливо для нас також з'ясувати, що 20 % дітей, орієнтуючись на досвід батьків, які не знайшли можливості реалізувати свої знання в Україні, втрачають мотивацію до навчання та не бачать для себе перспективи у професійному навчанні та працевлаштуванні.

Також насторожує той факт, що є певний відсоток (хоча і невисокий – 4-8 %) користувачів, які підпадають під вплив негативних факторів, а саме товариство сумнівних друзів, алкоголь, тютюнопаління.

З огляду на це персонал соціальних центрів бачить перед собою завдання підтримати дітей у подоланні виявлених труднощів та підтримки у будь-якій життєвій ситуації.

Тому було визначено наступні завдання перед працівниками:

- Оскільки в дітей є брак любові та довіри, першочергове завдання для соціальних працівників – налагодження із дитиною стосунків, довірливих та відкритих, через які дитина отримує підтримку у будь-якій життєвій ситуації.
- Пом'якшити психотравмуючу ситуацію, пропонуючи себе для розмов на будь-яку проблематику, створюючи відповідний простір та умови для обговорення делікатних питань, які турбують дитину, індивідуальні та групові заняття, психотерапевтичні вправи тощо.
- Допомогти дітям та молоді віднайти ресурси для подолання труднощів. А також соціальні працівники допомагають дитині виявити свої сили, вміння та таланти, визначити цілі в житті та кроки, які слід робити до цієї цілі.
- Оскільки діти трудових мігрантів займають досить пасивну життєву позицію, важливим завданням є активізувати

дитину та заохотити до самовдосконалення та розвитку.

- Підготувати до самостійного життя (дати інформація, знання та можливість здобути навички, потрібні для самостійного життя), а також запобігти ризикованій поведінці, навчити думати, приймати рішення та аналізувати наслідки власних вчинків.
- Оскільки труднощі переживають не лише діти, але і дорослі, які опікуються дитиною без матері чи батька, а іноді і без обох батьків, важливим завданням є допомогти батькам / опікунам в процесі виховання дітей. А також важливо допомогти тим батькам, які лише приймають рішення про виїзд за кордон для того, щоб зменшити ризики як для них самих, так і знизити негативні наслідки для дитини.

Ці завдання ми виконуємо шляхом різноманітних діяльностей та пропозицій для користувачів та їхніх сімей, а саме:

- Позашкільне дозвілля
- Додаткове навчання, просвітницькі заходи
- Соціально-терапевтичні заходи (тренінги, вправи, рольові ігри, групові ігри тощо)
- Мистецькі, спортивні, профорієнтаційні активності
- Екологічні та соціально важливі акції, де діти та молодь проявляють власну соціальну активність
- Профілактичні бесіди, спрямовані на зменшення ризикованої поведінки
- Індивідуальний соціальний супровід, консультування
- Медіація конфліктів у групах
- Організація заходів (зустрічей, тренінгів, святкувань) для батьків та опікунів

Деякі висновки з аналізу

Підсумовуючи, ми хочемо виділити такі основні пункти:

- Основна причина трудової міграції – низький рівень доходів громадян. Тому боротись із нею адміністративними методами безперспективно. Слід боротись із причинами, а не з наслідками.
- Важливо змінити стереотип, що побутує в суспільстві щодо мігрантів. Мігранти та їхні сім'ї не злочинці, а жертви, і потребують підтримки.

- Основний ключовий гравець, який може допомогти дитині та сім'ї долати життєві труднощі – соціальний працівник, що має професійну кваліфікацію та довірливі стосунки із користувачами послуг. Тому збільшення кількості та розвиток соціальних служб та соціальних працівників, які б займалися не обліком та статистичними підрахунками, але практичною соціальною роботою з дітьми та молоддю, є вкрай необхідний.

Три фактори: по-перше, руйнування негативних стереотипів стосовно мігрантів; по-друге, зміна економічних умов; по-третє, приведення діяльності соціальних служб у відповідність до реальних потреб користувачів та обсягів роботи – є основними передумовами покращення ситуації трудових мігрантів в Україні.

Ольга Макух

СОЦІОКУЛЬТУРНЕ ОСМИСЛЕННЯ ПРОБЛЕМ СУЧАСНОЇ СІМ'Ї

Сучасне суспільство можна наректи багатьма означеннями, серед яких: глобальне, постіндустріальне тощо, які будуть підкреслювати його величавість, відмінність від інших періодів розвитку та реформування. Однак у такій масштабній характеристиці й проблематиці суспільства виникло б багато дискусійних запитань для антропологів, психоаналітиків, істориків та соціологів з приводу функціонування такого соціального інституту, як сім'я.

Актуальність цієї проблеми зумовлена зростанням чисельності дисгармонійних сімей, втратою родинних зв'язків батьків та дітей, які негативно відображаються на процесі формування особистості.

Мета статті полягає у практичному з'ясуванні сімейних відносин у триаді «сім'я – діти – суспільство» та аналізі психологічного розвитку підростаючого покоління.

У відповідності до поставленої мети нами були сформульовані наступні завдання:

- 1) на теоретичному рівні з'ясувати сутнісні ознаки сім'ї;
- 2) визначити вплив соціально-психологічних механізмів на процес їх функціонування;
- 3) враховуючи сучасні аспекти соціального інституту сім'ї теоретичними судженнями та на основі отриманих даних рекомендувати сім'ях знаходити компромісні соціально-економічні рішення в ім'я цілісного існування родини.

Сім'я сьогодення дедалі більше стає оповитою різною формою пояснень, варто зазначити, що уже нова цивілізована форма моралі приписується сім'ї, яка повинна займатися пошуком норм сімейництва, декларувати «нові» відносини, зменшувати роль матері, виводити на демократичний рівень дії дітей щодо батьків.

Теоретичні аспекти сучасних наукових досліджень та життєва практика джерел народної психології та педагогіки дозволяють обґрунтувати теоретико-емпіричні знання про сучасну сім'ю. Значна увага питанням сім'ї та сімейного виховання відведена у поглядах філософів-педагогів В. О. Сухомлинського, К. Д. Ушинського, Дж. Локка, Ж.-Ж. Руссо; проблема моралі, морального обов'язку, яка впливає на

формування духовних цінностей людини, зустрічається у філософа І. Канта та інших. Глибинний духовний потенціал формування української родини, сімейних взаємовідносин висвітлюється у М. Г. Стельмаховича, власне поняття віри, любові, софії як основи людських стосунків мало місце у філософських твердженнях Г. Сковороди [5].

Психологічна готовність до шлюбу, мотивація, установки, знання про сім'ю аналізуються у дослідженнях М. І. Алексєєвої, Л. Ф. Бурлачука, В. І. Зацепіна, А. М. Прихожан, соціально-психологічні фактори та формування майбутньої особистості розкривається у працях З. Фрейда, К. Хорні, А. Адлера, Е. Фромма та інших.

У сучасній вітчизняній науці проблема сім'ї, сімейних відносин, готовності до шлюбу знайшла свій теоретичний та практичний досвід у чисельних статтях, монографіях, науково-публіцистичних виданнях. Різноманітні проблеми сім'ї відображені у працях С. Д. Максименка, М. Й. Боришевського, Т. М. Титаренко та інших [4; 6].

Здійснюючи аналітичний опис цієї проблеми, доцільно констатувати, що сім'я вважається найстійкішим, найважливішим елементом людського суспільства, оскільки об'єднує у собі увесь родовід, генетичний спадок батьківських та прабатьківських сімей. Наукова література та джерела народної мудрості серед чисельних функцій сім'ї виділяють і таку головну, як виховання людини та формування духовних та моральних цінностей. Власне саме сім'я формує та розвиває особистість, почуття, волю, характер, допомагає зрозуміти та засвоїти норми моралі [1].

Такі доволі зрозумілі сентенції повинні виступати однією із передумов створення нової родини, а духовним супроводом такого союзу, безумовно, є шлюб. Сучасні шлюбно-сімейні відносини функціонують у зв'язку з культурним, релігійним та етнічним минулим родини.

Сімейний статус одного із подружжя супроводжується не тільки спільною відповідальністю, способом організації фізичного і духовного буття, але й обов'язком моральної відповідальності за долю власних дітей, за комфорт їх психічного здоров'я. Початок формування української державності, новостворене українське суспільство намагалося плекати родовідні традиції, знання історії культури, любові й поваги до минулих поколінь. Завершальний етап ХХ – поч. ХХІ століття прогнозовано виділив соціально-економічні проблеми її розвитку, та найпарадоксальніше, що в центрі цих проблем та заручницею стабілізації суспільства стала сім'я.

Міжнародна спільнота та Всесвітня організація охорони здоров'я обрала родину як напрям охорони здоров'я людини, вважаючи її гарантом стабілізації соціального та економічного життя [2].

Відомий український педагог Г. Ващенко, аналізуючи особливості сімейного виховання, стверджував, що сім'я є запорукою міцної держави, аргументуючи це тим, що Стародавній Рим функціонував завдяки міцній сім'ї, а розпад імперії й римського суспільства спричинився порушенням таких постулатів, як «любов до родини стала за основу високого патріотизму, пошана до батьків і старших – за основу дисципліни в громадському житті й у війську, виховання в родині працездатності – за основу працездатності в громадському і державному житті, родинна мораль – за основу громадянської моралі» [1].

Спосіб формування родини увінчаний релігійними, моральними та утаємниченими кровними зв'язками подружжя, дітей і батьків. Як стверджував С. Франк, відносини у сім'ї формуються на основі духовного ядра родини, у якому панує стабільність та здатність відповідати за своє призначення. Часто згадуване поняття «духовність людини» не відображає усю іділію сімейно-родинних відносин, заради справедливості слід згадати про моральні критерії, побутові та майнові відносини, матеріальні умови життя родини тощо. Однак надмірна турбота про один із чинників або часто згадувані виключно матеріальні пріоритети мають здатність послабити силу подружніх відносин, а також формувати несприятливе середовище сімейного виховання. У народній педагогіці згадується, що українська родина зазнавала чисельних поневірянь, і тільки її духовність дозволяла долати труднощі, забезпечувати міцність сімейних відносин. Український педагог В. Сухомлинський зазначав, що життя у шлюбі – це вміння керувати, управляти своїми бажаннями, вміння поступатися часткою своїх бажань, окрім цього, здатність людини долати себе задля власної родини, жертвувати собою, орієнтуватися на ідеали родинності є головною і категоричною передумовою стабільності сім'ї [5].

Обґрунтовуючи засади формування та існування родини, ми виділили відповідні чинники її функціонування. На перший погляд, начебто відомі усім пріоритетні завдання, адже початок життя нової сім'ї започатковується на шлюбі, традиційні обітниця лунають із вуст молодят. Минає час – і зникає сім'я, яка прийняла таїнство Боже і закріпилась перед людьми. Варто навести обґрунтоване пояснення таким «феноменам», що

часто пояснюється «різними» характерами, незрозумілістю одних перед іншими, а також недостатнім соціально-економічним чинником.

Аналіз цієї проблеми змушує констатувати багатовікову історію цілеспрямованого і планомірного руйнування української родини. Відомим залишається той факт, що українця відчужили від землі, хліборобського ремесла, а це не матеріальний пріоритет, а той самий духовний чинник, у якому об'єднувалась, міцніла та виховувалась людина. На подальший шлях родин вплинули так звані партійні ідеологи, які зажадали знищити цінності людини та розкидали родини, змусили мігрувати, вплинули на свідомість молодих людей, поглинулись над духовними святинами і сформували «машину» зі «штампування» нової сімейної людини, якій дозволили розірвати шлюб, знівелювати родинну цінність, пріоритети виховання. Супровідна дія таких тенденцій знаходить себе в неусвідомленні духовних засад родини, планомірній зміні психології сімейного життя, які пояснюються гіперактивними діями батьків у плані задоволення дитячих бажань, позбавляючи їх власної мотивації, поширюючи нігілізм, апатію, розгубленість та не спрямованість дітей до нового життя.

Сучасне українське суспільство почало легковажно ставитись до дисгармонійних сімейних відносин, зростають споживацькі інтереси, де подружжя та діти ставлять дедалі більші матеріальні запити, порівнюючи себе із навколишніми. В результаті втрата людиною духовних засад порушує морально-етичні засади життя.

Початок нового століття збільшив чисельність транснаціональних та дисгармонійних сімей, свідченням цьому є значні розлучення, часті та невтаємничені подружні зради або життя на дві родини, причиною яких є трудова міграція одного із подружжя. Виникнення трудових еміграційних родин – наслідок не масового безробіття, а способу входження в соціальний «матеріалізм», який управляє людським несвідомим.

Варто констатувати, що початок становлення, реформування та розбудови українського суспільства характеризувався чисельною втратою робочих місць, кваліфікованих фахівців, масовими еміграційними процесами, зростанням «трудових ресурсів» та їх виїздом у європейський простір, нерідко кваліфікувалося рівнем низької заробітної плати, прагнення до європейського способу життя в ім'я добробуту власної сім'ї. Однак варто згадати засадничі цінності родини, про які було згадано та які дисгармонійно впливають на

відносини дітей та батьків. Відомим залишається і той факт, що значна частина населення Західної України перебуває у трудовій еміграції, а на батьківщині залишаються їхні родини.

Нами було проведено анкетне опитування, яке дозволило констатувати рівень сімейних відносин та ті цінності, які пропагуються у родині. Доволі цікавим залишається відповідь молоді на таке гіпотетичне твердження: «Чи хочете ви віддати певні матеріальні предмети, залишивши собі достатній мінімум для життя, в обмін на повернення матері (батька)?» Поставлене запитання супроводжувалося абсолютною тишею для роздумів, а найцікавіше, що значна більшість опитуваних не зажадали батьківського повернення, при цьому констатували однозначно: «Як жити?», «Що тут буде робити?», «Коштів не вистачає для життя». Упродовж бесіди із студентською молоддю віком 17-18 років ставало дедалі зрозумілішим, що матеріальна зацікавленість, залежність від благ цивілізації, відчуженість від батьків має місце у сучасному суспільстві. Справджується і той факт, що діти розпочинають оцінювати власних батьків як джерело доходу і власної стабільності, втрачаючи любов до них, відповідальність та почуття поваги. Доцільно згадати й про мотиваційний чинник особистісного зростання, який розглядається як європейська допомога батьків, маніпулюванням певних соціальних ситуацій, а також можливість розв'язати особисті плани виключно матеріальними процесами.

Заслужують на увагу проведені спостереження і бесіди із батьками дітей-дошкільнят, прабатьківські родичі яких знаходяться далеко від родини. Варто констатувати, що нове покоління, яке утворюється у родині, не може пригадати нічого цікавого про бабусь та дідусів, не розповідають історій та казок, переказаних ними, а найголовніше – не спостерігається емоційний контакт між родинними групами. Втраченим є зв'язок батьків-дітей у плані формування сім'ї, збереження родини, веденні домашнього господарства, оскільки початок формування особистості, становлення майбутнього сім'янина відбувався за межами виховної взаємодії, тому саме така розірваність відносин має місце у вихованні власних дітей із втратою та усвідомленням основних функцій родини [3].

Аналіз соціального інституту сім'ї змушує замислитись над цією проблемою: безумовно, що держава, суспільство в цілому не повинно залишатись осторонь цієї проблеми. Однак допоки будуть розроблятися державні програми, допоки економічний розвиток

стабілізується, українська родина втратить свою історичну сутність, власні традиції та здатність у формуванні і розвитку особистості.

Статистичні дані, наші бесіди із вчителями, аналіз сімейного стану доводять, що 70 % родин вважаються неповними із причин трудової еміграції. Дозволимо собі гіпотетично стверджувати, що інші 30 % не подали відвертих даних про стан своїх сімей, або ж перебувають на сезонних видах праці у країнах близького й далекого зарубіжжя. Ці припущення ми прогнозовано виводимо із спілкування з педагогічними працівниками. Вимагає констатації й той факт, що раннє формування особистості, надзвичайно травмуючи, відображається на її психіці, на емоційному контакті, на системі навчальної діяльності.

Значної уваги потребує дошкільник та молодший школяр. Із досвіду педагогів нами були проаналізовані поведінкові дії школярів, які на навчальних заняттях малювали маму й тату, надзвичайно сумуючи за ними, в окремій групі дітей відображена розірваність батьків, однак діти чітко знають ту країну та той вид праці, яку виконують їхні батьки. Вчителі однієї зі шкіл запевнили нас, що багато часу доводиться приділяти аналізу сюжету казки, цей факт доводить, що дитина раннього віку позбавлено безпосереднього контакту із батьками, продуктивного сімейного мікроклімату. Відповідні соціально-економічні чинники, віковий розвиток особистості продукують суттєві порушення виховного процесу. Безумовно, це абсолютно не означає, що певна особа виросте злочинцем, втраченими будуть моральні пріоритети тощо. Проблема іншого характеру, яка пояснює наступність поколінь, передачу досвіду та традицій, способу накопичення мудрості від старшого покоління до молодшого, здатності об'єднувати та наставляти молоду людину, вміння консолідувати українське суспільство. За таких обставин кожна сімейна людина повинна проникнутися Божими заповідями: «Шануй батька та матір свою», власне турбота про батьків та дітей зміцнює родину, свідченням цього є українська історія, культура, педагогіка та літературні твори. З плином часу важко уявити собі, як буде оспівуватись, описуватись українська сім'я, чи будуть творці пісенних композицій чуттєво передавати образ матері, батька та родини. Мабуть, проблема тут не в економічному розвитку держави, а в давно сформованій системі впливу на свідомість людини із втратою загальнолюдських цінностей та сімейних пріоритетів, однак такий умовний пріоритет домінував і в Стародавньому Римі, куди так активно сьогодні спрямовуються трудові ресурси України, але який привів до її

краху. Цінності родини є завданнями самої сім'ї та здатності чоловіка та жінки завбачливо провадити систему формування родини [2].

Українська педагогіка переконливо доводить, що виховання в сім'ї може позначитись на долі людини. Сімейна атмосфера започатковує процес виховання і розвитку людини, тобто виступає «першим носієм» формування життєвого шляху людини. Власне імпринтинг, тобто першість вражень являє собою трансформацію прабатьківських сімей. Навчає та застерігає від тих труднощів, які стануть передумовою особистісної кризи.

Численні психологічні дослідження констатують, що особистісне зростання, ставлення до себе, до світу, рівень емоційності, довіри, емпатійності, риси характеру започатковуються у ранньому дитинстві, які у подальшому визначають поведінку дорослої людини. Батьківська любов, чистота власних взаємин, стійкість виховної взаємодії, духовна атмосфера, пов'язана із вірою, вчинками буде формувати міцну сім'ю та забезпечить цілісність виховання.

Сім'я повинна розділяти спільний контекст моральних та політичних питань. Забезпечити усі необхідні умови для формування світогляду, а найголовніше зрозуміти, що перекласти виховання дитини на чисельні організації не можна, у забезпеченні доброзичливої сімейної атмосфери здатне потурбуватись подружжя, тому родина є тим важливим інститутом виховання людини.

Література:

1. Ващенко Г. Вибрані педагогічні твори. / Г. Ващенко. – Дрогобич: Відродження, 1997. – 256 с.
2. Вишневський О. Теоретичні основи сучасної української педагогіки: Навч. посіб. – 3-тє вид., доопрац. і доп. – / Вишневський О. – К.: Знання, 2008. – 566 с.
3. Боришевський М. Й. Духовні цінності в становленні особистості громадянина / М. Й. Боришевський // Педагогіка і психологія. – 1997. – № 1(14) – С. 144 – 150.
4. Максименко С. Д. Генетическая психология (методологическая рефлексия проблем развития в психологии) / С. Д. Максименко. – М.: Рефл-бук, К. : Ваклер, 2000. – 320 с.
5. Сухомлинський В. О. Сто порад учителю / В. О. Сухомлинський. – К. : Рад. шк., 1988. – 304 с.
6. Титаренко Т. М. Життєвий світ особистості: у межах і за межами буденності / Т. М. Титаренко. – К.: Либідь, 2003. – 376 с.

Наталія Маркова

ОСОБЛИВОСТІ РОБОТИ З ФОРМУВАННЯ ГЕНДЕРНОЇ КУЛЬТУРИ ОСОБИСТОСТІ У ДІТЕЙ З ТРАНСНАЦІОНАЛЬНИХ СІМЕЙ

Становлення України супроводжується низкою проблем, пов'язаних із світоглядним, духовним потенціалом як кожної людини, так і суспільства в цілому. В умовах трансформації суспільства Українська держава прагне до творення громадянського суспільства, основу якого складають нові гуманітарні засади, що, в свою чергу, є передумовою демократичного устрою.

Сучасна ситуація з транснаціональними сім'ями в Україні є наслідком складної соціально-економічної обстановки. Особливої уваги держави сьогодні потребують діти мігрантів, життєвий досвід яких часто є недостатній для вирішення «дорослих» проблем. Необхідність швидкої міжкультурної адаптації, прояв кризи соціальної ідентичності, розвиток рольових установок і поведінкових характеристик (тобто адаптації й соціалізації, у тому числі гендерної) — усі ці фактори впливають на дітей-мігрантів одночасно, роблячи цю категорію дітей особливо вразливою.

Аналізуючи літературу, присвячену гендерним відмінностям у різних культурах, можна виділити три основні області їх прояву: перцептуальні / просторові / когнітивні здатності; конформність і підпорядкування; агресивність [4]. Дослідження І. Кона, О. Кісь та ін. свідчать, що хоча й існують гендерні відмінності, рівною мірою характерні для всіх культур, відмінності між чоловіками й жінками в кожній з цих областей можуть проявлятися по-різному залежно від певної культури.

Відомо, що наше сприйняття інших людей залежить від того, як ми їх «класифікуємо» за їхньою належністю до тієї чи іншої групи, соціально-економічного класу або за демографічними характеристиками (стать, вік, колір шкіри і т. п.). У повсякденному житті людина, як правило, позбавлена можливості піддавати критичному аналізу традиції, норми та ціннісні орієнтації, тому іноді чинить шаблонно, відповідно до стереотипу, що склався. Культурними стереотипами людина керується не усвідомлено – їх вона вбирає через традиції, звичаї, зразки поведінки.

Культура, біологія, гендерні ролі й стереотипи взаємодіють між собою, породжуючи гендерні відмінності в психології й поведінці. Іншими словами, поділ праці й різниця типових для чоловіків і жінок форм поведінки, що з'явилися в результаті біологічних і фізіологічних відмінностей, у свою чергу стають джерелом відмінностей, що належать до області психології й менталітету. Таким чином, гендерні відмінності можуть розглядатися як результат статевих відмінностей, зумовлених формами поділу праці, що склався між чоловіками й жінками, та специфікою їх функцій, що пов'язані із продовженням роду.

Поряд із гендерними відмінностями, що існують у межах будь-якої окремої культури, існують також і психологічні гендерні відмінності між культурами. При цьому ступінь проявів, напрямок розвитку й сама природа таких відмінностей також можуть змінюватися від культури до культури. Так, якщо одна культура сприяє формуванню психологічних відмінностей певного типу, це не означає, що й інша досліджувана нами культура рівною мірою породжує той же тип відмінностей. З іншого боку, ми можемо виявити культуру, у якій певний тип відмінностей буде ще більш яскраво вираженим, ніж той, що був вивчений нами дотепер [1]. Отже, справа в тому, що гендерні відмінності є не просто не продуктом біологічних і культурних факторів, але впливають і на розвиток самої культури. Існує зворотний зв'язок між ними й такими проявами культури, як типи поведінки, гендерні ролі й гендерна рольова ідеологія. Таким чином, характер взаємозв'язків між культурою, поведінкою й психологічними характеристиками – це замкнене коло, у яким психологічним проявам гендерної диференціації належить найважливіша роль у впливі на спосіб життя, традиції й поведінка людей.

Специфіка діяльності з формування гендерної культури особистості у дітей з транснаціональних сімей полягає в необхідності обліку формування психологічної статі при побудові педагогічного процесу. І справа тут не тільки в тому, що представники різних статей потребують диференційованого підходу з боку педагога (наприклад, при проведенні дискусії слід ураховувати, що дівчата віддають перевагу обміну думками, а не захисту певних позицій; вони менше схильні відкрито показувати свої знання, іноді просто соромляться говорити перед великою аудиторією [1]). Справа ще й у тому, що як усередині, так і поза освітніми установами школярі-мігранти змушені

мати справу зі складним світом нових уявлень і стереотипів, які стосуються того, яка поведінка, зовнішній вигляд, мислення прийнятні для представників даної статі в даній культурі. Часто стереотипи, засвоєні в місцях колишнього проживання, стають протилежними до уявлень нової культури. Пояснити природу стереотипів, показати їхню історичну мінливість, етнічні особливості й соціальну зумовленість — такі основні завдання гендерної освіти у діяльності з формування гендерної культури особистості.

Гендерна освіта дітей-мігрантів полягає також і в тому, щоб допомогти їм упоратися із проблемами соціалізації, важливою складовою частиною якої є самоідентифікація дитини як хлопчика або дівчинки та прийняття, таким чином, певної соціальної ролі. Історично освітній простір орієнтується насамперед на конкретні труднощі, з якими можуть зіштовхнутися діти. Це можуть бути будь-які проблеми, що мають гендерний аспект: взаємини хлопчиків і дівчат у класі, різне ставлення вчителів до хлопчиків і дівчат, дружба, перше кохання, насильство у взаєминах підлітків і т. д.

При організації діяльності з формування гендерної культури дітей-мігрантів педагогам необхідно враховувати, крім проблем, що були перераховані вище, ще особливий психологічний стан, пов'язаний з адаптацією до нової культури, а також стереотипні уявлення про прояви того або іншого гендера, засвоєних у місцях колишнього мешкання та тих, що склалися в родині дитини. Численні дослідження показали, що засвоєння шкільної програми хлопчиками й дівчатками залежить не тільки від формально запропонованих їм однакових вимог, але й від того, які уявлення про «вірну» для їхньої статі поведінку вони одержали в родині і якою мірою загальна атмосфера в класі сприяє виявленню й обговоренню цих уявлень [3, с. 127].

Якщо дошкільники ще слабо сприймають відмінності між хлопчиками й дівчатками, то в шкільному віці закладається основа статево-рольових стереотипів, тому особлива увага повинна приділятися гендерній адаптації дітей-мігрантів шкільного віку, особливо підліткового. Тут слід зазначити, що чіткі уявлення дітей про «вірну» поведінку хлопчиків і дівчат не завжди збігаються з їхніми власними задатками й схильностями. Причому стереотипи можуть нав'язуватися як формальними соціальними інститутами (родиною, школою), так і неформальними (однолітками, засобами масової інформації). У першому випадку звичайно ідеться про традиційні

стереотипи (хлопчиків готують до активної діяльності за межами сімейного кола, кар'єрних досягнень і агресивного самоствердження; дівчаток орієнтують на турботу про родину та чоловіка, самопожертву в ім'я родини). У другому випадку стереотипи розглядаються в аспекті «волі», «самоствердження», «відмови від стереотипів». Жіночі й чоловічі журнали, фільми, кліпи нав'язують дівчатам і хлопцям статеву розбещеність, споживацтво, індивідуалізм, зневажливе ставлення до моральних цінностей. Оскільки все це вочевидь суперечить традиційним стереотипам, що здавна закріпилися в суспільній свідомості, немає нічого дивного в тому, що підлітки схвалюють такого роду стиль поведінки й мислення як прояв свободи особи. Завдання педагога в цьому випадку полягає в тому, щоб пояснити, що нові стереотипи не менш руйнівні для особистості, ніж старі, і найчастіше бувають ще небезпечнішими, тому що разом з особистістю руйнують і суспільні відносини.

Етнічний стереотип складає ту частину системи знань про світ, яка відображає відмінності між народами. На основі дихотомії «Ми – Вони» у його структурі виділяються два компоненти: автостереотип – сукупність атрибутивних ознак щодо дійсних чи уявних специфічних рис власної етнічної групи, і гетеростереотип – сукупність атрибутивних ознак щодо інших етнічних груп. «Ми – Вони» є узагальненим протиставленням [4, с. 11].

Етноцентризм як почуття приналежності до певної людської групи із самого початку містив у собі усвідомлення переваги своєї групи над іншими. Ідея зверхності своїх звичаїв, норм, богів над чужими червоною ниткою проходить через будь-який народний епос, оповіді, легенди. Образ чужої етнічної групи в свідомості народу визначається перш за все характером його власних історичних взаємостосунків з цією групою. Представник пануючої нації (етносу) сприймає залежну народність перш за все крізь призму свого чільного положення.

Маючи в цілому ряд універсальних закономірностей, соціальний контекст відносин між чоловіком та жінкою конструюється по-різному у різних етносів. Гендерні особливості етносу відбиваються майже на всіх інших складових його культури, починаючи від економічної і закінчуючи етичною та художньо-естетичною. Тому величезний наскрізний пласт культури, що формується взаємодією між чоловіками і жінками як соціальними суб'єктами, позначимо поняттям «гендерна культура» [3].

Гендерна культура у нашому розумінні – це складне інтегроване динамічне утворення особистості, пов'язане з впорядкованою сукупністю соціально-статевих цінностей, статусів, норм і позицій.

Гендерна культура зумовлює подолання стандартних умов тоталітарного життя й утвердження рівності прав, людських взаємин між чоловіками і жінками в суспільстві.

Поняття «жіночність» та «мужність» у контексті гендерної культури зумовлені і біологічними особливостями, і культурою, а тому не скрізь і не завжди сприймаються однаково. Розуміння жіночості й мужності є різним у різних етнічних груп, релігійних конфесій та поколінь. Це притаманно, зокрема, й поліетнічній Україні. Не варто забувати, що творення гендерної культури потребує урахування її усталених і мінливих компонентів. Україна як держава, де четверту частину населення становлять національні меншини, має відповідну гендерну різноманітність. Звісно, ця різноманітність значною мірою впливає на всі сфери соціального життя.

У зв'язку з цим для діяльності з формування гендерної культури у дітей-мігрантів є значимим процес ресоціалізації, у результаті якого відбувається руйнування раніше засвоєних норм і зразків поведінки, слідом за яким іде засвоєння або вироблення інших норм. Як правило, ресоціалізація відбувається у зв'язку з втручанням у критичну й нерелевантну колишнім нормам ситуацію. Тому при роботі з дітьми з транснаціональних сімей особливо важливо не упустити початок ресоціалізації та дезадаптації.

Оскільки формування гендерної культури у дітей-мігрантів, як і в інших дітей, залежить від учителів і батьків, велике значення має гендерна освіта учителів та інших дорослих. Коли мова йде про гендерну освіту дорослих мігрантів, мається на увазі, що її метою повинне стати залучення до базових знань, необхідних для вирішення конкретних проблем, з якими зустрічаються жінки і чоловіки, які прибувають на нове місце та адаптуються до нових умов.

Процес формування гендерної культури проходить наступні етапи: формування гендерних знань, формування соціального досвіду гендерної взаємодії, формування гендерної рефлексії. Отже, стосовно роботи з формування гендерної культури у дітей-мігрантів можна запропонувати наступний алгоритм: 1) одержання інформації із усіх аспектів гендерної культури й культури соціуму; 2) вироблення дитиною особистого розуміння й ставлення до всіх аспектів; 3) застосування на практиці знань і вмінь.

Кінцевою метою оволодіння знаннями, уміннями й навичками є гендерна культура дитини-мігранта, його перехід у статус суб'єкта цієї культури й подальше самовдосконалення в ній.

Таким чином, для виховання гендерної культури у дітей-мігрантів необхідно: виховання начал жіночності в дівчаток і мужності в хлопчиків як моральних якостей, специфічних для тієї або іншої статі; формування уявлень про якості мужності й жіночності, сімейні статеві ролі; подолання роз'єднаності дітей різної статі, прагнення до взаєморозуміння; врахування соціальних факторів при навчанні; індивідуалізація навчання на основі врахування фізичних і психологічних особливостей особистості дитини; формування вмінь представників різної статі взаємодіяти один з одним у спільній діяльності, чесності, довіри, щирості, взаємодопомоги; підготовка до виконання в майбутньому соціальних статевих ролей.

Як вже було зазначено, щоб процес виховання гендерної культури у дітей-мігрантів був більш ефективним, подібна робота повинна організовуватися й з їхніми батьками. Для відстеження ефективності проведеної корекційної роботи можна використовувати наступні критерії: прагнення до співробітництва, зміна настрою, відхід у себе, агресивні реакції, захисні установки, тривожність, неприйняття інших і себе, конфліктність, емоційна напруга. Таким чином, основною метою та завданнями діяльності з формування гендерної культури у дітей-мігрантів повинно бути подолання тих стереотипів (гендерних і етнічних), які заважають успішному розвитку особистості дитини, щоб її поведінка більше залежала від її особистих схильностей, а не від необхідності поводитися «як заведено».

У зв'язку з цим відкриваються нові проблеми, що вимагають свого розв'язання, до числа яких належать подальша розробка теоретичних основ гендерного підходу до соціальної роботи з дітьми-мігрантами з урахуванням змісту загальної освіти й структури навчальної й виховної діяльності; виявлення й теоретичне обґрунтування педагогічних умов, що підвищують ефективність реалізації гендерного підходу до навчання й виховання дітей-мігрантів.

Література:

1. Каган Е. В. Психогенные формы школьной дезадаптации / Е. В. Каган // *Вопр. психологии*. 1984. – № 4. – С. 89 – 95.
2. Кон И. С. Психология предрассудка (О социально-

- психологических корнях этнических предубеждений) / И. С. Кон // Новый мир. – 1966. – № 9. – С. 187 – 205.
3. Попова Л. В. Психологические исследования и гендерный подход / Л. В. Попова // Женщина. Гендер. Культура. М., 1999. – С. 119 – 131.
4. Сердюк С. В. Функції етнічних стереотипів та їхня роль у формуванні етнічної ідентичності / С. В. Сердюк // Наукові записки. Т. 19. Теорія та історія культури / Національний Університет «Києво-Могилянська Академія» – Київ : Видавничий дім «Києво-Могилянська Академія», 2001. – 78 с.

Ірина Мухіна
ДІТИ ТРУДОВИХ МІГРАНТІВ

*Стати батьком дуже легко.
Бути батьком, навпаки,
дуже важко.*

Вільгельм Буш

Міграція з історичної точки зору – це досить давнє явище. Економічні негаразди, військові конфлікти, національні протиріччя та інші проблеми постійно штовхають багатьох людей на переміщення по планеті. Кількість осіб, які щорічно покидають свою країну, оцінюється багатьма мільйонами. Україна належить до країни зі змішаними потоками мігрантів, але значно частіше виступає країною виїзду. Більшість українців залишають батьківщину з метою працевлаштування, за кордоном працюють нелегально і є, відповідно, нелегальними мігрантами.

Серед основних внутрішніх чинників поширення трудової міграції громадян України за кордон відмічають низький рівень життя та високий рівень безробіття, фемінізацію бідності та міграції, гендерну дискримінацію, низький рівень обізнаності з проблемами, недоліки правового захисту, корупцію та психологічні чинники. Але серед перелічених проблем, на мій погляд, найважчим є те, що члени сім'ї трудових мігрантів вимушені жити окремо.

З від'їздом батьків на заробітки за кордон змінюється соціальне оточення дитини, її звички та цінності. Так, до від'їзду батьків для дитини було найважливішим становище батьків у суспільстві, місце проживання сім'ї, навчання у престижній школі. Після від'їзду батьків система ціннісних орієнтацій дитини змінюється: стають більш важливими модний одяг, можливість та вміння «красиво» жити, поїздки за кордон. Щодо успішності навчання, то цьому показнику майже не надається значення. Тому не дивно, що з від'їздом батьків на заробітки у багатьох учнів значно погіршується успішність навчання.

Діти трудових мігрантів, загалом, мають ті ж проблеми, що й їхні однолітки: складності процесу соціалізації особистості, проблеми з навчанням, побудови взаємин з протилежною статтю тощо. Але через відсутність батьків у них виникають додаткові проблеми: переживання

за рідних, неспокій, страх, надмірні намагання самоствердитися. Нерідко це проявляється у девіантній поведінці, конфліктах. Проблеми, які вирішує звичайна дитина в сім'ї через поради батьків, діти трудових мігрантів не завжди можуть розв'язати в своєму соціальному оточенні, а до педагогічних працівників своїх навчальних закладів вони не звертаються. Причинами цього є відсутність довіри до вчителів, впевненість, що допоможуть тільки батьки або члени сім'ї, незнання про наявність психолога або соціального педагога в школі та можливість проконсультуватися в них. Приблизно половина дітей трудових мігрантів не бачать в педагогічних працівниках осіб, які здатні їм допомогти у розв'язанні їхніх поточних проблем.

Відзначаються як позитивні, так і негативні зміни у поведінці дитини після від'їзду батьків. Щодо позитивних змін, то вони є такі: формування самостійності та відповідальності; діти більше цінують старання батьків та почуваються більш впевненими; діти починають більше спілкуватися з однолітками та дорослими; покращення результатів у навчанні (якщо розуміє мету від'їзду батьків); покращується зовнішній вигляд дитини та поведінка.

Серед негативних змін у поведінці дитини після від'їзду батьків або одного з них найчастіше виявляються зниження успішності у навчанні та прогули занять, агресивна та неспокійна поведінка дитини, вживання алкоголю та наркотиків, тютюнопаління. Щодо переліку проблем, яких можна було б уникнути, якби батьки (один з батьків) не виїхали на заробітки, то тут і експерти і представники соціального оточення є одностайними. Так, на їхню думку, можна було б уникнути таких проблем, як шкідливі звички, зниження успішності у школі, стреси, неадекватна самооцінка, безвихідні ситуації, замкнутість, нерішучість, брак ласки, батьківського тепла, повноцінного виховання, любові.

Це далеко не повний перелік проблем, які лежать на поверхні і демонструють внутрішній протест проти розлучення з батьками (одним з них). Загальновідомо, що дитина копіює модель сім'ї, переносить її на майбутню власну. Таким чином, вона, скоріше за все, буде репродукувати свої проблеми через своїх майбутніх дітей. Тому педагогічним працівникам слід звернути серйозну увагу на цю проблему. Пропуски занять без поважних причин є проявом негативного ставлення до навчання як до провідної діяльності школяра, споживацької поведінки, безвідповідальності за своє життя, нерозуміння освіти як цінності для себе, можливості самореалізуватися в житті через

набуття освіти і професії, прагнення привернути до себе увагу, набутти «авторитет» через девіантну поведінку, намагання маніпулювати батьками та рідними, вчителями, однолітками шляхом створення непорозумінь, конфліктів своїм недбалим ставленням до навчання.

Пропуски занять без поважних причин спричиняють неможливість реалізувати дітьми свого права на освіту. Це є також проявом безвідповідальності батьків або осіб, що тимчасово їх замінюють, за виховання і розвиток дітей.

Найбільш вагомі причини пропуску занять у навчальному закладі без поважних причин переважно такі: відсутність контролю за поведінкою дітей з боку дорослих, відсутність авторитету дорослих в очах дітей (наприклад, якщо батько один виховує дитину та починає зловживати алкоголем); захоплення комп'ютерними іграми; потрапляння під негативний вплив оточення (діти починають вживати алкоголь, курити); відчуження дитини від шкільного колективу; втрата інтересу, мотивації до навчання і життя в цілому; відсутність життєвих цілей; протест проти того, що батьки поїхали; відсутність стимулу гарно вчитися, адже все одно отримує винагороду (подарунки) від батьків як компенсацію за їх відсутність; вседозволеність.

Розлука з батьками завжди є травмуючою для дитини. Дітей слід готувати до від'їзду батьків, доречним буде залучення дитини до обговорення, прийняття рішення, у такому випадку дитина буде відповідальнішою за своє життя та поведінку, адже її думка враховувалась батьками.

Поради батькам, які вирішили виїхати за кордон

1. Прийміть рішення про від'їзд разом з дитиною. Це допоможе дитині зрозуміти, що ви їдете через необхідність та заради її майбутнього.
2. Підготуйте дитину психологічно до Вашого від'їзду. Дитині може здаватися, що Ви кидаєте її. Розкажіть, чому Ви їдете.
3. Поінформуйте заздалегідь близьких родичів про від'їзд та термін Вашої відсутності. Це дасть Вам можливість ретельно спланувати, хто доглядатиме дитину під час Вашої відсутності.
4. Повідомте вчителя (якщо дитина ходить до школи) про Вашу тимчасову відсутність. Вчитель приділятиме увагу Вашій дитині, зможе запобігти погіршенню навчання, спрямувати дитину у випадку необхідності до психолога.

5. Підготуйте та залиште детальну інформацію про місце свого перебування та Ваш контактний телефон. Це дасть можливість вашій дитині або людям, які опікуватимуться нею, терміново зв'язатися з Вами.
6. Потурбуйтеся про наявність у дитини телефонів, куди вона зможе звернутися у випадку виникнення проблем. Серед таких телефонів повинні бути контакти дорослого, якому Ви довіряєте, вчителя, служби у справ неповнолітніх.
7. Пам'ятайте про необхідність регулярної матеріальної підтримки дитини. Домовтеся із людьми, які опікуватимуться Вашою дитиною, про періодичність надсилання грошей на утримання дитини. Дотримуйтеся визначених термінів.
8. Переконайтеся, що під час Вашої відсутності умови проживання та харчування дитини будуть задовільними, дитина відвідуватиме школу та не примушуватиметься до роботи.
9. Підтримуйте зв'язок із дитиною регулярно. Домовтеся про дні, коли Ви телефонуватимете. Дотримуйтеся визначених термінів.

Психологічна підтримка та супровід дітей протягом усього терміну відсутності батьків, а також психокорекційна допомога є дуже важливими. Діти повинні відчувати, що, хоча батьки і змушені були поїхати на заробітки, вони їх люблять, діти потрібні їм.

Досвід показує, що у відносинах між дітьми та дорослими, які опікуються дитиною, за відсутності батьків також виникають проблеми. Хоча рівень довіри дітей до опікунів (на думку самих опікунів) доволі високий, все ж таки виникають проблеми у взаєминах між дітьми та дорослими: відсутність авторитету «опікуна» у дітей та, як наслідок, неслухняність, неспроможність опікунів замінити батьків, прагнення контролювати дитину, обмеження самостійності, невиконання обіцянок, недостатність уваги до дитини. Той факт, що дитина не слухається дорослих, свідчить не тільки про невихованість дитини, а і про неповагу. Це також може бути спричинене відсутністю педагогічних навичок у дорослих, які наглядають за дитиною, особливо у людей похилого віку, низького рівня педагогічної культури в цілому. Таким чином, з одного боку, у дітей відсутня довіра до школи і соціальних служб, а представники найближчого оточення не завжди в змозі допомогти. З іншого боку опікуни не бачать проблем дитини, прагнуть

не виносити «сміття з дому» та не звертаються за допомогою до класних керівників та психологів. Крім того, часто вік опікунів, їх світогляд, досвід та інші проблеми заважають порозумінню з дітьми. Вчителі та інші педагогічні працівники, звісно, не можуть компенсувати відсутність батьків, але можуть вчасно помітити проблему і надати кваліфіковану допомогу в інтересах дитини. Проте представники соціального оточення не звертаються до них, не бачать ресурсів виховного впливу в класному керівникові, соціальному педагогові та психологові. Тому необхідними є заходи щодо поліпшення взаємодії сім'ї та школи в інтересах дитини, порозуміння між ними, а також підготовка педагогічних працівників до роботи з дітьми трудових мігрантів, формування готовності та бажання допомогати сім'ям заробітчан вирішувати їхні проблеми.

Діти трудових мігрантів перебувають у складній ситуації соціального розвитку, оскільки всі вони переживають психотравмуючі впливи. Психотравма виникає через те, що основні соціальні потреби цих дітей залишаються незадоволеними. Зокрема, потреба у стабільності, відчутті захищеності не задовольняється через те, що основні люди в житті дитини – батьки – не проживають разом з дитиною. Той факт, що батьки лише періодично приїжджають, викликає відчуття нестабільності, ці приїзди не компенсують відсутність постійного проживання з дитиною. Крім того, дуже часто незадоволена й потреба в емоційній близькості, оскільки замінити спілкування з матір'ю і батьком дуже рідко спроможний хтось з інших родичів, а тим більше інших дорослих. Украй негативно позначається те, що потреба у безумовній любові, тобто усвідомлення дитиною, що вона є цінністю для своїх батьків, теж є не задоволеною, оскільки той факт, що вони залишають дитину саму, підриває впевненість у своїй значущості для батьків. Отже, діти трудових мігрантів зазнають багато негативних переживань через неможливість задоволення своїх базових соціальних потреб, тому вони потребують соціально-психологічної допомоги. Цю допомогу повинні надавати, в першу чергу, ті люди, хто за своїм службовим обов'язком відповідають за їх розвиток та виховання: педагоги, психологи, соціальні працівники.

Таких дітей передусім слід оточити турботою та увагою. Слід пам'ятати, що будь-яке необережне зауваження, нетактовне звернення вчителя, навіть жалість і співчуття оточуючих можуть тяжко переживатися ними, викликаючи непередбачувані наслідки.

Педагогам слід подбати про те, щоб така дитина була зайнята справою відповідно до своїх уподобань (заняття в гуртках, секціях). Слід допомогти їй зайняти належне місце в колективі класу (дати їй цікаве та відповідальне громадське доручення, яке дитина буде спроможна виконати, допомогти потоваришувати з однокласниками). Треба стежити, щоб така дитина не відставала в навчанні (організувати допомогу або, якщо потрібно, надати можливість готувати уроки у школі тощо), нормально харчуватися.

Особливу увагу слід приділити таким дітям під час шкільних канікул та свят, наприклад, організатор з виховної роботи може об'єднати таких дітей з різних класів для спільних екскурсій, подорожей, розваг, щоб відволікати від негативних домашніх вражень. Школі необхідно турбуватися в першу чергу про літнє оздоровлення дітей трудових мігрантів.

Діти з сімей трудових мігрантів, особливо молодшого шкільного віку, часто мають труднощі з формулюванням своїх думок і почуттів, однак можуть розповісти про конфлікти з учителем, однокласниками, про свої страхи, або ж це може відображатися в їх поведінці.

Приступаючи до роботи з підлітком, психолог завжди повинен пам'ятати, що головне у стосунках з ним – це взаємна повага і довіра. Те, що каже підліток, повинно залишитися таємницею. Його проблеми можуть бути обговорені з учнями або родичами тільки за проханням і зі згодою підлітка. Втрата довіри, розголошення таємниці, навіть мимовільне, є великою психологічною травмою і може призвести до непередбачуваних наслідків.

Звичайно, в житті кожна людина робить свій власний вибір. Дехто вважає, що за «чужих» дітей ми не несемо відповідальності, чужі проблеми нас не повинні турбувати, не можливо всім допомогти. Дорослі, я закликаю вас не бути байдужими, хай у світі не буде «чужих» бід та «чужих» дітей.

Література:

1. <http://festival.1september.ru>.
2. Левченко К. Б., Трубавіна І. М., Цушка І. І.// Соціально-педагогічна та психологічна робота з дітьми трудових мігрантів, навчально-методичний посібник, Х:2008 р. С. 7-15, 53-55, 283-295.
3. Тренінговий курс для молоді «Вчимося бути толерантними», Донецьк, 2008.

Олег Огірко

ДУХОВНО-МОРАЛЬНІ АСПЕКТИ ВИХОВАННЯ ПІДРОСТАЮЧОГО ПОКОЛІННЯ В ТРАНСНАЦІОНАЛЬНИХ СІМ'ЯХ

Транснаціональні сім'ї – це суттєво відмінний від традиційних сімей стан інтернаціоналізації сімейного життя, який характеризується різким зростанням ролі зовнішніх факторів. В Україні на сьогоднішній час існує велика проблема трудової міграції молоді через те, що вона не завжди може знайти роботу в Україні. Ці процеси виїзду працездатного населення з України в більш розвинуті країни світу створили проблему «транснаціональної сім'ї» – коли батьки працюють в різних країнах, а їхні діти виховуються практично як сироти.

Через акт створення чоловіка і жінки (Бут. 1,27) Бог встановив людську сім'ю, яка стає «початком і підставою людської спільноти». «Чоловік і жінка творять із собою спільноту життя, яка зі своєї природи скерована до добра та покликана до народжування і виховання потомства».

Сім'я, через завдання духовно-морального виховання підростаючого покоління, бере участь у справі Самого Творця, де «народження є продовженням створення». Батьки, від імені Бога, допомагають дітям в досягненні мети, задуманої через Творця. Тому завдання виховання, яке в першій мірі лежить на батьках, є дуже важливим обов'язком, занедбання якого може дуже істотно вплинути на майбутнє людини. Про це дуже виразно наголошено в Декларації про християнське виховання «*Gravissimum educationis*» II Ватиканського Собору (1962-1965 pp.): «Оскільки всі люди, незалежно від їх походження, становища і віку, володіють гідністю особи, у них є невід'ємне право на виховання, відповідне особливому призначенню кожного з них, здійснюване стосовно їх характеру і статі, культури і батьківських традицій, але в той же час відкрите братерському спілкуванню з іншими народами, щоб заохочувалася справжня єдність і мир на землі. Справжнє ж виховання прагне до формування людської особи, враховуючи її вищу мету і в той же час благо того суспільства, членом якого є людина і в якому вона, ставши дорослою, виконуватиме певні обов'язки. Тому, зважаючи на прогрес психології, педагогіки і дидактики, необхідно допомагати дітям і молодим людям гармонійно розвивати їх фізичні, етичні та інтелектуальні здібності та

поступово набувати досконалішого відчуття відповідальності, постійно стараючись вірно вести своє життя і досягти справжньої свободи, відважно і наполегливо долаючи перешкоди. У міру дорослішання їм потрібно давати позитивне і мудре статеve виховання. Крім того, їх слід так готувати до участі в суспільному житті, щоб вони могли, маючи у своєму розпорядженні необхідні і доречні засоби, діяльно включитися в різні сфери людського суспільства, бути відкритими до діалогу з іншими людьми і з готовністю сприяти загальному благу» [3].

Собор заявляв також, що діти і молоді люди мають право на те, щоб їх заохочували вірно судити про духовно-моральні цінності і засвоювати їх своєю особистою прихильністю, а також краще пізнавати і любити Бога. Тому Він закликав синів і дочок Церкви з щедрою душею працювати у всій царині виховання, особливо з тією метою, аби належні блага виховання і освіти могли швидше поширитися на всіх людей у всьому світі.

Оскільки життя дітям дали батьки, на них покладається найважливіший обов'язок: виховати своє потомство; тому їх слід визнавати першими і головними вихователями. Цей обов'язок дати виховання настільки значний, що упущення в цій справі навряд чи можна чим-небудь заповнити. Адже завдання батьків – створювати в сім'ї атмосферу, що оживляється любов'ю і благоговінням перед Богом і людьми, сприяє цілісному особистому і соціальному вихованню дітей. Тому сім'я – перша школа соціальних чеснот, яких потребує будь-яке суспільство. Але перш за все в християнській сім'ї, яка наділена благодаттю таїнства подружжя і обов'язків, яких вона приймає, дітей вже з дитинства потрібно вчити пізнавати і почитати Бога і любити ближнього згідно вірі, прийнятій при хрещенні. Тут же вони отримують перший досвід і здорового суспільства, і Церкви. Нарешті, через сім'ю вони поступово входять в громадянське суспільство і в Народ Божий. Тому батькам слід глибоко усвідомити, наскільки достовірно важлива християнська сім'я для життя і розвитку Народу Божого. Щоб виконати виховний обов'язок, який покладається перш за все на сім'ю, необхідне сприяння всього суспільства. Тому, окрім прав батьків і тих осіб, яким вони довіряють участь у вихованні, певні обов'язки і права належать і громадянському суспільству, бо його завдання – наводити в належний порядок все те, що потрібне для загального блага в земному житті. До числа обов'язків суспільства входить розвиток виховання молоді, здійснюваний різними способами, зокрема: захист обов'язків і

прав батьків та інших осіб, що беруть участь у вихованні, надання їм допомоги; здійснення виховання за принципом субсидіарності в тому випадку, якщо відсутні які-небудь почини з боку батьків або інших об'єднань (проте при цьому слід враховувати побажання батьків); крім того, заснування власних шкіл і учбових закладів у тій мірі, в якій цього вимагає загальне благо.

Великий гуманіст сучасності блаженний папа Іван Павло II (1920-2005 рр.) також наголошував: «У сім'ї зосереджене майбутнє людини, немає іншої інституції, іншого середовища, іншої спільноти, від якої майбутнє людини на землі залежало би більш ніж від сім'ї». У своєму навчанні на тему сім'ї і виховання підростаючого покоління він підкреслював, що сім'я є найбільш властивим і незамінним місцем для правдивого розвитку і зростання людини, місцем, з якого як з джерела беруть початок найглибші мотиви людського поступання. «Сім'я виконує єдину і незаміниму роль у переданні дару життя і створенню найкращих умов для виховання дітей». Тому жодна інша спільнота не в стані замінити у процесі виховання сімейного середовища, яке стається колискою особистості для дитини, з огляду на специфічний вид зв'язку, який виникає між дитиною та її батьками. Таке виховання в цій царині має особливий характер, бо воно сприяє «олюдненню» людини.

Людина, будучи людиною від першої хвилини свого зачаття в лоні матері, поступово навчається бути людиною – і це основне знання поєднується з вихованням. Людина є майбутнім своєї сім'ї і цілої людськості – однак майбутнє людини нерозривно пов'язано з її вихованням». На це вказує вся відповідальність духовно-морального виховання, в якому людина стається спадкоємцем майбутнього, щоб могли будувати його в повноті. «Це успадкування має свій безпосередній початок і джерело у сім'ї». Виховання в такому сенсі є важким процесом, який вимагає багатьох зречень, щоб навчати людину людськості, яка через прищеплення в життя Боже прямує до своєї повноти, яка своє джерело має в Богові як кінцевій меті людини. «Виховання як обдарування людськістю є двостороннім даруванням. Батьки наділяють своєю дозрілою людськістю новонароджену людину, а вона, у свою чергу, наділяє їх ніжністю і невинністю, яку із собою приносить у світ». Тому виховання, що так розуміється, вимагає від батьків, щоб вони самі були добре виховані, якщо хочуть добре виховати своїх дітей. Ця рівновага мусить бути збережена, щоб сам процес виховання міг бути плідний. Тут існує певна взаємозалежність

між батьками і дітьми. Ті батьки зуміють вивести своїх дітей на дорогу розвитку до людської повноти, що прямує до кінцевої мети, якщо самі стали наділені людськістю. Тому «батьки мають у цій царині перші та основні повноваження, бо вихователями перш за все є батьки». У вихованні як обдаруванні людськістю виявляється те, щоб «людина щораз більш ставала людиною, щоб більше «бути», а не тільки більше «мати», щоб через те, що «має», що «посідає», вміла більше і повніше бути людиною, тобто, щоб уміти більше «бути» не тільки «з іншими», але також і «для інших». Бо «кожний втілює себе в життя через безкорисливий дар себе самого. А це відноситься як до тих, які виховують, так і до тих, які є виховувані».

Щоб духовно-моральне виховання могло правдиво здійснюватися, необхідним є створення відповідного сімейного клімату як основного виховного середовища. У нинішній ситуації, коли багато сімей піддається розбиттю, при загальній кризі сім'ї, в тому числі, транснаціональної, в якій часто бракує любові як конституційного елемента кожної спільноти, цей постулат, так дуже акцентований через блаженного Івана Павла II, стає тим більш актуальний. Обов'язком батьків є створення такої відповідної сімейної атмосфери, опертої на любові, яка має своє відношення до Бога, щоб в якнайкращий спосіб сприяти цілому процесу виховання дітей. Кожна дитина в природний спосіб потребує сім'ї і сімейного дому, в якому відчуває себе добре і безпечно та почувається потрібною і люблячою. Тільки сім'я, оперта на любові та взаємній повазі, на довірі, допомозі і пробаченні, може стати сприятливим ґрунтом для процесу виховання. Іван Павло II називав сім'ї християнськими оазами, в яких над різними щоденними невдачами повинні домінувати: любов, мир, а також глибоке і щире відчуття. За приклад він ставив святе Сімейство, яке є для всіх сімей зразком, що опертий на любові, в якому є місце на зустріч з Богом. Він називав такі сім'ї «гніздом, в якому нова людська істота може бути вихована в пошані до самої себе та інших, у відчутті справжніх цінностей, у пізнанні Небесного Отця і любові до Того, «від якого бере ім'я все отцівство на небі й на землі» (Еф. 3,15)». Сім'я, оперта на таких глибоких вузах любові, «творить сімейне вогнище, де Сам Бог є гарантом возз'єднання сердець». Так побудований сімейний дім є «внутрішньою таємницею сердець». Люди не тільки проживають в цьому домі, але також створюють свій дім. Створюють його перш за все через те, що взаємно «проживають» у своїх серцях: чоловік в дружині,

а дружина в чоловікові, батьки в дітях, а діти в батьках. Сімейний дім є взаємним проживанням в людських серцях».

Процес духовно-морального виховання був би неповний, якби у ньому забракло прикладу, свідчення самих батьків. Не можна тільки навчити дитину, як поступати на дорозі розвитку людської повноти, але самі батьки мусять стати для своїх дітей свідками належно прожитої людськості. «Батьки повинні так поступати, щоб діти віднаходили у них живий приклад дозрілої людськості – і могли, спираючись на цей приклад, поступово будувати свою власну, людську і християнську зрілість». Сама особиста релігійна зрілість батьків являє для дітей глибоке джерело, з якого вони черпатимуть приклад у подальшому самотійному житті. Тільки власним прикладом, набагато більше, ніж словами, вони зможуть навчити своїх дітей праведного життя, опертого на Євангелії. Тому Іван Павло II під час паломництва до Польщі закликав батьків: «давайте свідчення любові і тим свідченням щедро діліться».

А понад усе через свідчення власного життя батьки-християни стають для дітей свідками спасіння, учасниками якого самі сталися через таїнство подружжя.

Щоб сім'я змогла довести дитину до повноти людськості та щоб сімейний дім став насправді найкращим середовищем виховання, потрібно взаємної довіри і любові, бо тільки на такому фундаменті можна будувати сам процес виховання. А в цьому процесі «сім'я є основною і незамінною виховною спільнотою, є середовищем, яке створює найкращі умови до передання релігійних і культурних цінностей, які допомагають людині у формуванні власної ідентичності». Це є незаперечний привілей і право сім'ї але одночасно й обов'язок, у якому жодна інша спільнота не в стані її замінити.

Сім'я – це спільнота любові. Родина – найбільший скарб нашого народу. Як найменша клітина людського роду вона складається з осіб. Але тому, що людина – це істота не лише розумна і свободна, а й суспільна та релігійна, то від самого початку свого існування вона вкладається в родину. Здавалося б, що нового можемо сказати про сім'ю; до певної міри, кожен з нас відчуває себе як не фахівцем, то принаймні не дилетантом, адже усі ми маємо єдині витoki – сім'ю, або навіть живемо в ній. І кожен з нас безумовно відчуває усю гостроту ситуації, особливо сьогодні: разюча видозміна подружніх стереотипів, орієнтацій, зростання кількості розлучень, спад рівня шлюбності та

народжуваності; збільшення числа так званих неповних сімей та багато інших розмаїтих негативів і все це провокує думку, чому ракові метастази на тілі родини так швидко розповсюджуються? Чи ці руйнівні процеси безповоротні? Чому ці засоби, котрі є не в силі змінити ситуацію? Чи існує такий собі «ключ розуміння» усіх тих проблем? До кого ж звертатися за допомогою? Хто нам скаже правду?

Людина стає людиною тільки в сім'ї. Мусить бачити біля себе людські обличчя: маму, тата. Все набирає змісту, коли є здорова сім'я. Тоді всі наші ділянки суспільного життя вноормалізуються. Ми ставимо питання, якою повинна бути родина в очах Бога, суспільства, в наших очах? Якщо ми добре собі усвідомимо, то цим допоможемо, вилікуємо, врятуємо інших. Майбутнє світу, Церкви йде через сім'ю. Хто хоч трохи знає історію, той знає, що доля цілих народів, їх розквіт і занепад залежить від стану і ваги сім'ї у суспільстві. У цілому світі нині йде особливий наступ злих сил на родину. Немає такого наступу навіть на Церкву. Вороги діють на сім'ї, щоб поділити їх. Тому нам необхідно охороняти нашу родину в нашій рідній українській державі. Наш обов'язок – звернутись до Бога, бо подружжя, сім'я своїм корінням є у святій волі Творця, це Він сказав Своє перше слово, а Його слово вічне. Акцентуємо увагу на ролі чоловіка у світлі Божого закону, на необхідності відродження гідного та відповідального батьківства та особливого покликання жінки, підтримки і поваги до неї у сім'ї, суспільстві та Церкві.

Сучасне суспільство зацікавлене в міцній, духовно та морально здоровій сім'ї. Це зумовлюється тим, що сім'я відіграє важливу роль у зміцненні здоров'я та вихованні підростаючих поколінь, забезпеченні економічного та соціального розвитку суспільства, у поліпшенні демографічних процесів нашої держави. Саме в сім'ї формуються основи характеру людини, її ставлення до близьких, до праці, моральних, соціальних, культурних цінностей.

Тому зв'язок сім'ї із суспільством повинен бути глибокий та міцний. Перш за все вона творить для суспільства людей, та від того, якими будуть ці люди, залежить доля суспільства. Разом з тим від того, які люди будуть вступати у шлюб, створювати сім'ю, залежить те, якою буде ця сім'я, які стосунки в ній складуться, як вона буде виконувати свої соціальні функції тощо.

Звичайно, для стабілізації, укріплення сім'ї необхідні певні державні, суспільні заходи, фактори та умови економічного, соціально-

політичного та побутового характеру. Але в значній мірі її міцність залежить від суб'єктивного фактора, від рівня зрілості подружжя в соціальному плані, їх психологічної сумісності, соціально-психологічної культури, від знання ними певних закономірностей функціонування та розвитку сім'ї, від їх вміння запобігати конфліктам, які виникають в сім'ї, та вирішувати їх.

З часу набуття Україною незалежності відбулось багато як позитивних, так і негативних явищ у житті суспільства, які вплинули на сім'ї громадян. Особливо важко сьогодні молодим сім'ям, які постійно стикаються не тільки з фінансово-економічними, а й з соціально-психологічними труднощами, що стає додатковим фактором підвищення конфліктності у сім'ях і причиною зростання кількості розлучень. Допомогти сім'ям у вирішенні їхніх проблем – завдання практичного психолога, священика. На сьогоднішній день в цьому напрямку робиться недостатньо, як результат – велика кількість розлучень та зниження народжуваності, що в свою чергу тягне за собою цілу низку не менш серйозних проблем державного масштабу. Сьогодні українська сім'я – це дуже нестабільний організм, який веде жорстку, а часом і непосильну для нього боротьбу за виживання.

В умовах кризи і нестабільності нашого суспільства виникла гостра потреба в соціально-психологічному вивченні шлюбу й сім'ї, у пошуках шляхів, що стабілізують і ту сім'ю, яка вже існує, і ту, яка тільки створюється. Роками запущені протиріччя у розвитку сім'ї тепер виросли в гострі соціальні проблеми. Особливо хвилюючою є проблема молоді сім'ї; саме вона виявляє сьогодні нездатність адаптуватись до умов життя, тенденцію до дисфункційного розвитку взаємин. Високий рівень розлучень, проблема кризи сучасної сім'ї, що широко обговорюється науковцями, актуалізують вивчення саме психологічних питань формування готовності молоді до шлюбу і подружнього життя. До критеріїв готовності автори зараховують самосвідомість або рівень сформованості ціннісних орієнтацій.

Дослідження ціннісних орієнтацій у студентів вищих навчальних закладів показало, що більшість студентів (76 %) віддають перевагу сімейному статусу. Однак відзначаються орієнтації і на позашлюбну (24 %) та одностаттєву (66 %) сім'ю. Узагальнення даних показало, що у більшості студентів сформовані позитивні орієнтації на сім'ю як життєву цінність, але ціннісні орієнтації на шлюбно-сімейні стосунки сформовані недостатньо.

Сім'я виконує у суспільстві наступні функції: економічна, яка полягає у піклуванні про добробут, фізичний, моральний і духовний розвиток членів сім'ї; репродуктивна, яка полягає у народженні дітей, продовженні роду, заспокоєнні своїх тілесних почувань; виховна, яка полягає у вихованні до соціальної зрілості, привчанні до праці; рекреативна, яка полягає у фізичній, матеріальній, психологічній взаємодопомозі; комунікативна, яка полягає у внутрісімейному спілкуванні членів сім'ї; релігійна, яка полягає у практикуванні членами сім'ї релігійних традицій і обрядів; регулятивна, яка полягає у регулюванні взаємовідносин між членами сім'ї.

Труднощі і недоліки виховання дітей у сім'ї: неповна сім'я; погані житлові умови; недостатнє матеріальне становище; невміння батьків знаходити адекватні вікові дитини прийоми і методи виховання; неузгодженість виховного впливу дорослих членів сім'ї.

Сімейна педагогіка ґрунтується винятково на особистому прикладі батьків, на їхньому індивідуальному підході до своєї дитини, на взаємодії педагогів і батьків. Сімейне виховання є безперервним процесом, що починається ще з моменту зачаття. Ніжність та уважність до матері, її радість і очікування люблячої дитини – це перші кроки виховання. Виховання як процес вироблення переконань і мотивів поведінки, формування характеру є необхідним для дитини в сім'ї і школі. Сімейне виховання має на меті плекання добрих громадян, вірних Богові, рідному краю і народові. В родині є найкраща нагода практикувати релігійне життя [4].

Особистий приклад батьків як головний метод сімейного виховання має найбільший вплив як в позитивному, так і в негативному плані. Батькам слід дотримуватися однакової позиції щодо виховання своїх дітей. Батьки не тільки навчають дітей, як боротися з життєвими труднощами, але й дають їм моральний закон: «чини добро, остерегайся зла». Діти повинні зрозуміти, що вимога морального закону – не примхи родичів. Коли діти будуть бачити, що батьки його виконують, то й самі будуть це наслідувати. Теплота, гаряча любов батьків до дітей і відкривання батьків перед дітьми – це заповідь успішного виховання. Також і діти повинні відкриватися перед своїми батьками, щоб разом з ними вирішувати важливі проблеми життя. Наслідуючи батьків, дитина засвоює сімейні традиції, цінності, стосунки, оцінки. У вихованні батькам не слід моралізувати навколо політики, релігії, висловлювати своє невдоволення навколишнім, бо

дитина чуйно вловлює їхню справжню позицію, поділяє характерні ознаки сімейного побуту [4].

Конфліктні ситуації в сім'ї можуть послужити причиною для розвитку негативних рис і якостей у дітей як членів сім'ї. Розлучення батьків переважно призводить до педагогічної занедбаності і почуття безсилля, роздвоєння в її душі. Мати, з якою, як правило, залишається дитина, мусить виявляти мудрість у такій ситуації – не можна виховувати ненависті до батька, який пішов із сім'ї.

Запобігання негативним впливам підліткового мікросередовища є також випробуванням для багатьох сімей. Виховання дівочої цнотливості, порядності у хлопців позначаються у проблемах статевості. Слід остерігатися того, що може ображати невинність дітей через безсоромні розмови, оглядання неморальних телепередач, показування, поширювання непристойних зображень (порнографії). Кожен повинен плекати чистоту душі і тіла, виховувати в собі скромність, порядність, самоповагу, стриманість, відчуття міри. Аморальними в сім'ї є: подружня зрада, дошлюбні зносини молодих, позашлюбне співжиття, блюзнірство, розпуста, проституція, тілесне зґвалтування, кровозмішення, мастурбація, онанізм, мазохізм, фетишизм, вживання контрацептивів, неприродне задоволення статевих пристрастей. Особливо важливою є роль матері, яка має розкрити велику мудрість поведінки жінки і дівчини, та роль батька, який дає приклад своїм синам.

Діти для батьків є «найдорожчими гостями», яких батьки не тільки мають для себе, але й дарують їх для світу. Народна мудрість навчає: «Перша дитина – для Бога, друга – для Церкви, третя – для народу, а четверта – для себе».

Категорії батьків: тирани (ведуть авторитарний спосіб виховання, чинять свавілля, проявляють себе володарями і деспотами щодо власних дітей); постачальники (не мають часу для власних дітей, а займаються лише справами матеріального забезпечення, часто перебуваючи на заробітках, особливо за кордоном); ті, які хочуть стерти різницю між батьками і дітьми (ведуть надмірно ліберальний спосіб виховання, задовольняючи примхи своїх дітей); ті, які не мають авторитету (слабкі, не справляються з родинними турботами, тоді хтось з них, наприклад, дружина перебирає на себе обов'язки батька); ті, які ведуть демократичний спосіб виховання, дозволяючи дітям самостійно розвиватися і вимагаючи від них сповнення своїх обов'язків.

Типологізація сімей: тоталітарні (домінаторські) сім'ї, в яких зловживають владою, відсутня рівноправність, запроваджені суворі правила спілкування, відсутні спільні сімейні заходи, співчуття і милосердя; партнерські сім'ї, в яких є відвертість стосунків, гнучкі правила спілкування, сімейна згуртованість, співчуття і захищеність; благополучні сім'ї, в яких є гармонія стосунків; неблагополучні сім'ї, в яких зловживають спиртним, провадять аморальний спосіб життя, є низький моральний рівень батьків, часті конфлікти, помилки у вихованні; перехідні сім'ї, в яких можливий перехід від благополучної сім'ї до неблагополучної або навпаки; конфліктні сім'ї, в яких відсутні взаєморозуміння, взаємодопомога, щирість, а є частими чвари й образи членів сім'ї; демократичні сім'ї, в яких є моральні, духовні, гуманістичні відносини; повні сім'ї, в яких є батько і матір; неповні сім'ї, в яких діти є сиротами при смерті одного з батьків, чи сиротами при живих батьках, які покинули їх через розлучення і створення нової сім'ї.

Сім'я (родина) є перша Церква. З родин повстають наступні Церкви: парафія, єпархія, національна Церква і вселенська Церква. Церква розглядає сім'ю як надприродний і первинний інститут суспільства, який базується на добровільно укладеному благословенному Богом союзи чоловіка та жінки. Сім'я відіграє виняткову роль у справі виховання людини і становлення здорового і повноцінного суспільства.

Сучасна сім'я є найважливішим соціальним середовищем формування особистості та основним інститутом психологічної підтримки і виховання, що відповідає за відтворення не тільки населення, але й нормального способу життя, напрямку думок та відносин між людьми. Ось чому суспільство повинно бути зацікавлене у міцній, духовно і морально здоровій сім'ї, бо родина – найбільший скорб нашого народу. Родина – це єдине наше поле, де треба сіяти ясно, бо в іншому випадку нічого не зійде, а тоді або їти батрачити в рабство, або гинути з голоду.

Як найменша клітина людського роду сім'я складається з осіб. За всю історію розвитку нашої держави сім'я не пережила таких кардинальних змін, як за останні десятиріччя. Найбільш зловідомими небезпеками, які загрожують існуванню подружжя, сьогодні є проблеми безробіття, масовий виїзд жінок та дівчат на заробітки до інших країн, збільшення кількості розлучень, аборти, сімейне насильство, алкоголізм та наркоманія.

Необхідно усвідомити, що ані держава, ані політичні або громадські об'єднання, ані інші соціальні інститути навіть за наявності великого бажання не зможуть самотужки подолати проблеми знецінення життя людини. Це під силу тільки всім нам разом. Тому християнські Церкви України, будучи невід'ємною частиною суспільства, незважаючи на існуючі між нами розбіжності, повинні спільно працювати в питаннях захисту життя людини і відродження сім'ї.

Сім'я – це шлях до Бога двох – чоловіка та дружини. Сім'я освячується таїнством подружжя і творить нерозривну єдність. Християнське подружжя є нерозривним і має призначення жити в любові, продовжувати людський рід і виховувати дітей. Кожне подружжя повинне бути благословенне Богом, що відбувається під час обряду вінчання. Біла фата, віночок нареченої – це символ невинності, дошлюбної чистоти. Прикметами християнського подружжя є святість, єдність, нерозривність і гідність. Символічною формулою християнського подружжя є: $1+1=1$.

Шлюб – фундамент сім'ї й родини. Шлюб – це урочисте приречення на спільне співжиття чоловіка з жінкою, в самій природі яких закладене покликання до подружжя, яке не є чисто людською установою. Сам Бог є його Творцем. Оскільки людина є розумна істота, то чоловік і жінка нерозривну єдність свого співжиття мають робити свідомо, зі знанням і одночасно маючи свободну волю, повинні одружуватися добровільно. Тому у Вселенській Церкві не дають розлучення, не ратифікують такого подружнього союзу, де немає однієї з таких умов: свідомості й добровільності. Без них шлюб недійсний. Первісна мета подружнього союзу чоловіка й жінки згідно з Божим задумом – це потомство. Друга мета подружжя – це взаємна допомога чоловіка й жінки у тілесному та духовному вимірах, а узаконене через Тайну подружжя статеве єднання оберігає їх від розпусти.

Церква, маючи від самого Господа владу, постановила, щоб акт вінчання відбувався публічно у храмі при участі священика та двох свідків. Шлюб укладають взаємно самі подружки, а священик благословляє його в Божому імені.

Коли шлюб укладений правосильно, – він є нерозривний аж до смерті одного з подругів, що ґрунтується на словах Євангелія: «Що Бог з'єднав, людина хай не розлучає» (Мт. 19, 6). Отже, християнське подружжя – єдине і нерозривне. Це впливає з гідності, даної людині Богом, і з покликання її до святості.

Християнське подружжя є моногамним (єдність одного чоловіка й однієї жінки). Полігамія, поліандрія, проміскуїтет, конкубінат, кровозмішення є зневагою сутності християнського подружжя. Щоб український народ чисельно зростав, кожне українське подружжя повинно мати щонайменше 3 дітей. Канонічний вік у подружжі: для хлопців – 18 років, для дівчат – 16 років. Подружніми перешкодами є: статева неспосібність; попередній подружній зв'язок, різниця культу; монаші вічні обіти; викрадення; перешкода злочину; споріднення; посвоячення родинне і духовне.

Сімейна педагогіка має в нашому народі глибокі християнські коріння. Перша молитва як розмова дитини з небесним Отцем, знак святого хреста як вітання дитини з Богом, пошана ікони як символу всюдиприсутності Бога – це перші кроки духовно-морального виховання в сім'ї. Через молитву дитина отримує перші поняття про Бога, про Божу Матір, про святих.

Родинний дім – це перша елементарна виховна школа, яка дає дитині азбуку життя. Виховання в родині закладає основи моралі і характеру майбутнього життя дитини. Воно спрямовує дитину, облагороджує безсмертну душу і її сили – розум і волю. Спільна молитва у сім'ї, її участь у Богослуженні, приступання до святих Тайн (Сповіді і Причастя) є конкретним виявом такого виховання. В сім'ї плекається рідна мова, пошана до старших, милосердя, любов до порядку, доброта, правдомовність, точність, ощадність, щирість і патріотизм.

Чинниками родинного виховання є: любов, яка повинна бути діяльною і вимогливою, а також розважливою, справедливою і шляхетною; дисципліна, основою якої є пильність та послух разом з довірою; покарання, які мають бути справедливими, педагогічними, моральними, що застосовуються у разі необхідності (ніколи не слід карати дітей в моменті гніву, а слід спочатку добре розібратися у ситуації); нагороди як вираз задоволення, що мають бути справедливими і не викликати в дітей почуття заздрості, ненависті до інших, а, навпаки, радість за інших [4].

«Саме у сім'ї діти навчаються людських і християнських цінностей, які уможливають конструктивне і мирне співіснування. У сім'ї вчать солідарності між поколіннями, поваги до правил, прощення інших і відкритості щодо інших». Це – перша школа, в якій здобувають освіту справедливості та миру. Ми живемо у світі, де сім'я і

навіть саме життя перебувають під загрозою, і часто їх руйнують. Умови праці, які часто важко узгодити з сімейними обов'язками, хвилювання про майбутнє, життя у шаленому ритмі, міграція у пошуках адекватних засобів до існування, якщо не просто можливості вижити, – все це ускладнює забезпечення дітей одним із найцінніших активів: присутністю батьків, присутністю, яка б уможливила глибшу спільноту на дорозі життя, щоб бути в змозі передавати набуті за роки досвід і впевненість, що можна прищепити тільки тоді, коли вони проводять час разом. Батькам не слід впадати у відчай. Прикладом свого життя вони можуть підштовхнути дітей покладати надію на Бога, найперше тому, що тільки Він є джерелом справжнього миру і справедливості [1].

У християнській педагогіці, як зазначав відомий галицький педагог і священник Юліян Дзерович (1871-1943), є три чинники виховання: сім'я, Церква й держава. Сім'я здійснює індивідуальне виховання, Церква – моральне і релігійне виховання, а держава, зокрема, навчальний заклад – національне й громадське виховання. Сім'я реалізує таке виховання за природним правом, Церква – за Божим правом, а держава – за історичним правом [2]. Тому в проблемах духовно-морального виховання підростаючого покоління в транснаціональних сім'ях важливу роль має відіграти Церква і держава за рахунок впровадження в навчальних закладах предмета «Християнська етика», який є базовим у формуванні ціннісних орієнтацій українців.

Література:

1. Бенедикт XVI. Послання на XLV Всесвітній день миру 1 січня 2012 р. – Ватикан, 2011. – 7 с.
2. Дзерович Ю. Педагогіка. – Львів: накладом Львівської Богословської Академії, 1937. – 240 с.
3. Документи Другого Ватиканського Собору: конституції, декрети, декларації. – Львів: Свічадо, 1996. – 710 с.
4. Огірко О. В. Християнська педагогіка. – Навчальний посібник. – Львів: Львівський інститут МАУП, 2003. – 111 с.

Віталій Онищук

МІГРАЦІЙНІ ПРОЦЕСИ ТА НОВІТНІ ТЕХНОЛОГІЇ СПІЛКУВАННЯ ЯК КАНАЛИ УТВОРЕННЯ ТРАНСНАЦІОНАЛЬНИХ СІМЕЙ

У сучасних умовах, незважаючи на потужні глобалізаційні процеси, практично в усіх країнах світу відзначається прагнення до відродження та збереження власних етнічних коренів, національної самобутності. В усі часи сім'я була і залишається найважливішим соціальним інститутом суспільства, невід'ємним його осередком. Вона виховує та готує до суспільного життя майбутніх громадян, створюючи та реалізуючи в їх ціннісних системах запити та очікування соціуму.

Керуючись базовим для соціологічної науки ще з часів її становлення принципом системного підходу до аналізу усіх соціальних феноменів, є сенс розглядати сім'ю і як соціальний інститут, і як малу соціальну групу, і як цілісну соціальну підсистему, що формується та функціонує у макросистемі, яка називається «суспільство».

Для дослідження проблем шлюбно-сімейних відносин у 1966 р. ще при радянській соціологічній асоціації було відкрито секцію, яку очолив А. Харчев. Вивчались мотиви, причини одружень та розлучень, динаміка сімейних відносин, згуртованість сім'ї. На початку 80-х років вчені зосереджують основну увагу на питаннях стилю життя сім'ї, емоційних відносинах подружжя, конфліктах, розподілі обов'язків, відносинах влади та авторитету, вихованню дітей в неблагополучних сім'ях, сексуальної та дошлюбної поведінки. Одночасно зменшується кількість публікацій, присвячених репродуктивним функціям сім'ї, трудовій діяльності жінок. Водночас мало уваги надавалось проблемам батьківства. Отже, можна зробити висновок, що у 1980-ті роки вчені поступово здійснювали перехід від вивчення сім'ї як соціального інституту (тобто відносин в рамках «сім'я – суспільство») до дослідження сім'ї як малої соціальної групи.

У 90-ті роки минулого століття найбільш популярними стали теми, пов'язані із репродуктивною поведінкою сім'ї, поєднанням професійних і сімейних ролей працюючих жінок, розподілом влади та обов'язків у сім'ї, девіантної поведінки, тенденціями розвитку шлюбно-сімейних відносин тощо.

На сьогодні повністю відсутні роботи про становище чоловіків у сім'ї. Адже з цією темою тісно пов'язані такі проблеми, як розподіл

обов'язків, подружні конфлікти, виховання дітей і неповнолітніх. За межами інтересів соціологів залишилася тема стосунків братів і сестер, хоча вона є важливою з теоретичної точки зору, оскільки сім'я як група не може бути вивчена досить повно без дослідження особливостей взаємодії її членів, що займають найбільш важливі рольові позиції. Прикрим упущенням виявляється порожнеча підрубрики стосунків розлученого подружжя і дітей, особливо враховуючи рівень розлучень у країні.

Значна частина білих плям вітчизняної соціології 70-х – 80-х років минулого століття збігається з ознаками формування надсучасної сім'ї, або сім'ї епохи постмодерну, яка була вперше описана у 70-х роках ХХ століття Шортером Едвардом. Він відзначив три важливі характеристики сім'ї епохи постмодернізму: юнацьку байдужість до ідентичності сімейства; нестійкість в житті сімейних пар, що супроводжується зростанням кількості розлучень; руйнування поняття «гніздо нуклеарної сім'ї» завдяки процесу емансипації жінок.

Дослідження одеських соціологів у другій половині 90-х років у Південному регіоні України зафіксували найвищу серед соціальних ідентифікацій – ідентифікацію з етнічною групою. За оцінками 2/3 респондентів, мотиви такої тісноти зв'язків пояснюються відчуженням населення від інститутів держави. В цій ситуації етнічна спільнота чи група односторонньо, об'єднана за етнічними ознаками, виступає більш надійною точкою опори в протиборстві економічних та побутових труднощів.

Зіставлення етнічних груп за етнобіологічними ознаками показує, що старше покоління (від 55 років і старше) завжди у всіх етносів є на 2/3 однокорінним (мати і батько однієї національності). Етнічно чисті сім'ї у цій віковій групі в українців зустрічалися в 81 випадку із 100, у росіян півдня України – в 73, у болгар – в 79, у євреїв – в 77, у молдован – в 76, у поляків – в 75, у німців – в 62.

У новому поколінні однонаціональні сім'ї зберігаються тільки у половини українських сімей (51 %) в 40 % – росіяни, в 19 % – болгарських, 44 % – єврейських, 35 % – молдавських, 25 % – польських, 15 % – німецьких.

Якщо взяти до уваги етнічну належність чоловіка чи дружини, то в сторону української етнічності дрейфують у першу чергу росіяни (40 %), молдовани (28 %), у сторону росіян – німці (29 %), болгар (27 %), поляки (25 %), українці (16 %). Євреї майже рівними долями

входять в українську та російську культуру (14 і 14 %), але більше зорієнтовані на інші культури.

Була відзначена нова тенденція – відновлення етнонаціональної орієнтації у створенні сім'ї молодого покоління.

Йшлося про сімейних партнерів громадян України початку незалежності. Сьогодні ж уже інша картина. З'явився попит на закордонного партнера.

У 2002 – 2003 роках в Україні було зареєстровано по 70 транснаціональних шлюбів, де наречена була громадянкою України. «Женихи» були в основному з Росії, Канади, Ізраїлю, Молдови, Польщі та країн Близького Сходу. А скільки таких шлюбів було зареєстровано за кордоном з українками-заробітчанками?

Принагідно відзначимо, що в радянську епоху на Українську РСР припадало найбільше міжнаціональних шлюбів в усьому Союзі, найменше – на Вірменію та Литву.

Проблема транснаціональних сімей з'явилася в Україні з 90-х років. Сьогодні, з огляду на перманентно кризовий стан українського суспільства, особливої ваги набуває вивчення соціальних труднощів представників окремих проблемних категорій населення України і розробка можливих шляхів додання цих труднощів. Одними із таких проблемних категорій є трудові мігранти, які виїжджають на заробітки за кордон і утворюють там свої сім'ї. Це основний канал утворення міжнаціональних сімей.

Міграційні процеси в Україні слід розглядати на тлі загальних масштабних змін у суспільному розвитку наприкінці XX – початку XXI століть; серед них – крах тоталітарно-комуністичного суспільно-політичного ладу і, як наслідок, суттєві зміни геополітичної картини Європи, різке зростання соціальної й матеріальної диференціації населення в окремих регіонах, загострення екологічних і демографічних проблем тощо.

Другим каналом, що сприяє утворенню транснаціональних сімей, є Інтернет. Поява нових технологій призвела до перетворень фактично в кожній сфері життя сучасного суспільства. Нові технології розширюють звичне розуміння поняття «міграція». Можливість знайти закордонного партнера раніше була зведена до пошуку по каталогах та через шлюбні агенції, але сьогодні це стало не актуальним, і ринок шлюбних відносин зайняв нове місце: віртуальний простір Інтернету. В той же час, для жінок країн з перехідною економікою Інтернет став

чинником міграції. Західним чоловікам стало легше знайти наречену із будь-якої країни, де є Інтернет. Значна частина українських жінок не втрачають надію знайти заможного чоловіка за кордоном і залишити свою країну.

В аналізі сайтів шлюбних агенцій Україна серед пострадянських країн з середини 90-х років і до теперішнього часу за рейтингом є другою, після Росії, за кількістю жінок, зареєстрованих в Інтернет-агенціях. Білорусь – на третьому місці, а завершують список країни Середньої Азії та Закавказзя. Цю проблематику широко обговорюють в Інтернеті, але мало вивчають гуманітарні науки і вона недостатньо представлена у вітчизняній літературі.

В західній літературі та пресі активно розглядають феномен масового притоку українських жінок на міжнародному ринку наречених.

Створення віртуального образу в Інтернеті здійснюється через фотографії і біографічну інформацію. Аналіз змісту об'яв показує, що цей образ жінки-нареченої є штучним конструктом, зорієнтованим на конкретну чоловічу аудиторію, яку вони бажають привабити, і цей образ може легко змінюватися в процесі листування, відповідно до запитів партнера. Фотографія є первинним інструментом створення образу жінки і підтримки його. У фотографії можна виділити присутність комбінації почуттів і домашнього життя, або сексуальності у поєднанні з кожноденними елементами життя жінки.

Жінки маніфестують себе як майбутню дружину, але на фотографії зафіксовані елементи сексуальності: жінка вміло балансує на грані матері та коханки. Ця гра підтримується текстом, який виставляється на сайтах і по якому чоловіки приймають рішення – контактувати з дівчиною чи ні. У конструюванні свого образу використовуються фізичні дані (зріст, вага, колір очей тощо) і соціальні індикатори (сімейний стан, наявність житла, національність, релігія, освіта, знання мови та інші) [1].

Згідно статистики агенцій, понад 10 % жінок отримують бажаний результат – одружуються з іноземцем. Стільки ж шлюбів реєструються за допомогою служб знайомств в Інтернеті.

Основна частина учасників російськомовних сайтів – жінки, а англomовних – чоловіки. Ідеалом жінки для них є жінки із країн СНД, зокрема, з України. Серед головних привабливих характеристик є доброта, турботливість, відданість, жіночність.

Жінки, в свою чергу, західних чоловіків характеризують як працьовитих, спокійних, освічених та уважних.

У віртуальній реальності відбувається акт договору про створення транснаціональної сім'ї, і цей договір носить традиційний характер, де чоловік і жінка домовляються про виконання своїх ролей. Серед причин виїзду жінок за кордон вказується бажання матеріального достатку, соціального захисту, бажання кращого життя, яке покращується через шлюб з іноземцем, і разом з тим, реалізовується потреба в сильному, впевненому та забезпеченому чоловікові.

Масове звернення жінок в шлюбні Інтернет-агентства свідчить, що сьогодні чоловік у своїй країні поряд з емансипованою жінкою не може виступати з позиції сильної статті. Жінки маніфестують образ «жінки», «матері», а не образ «працюючої матері». В обговоренні висловлюється перевага до сім'ї традиційного типу в класичному розумінні.

Статеві пропорції змінюються в бік збільшення кількості жінок серед активних емігрантів, що узгоджуються із загальними тенденціями розвитку гендерних відносин у сучасних суспільствах.

Доволі специфічну однорідну за статтю групу становлять наречені – це молоді дівчата, котрі покидають країну та її шлюбний ринок з метою створити сім'ю із іноземцем, серед чоловіків таке явище рідкісне [2].

Основний тип шлюбних структур транснаціональних сімей є шлюб як власність. Цей тип сімейної структури є поширеним. Тут чоловік виступає як господар всієї сім'ї. Остаточне слово залишається за чоловіком.

Другим типом шлюбу є шлюб як ієрархія. Розподіл влади у шлюб-ієрархії залишається на користь чоловіка. Дружина отримує більше прав, ніж у шлюбі як власності господаря-чоловіка, а у чоловіка зростає кількість обов'язків відносно дружини. Проте у дружини у такій структурі шлюбу залишається стара сервітутна роль – задовольняти потреби чоловіка, народжувати і виховувати дітей, забезпечувати чоловікові надійний тил. Основна відмінність від попередньої структури шлюбу – це питання покорі. Остаточне слово залишається за чоловіком. В силу того, що в структурі шлюбу-ієрархії жінка стає другом і коханкою, а не просто власністю чоловіка, то у такому шлюбі є більше можливостей для співпраці.

Третім типом шлюбу транснаціональної сім'ї є шлюб як партнерство, на який сподіваються потенційні наречені.

Трансформація сім'ї в умовах потужних міграційних процесів та новітніх технологій спілкування відбувається за різними сценаріями та різними напрямками. Вони створюють новітні психологічні феномени і проблеми, що постають перед нашими співвітчизниками, державними структурами та громадськими організаціями. Проблему роботи з батьками та дітьми «міждержавних» сімей покликані розв'язувати фахівці у галузі педагогіки, психології, соціальної роботи, права, державного управління.

Плюралізація моделей внутрішньосімейних стосунків та наслідки утворення транснаціональних сімей вимагає нових дослідницьких підходів, що спираються на статистичні методи аналізу та моделювання.

Література:

1. Горошко Е. И. Информационно-коммуникативное общество в гендерном измерении. Х.: ФЛП Либуркина Л. М., 2009. – 816 с.
2. Соціологія міста. Навчальний посібник. Донецьк «Ноулідж», 2010. – 463 с.

Марина Пасечник

**РЕАЛІЗАЦІЯ КОМПОНЕНТУ ПРОЕКТУ ПО РОБОТІ З ДІТЬМИ
ТРУДОВИХ МІГРАНТІВ «РОЗБУДОВА ДІЄВОСТІ ПОВНОВАЖЕНЬ
УКРАЇНСЬКИХ МІСЦЕВИХ УСТАНОВ У ГАЛУЗІ МІГРАЦІЙНОЇ ТА
СОЦІАЛЬНО-ОСВІТНЬОЇ ПОЛІТИКИ НА КОРИСТЬ ДІТЕЙ, ЖІНОК І
МІСЦЕВИХ ГРОМАД»**

(за підтримки МОМ та Уряду Італії, 2010 р.)

Згідно з даними Державного комітету статистики України, 83 % потоку мігрантів, що прямують до Італії, походять з чотирьох областей: Чернівецької, Тернопільської, Львівської та Івано-Франківської. Зокрема, Чернівецька та Тернопільська – це області походження потужного ланцюга міграції: 33 % емігрантів прибувають до Італії з Тернопільської області. Дослідження показує, що еміграцію з України до Італії складають переважно жінки: здебільшого жінки у літах (45 % – старші за 40 років), у яких є неповнолітні діти. На фемінізацію української еміграції до Італії серйозно впливає високий попит на італійському ринку на робочі руки у секторі допомоги сім'ям, і це створює особливі можливості, – а також і проблеми.

До всіх проблем і труднощів, жіноча еміграція сприяє дестабілізації сімей, які за їхньої відсутності позбавлені головної людини, яка про всіх піклується.

Проблема дітей трудових мігрантів, які перебувають в Україні без батьківської опіки, дуже гостра. У регіонах з потужним потоком трудової міграції до чверті дітей виховуються одним з батьків. Зокрема, у Тернополі у 25,5 % дітей шкільного віку один з батьків працює за кордоном, а у 4,2 % з них – обоє батьків за кордоном.

З'ясувалося також, що дітям трудових мігрантів довгий час серйозно бракує важливого спілкування з матерями. Згідно з дослідженням¹, 30 % покинутих дітей спілкувалися з матерями у минулі півроку; однак 13 % з них не могли зв'язатися з батьками протягом 6-12 місяців (7 % протягом 1-2 років, а 5 % – більше 2 років²).

МОМ, урядом Італії, громадською організацією ТМЖК «Відродження нації» (Тернопіль) за підтримки Міністерства освіти та науки та Міністерства у справах сім'ї, молоді та спорту реалізовувався проект «Розбудова дієвості повноважень українських місцевих установ

у галузі міграційної та соціально-освітньої політики на користь дітей, жінок і місцевих громад». Цей проект прагнув пом'якшити негативні наслідки трудової міграції матерів для їхніх дітей, що залишилися вдома, основний його підхід – опора на громаду. Зокрема, проект намагався визначити такі заходи, які здатні скоротити руйнацію сімей в Україні, у той же час висвітлюючи потенційний позитивний вплив міграції на молоде покоління українців.

Проект впроваджувався у Теребовлянському районі Тернопільській області (тобто у місцевості, що зазнала найбільшого впливу міграції в області). Місцем, яке було обране для впровадження діяльності на користь покинутих дітей, стала школа, тому що саме вона є першим громадським закладом, доступним для дітей, послугами якого вони користуються. Це місце, де вони проводять більшість свого часу після свого дому, і саме тому вона має більше можливостей впливати на них у такий сприйнятливий період їхнього життя.

Структура проекту базувалася на трьох взаємопов'язаних напрямках:

- *Психосоціальна та виховна складова.*
- *Міжвідомчий діалог.*
- *Повноваження українських жінок-мігранток.*

Згідно з першим напрямом, було проведено попереднє опитування у 23 школах Теребовлянського району, які підтвердили, що залишені діти потерпають від емоційних та психосоціальних розладів, вони не встигають у школі, і все це головним чином через від'їзд їхніх матерів. Було проведено також тренінг для вчителів, психологів і соціальних працівників, впроваджені Творчі лабораторії для учнів для того, щоб ті змогли подолати тугу через розлуку з матерями. Спираючись на отриману інформацію, було розроблено Посібник для вчителів шкіл, де навчається багато дітей, залишених батьками в Україні.

1. Психосоціальна та виховна складова проекту

Метою цієї складової було покращити психосоціальні умови для українських дітей, яких покинули батьки, використовуючи соціально-освітню програму підтримки для шкіл, та привернути увагу місцевих громад до негативних наслідків для молодих людей еміграції їхніх матерів чи у деяких випадках – обох батьків.

Нарешті, низку заходів здійснено у школах Тернопільської області³. На першому етапі це були інформаційні зустрічі та зустрічі для

підвищення усвідомлення проблеми, круглі столи з місцевими зацікавленими особами⁴; потім – тренінги та Творчі лабораторії з учнями. Ці заходи також включали дослідження на місцях для того, щоб з'ясувати ситуацію із залишеними дітьми та визначити потенційні заходи для скорочення негативного впливу цього явища.

Попередні дані показують, що обласне громадське керівництво не володіє статистикою стосовно дітей трудових мігрантів, а офіційних даних немає переважно тому, що жінки чи обоє батьків мігрують незаконно та не повідомляють про свій від'їзд місцевим органам влади та/чи відповідним службам про свій намір поїхати з країни (перш за все у школи, зважаючи на характер цієї роботи). Факт того, що діти живуть у неповних сім'ях, пізніше з'ясовують вчителі або сусіди, які намагаються не розголошувати цю інформацію. Тому найголовніше – це брак інформації від шкіл та місцевих органів влади про міграцію матерів, і це впливає на дієвість шкіл і місцевих служб у реагуванні на особливі потреби залишених дітей.

Стійка еміграція жінок, чи в деяких випадках обох батьків багато чого змінює у структурі української сім'ї: брак батьківської опіки та відсутність правил і сімейних ритуалів впливають на молодь, спотворюючи таким чином конфігурацію української сім'ї.

Питання полягає у тому, наскільки негативно це вплине на майбутнє суспільство України.

Покинуті діти зазвичай не бачать своїх матерів впродовж 2-5 років після того, як ті емігрували, тому що матері перебувають в Італії, особливо на початку міграції, без юридичного дозволу на право проживання, що не дозволяє їм поїхати додому.

Дітей трудових мігрантів можна поділити на дві різні категорії: ті, кого залишили одних лише на кілька років, а їхні матері повертаються додому через певний період часу, і ті, хто постійно лишається покинутими та з часом отримують від своїх матерів грошові перекази. Друга ситуація, вочевидь, більш тяжка: такі діти стають цинічними та жорстокими, а школи не можуть зарадити цій проблемі. Один з п'яти випадків – це постійно покинута дитина.

Щодо психосоціального впливу розлуки з батьками, вчителі та психологи згадують схильність покинутих дітей частіше хворіти, ніж інші діти.

Також суттєво змінюється роль батька: криза ідентичності та стрес через нездатність утримувати сім'ю через безробіття призводить

до алкогольної залежності та сімейних сварок. Часто діти, які приходять до психолога, належать до сімей, де батько цілком втратив свою роль, а мати перейняла її на себе. Роль батька у вихованні покинутих дітей дуже важлива і часто недооцінювана.

Ситуація з покинутими дітьми у школах Тернопільської області

Дослідження на місці проводилося у серпні 2009 року у 23 школах Тернопільської області, його метою був аналіз ситуації з покинутими дітьми⁵. У рамках цього дослідження треба було визначити:

- зміни, що відбуваються у поведінці дітей після міграції їхніх матерів (чи обох батьків);
- труднощі, з якими стикаються діти трудових мігрантів, як наслідок еміграції їхніх батьків;
- роль державного та місцевого керівництва;
- методи, якими школи працюють з цільовою групою;
- обізнаність та труднощі педагогів⁶ у роботі з дітьми трудових мігрантів;
- потенційні заходи подолання проблеми покинутих дітей.

До роботи були залучені 450 учнів, вчителів та членів сімей – використовувалися анкети, співбесіди, застосовувалися фокусні групи. З урахуванням особливостей досліджуваного контингенту, у дуже великій кількості сімей один з членів працює за кордоном. Точніше, виявилось, що чотириста одна (401) дитина має батьків, що працюють в Італії.

Педагоги підкреслюють, що покинуті діти потерпають від емоційних та психосоціальних розладів, їхня успішність у школі знижується через довгу розлуку з матерями, які емігрують переважно до Італії, для того, щоб здебільшого працювати доглядальницями та хатніми робітницями. Варто зазначити, що 67,5 % педагогів вважають, що діти трудових мігрантів потребують особливої уваги.

Зокрема, вони посиляються на зменшення успішності у навчанні, відхилення у поведінці, агресивність, гордовите ставлення до інших дітей і вчителів, і взагалі, брак поваги до дорослих, що їх оточують.

«Діти стають самовпевненими, некерованими...»

З іншого боку, виявляється, що віддаленість від матері підвищує їхню відповідальність, незалежність та самодисципліну.

Деякі вчителі не вважають за необхідне докладати більше зусиль заради покинутих дітей. Часто вони висловлюють такі думки:

«У мене багато інших обов'язків і проблем, і в мене немає часу для зайвої турботи про дітей трудових мігрантів»

«Такими дітьми повинна опікуватися держава»

«Коли їхні батьки поїхали, вони не думали про своїх дітей; їм треба повернутися та піклуватися про них чи взяти їх з собою за кордон»

«Ці діти живуть краще, ніж вчителі. Невже їм потрібна турбота?»

Директори деяких шкіл не бачать жодних негативних змін. Директори шкіл, розташованих у більш багатолюдних населених пунктах, таких, як Тереховля, виділяють схильність покинутих дітей до негативної соціальної поведінки (наприклад, зустрічатися з більш старшими людьми; ходити у бари). Зазвичай сільські діти менш піддаються спокусі, тому що вони соціально більш захищені, ніж ті, хто мешкає у містах та має легкий доступ до багатьох «послуг», наприклад, барів, інтерактивних клубів тощо.

Вони також підкреслюють, як легкодоступні гроші змінюють моральні цінності покинутих дітей. Вони вважають, що «за гроші можна купити все». Аби уникнути негативних наслідків для стосунків з іншими учнями, директор школи у Кровинці ввів обов'язкову шкільну форму.

Більшість вчителів вважають, що немає ніяких змін, пов'язаних з успіхами у навчанні, хоча чверть респондентів кажуть про істотне зниження успішності.

Що стосується потенційної зміни поведінки в особистих стосунках між дітьми трудових мігрантів та рештою школярів, то хоча майже половина вчителів не бачить ніяких змін, частина з них все ж вважає, що покинуті діти прагнуть проводити більше часу з іншими однокашниками; вони стають більш скритними, агресивними, тривожними та недовірливими.

Шкільним психологам та соціальним педагогам доводиться кожного дня стикатися з перешкодами у виконанні своєї роботи, наприклад, браком робочих місць; великим завантаженням бюрократичною роботою; нестачею часу. Вони зазвичай не розглядають дітей трудових мігрантів як особливу категорію та працюють з ними згідно зі специфічними «симптомами» (тобто відхилення у поведінці, погана успішність у навчанні, конфлікти з іншими людьми).

За їхніми словами, покинуті діти зазвичай стикаються з труднощами, пов'язаними з низькою спонукуючою до навчання, негативною зміною моральних цінностей (вплив матеріальних цінностей), невихованістю, зарозумілістю, зухвалістю та егоїзмом. З іншого боку, вони зазвичай більш уразливі, ніж інші діти, більш замкнені, але також більш незалежні. Вони кажуть, що потребують більше підтримки та розуміння з боку вчителів. Вони також відзначають, що мають більше хатніх обов'язків. Зазвичай покинуті діти шукають підтримки у шкільних психологів, коли тужать за своїми батьками, відчують себе самотніми, їм потрібно це розказати, інакше вони потрапляють у конфлікт зі своїми опікунами, вчителями та іншими дітьми. Як кажуть шкільні психологи, опікуни дітей трудових мігрантів не звертаються за порадою чи консультацією, коли вони мають проблеми з дітьми.

Майже половина шкільних психологів і соціальних педагогів вважають, що вони не мають підготовки для того, щоб допомагати покинутим дітям, та висловлюються про необхідність модернізації виховного процесу та його методології, у тому числі через використання оновлених підручників, проведення тренінгів, використання відеоматеріалів тощо. Загалом вони проявили велику зацікавленість у роботі з дітьми трудових мігрантів.

Психосоціальні тренінги і Творчі лабораторії

Психосоціальний майстер-клас ТТ складався з трьох тренінгів для груп з 24 вчителів та психосоціальних працівників кожна у місті Тереховлі. Метою тренінгу було запропонувати місцевим педагогам нові форми роботи з покинутими дітьми.

Творчі лабораторії для дітей проводилися у співпраці з г/о ТМЖК «Відродження нації» та були націлені на підтримку покинутих дітей у подоланні стресу та мобілізації механізмів відновлення. Творчу лабораторію потрібно розглядати як альтернативну методiku визначення особливих потреб покинутої дитини та позитивних методів знову налагодити стосунки з батьками, що живуть за кордоном.

Учні віком від 6 до 18 років були розділені на невеликі групи та долучилися до низки дій, які включали лабораторії, театральні вистави, рольові ігри та інші техніки, завдяки яким обговорювалися з педагогами ті ж теми, які розглядалися під час тренінгу ТТ.

Такий досвід не лише активізував здібності учасників, але й відкрив їх для творчості. У створення робіт учасники вкладали глибокий

зміст, а їхні роботи показали найглибші та найболючіші відчуття – відчуття покинутої дитини чи матері і батька, що живуть за кордоном. Звичайні об'єкти були представлені за допомогою прислів'їв та пісень. Деякі стосунки були майстерно показані у міні-п'єсах.

Творчих лабораторій було 23, у них взяли участь 575 школярів. Діти були не тільки активними учасниками, вони розкрили свій творчий потенціал та здатність працювати у команді. Цей досвід надав дітям можливість поділитися своїм внутрішнім світом. Навіть ті, хто спочатку був закритим, поступово відкривалися для інших. Деякі з учнів висловили бажання стати волонтерами у неурядових організаціях та проводити таку ж роботу у майбутньому. Атмосфера довіри між вчителем та учнями сприяла щирому спілкуванню.

Творчі лабораторії досягли своєї мети встановити зв'язок між учнями і вчителями, створивши серед них гармонію. Вони також пробудили у вчителів чутливість до потреби покинутих дітей налагодити нові стосунки з їхніми батьками-мігрантами, школою та саме з вчителями.

Найціннішими досягненнями тренінгів були вірші, написані у процесі роботи:

Мої думки, здається, мають крила,
Щодня вони летять до тебе, мамо мила.
У сні б я океан переплила,
Лише б з тобою поруч, мамочко, була.

(Вірш учасниці, яка грала роль покинутої дитини).

Ти, моє дитя, далеко тепер. Лечу до тебе я вночі та вдень,
Хоч моря я боюсь – Не впасти б в глибину.
Дарма! Я до тебе пливу, мій дорогий,
і ангел твій нехай обернеться та посміхнеться...
Не сумуй. Твій тато близько вже.

(Вірш, написаний учасником, який грав роль батька-мігранта).

Висновки

Від'їзд батьків чинить стійкий вплив на емоції, соціальну поведінку та успіхи у навчанні покинутих дітей. До негативних наслідків належать агресія, зневага до інших, зарозумілість, недисциплінованість, зниження успішності у навчанні. Також за відсутності батьків діти стикаються з численними сімейними,

соціальними проблемами та труднощами у спілкуванні та навчанні.

Як свідчать педагоги, негативні наслідки міграції матерів чи обох батьків для покинутих дітей полягають у: відсутності материнської опіки; розпаді сім'ї; психологічній травмі. Це проявляється у низці «симптомів», наприклад: груба, самовпевнена, замкнена та нервова поведінка, тривога, зниження організаційних здібностей та моральних цінностей (що часто полягає в ідеї, що за гроші «можна купити все», і що батьки їх будуть завжди підтримувати матеріально); нездатності дідусів та бабусь самотужки виховати покинутих дітей.

Серед позитивних наслідків педагоги називають підвищення сімейного матеріального статку, а тому й життєвих стандартів сім'ї, але також і збільшення почуття незалежності, відповідальності, самодисципліни дітей.

Що стосується, зокрема, відповідей вчителів, то вони не відчують, що готові долати цю проблему, і хотіли б пройти підготовку та набути вміння задовольняти особливі потреби покинутих дітей. Вони наголосили на тому, що покинуті діти потребують особливої уваги та психологічної підтримки.

Взагалі, педагоги стикаються з багатьма труднощами у роботі з дітьми трудових мігрантів: не вистачає практичного досвіду, неналежне постачання чи відсутність методологічних посібників; недостатньо психологічних / дидактичних знань; небажання дітей йти на контакт; неготовність опікунів співпрацювати зі школою.

Проблему дітей трудових мігрантів треба вирішувати на державному рівні, забезпечуючи допомогу при створенні прийнятних умов для роботи та життя українців, а законодавство з трудової міграції потрібно вдосконалити. Додаткові заходи для покращання ситуації з дітьми трудових мігрантів можуть включати спрощення візового режиму, організацію візитів дітей до батьків на канікули; додаткову роботу психологів та вчителів з цими дітьми.

Рекомендації

В результаті проекту були детально розроблені наступні пропозиції для подолання проблем дітей трудових мігрантів:

- психосоціальне консультування для дітей трудових мігрантів після від'їзду батьків з метою подолання психічного стресу;
- додаткова позакласна робота, до якої відносяться, наприклад, гуртки за інтересами, факультативи та

ініціативи у межах громади щодо привертання уваги до проблеми місцевої громади. Рекомендується також застосовувати альтернативні методи – наприклад, використовувати художні та документальні фільми;

- регулярні зустрічі педагогів та дітей трудових мігрантів для того, щоб поділитися проблемами, порадитися та поспілкуватися, налагодити довірливі стосунки;
- регулярні зустрічі між батьками (групові та індивідуальні) та шкільними психологами для обговорення таких проблем, як: підготовка дітей до від'їзду батьків; підтримка дітей за відсутності батьків; відновлення взаємин між дітьми та батьками після їхнього повернення тощо;
- регулярні зустрічі між опікунами (групові та індивідуальні) та шкільними психологами для того, щоб підтримувати їх у владнанні конфліктів з дітьми; у підвищенні успішності у навчанні; у супроводженні дітей в процесі адаптації після від'їзду батьків тощо;
- оновлення вчительської методології для того, щоб вона відповідала особливим потребам покинутих дітей. Нарешті, потрібні консультації зі шкільними психологами та тренінги (наприклад, на тему, як розв'язувати конфліктні ситуації у класах чи між дітьми та вчителями, як мотивувати дітей трудових мігрантів), також необхідно використовувати нові освітні прийоми (наприклад, інтерактивні методи навчання, семінари тощо);
- професійне вдосконалення шкільних психологів з метою модернізації їх методологічних підходів;
- організація «суботніх» чи «недільних шкіл», які представляють собою зустрічі опікунів та батьків з вчителями, шкільними психологами, медиками;
- регулярні зустрічі із залученням представників усіх закладів, які опікуються проблемами дітей трудових мігрантів.

Для подолання проблем дітей трудових мігрантів рекомендується також:

- звернутися до цієї проблеми на загальнодержавному рівні, наприклад, вдосконалити відповідне законодавство;

- використовувати певні схеми, наприклад, сезонну роботу чи короткострокове працевлаштування для того, щоб уникати тривалої розлуки матерів з дітьми;
- заохочувати використання нових технологій зв'язку (наприклад, Skype) з метою забезпечення «емоційної єдності» матерів і дітей.

¹ Це дослідження стосовно дітей мігрантів проводилося організацією La Strada та Українським міжнародним центром прав жінок у 2006 році.

² Проблеми дітей трудових мігрантів: аналіз ситуації. – Київ, 2006.

³ Особливими цільовими місцями були Теребовлянський район та села Верхні та Нижні Петрівці.

⁴ Це були директори шкіл, вчителі, шкільні психологи та соціальні працівники; студенти, у тому числі покинуті діти, члени їхніх сімей, представники місцевих громадських організацій та установ.

⁵ Ця глава виділяє найбільш значущі результати дослідження. Для отримання більш детальної інформації зі Звіту про дослідження, здійснюваного Іриною Колесніковою (Київ, 2009), будь ласка зверніться до місій MOM в Італії або в Україні.

⁶ Під «педагогами» ми розуміємо директорів шкіл, вчителів, соціальних працівників та шкільних психологів.

Ольга Песоцька

СОЦІАЛЬНА РОБОТА З ДІТЬМИ ТРУДОВИХ МІГРАНТІВ ТА ЧЛЕНАМИ ЇХ СІМЕЙ

Сучасна Україна належить до країн зі змішаними потоками мігрантів. Вона одночасно є країною транзиту та призначення. Але значно частіше Україна виступає країною виїзду. В основі сучасної еміграції з України лежать виїзди громадян з метою працевлаштування за кордоном. Головними причинами цього явища є складна економічна ситуація в країні, значний дефіцит робочих місць на ринку праці, низький рівень життя та високий рівень безробіття, корупція, психологічні чинники тощо. З виїздом батьків на заробітки за кордон суттєво змінюються умови життя дитини, соціальне оточення; погіршується успішність у навчанні, збільшуються випадки насильства та жорстокого поводження з боку оточуючих, відбуваються прояви агресивної та неспокійної поведінки дитини, вживання алкоголю і наркотиків, тютюнопаління. Через відсутність батьків у дітей виникають додаткові психологічні проблеми: переживання за батьків, неспокій, розгубленість, самотність, надмірні намагання самоствердитися, конфлікти з оточенням. Все це ускладнює процес соціалізації дитини й суттєво впливає на її власну поведінку.

Різні аспекти роботи з дітьми трудових мігрантів та членами їх сімей на сьогодні повинні вирішувати багато державних і недержавних установ та організацій, фахівці у галузі педагогіки, психології, права, державного управління, соціальної роботи тощо.

Проблеми сім'ї як соціального інституту розглядаються у працях А. І. Антонова, Т. В. Андрєєвої, Т. А. Гурко, А. Г. Харчева та інших. Сімейне неблагополуччя, її дезадаптацію вивчали М. А. Галагузова, А. Й. Капська, Н. Ю. Максимова, В. В. Солодовніков, С. В. Толстоухова. Особливості життєдіяльності дистантної сім'ї та її вплив на особистість підлітка розглядаються у працях А. А. Акмалова, В. М. Капіцина, Д. І. Пенішкевича, Я. М. Раєвської, В. С. Торохтія. Аспекти емоційно-вольової сфери підлітків із сімей трудових мігрантів вивчали Т. О. Гаврилова, В. С. Мухіна, А. М. Прихожан. Соціально-педагогічна та психологічна робота з дітьми трудових мігрантів висвітлювалась у працях Н. В. Гордієнко, А. Ю. Ізотової, І. В. Стародубцевої, І. М. Трубавіної. Загальні теоретичні положення соціальної роботи з

сім'ями трудових мігрантів розглядались в роботах І. Г. Зайнишева, П. Д. Павленка, Є. І. Холостової. Але фактично відсутні дослідження практичної соціальної роботи з дітьми трудових мігрантів та їх сім'ями.

Актуальність пошуків сучасних підходів до соціальної роботи з дітьми трудових мігрантів, їх батьками та соціальним оточенням пов'язана з необхідністю активізації сім'ї та особистості в подоланні її проблем, повноцінної соціалізації дитини.

Метою статті є висвітлення основних пріоритетних напрямів соціальної роботи з дітьми трудових мігрантів та членами їх сімей.

Наявність в Україні сімей трудових мігрантів є відносно новим феноменом сучасності. Згідно із статистичними даними, Україну залишило близько 7 мільйонів громадян. У більшості мігрантів без батьківського піклування залишилося 7-9 млн. дітей. Тільки у Луганській області проживає приблизно 25 тисяч дітей, батьки яких перебувають на заробітках. За даними нашого дослідження, з опитаних нами сімей мігрантів 48 % дітей залишилося з матір'ю, 9 % – з батьком, під опікою дідуса і бабусі та інших членів родини – 37 %, влаштовані у державні заклади опіки – 6 %.

Соціальна робота з мігрантами та їх сім'ями спрямована на захист, підтримку та допомогу і здійснюється за такими пріоритетними видами діяльності: обслуговування, профілактика, реабілітація, соціальний супровід (патронаж).

За цільовим призначенням та категоріями клієнтів у соціальній роботі виокремлюють такі напрями:

- Роботу з дітьми трудових мігрантів;
- Роботу з батьками трудових мігрантів;
- Роботу з соціальним оточенням дітей трудових мігрантів.

Серед вище зазначених видів діяльності соціального працівника з сім'ями трудових мігрантів пріоритетними є: 1) профілактика; 2) соціальний супровід; 3) корекційна робота; 4) реабілітація.

Профілактична робота з дітьми трудових мігрантів передбачає: інформування про проблеми, права і потреби дітей; формування сімейних цінностей; усвідомленого та відповідального батьківства; виявлення ресурсів для задоволення потреб сім'ї; ізолювання дитини від негативних факторів, впливів, пом'якшення їх; підтримання зв'язків з батьками; включення дитини в позитивне соціальне середовище в навчанні та дозвіллі.

Соціальний супровід дитини та її оточення під час відсутності батьків – це робота соціальних працівників, суб'єктів захисту дитини в районі, місті, селі щодо подолання складних проблем, які виникають у дитини в різних сферах життєдіяльності; об'єднання зусиль, ресурсів для їх подолання.

Реабілітація дитини, сім'ї, після повернення батьків передбачає налагодження взаєморозуміння, стосунків, відновлення почуттів, розв'язання проблем, що виникли за відсутності батьків і можуть бути вирішені лише ними.

Соціальна робота з батьками спрямована на: попередження батьківсько-дитячих конфліктів і непорозумінь; формування усвідомленого і відповідального батьківства й цінностей та норм сімейного життя; усвідомлення прав дитини, батьків, опікунів, інших членів сім'ї та родичів. Найбільш доцільними формами та методами соціальної роботи є лекції та відеолекторії, бесіди, тренінги, зустрічі з фахівцями з проблем сім'ї щодо формування усвідомленого батьківства; консультації.

Робота з соціальним оточенням дітей трудових мігрантів передбачає: формування поваги до дитини, до її прав, вчити розуміти дитину; вчити захищати її; формувати відповідальність за дитину. Починати роботу з соціальним оточенням дітей трудових мігрантів треба з формування позитивної мотивації до співпраці зі школою, соціальним педагогом, психологом. Виокремлюють два шляхи формування позитивної мотивації до взаємодії: 1) активізація вже існуючих спонук до діяльності в інтересах дитини з акцентом на необхідність і доцільність взаємодії з педагогічними працівниками через показ перспективи взаємодії, приклади створення ситуації захисту, заохочення, опора на позитивне в дитині; 2) стимулювання представників соціального оточення до взаємодії з педагогічними працівниками через нагадування про обов'язки членів сім'ї, показ негативних прикладів та їх наслідків, усвідомлення своїх проблем з дітьми і неможливості їх розв'язати самостійно, акцентування уваги на наявності помилок у спілкуванні й ставлення до дитини, виявлення шляхів їх усунення через співпрацю в інтересах дитини [6, с. 88].

Наступна робота з соціальним оточенням дітей трудових мігрантів проводиться за такими напрямками: формування позитивного ставлення до самої дитини, до її потреб; ознайомлення й усвідомлення прав дитини, її потреб, станів, проблем; формування життєвих умінь і

навичок; виявлення причин виникнення дитячих проблем; налагодження стосунків з дитиною й навчання дорослих прийомам позитивного впливу на дітей, демократичного стилю спілкування з дитиною. Найбільш ефективні форми роботи із соціальним оточенням дітей трудових мігрантів – це індивідуальна та групова. Методами практичної роботи є бесіда, консультація, тренінг, діяльність груп підтримки. Групи підтримки в Україні ще не набули такого поширення, як за кордоном. Але діючі групи підтримки вже позитивно зарекомендували себе у вирішенні подібних проблем, що мають особи, які відповідають за виховання і розвиток дітей у разі відсутності батьків. Учасники груп обмінюються досвідом, набувають для себе почуття надії, щирості, правдивості, уважності, безпеки, впевненості у власних силах, довіри, емпатії. Соціальний працівник як керівник таких груп повинен дотримуватися професійної етики, вчити людей проговорювати свої власні почуття, здійснювати зворотній зв'язок, підтримувати атмосферу щирості, уваги та цілісності групи, забезпечувати чіткі робочі умови, стежити за регламентом, доводити мету та правила роботи до учасників групи, проводити оцінку роботи групи, надавати допомогу тим членам групи, які мають більш складні проблеми і не в змозі їх вирішити самостійно. Ефективність роботи таких груп, як показав практичний досвід, тісно пов'язана із ситуацією успіху в розв'язанні власних проблем, що переживають її учасники. У профілактичній, корекційній та реабілітаційній роботі з дітьми трудових мігрантів, їх сім'ями та соціальним оточенням позитивним є потреба та впровадження постійно діючих програм, в основу яких покладено модель організації соціального середовища, інформування, активного соціального навчання у формі тренінгу. Тренінги складаються з 12-30 занять, кількість учасників – 12-14 осіб. Тренінги окремо проводили з дітьми, батьками, особами, які тимчасово замінюють батьків (дідусі, бабусі, тітки, дядьки тощо). Для групових занять з дітьми підліткового віку використовували матеріали «Тренінгу особистісного самопізнання», «Тренінгу профілактики правопорушень з основами правових знань», «Тренінгу самовизначення й досягнення» [1].

Для роботи з батьками та соціальним оточенням дітей проводили тренінги «Вирішення конфліктів» [4], «Основи батьківської компетенції» [3].

Значне місце в соціальній роботі з дітьми трудових мігрантів та їх сім'ями посідає індивідуальна корекційна робота. Для дітей 6-10 років

можна використовувати корекційну програму, спрямовану на подолання дитячих страхів та тривожності за допомогою образів. Мета програми – активізація, оптимізація та нормалізація процесів, уявлень, пов'язаних із страхами [7, с. 76-86]. Реалізація мети забезпечується у процесі рішення завдань: 1) символічний контакт з об'єктом страху і реагування через програвання та ідентифікацію зі страхом; 2) зняття «побоювання страху» через усвідомлення його соціальної користі; 3) активізація через уяву ресурсів неусвідомленого, пов'язаного з архетиповими переживаннями, що знайшло своє відображення у традиційній народній культурі; 4) «оволодіння» страхом через зміну фокусу відносин і перебудову взаємодії з об'єктом страху. Програма складається з восьми занять, які проводяться щотижня протягом 2-х місяців. На кожне заняття відводиться від 1 до 2-х годин. Склад групи: 12-16 дітей.

Важливим методом роботи з батьками та особами, які тимчасово їх замінюють, є консультування. Сімейне консультування включає такі етапи: діагностична бесіда (виявлення проблеми); відпрацювання гіпотези (зміст конфлікту з дитиною, зона конфлікту й способи поведінки в конфлікті); трактування гіпотези, реорієнтація (пошук нових способів дій). Результатом консультування повинна бути поява у батьків готовності до змін самих себе, а не тільки дитини. Індивідуальне консультування підлітків базується переважно на використанні методів терапії, розмови, оскільки у цьому віці розмова є важливим засобом усунення порушень психічного здоров'я. Консультування підлітків здійснюється за схемою: встановлення контакту з підлітком, захист підлітка (опис труднощів та бажаних змін у собі, конкретних людях, ситуації); діагностична бесіда (пошук причин труднощів); інтерпретація (гіпотеза консультанта про можливі причини труднощів підлітка); реорієнтація (спільне відпрацювання конструктивних способів подолання труднощів). Програма групової роботи з підлітками повинна забезпечувати виконання вікових завдань розвитку і формування психологічного здоров'я з урахуванням порушень емоційно-вольової сфери, пов'язаної з тимчасовою відсутністю батьків. Психологи пропонують для кожного класу виокремити головні теми, а саме: для 5 класу – «Я та мій внутрішній світ»; для 6 класу – «Типові проблеми підлітка»; для 7 класу – «Я та інші»; для 8-9 класів – «Психологічна культура особистості підлітка». Відповідно до віку підлітка на заняттях використовують дискусійні та рольові методи, аналіз життєвих ситуацій тощо.

Корекційна робота з дитиною і консультування батьків спрямована на розвиток особистості самої дитини та її батьків у пошуку способів і можливостей розв'язання складних ситуацій.

Реабілітаційна робота з сім'єю дітей трудових мігрантів проводиться після повернення батьків і пов'язані з відновленням стосунків та їх корекцією. Основними причинами конфліктів дитини з батьками є непорозуміння між ними, відсутність досвіду вирішення конфліктних ситуацій, бажання батьків контролювати поведінку дитини. Реабілітаційна робота загалом визначається характером соціальної проблеми, пов'язаної зі станом дитини. Якщо причиною конфліктів у сім'ї є непорозуміння між дитиною і батьками, то слід використовувати вищезазначені технології роботи соціального працівника, психолога, соціального педагога. Якщо діти проявляють відхилення у поведінці, які мають асоціальний характер, то слід визначити рівень девіантності, причини девіації, зміст соціальної та соціально-педагогічної роботи з кожною конкретною дитиною. В навчально-методичній літературі виокремлюють наступні етапи роботи з такими дітьми: 1) визначення характеру відхилень у поведінці, причини девіантності; 2) вивчення мікросоціального середовища дитини та підтвердження або не підтвердження соціального діагнозу її становища; 3) визначення соціально сприятливих умов для проживання та розвитку неповнолітньої особи, їх організація; 4) психокорекційна робота з дитиною в умовах реабілітаційного центру, начального закладу, соціальної служби; 5) соціальний супровід дитини за місцем її тимчасового чи постійного проживання працівником соціальних служб, органів у справах неповнолітніх. Зміст соціального супроводу включає соціальне дослідження ситуації, виявлення стану дезадаптації дитини, попередження можливих проявів втеч з дому, вчинення правопорушень чи злочинів, бродяжництва, надання психологічної, соціально-педагогічної, соціально-інформаційної, соціально-методичної, соціально-правової допомоги [6, с. 102].

У процесі соціальної реабілітації значне місце посідають методи переконання, перебудови самосвідомості, методи регламентації поведінки, методи переучування та переключення. Всі ці методи мають на меті зміну ціннісних орієнтацій та особистісних якостей підлітка. Соціальна реабілітація дитини з девіантною поведінкою посилюється за рахунок методів і техніки психокорекції. До специфічних методів

психологічної роботи з девіантною поведінкою належать наступні: «поведінкове інтерв'ю», стимулювання мотивації позитивних змін; техніки конфронтації; терапевтичний контакт; техніка розкриття індивідуального змісту і функціонального значення девіації; методика природних наслідків поведінки; когнітивне переконструювання; техніки модифікації поведінки.

Реабілітаційна діяльність з девіантними дітьми трудових мігрантів не може бути успішною без роботи з сім'єю. На сьогодні у практиці роботи з сім'єю використовують сімейне консультування і сімейну психотерапію, їх поєднання. Робота з сім'єю ставить за мету виявлення й усунення сімейних порушень. Найбільш поширені форми роботи з сім'єю: сімейне консультування, сімейна психотерапія, консультування членів сім'ї; робота з декількома сім'ями з подібною девіацією; поєднання названих форм.

Використання спеціальних методик підвищує ефективність роботи з сім'єю. До таких методик належать: організація сімейної взаємодії (розмова через посередника); циркулярне опитування (питання, що розкривають характер взаємовідносин у сім'ї); системні гіпотези (відносно порушень у сімейній системі); генограма (схематичне зображення історії поколінь); терапевтичні письмові згоди (розподіл ролей та обов'язків щодо симптомів); сімейні метафори (образні порівняння, що засновані на мові та досвіді сім'ї); структурні методики, що відображають структуру і рисунок взаємовідносин у сім'ї (соціограма, сімейна скульптура, сімейна дошка); рольова гра, психодрама.

Таким чином, соціальна робота з дітьми трудових мігрантів та їх батьками є важливою складовою соціальної політики Української держави, і завдяки таким пріоритетним напрямам, як профілактика, соціальний супровід, корекційна та реабілітаційна робота, займає важливе місце в успішній соціалізації дитини і формуванні відповідальності батьків за дітей, налагодженню їх позитивної взаємодії.

Література:

1. Макарычева Г. И. Коррекция девиантного поведения. Тренинги для подростков и их родителей. – СПб.: Речь, 2007. – 368 с.
2. Москаленко В. В. Соціальна психологія: підручник /

- Валентина Володимирівна Москаленко. – К: Центр навчальної літератури, 2005. – 624 с.
3. Основи батьківської компетентності: Навч. посіб. / Упор.: Т. Г. Веретенко, І. Д. Зверєва, Н. Ю. Шевченко; За аг. ред. І. Д. Зверєвої. – К.: Наук.світ, 2006. – 156 с.
 4. Пезешкиан Н. Психотерапия повседневной жизни: Тренинг разрешения конфликтов. – СПб.: Речь, 2001. – 288 с.
 5. Соціально-педагогічна робота з проблемними смі'ями [А. Й. Капська, Н. О. Олексюк, С. М. Калаур, З. З. Фалинська]. – Тернопіль: астон, 2010. – 304 с.
 6. Соціально-педагогічна та психологічна робота з дітьми трудових мігрантів: Навч-метод. посіб. / За ред. К. Б. Левченко, І. М. Трубавіної, І. І. Цушка. – К.: ФОП «Чальцев», 2008. – 384 с.
 7. Хухлаева О. В. Основы психологического консультирования и психологической коррекции: Учеб. Пособие для студентов высш. Учеб. Заведений / Ольга Владимировна Хухлаева. – 3-е изд., стер. – М.: Издательский центр «Академия», 2006. – 208 с.

Віра Пігіда

**РОЗРОБКА СИСТЕМИ ВЗАЄМОДІЇ СОЦІАЛЬНИХ СЛУЖБ ТА
ЗАГАЛЬНООСВІТНІХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ
У ЗДІЙСНЕННІ СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНОЇ ПІДТРИМКИ
ДІТЕЙ ТРУДОВИХ МІГРАНТІВ**

Останнім часом у нашій країні все більших масштабів набуває явище зовнішньої трудової міграції, коли через кризові процеси в економіці, нестабільність заробітків та незадовільне матеріальне становище люди вимушено виїжджають працювати за кордон, залишаючи своїх дітей на тривалий період без належної уваги й турботи. З одного боку, зрозуміло, що вони приймають таке рішення, здебільшого намагаючись захистити інтереси дітей, здобути кошти для забезпечення їх нормального харчування, придбання одягу, необхідної побутової техніки, покриття витрат на навчання тощо. Однак, з іншого боку, у таких сім'ях стає неможливим виконання основних сімейних функцій (виховної, комунікативної, рекреативної, психотерапевтичної), внаслідок чого діти залишаються сам на сам зі своїми проблемами. Не маючи можливості звернутися за порадою й підтримкою до батьків, вони вимушені самостійно шукати шляхи їх вирішення. Через це такі діти нерідко потрапляють під негативних вплив різних чинників ризику і потребують соціально-педагогічної підтримки, допомоги соціальних педагогів, соціальних працівників, педагогів, психологів.

На жаль, на сьогодні в Україні така робота практично не налагоджена через відсутність чіткої нормативної бази з боку держави, яка б захищала права зазначеної категорії дітей, через нерозробленість відповідних методик та технологій діяльності з ними, через відсутність механізмів взаємодії спеціалістів соціальних служб та представників навчальних закладів у зазначеному напрямку. Отже, на нашу думку, на сучасному етапі актуальною проблемою є налагодження зв'язків та створення системи взаємодії між соціальними службами та загальноосвітніми навчальними закладами у здійсненні соціально-педагогічної підтримки дітей трудових мігрантів.

Соціально-педагогічна підтримка є різновидом соціально-педагогічної діяльності, спрямованої на соціальний захист дитини і надання їй підтримки в організації себе, свого психічного стану, на

встановлення нормальних стосунків у сім'ї, школі, суспільстві, в організації її навчання, підтримки для реабілітації й адаптації [4, с. 35].

Метою соціально-педагогічної підтримки дітей трудових мігрантів є надання соціально-педагогічної допомоги дітям у важких, проблемних життєвих ситуаціях, сприяння їх соціальній адаптації й успішній соціалізації, формування життєвої компетентності. Сутність такої підтримки полягає у спрямованості соціально-педагогічної діяльності на підвищення якості життя цих дітей, захист їхніх прав та інтересів, надання інформаційної, психологічної й педагогічної допомоги та підтримки [1, с. 56].

Соціально-педагогічна підтримка дітей заробітчан повинна забезпечуватися діяльністю не одного окремого соціального інституту (організації), а базуватися на спільних зусиллях, рівноправному партнерстві, взаємодії фахівців соціальних служб та працівників загальноосвітніх навчальних закладів. В основу такої взаємодії має бути покладено системний підхід, тобто такий «спосіб наукового пізнання та практичної діяльності, що вимагає розгляду частин у нерозривній єдності з цілим» [5, с. 536].

Системного підходу важливо дотримуватися при вивченні педагогічних явищ та процесів. Педагогічна система представляє собою «сукупність взаємопов'язаних засобів, методів і процесів, необхідних для створення організованого, цілеспрямованого й навмисного педагогічного впливу на формування особистості з заданими якостями» [2, с. 6].

Структуру системи формують взаємозв'язки і взаємодія її складових компонентів. Ефективність системи залежить від її цілісності, систематизованості її компонентів і сумісності з навколишнім середовищем [3, с. 24].

Компонентами педагогічної системи зазвичай є: мета, зміст, організаційні форми й методи, об'єкт та суб'єкт. Такої структури будемо дотримуватися і ми під час створення системи взаємодії соціальних служб та загальноосвітніх навчальних закладів у здійсненні соціально-педагогічної підтримки дітей, батьки яких виїхали працювати за кордон.

Метою нашої системи є знаходження оптимальних шляхів, способів, методів, форм взаємодії соціальних служб та загальноосвітніх навчальних закладів для найбільш ефективного забезпечення соціально-педагогічної підтримки дітей трудових мігрантів. Така

взаємодія повинна бути спрямована на створення умов для їхньої успішної соціалізації, які включають: підготовку дитини до від'їзду батьків працювати за кордон; підвищення уваги з боку працівників соціальних служб та навчальних закладів до поведінки, проблем та потреб дітей заробітчан; сприяння досягненню ними стійкого психологічного стану, усвідомленню та прийняттю системи загальнолюдських цінностей; роботу щодо формування адекватної поведінки дітей трудових мігрантів, запобігання виникненню в них проявів девіацій; допомогу в налагодженні нормальних взаємовідносин із соціальним середовищем (із батьками, один з яких або обоє знаходяться на заробітках за кордоном, родичами, вчителями, однолітками тощо); вчасне надання соціальної, педагогічної, психологічної та інших видів необхідної підтримки й допомоги.

Наступним компонентом розроблюваної нами системи взаємодії виступає її **об'єкт** – діти трудових мігрантів, які є учнями загальноосвітніх навчальних закладів і потребують соціально-педагогічної підтримки. Відсутність батьківської уваги й турботи негативно відбивається на їхньому психологічному стані: підвищується рівень тривожності, агресивності, схильності до стресових станів, з'являється невпевненість у собі, неадекватна самооцінка. Досить часто такі діти потрапляють до «групи ризику», що підвищує вірогідність їхньої дезадаптації: спотворення системи ціннісних орієнтацій, виникнення проблем у навчанні, спілкуванні з батьками, родичами, однолітками, вчителями, розвиток різних форм девіантної поведінки.

До **об'єктів** нашої системи взаємодії, окрім дітей трудових мігрантів, слід віднести також їхні сім'ї: батьків (які збираються виїхати працювати за кордон, вже там працюють або повернулися з міграції), родичів чи інших осіб, що мешкають з дітьми та займаються їхнім вихованням під час відсутності батьків, а також товаришів, друзів, однокласників, з якими спілкуються діти.

Такий склад об'єктів зумовлений тим, що соціально-педагогічна підтримка дітей заробітчан повинна здійснюватися як через безпосередній вплив на них, так і опосередковано – через вплив на їхнє найближче соціальне оточення.

Розглянемо наступний компонент системи – суб'єкти. Її **суб'єктами** є: з одного боку – соціальні служби (Центри соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді і Служби у справах дітей), а з іншого –

загальноосвітні навчальні заклади, в яких такі діти навчаються (середні загальноосвітні школи, загальноосвітні школи-інтернати, гімназії, ліцеї). Такий вибір суб'єктів є не випадковим, він має цілком логічне пояснення.

З одного боку, доцільно до роботи з дітьми трудових мігрантів залучити працівників закладів, у яких вони навчаються, адже школа для дитини є звичним середовищем перебування та спілкування, в якому вона почувається більш-менш комфортно та є адаптованою до існуючих вимог, тут їй все знайоме і близьке. У той же час шкільний соціальний педагог, психолог, класні керівники мають широкі можливості для отримання вичерпної інформації про кожну дитину шляхом проведення спостережень, тестувань, опитувань та застосування інших діагностичних методів. Саме на основі отриманих даних варто планувати подальшу роботу щодо здійснення соціально-педагогічної підтримки дітей трудових мігрантів.

Та, з іншого боку, працівники навчальних закладів не в змозі повністю самостійно вирішити проблему організації такої соціально-педагогічної підтримки (хоча б через те, що ця діяльність не є їхньою основною функцією), для цього вкрай необхідною є участь у ній фахівців Центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді і Служби у справах дітей, які на більш високому професійному рівні зможуть спланувати і впровадити у практику різні форми, методи, методики роботи з дітьми заробітчан та їхнім соціальним оточенням відповідно до тих завдань, які поставлені перед ними чинним законодавством.

Слід зауважити, що важливим є не просто виконання своїх функцій окремо кожною із зазначених організацій, а саме тісна взаємодія, співпраця, налагоджена спільна діяльність усіх суб'єктів системи, адже важливою умовою ефективності здійснення соціально-педагогічної підтримки дітей трудових мігрантів є наявність мультидисциплінарної команди фахівців, які здатні надати широкий спектр послуг (соціально-педагогічних, соціальних, психологічних, інформаційних, юридичних та ін.).

Наступним компонентом розроблюваної нами системи взаємодії є **зміст**, що полягає у здійсненні соціально-педагогічної підтримки дітей, батьки яких працюють за кордоном, спеціалістами соціальних служб та навчальних закладів. Така підтримка спрямована на вирішення різного роду проблем, надання допомоги у складних життєвих ситуаціях, сприяння адаптації та соціалізації, досягнення

гармонійного психологічного стану й налагодження взаємовідносин із соціальним середовищем.

Більш докладно сутність та зміст соціально-педагогічної підтримки дітей трудових мігрантів розкриваються у реалізації її основних напрямів:

- 1) Формування психологічної стійкості особистості дитини, подолання її психологічних проблем: підвищення рівня стресостійкості; зниження тривожності; зменшення проявів агресивності; виховання впевненості у власних силах тощо.
- 2) Формування системи ціннісних орієнтацій дитини: прищеплення загальнолюдських цінностей; досягнення адекватного співвідношення сприйняття моральних та матеріальних цінностей; виховання поважного ставлення до сім'ї та родинних зв'язків, звичаїв, традицій; спрямованість на успіх у навчанні та інших видах діяльності тощо.
- 3) Формування поведінки дитини, що відповідає загальноприйнятим у суспільстві нормам і правилам: профілактика проявів девіацій; формування навичок встановлення контактної взаємодії та продуктивного спілкування з оточуючими; попередження й подолання конфліктних ситуацій; відповідальне ставлення до навчання, підвищення рівня успішності школярів тощо.

Ефективність такої соціально-педагогічної підтримки забезпечується правильним вибором форм та методів. Отже, наступним компонентом нашої системи взаємодії виступають її **форми й методи**, які можна умовно поділити на три групи:

- 1) Форми й методи взаємодії соціальних служб та загальноосвітніх навчальних закладів.
- 2) Форми й методи соціально-педагогічної підтримки дітей трудових мігрантів.
- 3) Форми й методи роботи з сім'ями та найближчим соціальним оточенням дітей заробітчан.

До форм та методів взаємодії суб'єктів розроблюваної нами системи слід віднести партнерство, співробітництво та взаємодопомогу. В їх основу покладено принципи взаємоповаги, взаємопідтримки, взаємовиручки, рівноправ'я, демократичні

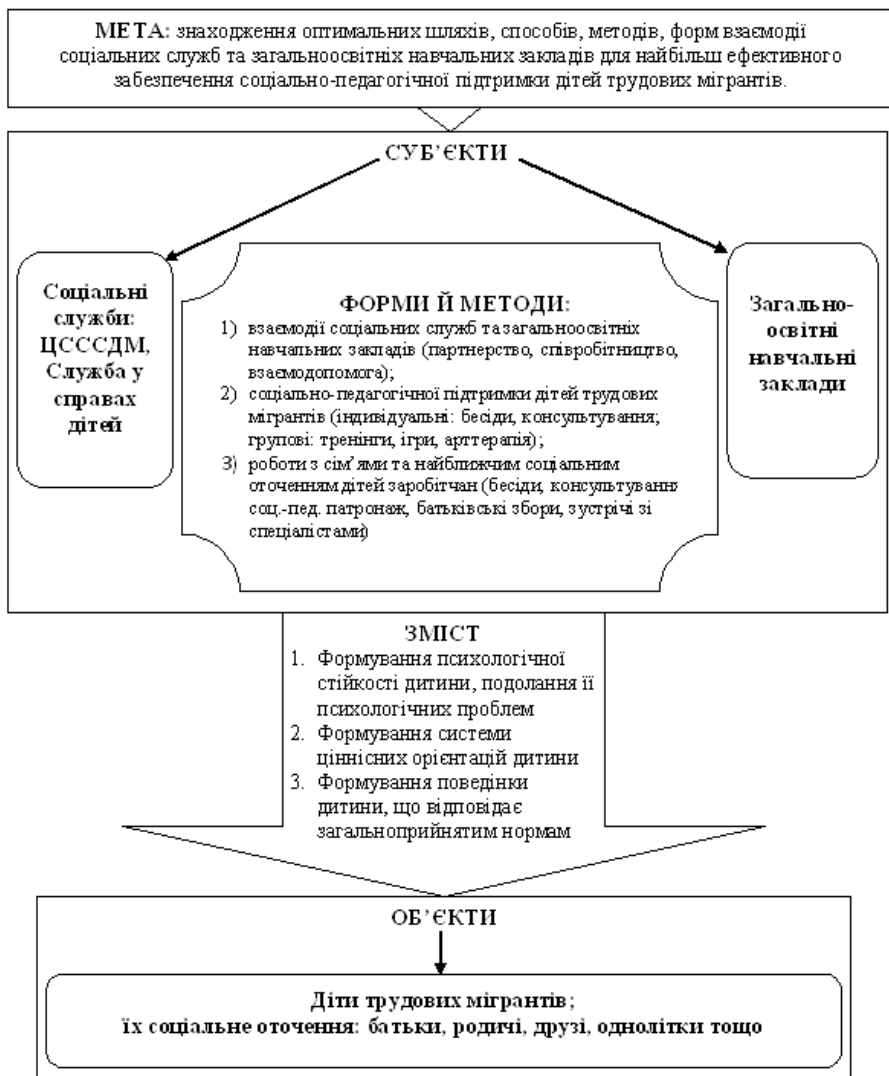
відносини, зацікавленість у результатах спільної справи, що значно підвищує ефективність їхньої взаємодії та збільшує успішність у здійсненні соціально-педагогічної підтримки дітей заробітчан.

У процесі здійснення соціально-педагогічної підтримки дітей трудових мігрантів можуть використовуватися індивідуальні та групові форми й методи. До індивідуальних належать: бесіди й консультування; до групових: тренінгові заняття (соціально-психологічні та соціально-педагогічні тренінги), ігри й використання засобів мистецтва. При застосуванні зазначених форм та методів у роботі з дітьми різного віку слід враховувати їхні вікові особливості.

У роботі з сім'ями та найближчим соціальним оточенням дітей заробітчан доцільно використовувати такі методи, як бесіди, консультування, за необхідності соціально-педагогічний патронаж, а також залучати їх до участі у батьківських зборах, до зустрічей із спеціалістами різного профілю, діяльність яких може сприяти підвищенню ефективності здійснення процесу соціально-педагогічної підтримки.

Використання вказаних форм та методів дасть змогу налагодити процес здійснення соціально-педагогічної підтримки дітей заробітчан у взаємодії соціальних служб та загальноосвітніх навчальних закладів на достатньо високому рівні та забезпечить умови для їхнього успішного розвитку й соціалізації.

Визначивши усі компоненти розроблюваної нами системи взаємодії соціальних служб та загальноосвітніх навчальних закладів у здійсненні соціально-педагогічної підтримки дітей трудових мігрантів, можемо зобразити її схематично:

Про ефективність розробленої нами системи взаємодії соціальних служб та загальноосвітніх навчальних закладів у здійсненні

соціально-педагогічної підтримки дітей трудових мігрантів остаточно зробити висновки можна буде після закінчення експериментальної роботи з її впровадження.

Література:

1. Алексеенко Т. Соціально-педагогічна підтримка дітей групи ризику / Т. Алексеенко // Соціальна педагогіка: теорія та практика. – 2005. – №1. – С. 56-60.
2. Беспалько В. П. Слагаемые педагогической технологии / В. П. Беспалько. – М. : Педагогика, 1989. – 192 с.
3. Ильин Т. А. Структурно-системный подход к организации обучения / Т. А. Ильин. – Вып. 2. – М. : Знание, 1972. – 88 с.
4. Скрипник А. В. Соціально-педагогічна підтримка дітей, позбавлених батьківського піклування : Проблеми виховання / А. В. Скрипник // Педагогіка і психологія. – 2010. – № 3. – С. 33-41.
5. Філософський словник соціальних термінів / під заг. ред. проф. В. П. Андрущенко – Х. : «Р.И.Ф.», 2005. – 672 с.

о. Василь Поточняк

МІЖНАЦІОНАЛЬНІ СІМ'Ї ТРУДОВИХ МІГРАНТІВ У ДОСВІДІ СЛУЖІННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ГРЕКО-КАТОЛИЦЬКОЇ ЦЕРКВИ

Вступ

Українська Греко-Католицька Церква бажає духовно послужити вірним своїй Церкві у будь-якій країні світу. Для цього найвищим законодавчим органом – Синодом Єпископів – у 2008 р. Б. утворено Пасторально-Місійний відділ (ПМВ). Цей орган займається роботою з мігрантами та їхніми родинами (Комісія у справах мігрантів), іммігрантами та біженцями (Єзуїтське служіння), морським капеланством (Одесько-Кримський екзархат). У цьому ПМВ в Україні допомагають єпархіальні та екзархальні референти у справах мігрантів та іммігрантів. ПМВ також співпрацює з духовними семінаріями та богосвяченими монастирями задля виховування душпастирів і монашества до місійного служіння, з єпархіальними Карітасами, Українським Католицьким Університетом, Мирянською, Катехитичною, Молодіжною, Євангелізаційною комісіями та ін. задля розвитку душпастирського служіння мігрантам та їхнім родинам. Також співпрацюємо з громадськими організаціями та науковими інституціями в Україні й за кордоном. Власне поза Україною ПМВ задля надання духовної опіки трудовим мігрантам співпрацює з єпископами – Апостольськими візитаторами, Апостольським делегатом, Генеральними вікаріями, пасторальними Координаторами, парохами та капеланами УГКЦ у країнах перебування наших вірних. Бо саме через єпископів, священників, монашество та мирян, які знаходяться там на місцях, Церква дбає про те, щоб допомогти створити і розвивати церковну громаду. Тому ми не байдужі до того, щоб послужити тим, хто, виїхавши за кордон, поєднався з особою іншої національності. УГКЦ за діяльним девізом патріарха Йосифа (Сліпого) «собирає в розсіянні сущих».

1. Життя за кордоном

Життя за кордоном, особливо трудових мігрантів, має одну з багатьох проблем, яку можна назвати «звуженістю життєвих реалізацій». Йдеться про довготривале життя у т. зв. трикутнику: квартира (загальна і наймана) – робота –

магазини. У багатьох країнах Європи новоприбулі трудові мігранти з України до наявного додають іще вихід у парк «до своїх» та «до бусів» задля передачі грошей і пакунку додому. Звуженість такого стилю життя робить людей замкнутими, напруженими, нереалізованими...

(Проживаючи в Італії понад 8 р., я зустрічав осіб, які не знали, скільки коштує чашка кави у кав'ярні, бо ніколи не дозволяли собі «марного витрачання грошей». А що вже говорити про похід у кіно чи до театру – це велика рідкість).

Парадоксально констатувати факт, що у багатьох випадках до ще більшого звуження життєвих можливостей вдаються транснаціональні сім'ї. Звідки це береться, адже природно мало би бути навпаки?

Реалії є такими, що часто українська половина (чоловік чи дружина) «не зживається» з інонаціональними родичами своєї другої половини (наприклад, ті не шанують вибір іноземки(-ця), або ж недосконале знання їхньої мови та звичаїв не заохочує українську особу до відкритості. Подібне переживає іноземець(-ка), одружившись із громадянином України, – своєрідну некомфортність (напр., прибув до України й «мусить трохи випити за приїзд»). Таке взаємне несприйняття найближчих чи найближчими родичами з обох сторін зосереджує транснаціональні сім'ї не на замкнутому трикутнику, а втягує в коло власного подружжя. У результаті велике природне бажання свободи штовхає людину до віднаходження свого народу навіть коштом роз'єднання власної сім'ї.

2. Динаміка духовної опіки транснаціональних сімей

Що діється з транснаціональними сім'ями, коли вони приходять до Української Греко-Католицької Церкви?

Найперше – «розширення горизонтів». Перенесімось подумки за кордон – і швидко зрозуміємо, що того, що в Україні є на щодень на вулиці та у ЗМІ, за кордоном немає. Не чути рідної мови, у багатьох країнах не цвіте калина, нечасто є змога оглядати рідне телебачення чи слухати українські програми по радіо. Не продають цукерок «Світоч» і не їдять борщу. Врешті-решт, не співають українських пісень... Приходячи до храму за кордоном, де діє українська церковна громада,

усі вірні, а особливо транснаціональні сім'ї, зустрічаються з розширенням життєвих прагнень. Неукраїнській стороні (чоловікові чи дружині) пропонується наступне:

- Інша духовність: особливо це відчують громадяни тих країн, у яких римо-католицьке або православне благочестя. Наша Церква представляється їм із одного боку як таїнственна, яка за допомогою багатої духовної символіки передає мир Божий кожному, хто просить, а з іншого – відкрита й доступна (це особливо цінують непрактикуючі миряни). Саме тому багато осіб іноземного походження, котрі через свою дружину (чоловіка) прийшли до храму, почуваються прийнятими: спілкуються з душпастирем, приступають до св. Таїнств, практикують Ісусову молитву... Приємно слухати угорців, які у Будапешті супроводжують хоровим співом українську Літургію, румуна, який там у парафії УГКЦ читає Апостола українською, американця, який роками дякував у будні на св. Літургії, казахів, які допомагають будувати українську каплицю в Жолімбеді, італійців, які подають кадило на св. Літургії Івана Золотоустого.
- Культура: приходячи до українського храму за кордоном, транснаціональні сім'ї мають змогу розширити погляд на життя, познайомитись із іншими за допомогою організації святкувань. Особливо це стосується Свята матері, Святого вечора, Пасхальних свят тощо. Пригадую, як чотирьох італійців навчали «Рідна мати моя», щоб виступити на Святі перед своїми дружинами, українською публікою. У Польщі, Португалії, Бразилії я зустрічав напіваафриканців у вишитих сорочках. У багатьох країнах світу особливості української кухні передають люди інших національностей: росіяни, латвійці...
- Просвіта: транснаціональні подружжя, що належать до української Церкви за кордоном, часто беруть участь у прощах, пізнавальних поїздках. Вони люблять це. Тому часто відвідують в Україні нашу архітектурну духовну спадщину, знаючи специфіку християнського Сходу. Щоб догодити родичам другої половини, вчать українську, відшуковують в Інтернеті актуальні новини, пов'язані з

Україною, пишуть наукові праці, займаються громадськими та благодійними справами. Я зустрів іноземців-чоловіків українських жінок, які вболівали за нашу державу дуже щиро і відважно.

Висновок

Церква не заохочує одружуватись із особами іншої національності, а особливо іншої конфесії чи навіть іншої релігії через різний менталітет та інше сприйняття вічних цінностей. Однак знаючи, що любов є вершиною сімейного щастя, Церква робить різні спроби й підходи до транснаціональних сімей, які належать до різних конфесій і навіть релігій, щоб не відкинути, а обнадіяти... Бо участь міжнаціональних сімей у церковній родині розширює горизонти Божого світу та відкриває кордони планети, яка називається Земля.

Оксана П'ятковська

**ГРОШОВІ ТРАНСФЕРТИ УКРАЇНСЬКИХ ТРУДОВИХ МІГРАНТІВ ЯК
СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНА ДЕТЕРМІНАНТА
ТРАНСНАЦІОНАЛЬНИХ СІМЕЙ**

Після проголошення незалежності Україна стала активним учасником глобальних міграційних процесів. Так уже у 2000 році Україна розділила з Китаєм 5-те місце у світі за кількістю емігрантів [15]. Згідно останніх даних, оприлюднених Світовим Банком, у 2010 р. чисельність українських емігрантів сягнула 6,6 млн. осіб, склавши при цьому 14,4% населення нашої країни [10, с.249]. Аналізуючи тренди зовнішньої української трудової еміграції можемо прослідкувати її поступову трансформацію з тимчасової у постійну: зокрема, протягом 2002-2009 рр. майже 64 тис. українців отримали статус громадянина країн-членів ЄС [5], за період з 2000 по 2009 рр. – більше 100 тис. громадянина США та майже 160 тис. статус постійного резидента США [13]. За даними останнього перепису Португалії, що був проведений у 2011 р., українці зайняли перше місце за кількістю іммігрантів до цієї країни. Загалом, активізація зовнішньої трудової міграції з України до країн ЄС призвела до того, що станом на 2010 р. за офіційними даними, українці зайняли перше місце за показником відносної частки щодо інших мігрантів у Чехії (31,2%) та Польщі (27,4 %), друге місце в Болгарії (8,8 %), Греції (2,5 %), Польщі (10,6 %) та Угорщині (9,8 %), третє місце в Словаччині (9,2 %) та Латвії (12,6%) [14, с. 4]. І хоча дослідження, проведене протягом 2005-2008 рр. Держкомстат України, свідчить також про значну частку тимчасових трудових мігрантів серед українців [2], однак найважливішим залишається той факт, що трудовій еміграції українців властивий «несімейний» характер: майже 84 % домогосподарств мали одного мігранта, у той час, як сімейна міграція була властива лише 16,3 % домогосподарств [2]. Таким чином, протягом останніх 10-15 років явище української трудової еміграції стало причиною появи мільйонів транснаціональних сімей, а тривале перебування їх членів за кордоном забезпечило перманентне зростання обсягів грошових трансфертів до України, за винятком незначного спаду, що спостерігався протягом світової фінансово-економічної кризи (Рис. 1).

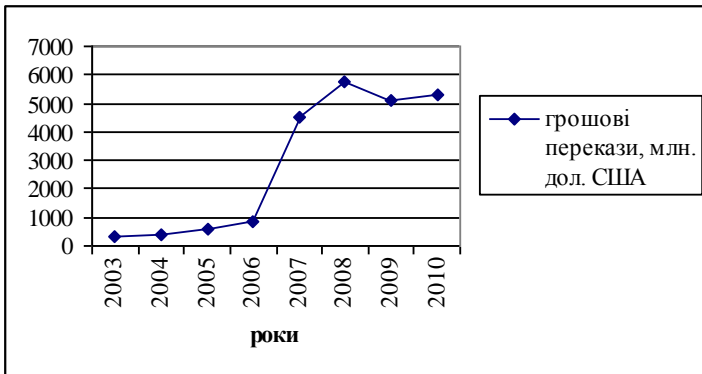

Рис. 1. Динаміка обсягів грошових переказів українських трудових мігрантів, млн. дол. США, 2003-2010 рр.

За: [10, с. 249].

На думку експертів, реальні надходження від трудових мігрантів значно більші, ніж офіційні, і складають не менше 25 млрд. дол. США щорічно [Гайдуцький А. Хто хоче, повернеться в Україну. [1].

Таким чином, важливо оцінити наслідки цих значимих фінансових надходжень до України для їх реципієнтів та соціально-економічного розвитку нашої держави загалом.

У світовій науково-емпіричній літературі існує кілька підходів до оцінки наслідків грошових трансфертів трудових мігрантів. Позитивний економічний ефект від грошових надходжень у країні-донорі обґрунтовували ціла низка дослідників, зокрема в контексті скорочення рівня бідності, збільшення прожиткових стандартів — Р. Адамс, Дж. Пейдж (на основі емпіричних даних, отриманих з 71 країн, що розвиваються) [8], А. Кемал та ін.; в контексті прямих та непрямих макроекономічних ефектів, що збільшують темпи економічного зростання країни-донора — Г. Рамі, К. Крофт, В. Гнатковська та ін. [11]; неоднозначний вплив зайнятості та інвестицій [9].

В. Шевчук на прикладі України доводить, що трудова міграція через грошові трансферти суттєво впливає на цілу низку економічних процесів у нашій країні, зокрема таких, як пропозиція та якість робочої сили, рівень безробіття, заробітної плати, споживчого кредитування, імпорт, сфера послуг, які своєю чергою впливають на рівень ВВП країни [7].

Отже, розглянемо детальніше соціально-економічні наслідки грошових трансфертів в Україні.

З рис. 2. помітна певна закономірність у зростанні ВВП та грошових переказів мігрантів, що підтверджується відповідним показником кореляції з використанням інструментарію програми Curve Expert (рис. 3).

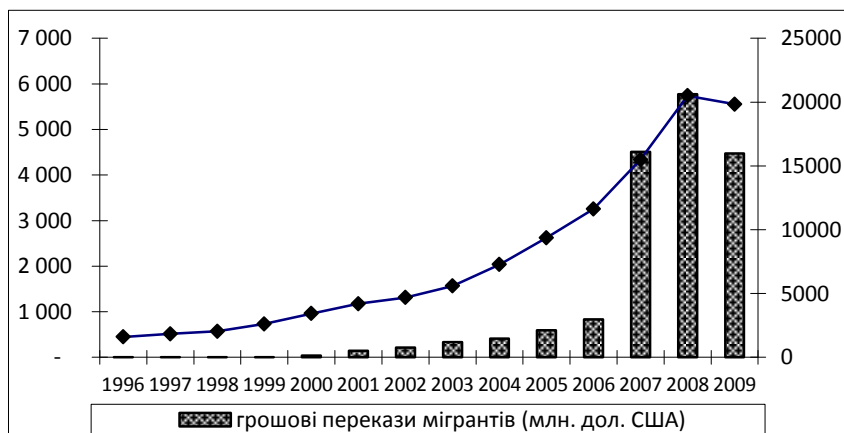

Рис. 2. Динаміка обсягів грошових переказів трудових мігрантів та рівня ВВП у розрахунку на одну особу в Україні, 1996 – 2009 рр.
За: [4], [6].

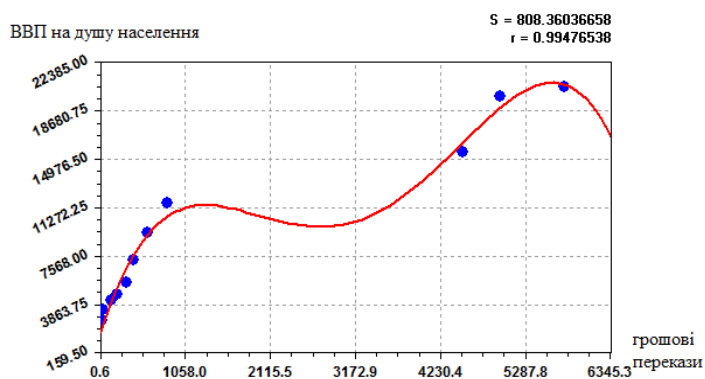

Рис. 3. Вплив грошових трансферів на рівень ВВП (у розрахунку на одну особу) України 1996 – 2009 рр.

За [4], [6].

$$GDP = 1762,58 + 19,08 \text{ rem} - 0,01 \text{ rem}^2 + 3,08 \text{ rem}^3 - 2,39 \text{ rem}^4 \quad (1),$$

де GDP – обсяги ВВП у розрахунку на одну особу за рік (грн.),
 rem – обсяги грошових переказів трудових мігрантів на рік (тис. дол. США).

Коефіцієнт кореляції (0,99) свідчить про адекватність вибраної моделі та про наявність значимого зв'язку між аналізованими даними. Як бачимо з результатів даного аналізу (Рис. 3), позитивний вплив грошових переказів на рівень ВВП спостерігається з певним часовим лагом і лише при значних обсягах трансфертів.

За допомогою методу огортаючи даних з'ясуємо, на скільки ефективно використовувалися грошові перекази для збільшення ВВП на одну особу в Україні. Модель орієнтована на вихід, вихідна змінна – ВВП на одну особу на рік, вхідна – обсяги грошових переказів трудових мігрантів за рік, період обстеження 1996 – 2009 рр.

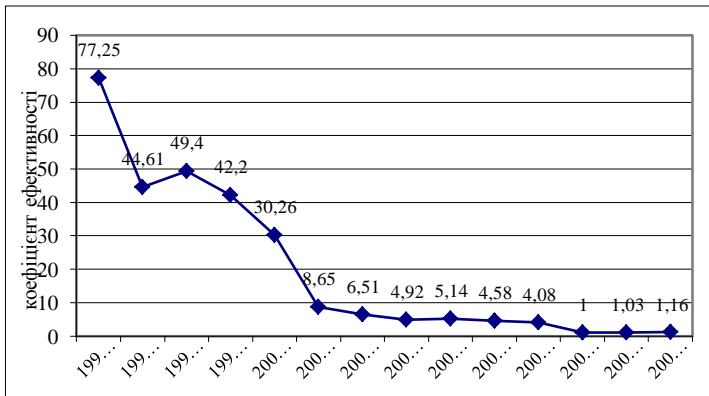

Рис. 4. Коефіцієнт ефективності використання фінансових трансферів трудових мігрантів для збільшення ВВП на одну особу в Україні, 1996 – 2009 рр.*2

Розраховано за: [4], [6].

Таким чином, ми можемо спостерігати неефективне використання фінансових надходжень від трудових мігрантів протягом усього аналізованого періоду, за винятком 2007 р. Таку тенденцію

* примітка: 1 – максимально ефективне використання, >1 – неефективне.

можемо пояснити особливостями розподілу трансферів відносно способів їх використання. Так, згідно експертних даних, значна частка зароблених мігрантами коштів спрямовується на споживчий ринок України (рис. 5).

Рис. 5. Розподіл грошових переказів українських трудових мігрантів за напрямками їх використання, 2008 р. (у % до усіх відповідей).

За: [2, с. 53-54].

Скерування істотних фінансових потоків на споживчий ринок може позитивно вплинути на ВВП лише за умови зростання попиту на товари вітчизняного виробництва. Натомість активізація попиту на іноземні товари може призвести до від'ємного торговельного балансу і в подальшому спровокувати інфляцію. Аналізуючи динаміку грошових трансферів трудових мігрантів та обсягів зовнішньоторговельного сальдо України, можемо спостерігати зростання від'ємного торговельного сальдо при зростанні обсягів переказів мігрантів (рис. 6).

Рис. 6. Динаміка обсягів грошових переказів трудових мігрантів та зовнішньоторговельного балансу України, 2000 – 2009 рр.

За: [4], [6].

З використанням програми Curve Expert проведемо аналіз впливу грошових переказів на індекс споживчих цін в Україні (рис. 7).

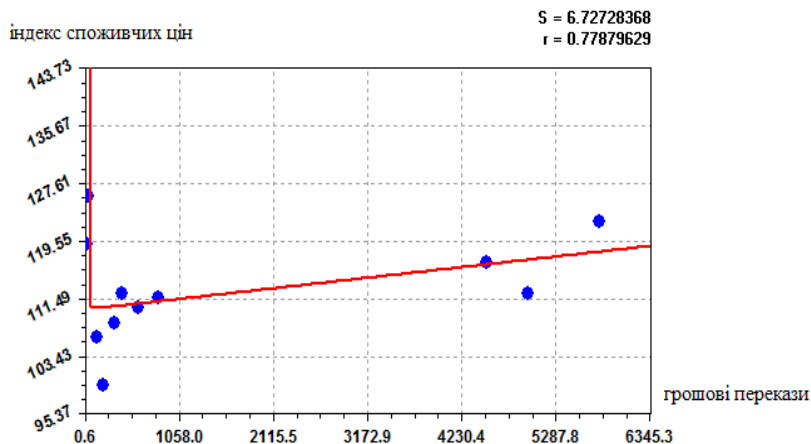
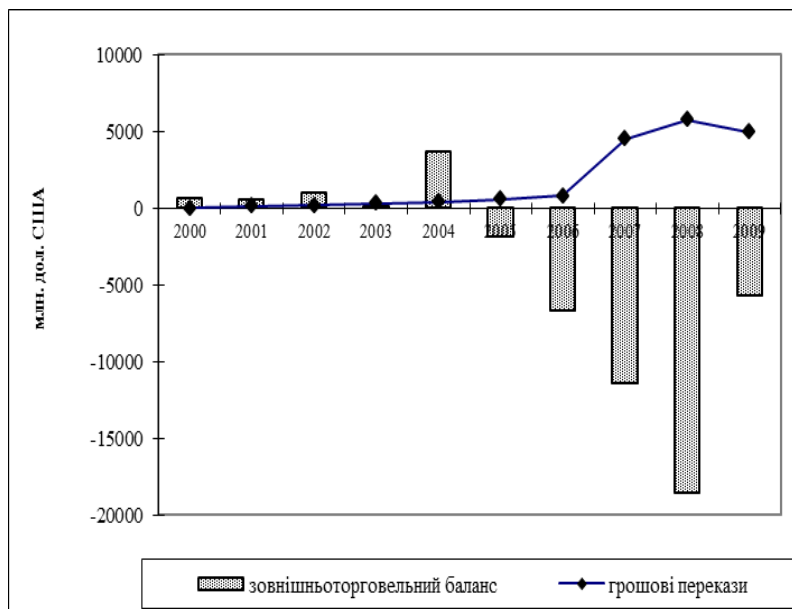

Рис. 7. Вплив грошових переказів трудових мігрантів на індекс споживчих цін в Україні, 1996 – 2009 рр.

За: [4], [6].

$$P \text{ Index} = 110 + 0,001 \text{ rem} + 1066,22 / \text{rem}^2$$

Розраховано за: [70], [73].

Як бачимо з рис. 7 та рівняння (2), збільшення обсягів грошових переказів сприяють підвищенню індексу споживчих цін. Отже, наші дослідження підтверджують гіпотезу про те, що зростання грошових трансфертів може провокувати інфляцію.

Втім, при подальшому зростанні обсягів грошових переказів їх одержувачі стають схильними до накопичення одержаного капіталу, зокрема на депозитних рахунках. Акумуляція грошових трансферів на банківських рахунках призводить до зменшення відсоткової ставки комерційних банків, а відтак – до здешевлення кредитів. Таким чином, збільшення переказів у довгостроковій перспективі може опосередковано сприяти розвитку малого та середнього бізнесу. Для перевірки цієї гіпотези дослідимо, чи існує взаємозв'язок між грошовими трансферами мігрантів та розвитком малих підприємств в Україні з використанням програми Curve Expert.

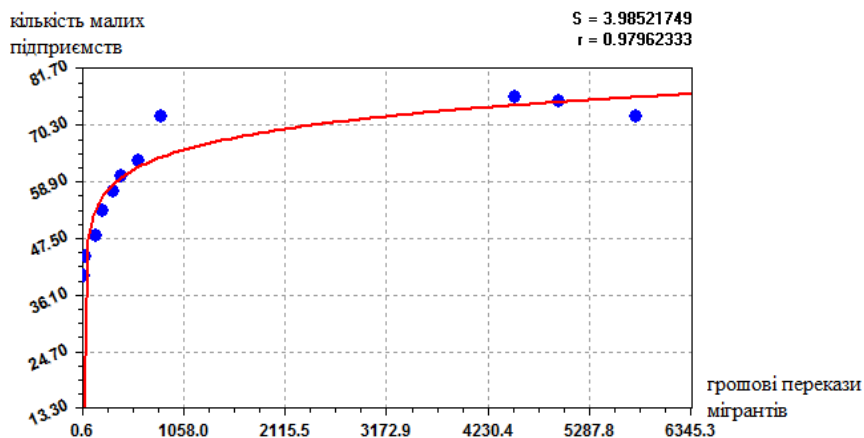

Рис. 8. Вплив грошових переказів трудових мігрантів на розвиток малих підприємств в Україні, 1996 – 2009рр.

За: [4], [6].

$$Small\ Enterprises = e^{3,585 - 4,295 / rem + 0,086 \ln rem} \quad (3)$$

де *Small Enterprises* – кількість малих підприємств у розрахунку на 10 тис. осіб (одиниць), *rem* – обсяги грошових переказів трудових мігрантів (млн. дол. США.).

Коефіцієнт кореляції свідчить про міцний зв'язок між аналізованими даними, з рівняння (3) та рис. 8 можемо зробити

висновок, що зростання грошових переказів мігрантів позитивно позначається на розвитку малих підприємств в Україні, що підтверджує зазначену вище гіпотезу.

На наш погляд, важливо оцінити ефективність використання трансфертів для рівня людського розвитку в Україні. За допомогою методу огортаючих даних ми визначили ефективність використання трансфертів українських мігрантів для зростання індексу людського розвитку. Модель орієнтована на вихід, аналізований період 2000-2009 рр. Результати проведеного аналізу свідчать про неефективне використання грошових трансфертів протягом зазначеного періоду, за винятком 2008 року.

Ще одною позитивною детермінантою впливу грошових переказів мігрантів вважається зростання рівня освіченості населення. Згідно експертних даних, 12,4% мігрантів спрямовують перекази для оплати навчання членів домогосподарств (рис. 5) завдяки чому постійно зростає відносна частка випускників ВНЗ III – IV рівнів акредитації до загальної кількості наявного населення (рис. 9).

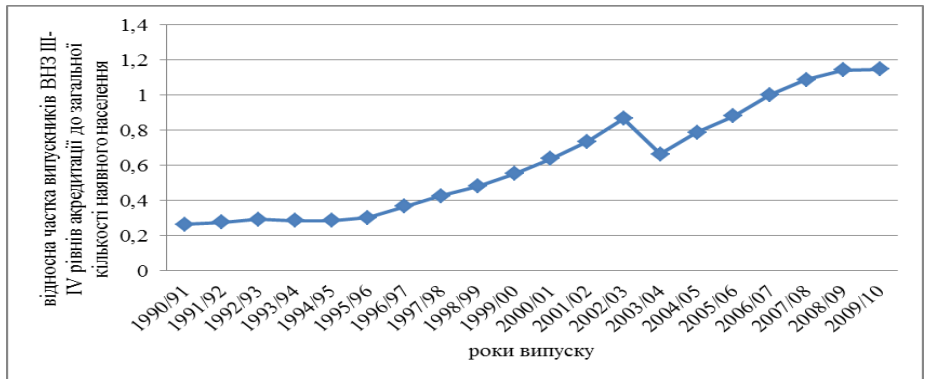

Рис. 9. Динаміка зростання відносної частки випускників ВНЗ до загальної кількості населення.

За: [4].

Також зросла відносна частка аспірантів до загальної чисельності наявного населення: якщо у 1991 р. вона складала 0,026%, то у 2010 р. цей показник становив 0,074%. За таких умов доцільно проаналізувати, на скільки ефективно використовуються трудові ресурси з вищою освітою для економічного розвитку держави. За

допомогою методу огортаючих даних виявимо коефіцієнт ефективності використання фахівців з вищою освітою для ВВП країни. Модель орієнтована на вихід, незалежна змінна – обсяг ВВП на рік (млн. грн.), залежна – кількість випускників ВНЗ III – IV рівнів акредитації за рік (тис. осіб). Аналізований період – з 1991 по 2009 рр. Результати нашого аналізу свідчать про те, що кваліфіковані трудові ресурси в Україні протягом зазначеного періоду ефективно використовувалися лише в 1991 р. Таку тенденцію неефективного використання фахових трудових ресурсів можемо пояснити дисбалансом попиту та пропозиції на ринку праці у різних сферах економічної діяльності. Зростання рівня освіти населення має бути передумовою інноваційного розвитку держави. В Україні ж відбувалося зростання чисельності ВНЗ III-IV рівнів акредитації (з 315 у 2000 р. до 350 у 2010 р.) та кількості їх випускників на фоні скорочення питомої ваги підприємств, що впроваджують інновації (з 14,8 % у 2000 р. до 11,5 % у 2010 р.), та скорочення наполовину виробництва інноваційних видів продукції (з 15323 у 2000 р. до 2408 у 2010 р.) [4]. В такому випадку надмірне накопичення трудового потенціалу з вищою освітою в подальшому може призвести до зростання рівня безробіття та зниження рівня заробітної плати у сфері тих видів трудової діяльності, які вимагають наявності цієї освіти. Наприклад, у 60-х рр. у Філіпінах різко зріс попит на вищу освіту, почала швидко зростати кількість коледжів та університетів. Однак після швидкого зростання рівня освіти миттєво підвищився рівень безробіття серед кваліфікованих працівників. Експерти підрахували, що, знайти роботу для осіб без освіти було в 11 разів більш ймовірно, ніж для осіб, які закінчили коледж. Ще більш проблемною виглядала ситуація з тими, хто мав вищу освіту та науковий ступінь. Розвиток так званої «освітньої бульбашки» в Філіпінах спостерігається й досі, особливо у сфері медпрацівників [12]. Схожа загроза, на наш погляд, може виникнути й в Україні. Протягом останніх років постійно зростає різниця у рівнях заробітної плати у сфері охорони здоров'я і таких сферах, як промисловість, будівництво, торгівля, ремонт автомобілів, при цьому рівень заробітної плати у сфері охорони здоров'я є нижчим, ніж у всіх інших із зазначених сфер (рис. 10). Рівень заробітної плати у сфері освіти також нижчий, ніж у сфері будівництва, торгівлі та промисловій сфері (рис. 10).

На наш погляд, такі диспропорції у рівнях заробітної плати сприяють поширенню міграційних настроїв серед випускників ВНЗ.

Таким чином, грошові перекази мігрантів, фактично, сприяють активізації наступної хвилі міграції молодих кваліфікованих людських ресурсів, які не можуть себе професійно реалізувати на існуючому ринку праці в Україні.

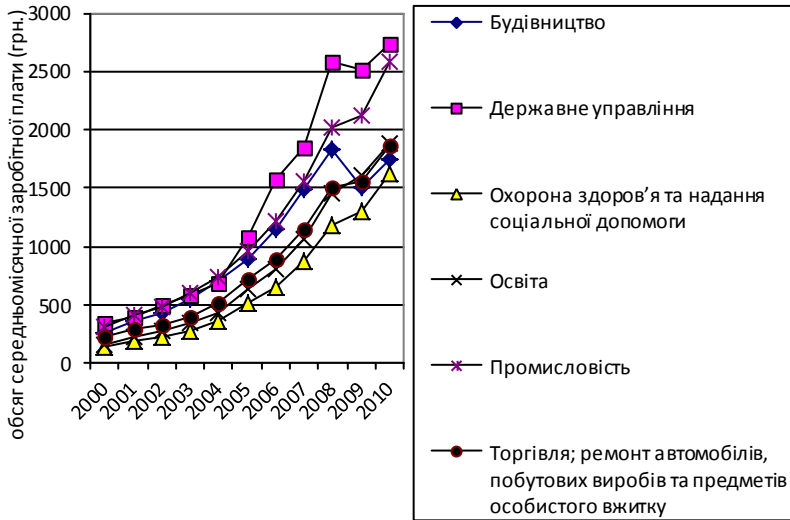

Рис. 10. Динаміка обсягів середньомісячної заробітної плати за деякими видами економічної діяльності, 2000 – 2010 рр.

За: [4].

Підсумовуючи, можемо зазначити, що, грошові трансфери українських трудових мігрантів є важливою складовою існування транаціональних сімей, при цьому вони здійснюють істотний соціально-економічний вплив не лише на стан сімей мігрантів, але й на економічний розвиток нашої держави загалом. Найбільш негативним наслідком зростання грошових трансфертів, на наш погляд, можна вважати їх неефективне використання для зростання ВВП та людського розвитку в Україні. Ця проблема потребує глибшого аналізу з метою розробки відповідних інвестиційних механізмів використання грошових трансфертів мігрантів для забезпечення тривалого добробуту в Україні.

Література:

1. Гайдучький А. Хто хоче, повернеться в Україну. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.bbc.co.uk/ukrainian/world/2010/10/101017_hajdut_sky_text_ie_sp.shtml.
2. Зовнішня трудова міграція населення України. / За ред. Е. М. Лібанової. – К.: ДП «Інформаційно-аналітичне агентство», 2009. – 120 с.
3. Офіційні дані Федеральної служби державної статистики РФ [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.gks.ru/free_doc/new_site/population/demo/demo42.html.
4. Офіційний сайт державного комітету статистики України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>
5. Офіційний сайт комітету статистики ЄС (Євростат). [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/page/portal/population/data/main_tables.
6. Офіційний сайт Світового банку [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.worldbank.org/>.
7. Шевчук В. О. Міграційні процеси як інструментальний чинник регіональної «пастки стагнації» / В. О. Шевчук. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://mev.lac.lviv.ua/downloads/vyklad/shevch/region-07-5Lutsk15.pdf>
8. Adams R. Do International Migration and Remittances Reduce Poverty in Developing Countries? / R. Adams, J. Page. World Bank. Washington : DC, 2005.
9. Drinkwater S. Labor Market and Investment Effects of Remittances. / S. Drinkwater, P. Levine, E. Lotti. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.econ.surrey.ac.uk/Research/scies/papers/2006/labour%20market.pdf>
10. Migration and Remittances Factbook 2001. Second Edition [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.mfw4a.org/documents-details/migration-and-remittances-factbook-2011-second-edition.html>.
11. Rao B. Bhaskara Panel Data Analysis of the Growth Effects of

- Remittances. / B. Bhaskara Rao, Gazi Mainul Hassan [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://mpra.ub.uni-muenchen.de/18021/1/MPRA_paper_18021.pdf.
12. Ruiz N. Brain Drain or Brain Waste? / N. Ruiz. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://blogs.worldbank.org/peoplemove/brain-drain-or-brain-waste>.
 13. United States. Department of Homeland Security. Yearbook of Immigration Statistics: 2010. – Washington : D.C. Department of Homeland Security, Office of Immigration Statistics, 2010. – 107 p.
 14. Vasileva K. 6,5 % of the EU population are foreigners and 9,4 % are born abroad. / K. Vasileva. // Statistics in Focus 34/ 2010: Eurostat. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://epp.eurostat.ec.europa.eu/cache/ITY_OFFPUB/KS-SF-11-034/EN/KS-SF-11-034-EN.PDF.
 15. World Migration Report. The Future of Migration: Building Capacities for Change. / Ed.-in-Chief K. Koser, F. Laczko. – Geneva : IOM, 2010. – 273 p.

Іванна Рижан

ЕМІГРАЦІЙНЕ ПРАВО В УКРАЇНІ, НА ДУМКУ УГКЦ, МОЖЛИВЕ ЧЕРЕЗ ЗУСТРІЧІ І СПІЛКУВАННЯ

УГКЦ була однією із перших, хто звернув увагу на мігрантство не тільки як на ганебне явище українського суспільства, але також як на проблему, яка потребує діяльних кроків для її вирішення та підтримки у ситуації, в якій опинилися українські сім'ї та родини. Саме Церква втручалась у працю з мігрантами ще від самих початків цього явища, позаяк не могла стояти осторонь від своїх людей, котрих за кордоном чимало. Минув час, але ті, хто виїхав, не бажають повертатися, а покоління, яке виросло без батьків в Україні, нерідко задумується і собі над можливістю повторити участь родичів. На це запитання молодь має свої відповіді, і вони здебільшого стосуються неможливості власної реалізації і перспективи працевлаштування та гідних умов життя в рідній країні. Про це говорять уже дорослі діти тих трудових мігрантів, які покинули Україну в 90-і.

На конференції «Українська міграція в контексті взаємодії Української Греко-Католицької Церкви та Української Держави», яка 30 грудня 2011 р. відбулася у Київському національному університеті ім. Тараса Шевченка, це явище було названо «п'ятою хвилиною» [1] міграції, позаяк мотивом, окрім покращення свого майбутнього матеріального стану, є бажання здобувати освіту за кордоном та вкладати свій потенціал у чужу, не свою державу. Це вже не просто їхати по гроші, а їхати, щоб зреалізувати себе, але не у своїй рідній країні, а в чужій. Поки наші урядовці тупцюють на місці, змінилось ціле покоління, яке, відповідно, і змінило спосіб мислення. Мати-Україна вже втрачає для тих людей відчуття «рідної неньки», а відтак ми потроху збіднюємо почуття закоріненості й етнічно-культурної приналежності. Тому УГКЦ кращим способом буття в цій ситуації вибрала спілкування з людьми.

Українська Греко-Католицька Церква створила Пасторально-місійний відділ як свою структуру. Як зауважує на вищезгаданій конференції голова ПМВ УГКЦ, єпископ-помічник київський, владика Йосиф Мілян, «наша Церква від самих початків звернула увагу на міграційні процеси і спробувала відповісти на них». Владика розповів про діяльність відділу і про те, що ця структура Церкви передусім

покликана займатися вірними там, де немає єпархії чи екзархату, де немає єпископа, але є українці, котрі потребують духовної опіки. Таких парохій за кордоном на сьогодні 37. «Ми хочемо не тільки бачити наших вірних у церкві, а пробуємо сприяти, щоби створювалися громадські прицерковні, а навіть просто громадські організації різних рівнів у Європі. Пробуємо працювати з посольствами, представниками державних структур. Пробуємо створити якусь законодавчу базу, консультаційні пункти в Україні для тих емігрантів, котрі повернулися», – говорить єпископ і наголошує, що Церква «присутня серед мігрантів не лише для того, щоб займатися тільки духовною сторінкою людей, але пробує підтримувати і сприяти усяким добрим починанням українців за кордоном, щоби наші трудові емігранти, «четверта хвиля», не стали безликою масою, а зберегли себе як нація, як нарід, зберегли віру, традицію, Церкву, до якої належать». Цим, за його словами, займаються душпастирі.

Владика також зазначив, що Церква від самих початків була присутньою між нашими людьми, що більше, як зауважує єпископ, «недоля українського емігрантства прийшла нам «на користь», – говорить він, пояснюючи, що ці перші українські хвилі людей за кордоном турбувалися про священників у час, «коли ціле українство і український дух був під загрозою». Він також додає, що «прояв сьогоднішнього міграційного руху – це, передусім, масовість». Щоби це явище не вийшло з-під контролю, багато державних та наукових інституцій різних країн, передусім також і УГКЦ, обрали стратегію щодо цього питання – постійний моніторинг і супровід мігрантства через духовний провід та соціальне служіння.

Згідно із статистичними дослідженнями 1998-1999 років, проведеними групами науковців за сприянням «Карітас-Україна», за роки незалежності у пошуках кращого життя за межі України виїхало близько 5 млн. українців, за іншими дослідженнями ці показники сягають 7 млн. «Ця велика кількість людей дає нам право стверджувати, що ми як Церква зобов'язані брати активну участь у житті наших людей», – говорить владика Йосиф. Крім того, він зауважує, що Церква не лише робить моніторинг, аналіз ситуації, але вона є живою, діючою, такою, котра працює для своїх людей. Як приклад такого діяльного служіння єпископ навів працю УГКЦ в Італії, де за 9 років служіння колишнім душпастирським координатором українців в Італії, а сьогодні виконавчим секретарем Пасторально-місійного відділу

о. Василем Поточняком було створено близько 100 греко-католицьких парохій. Єпископ зауважує, що за кордоном науковими доповідями і канонами Греко-Католицької Церкви не послужися, «там треба бути креативним, дуже гнучким і чітким у позиції».

Коментуючи важливу роль Церкви у житті емігранта, Владика зазначив, що її присутність є потрібною, «щоби наші трудові емігранти відчували, що про них дбають, про них говорять, що через ті розмови колись дійде до того, що Україна матиме своє еміграційне право, що держава справді стане цілими своїми державницькими грудьми на захист кожного українця за кордоном, як це робить Америка зі своїми громадянами та інші країни», – наголошує голова відділу і додає, що, на його думку, «повернення наших людей змінить обличчя української держави, адже приїжджають українці європейські, приїжджають люди, котрі шанують себе і з того власного пошанівку будуть розвиватися інші позитиви українців на всю Україну», – говорить голова ПМВ [2].

В Ухвалі, яка стала підсумком Конференції, серед винесених пунктів було наступне:

- вважати сучасну діяльність УГКЦ важливим чинником забезпечення духовних, соціальних, культурних та інших потреб українців за кордоном і координатором їхніх громадських організацій;
- активізувати співпрацю УГКЦ з державними та громадськими структурами в Україні в питаннях допомоги українським мігрантам;
- звернутися до Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України з пропозицією увести у відповідні навчальні дисципліни соціогуманітарного циклу вивчення сучасної української трудової міграції;
- звернутися у Національну раду з питань телебачення і радіомовлення з пропозицією запровадити цикл інформаційних радіо- і телепрограм, присвячених проблемам сучасних українських трудових мігрантів за кордоном та їхніх родин в Україні (погляд Церкви і Держави);
- звернутися у Кабінет Міністрів України з пропозицією виділити кошти для створення Культурно-інформаційного центру роботи з українськими мігрантами в Києві (на взірць духовних порадень у регіонах) [3].

Ще однією із ділянок праці ПМВ УГКЦ є праця з мігрантами, їхніми сім'ями, родинами тут, в Україні: тими, хто повернувся, і рідними, котрі залишилися вдома. Ще блаженніший Любомир Гузар висловив ініціативу таких зустрічей-порадень, де б люди, котрих торкнулась ця проблема, мали можливість зустрітись, поділитись своїми труднощами, послухати духовної науки чи поради психолога, не відчувати себе чужими між своїми.

Понад два роки цю практику ПМВ втілює у життя: це щомісячні зустрічі родин мігрантів в Україні, які відбуваються в різних містах країни з метою перезнайти якомога більше людей між собою, щоб ті, котрих об'єднує якийсь спільний досвід, мали можливість поспілкуватися і навзаєм один одного підтримати, як молитовно, так і морально. За характером ці зустрічі різнопланові, тому кожен, навіть той, кого ця проблема не торкнулась, може знайти тут щось для себе у духовному та пізнавальному плані. Зустрічі відбуваються у трьох областях України – Львівській [4], Івано-Франківській [5], Тернопільській [6], а також у м. Києві [7]. Кожна єпархія має координаторів, референтів у справах мігрантів та іммігрантів, які займаються організацією та гуртуванням цих спільнот. Зустрічі можуть мати різну форму, але в основі завжди є спілкування. Це і нічні піші прощі, які вперше в Україні відбулися у місті Дрогобичі, з ініціативи теперішнього виконавчого секретаря ПМВ УГКЦ о. Василя Поточняка; молитовні чужини; реколекції, конференції. На таких зустрічах люди мають можливість не лише більше дізнатися про те, що таке мігрантство, заробітчанство і які його наслідки, але й відкритися один одному, чого часто вони не можуть зробити навіть у своїй сім'ї. Про це свідчать численні коментарі колишніх заробітчан.

П. Анна зауважує, що нерідко саме ставлення родини та друзів після повернення із заробітків знову штовхає їхати на чужину, «позаяк, – як говорить жінка, – вдома від мене за ці роки отримували тільки гроші, і я була тільки по телефону. Це телефонне спілкування було повне любові: а тут їх нервує, що я хочу щось прибирати, помити, бо там прибирала по десять годин в день».

Про біль, який відчула п. Марія після повернення додому, говорить так: «Моє повернення було дуже болючим для нашої сім'ї. Коли я розповідала їм про ті заробітки, про свою роботу, їх це дуже дратувало, більше, ніж мене. Якось дочка мені сказала: «Мамо, може, ми зробили щось не так, як треба, але ми вже не можемо чути того

вашого заробітчанства». Це і досі продовжується. Можливо, не в такій формі, але це є», – ділиться жінка і додає, що шукає людей, з котрими могла б поговорити про спільне пережиття, «просто вилити комусь душу, хто б мене і кого я могла б вислухати, тих, хто також пережив подібний гіркий досвід», – говорить п. Марія [8].

П. Анна зауважує, що час, який пройшов з моменту виїзду за кордон, вкрав щось дуже вартісне з життя. «Коли повернулась в Україну, мене зустріли вітаннями, квітами, але стосунки у сім'ї надзвичайно змінилися», – говорить колишня заробітчанка і додає, що ці зміни привели до розлучення. «Діти, однак, якимось зрозуміли, що якщо я не буду в Італії, то навчання вони не зможуть продовжувати», – зауважує жінка і звертає увагу, що чужина – це як трясовина, яка затуляє. За її словами, вирватися з тієї трясовини дуже важко, незважаючи на зусилля, які докладають люди. Жінка говорить також про те, що, попри труднощі закордоння, «нас там прийняли, як своїх, а тут, в Україні, нас вважають чужими», – зауважує п. Анна і окреслює ситуацію, в якій опинились українці, «де свої є між чужими, а чужі між своїми» [9].

«Повернення також має свої пережиття», – говорить п. Оріся. – «Якось зробила зауваження своїй доньці на прощі, а вона на те: «Мамо, ви думаєте, що мені десять років, як тоді, коли ви мене залишили. Я вже виросла, маю свої погляди на життя і розумію, що до чого», – відповіла мені дитина». Про проблему роз'єднаних родин жінка висловлюється коротко: «Чоловіки без жінок робляться слабкими. У селі як у селі – пляшка на столі і гостина та розмови про нас», – говорить п. Оріся. «З поверненням у сім'ю, додому, ми несемо із собою уже отриманий досвід закордонних реалій, у яких «ми вже навчилися жити, побачили як краще, а рідні цього не розуміють і говорять, що ми хочемо командувати», – ділиться заробітчанка і зауважує, що на цьому починаються сварки і незгода. «Хоч ми і заробляємо, – каже жінка, – але набагато більше втрачаємо».

П. Надія розповідає про часті приклади того, що заробітчани, котрі живуть в одному селі, не спілкуються між собою, не шукають контактів, бо вони зневірені, чують осуд.

Про проблему дитини заробітчанина говорить Назар: «Мій батько 15 років тому поїхав за кордон у США. У той час я йшов у перший клас. Я плакав і розумів, що це розлука надовго. Я є залежним від наркотиків і алкоголю. В якийсь момент мені була потрібна

підтримка таких як батько, брат, сестра, а вони в цей час були зайнятими: хто наукою, хто будовою своєї сім'ї. Батько заробляв гроші. Очікуване повернення розвіяло усі мої мрії. Ми віддалилися, незважаючи на усі старання, які зараз докладає батько. Тепер він старається, хоче мені добра, я про це знаю, але від нього я це не сприймаю і мені важко зрозуміти його як людину, бо довший час він для мене був лише «гаманцем з грошима» [10].

Є заробітчани, котрі, незважаючи на «підтримку» оточення – «усі дивляться на мене зі співчуттям, із незрозумінням», – як говорить п. Світлана, самотужки волею свого характеру знаходять себе у рідній державі. «Сьогодні я є щасливою, почуваю себе людиною, для багатьох – це незрозуміло і дивно: як можна залишити комфорт, гроші і їхати сюди, зустрічатися із серйозними труднощами безробіття, нестачею», – говорить колишня заробітчанина, котра, незважаючи на всі обставини, назавжди повернулася в Україну [11].

Раз на рік ПМВ УГКЦ організовує Міжнародну пішу прощу родин мігрантів із Самбора у Зарваницю [12], яка триває 10 днів. У цей серпневий час більшість українських заробітчан мають відпустки і повертаються додому, в Україну. «Хочу використати десять днів зі своєї відпустки саме на прощу», – говорить одна із учасниць паломництва. – «Ми намагаємося усією родиною взяти участь у цій прощі, тому що спільна молитва, яка тут твориться у намірі заробітчан та їхніх родин – це найцінніше і найбільше, що потрібне нам. А також це можливість поспілкуватися з рідними, друзями, зрештою, відпочити, милуючись краєвидами та місцинами нашої України. Це чи не найкращий спосіб провести свою відпустку в Україні», – говорить жінка.

Про ініціативу такої прощі, її актуальність і потрібність говорить виконавчий секретар ПМВ УГКЦ о. Василь Поточняк. Він, зокрема, зазначає, що «за кордоном наші люди є змучені працею, частина з них віддалені від Бога, знають, що можна в неділю сісти в автобус, поїхати в якийсь санктуарій, чи якесь святе місце помолитися, пройтися містом, поспілкуватись, можливо, зі священником – і їм це десь підходить, бо щось і побачать, і помоляться трохи», – говорить секретар відділу.

В Україні, натомість, прощі набирають свого характеру. Про це дбають парохі, або організатори у тих відпустових місцях, котрі спеціально призначені для цього. Для того, щоби паломник пережив паломництво і відновив свою духовність, потрібна відповідна програма. Про задум прощі Самбір-Зарваниця для родин мігрантів, а

також усіх бажаючих о. Василь говорить, що через цю прощу «ми хотіли трохи більше спілкуватись з людьми з-за кордону, їх слухати, бо на це маємо десять днів часу». Ті, хто попрацював якийсь час за кордоном, попри все вже є тими носіями культури тієї чи іншої країни, з якої приїжджають. «У цьому сенсі можна говорити про інкультурацію», – говорить керівник прощі і додає, що «у паломництві ми поєднали і молитву, і спілкування, і похід, і відпочинок, і красу природи. Паралельно ми, якоюсь мірою, свідчимо, допомагаємо собі навзаєм. Ідучи, просимо також і Божої допомоги. З другого боку, ми свідчимо іншим, бо інші дивляться на кількасотий похід людей і запитують: «Хто ви, як ви?» і часто нам по-доброму заздять, що можемо собі взяти кілька днів відпустки, чи то навіть десять днів, і присвятити їх душі. Тому це такий добрий вид – іти пішки: дорогою промовляємо молитви, хрестимося, співаємо духовні пісні – змучені, але щасливі. Це видно іншим в наших очах – це наше свідчення. У цьому випадку можемо сказати, що це місійність, але не під кутом класичним, як навернення, але як поклик, свідоцтво віри, якою живемо і навзаєм допомагаємо одне одному», – говорить координатор та керівник прощі [13].

Щороку до цієї інтернаціональної прощі долучається все більше людей. У минулорічному шостому паломництві родин мігрантів взяло участь понад триста осіб.

У кожного, звісно, свої мотиви виїзду та дати повернення на Батьківщину, і якимось впливати чи змінювати цей процес непросто. Однак Церква намагається дати людям відчуття того, що вони не залишені десь далеко за океаном наодинці, що є ті, котрі в молитві та діях пам'ятають про них та їхніх рідних тут, в Україні.

Література:

1. http://www.religion.in.ua/zmi/ukrainian_zmi/14194-rezultatopraci-ugkc-i-derzhavi-u-kiyevi-zaproponovano-stvoriti-kulturno-informacijnij-centr-roboti-z-ukrayinskimi-migrantami.html.
2. http://risu.org.ua/ua/index/all_news/ukraine_and_world/ukrainians_outside_of_Ukraine/46460/
3. http://palomnyk.at.ua/publ/migracija/pracija_ugkc/ukhvala_naukovo_praktichnoji_konferenciji_ukrajinska_migracija_v_konteksti_vzaemodiji_ukrajinskoji_greko_katolickoji_cerkvi_ta_derzhavi/13-1-0-201.

4. <http://catholicnews.org.ua/u-sambori-vidbulas-pidsumkova-zustrich-palomnikiv-do-zarvani#point>.
5. <http://news.meta.ua/archive/26.09.11/cluster:22798398-Anons%3A-01-02-zhovtnia-zustr%B3ch-rodin-m%B3grant%B3v-ta-n%B3chna-p%B3sha-proshcha-%B2vano-Frank%B3vsk---Pogonia/>.
6. <http://zik.ua/ua/news/2010/05/21/229543>.
7. http://www.ukr.net/news/u_ki_v_v_dbulasja_trohdenna_zustrich_rodin_m_grant_v-10159234-1.html.
8. http://palomnyk.at.ua/publ/migracija/pracija_ugkc/cerkva_v_chuzhini_jak_kovtok_povitrja_kolishnja_zarobitchanka/13-1-0-133.
9. <http://www.credo-ua.org/2011/08/49306>.
10. <http://vimeo.com/user5171032>.
11. <http://www.gazetaukrainska.com/2011-04-04-11-58-41/2011-05-05-12-31-58/1515-l-r.html>.
12. <http://dyvensvit.org/cerkva/205-cerkva-reportazhi/4683-proshcha-vid-sambora-do-zarvanyci-svitanok-shodu-soncja-viry-nadiji-ta-ljubovi>.
13. <http://www.ugcc.org.ua/1870.98.html>.

Роксолана Рісна

ТРАНСФОРМАЦІЇ МІГРАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ В УКРАЇНІ ТА ЗАХОДИ АДАПТАЦІЇ ТРУДОВИХ РЕЕМІГРАНТІВ

На сучасному етапі розвитку економіки України все більшої актуальності набуває нова стратегія управління процесами регіонального відтворення її трудового потенціалу. В умовах глобалізації інтенсифікація міжнародних міграційних процесів є невід'ємним атрибутом світового господарства, що зумовлює як позитивні, так і негативні наслідки. Враховуючи тенденції до відтоків економічно активного населення України, яке володіє значним інтелектуально-трудовим потенціалом, надмірна еміграція несе цілу низку ризиків в сфері демовідтворення, функціонування соціально-трудових відносин, збереження й примноження культурних цінностей і є загрозливим явищем з точки зору довготермінової стратегії розвитку держави.

Міграційні переміщення населення неможливо заборонити, адже право вільного вибору місця проживання і працевлаштування регламентовано найвищими законодавчими актами. Натомість для зменшення негативних наслідків необхідно стимулювати рееміграційні процеси, спрямовуючи ресурси на ті категорії трудових мігрантів, що володіють найвищим інтелектуально-трудовим потенціалом та повернення яких є економічно та соціально обґрунтованим. Це одночасно пом'якшуватиме демографічну ситуацію, підвищуватиме потенціал міграції з точки зору розвитку держави та стимулюватиме сталий економічний розвиток.

Незважаючи на те, що дослідження аспектів трудової міграції знайшли своє відображення у працях таких вітчизняних вчених, як А. Гайдуцький, Е. Лібанова, О. Малиновська, М. Ніколайчук, С. Пирожков, А. Платонов, О. Позняк, М. Птуха, О. Пуригіна, М. Романюк, У. Садова, Л. Семів, О. Хомра та багатьох інших, потребує системного аналізу проблема ефективного державного управління міграційною активністю населення з урахуванням особливостей, передумов, факторів та форм міграції. Важливим, зокрема, є дослідження питань реадаптації українських заробітчан. Проте перед тим, як окреслити коло відповідних проблем міграційного менеджменту, зупинимось докладніше на суті самого поняття рееміграції.

У науковій літературі термін «реєміграція» означає процес повернення людей в країну походження чи колишнього проживання, з якої вони свого часу емігрували до інших країн з різних причин [1]. З юридичної точки зору, до категорії реємігрантів можуть бути віднесені як ті, котрі, перебуваючи в інших країнах, так і не набули статусу особи громадянства, так і ті, хто внаслідок натуралізації стали громадянами обраної держави, але вирішили повернутися на батьківщину або в країну попереднього проживання. У соціальній економіці дослідження процесу реєміграції населення має як теоретико-методологічне, так і прикладне значення, оскільки повернення людей на прабатьківські землі є передумовою відтворення людського потенціалу й нагромадження людського капіталу. В Україні велике значення для розвитку досліджень має інформаційне та методичне забезпечення аналізу цього явища, конкретизації ознак, які б виступали основою побудови моделей реєміграції.

Знаковими для нашого дослідження є дані щодо намірів трудових реємігрантів до повторних поїздок. Згідно опитувань, лише близько 30 % трудових мігрантів, що повернулись в Україну, планують мігрувати знову, 70 % українців за кордоном прагнуть повернутися на батьківщину й понад 90 % будують свої плани на батьківщині (купують помешкання, оплачують освіту дітей тощо) [2]. Разом з тим, за даними Open Ukraine, 35 % опитаних трудових мігрантів протягом досліджуваного періоду здійснили одну поїздку за кордон, майже 50 % респондентів виїжджали 2-5 разів. Отже, рух української робочої сили можна типологічно охарактеризувати як циркулюючу міграцію.

Термін «циркулююча міграція» з'явився у міжнародному дискурсі у 2005 році, проте, очевидно, це явище не є новим. Генеральний секретар ООН Кофі Аннан на пленарному засіданні з питань міжнародної міграції і розвитку в рамках 61-ої сесії Генеральної Асамблеї відзначив у своїй доповіді, що «стара парадигма постійного переселення мігрантів поступово поступається місцем тимчасовій та циркулюючій міграції» [3]. Європейський Союз розглядає циркулюючу міграцію як «одну з форм міграції, що дозволяє певному рівню легальної мобільності населення між двома країнами», маючи на увазі повторювані поїздки між країною походження та призначення [4]. Науковці та політики, апелюючи до демографічних реалій, економічних потреб та вимог безпеки ЄС, наголошують на потрійній вигоді від циркулюючої міграції, тобто позитивних наслідках для всіх учасників

процесу – країни-донора, реципієнта і самих мігрантів. Особлива увага приділяється міграції висококваліфікованих кадрів як базису інтелектуального потенціалу суспільства. В умовах глобалізації формується транснаціональний ринок праці, для фахівців високої кваліфікації вкрай важлива діяльність у різних сегментах цього ринку, що забезпечує можливість обміну знаннями. Циркулююча міграція спрямована на заміну «витоку мізків» «круговоротом інтелекту» [5]. Очевидно, такі переваги, як зниження втрат інтелектуально-трудоного потенціалу та залучення міграційного капіталу в економіку країни-донора, зведення до мінімуму негативних соціальних наслідків для членів родин мігрантів, відкритість приймаючих країн до процесу глобалізації, можливість країні-реципієнту адаптувати міграційні потоки до потреб ринку будуть реалізовані лише за умови дієвого механізму регулювання та ефективного міграційного менеджменту.

Окремого висвітлення вимагає тема соціального сирітства як своєрідної точки біфуркації на векторі міграційного процесу. Однією з основних проблем трудової міграції є руйнація сімейних відносин і виникнення феномену «транснаціональних сімей», в яких діти та їх батьки-мігранти проживають в різних державах. За результатами дослідження, проведеного Західноукраїнським центром «Жіночі перспективи» [6], серед мігрантів, котрі виїхали до Італії, лише 6,3 % жінок є бездітними. 28,53 % респондентів мають по одній дитині, 46,67 % по двоє дітей, 6,93 % по троє дітей, 0,8 % – по чотири дитини і більше. При цьому 70 % становлять діти віком від 7 до 22 років, вихованням яких в кращому випадку займаються родичі, інколи виникає потреба й державної опіки. Соціальне сирітство може трансформуватися в загальнонаціональну проблему, а саме проблему втраченого покоління. Воно є наслідком послаблення шлюбних зв'язків, втрати емоційного контакту з дітьми, руйнування сім'ї як базису суспільства, основи нації та держави. Психологічні травми дітей заробітчан приводять до соціальної девіації, поповнення рядів «дітей вулиці». Фінансові перекази мігрантів, які є потужним додатковим джерелом національного бюджету України, стають водночас надзвичайно небезпечним «замінником» стосунків «батьки-діти». Молодь працездатного віку втрачає мотивацію до розвитку та фінансової незалежності. Представники цього покоління часто переконані, що заробити гроші можна лише за кордоном, таким чином формуючи наступну хвилю потенційних мігрантів.

Отже, враховуючи динамізм міграційної активності населення та сучасні тенденції її розвитку, для України, як потужного донора робочої сили європейського міграційного простору, аби скористатись перевагами циркулюючої міграції та уникнути небезпечних соціальних наслідків, слід розробити та впровадити заходи, спрямовані на повернення трудових мігрантів. Оскільки осідання реемігрантів, як осіб з міграційним досвідом, новими знаннями, навиками, практикою можливе за умови належного супроводу реемігрантських настроїв зі сторони діяльності органів влади (видача кредитів на створення умов під ведення бізнесу, в т. ч. сімейного, стимулювання розвитку нових робочих місць тощо). Комплекс заходів державної міграційної політики повинен охоплювати всі етапи трудової рееміграції, починаючи від перебування за кордоном. Саме тут потрібно грамотно і коректно апелювати до мотиваційного базису можливого повернення трудового мігранта на батьківщину, використовуючи негативи його перебування на чужині. Такими дестимуляторами міграції можуть виступати незадоволення умовами праці й соціальним захистом, труднощі адаптації (соціокультурної, економічної), сімейні обставини, ностальгія, заходи примусового видворення мігрантів з приймаючої країни тощо.

Виходячи з мети нашого дослідження, реадаптацію мігрантів розглядаємо як повторно здійснювану акліматизацію і пристосування до природних та соціальних умов переселенців, які вже раніше проживали у певній етноландшафтній зоні, але потім на короткий чи тривалий час її залишили, а тому перебували в іншому кліматичному та культурному середовищі, нерідко у такому, яке істотно різниться від попереднього. Така реадаптація означає потребу особи повторно при звичаїтися до клімату, соціальних умов, місця мешкання, мови, звичаїв, обрядів, традицій, смаків, способу життя [7, с. 173]. Державна політика адаптації трудових мігрантів, що повернулись на батьківщину, являє собою практичну діяльність відповідних державних інституцій (спеціалізованих і дотичних у компетенціях до міграційної сфери) в тісній співпраці та взаємодії з підприємницькими, науковими, освітніми, громадськими структурами щодо використання інструментарію державного управління з метою мотивації повернення та успішної реадаптації мігрантів.

Враховуючи селективну функцію державної політики, слід виділити категорії трудових мігрантів та заходи, спрямовані на адаптацію конкретної цільової аудиторії (Табл. 1) [8].

Таблиця 1.

**Основні управлінські заходи щодо адаптації
українських трудових реемігрантів**

№ з/п	Категорія трудових реемігрантів	Конкретні заходи держави	Основні виконавці
1	Трудові мігранти зі значним інтелектуально-трудовим потенціалом	Соціальний діалог з підприємницькими, науковими, освітніми закладами щодо працевлаштування реемігрантів (у т.ч. з гнучкими формами зайнятості)	Регіональна міграційна служба; регіональний центр зайнятості; наукові, освітні установи
2	Трудові мігранти з бі- і полілінгвістичним і навиками	Навчальні семінари граматики та більш глибокого вивчення відповідної іноземної мови	Регіональна міграційна служба; регіональний центр зайнятості; головне управління праці та соціального захисту населення облдержадміністрації
3	Трудові мігранти конкретних професійних груп	Пільговий вступ у ВНЗ (у т.ч. магістратуру, інтернатуру, аспірантуру); пільгове оподаткування підприємств (установ), у штаті яких працюють реемігранти	Регіональна міграційна служба; головне управління праці та соціального захисту населення облдержадміністрації; наукові, освітні установи
4	Трудові мігранти з достатнім міграційним капіталом	Пільгове кредитування ведення бізнесу; спрощена процедура реєстрації підприємства; інформаційна підтримка	Регіональна міграційна служба; головне управління праці та соціального захисту населення облдержадміністрації;

			головне управління економіки та інвестицій облдержадміністрації
5	Нелегальні трудові мігранти (соціальна реєміграція)	Пільгове оподаткування підприємств, у штаті яких працюють реємігранти; семінари підвищення кваліфікації, перекваліфікація	Регіональна міграційна служба; регіональний центр зайнятості; головне управління Міністерства внутрішніх справ України в області; головне управління праці та соціального захисту населення облдержадміністрації; центр психологічної допомоги; представництво Верховного Комісара у справах біженців ООН
6	Наступні покоління емігрантів з України	Інформаційна підтримка; сприяння пошуку житла, навчання, працевлаштування	Посольства; регіональна міграційна служба; громадські організації

Одним з ефективних інструментів мотивації повернення в Україну є програми ведення бізнесу для реємігрантів. Їх реалізація закономірно є взаємовигідною для обох сторін – підтримуючи підприємницьку ініціативу, державні структури вирішують низку соціально-економічних питань через вливання міграційного капіталу в регіональну економіку, трудові мігранти не витрачають міграційний капітал на задоволення споживчого попиту, а отримують можливість його примноження. Програми ведення бізнесу для реємігрантів передусім повинні регламентувати порядок відкриття власної справи та включати наступні етапи: 1) подання інформації колишнім трудовим мігрантом про перебування на роботі за кордоном у регіональний центр зайнятості; 2) організація і проведення навчальних тренінгів

ведення бізнесу для реемігрантів; 3) вибір виду економічної діяльності, за потреби пільгове кредитування згідно підприємницьких потреб; 4) реєстрація власного підприємства за спрощеною процедурою; 5) інформаційна та фінансово-кредитна підтримка у перші 2 роки діяльності. Ефективним інструментом підтримки розвитку бізнесу також виступає можливість ввезення необхідного імпортного обладнання та устаткування за пільговими ставками мита.

Очевидно, що інтенсифікація міграційних потоків загострює питання розробки та впровадження продуманого, системного та ефективного міграційного менеджменту. Серед іншого, заслуговує на увагу політика адаптації трудових мігрантів, що повернулись на батьківщину. Заходи реадaptaції повинні відзначатись конкретністю та цільово-сегментною направленістю, підкріплюватись ресурсним забезпеченням та передбачати відповідальність конкретних управлінських структур за ефективність реалізованих рішень.

Література:

1. Демографический энциклопедический словарь / Редкол.: Валентей Д. И. (гл. ред.) и др. – М.: Сов. Энциклопедия, 1985. – С. 371.; Пуригіна О. Г. Міжнародна міграція / О. Г. Пуригіна, С. Е. Сардак // Навч. посіб. – К.: ВЦ «Академія», 2007. – С. 306; Арнольд Шлепаков Етнічний довідник [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://etno.us.org.ua/glossary/r.html>.
2. Західноукраїнський Центр «Жіночі перспективи». Соціальне обличчя новітньої української трудової міграції. Результати соціологічного опитування українських заробітчан в Італії – Львів, 2003 – 40 с.
3. Зовнішня трудова міграція населення України [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.openukraine.org.ua/programs/migration/research-program>; Розвиток людських ресурсів і міграційна політика в Україні [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.etf.europa.eu>; О. Миколук. Готовність до міграції [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://vkurse.ua/ua/analytics/gotovnost-k-migracii.html>; Чи хочуть українці за кордон? Результати дослідження міграційного потенціалу західних областей України 2011

- [Електронний ресурс]– Режим доступу: <http://iniciativa.com.ua/news/chi-khochut-ukraintsi-za-kordon-rezultati-dosildzhennya-migratsiinogo-potentsialu-zakhidnikh-ob>.
4. Р. Ратушняк. ООН обговорює міграційні процеси у світі [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://ru.christiantoday.com/article/1531.htm>.
 5. Circular migration and mobility partnerships [Електронний ресурс]– Режим доступу: http://europa.eu/legislation_summaries/justice_freedom_security/free_movement_of_persons_asylum_immigration/l14564_en.htm.
 6. Західноукраїнський Центр «Жіночі перспективи». Соціальне обличчя новітньої української трудової міграції. Результати соціологічного опитування українських заробітчан в Італії – Львів, 2003 – 40 с.
 7. Мета держави – створення умов для повернення на батьківщину висококваліфікованих кадрів [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://debaty.org/ua/cms/emigration_deb.html.
 8. Міграційні процеси в сучасному світі: світовий, регіональний та національний виміри: (Понятійний апарат, концептуальні підходи, теорія та практика): Енциклопедія / Упоряд. Ю.І. Римаренко; За ред. Ю. Римаренка. – К.: Довіра, 1998. – 912 с.
 9. Біль М. М., Рісна Р. Р. Державна політика адаптації трудових мігрантів, що повернулись в Україну // Науковий вісник НЛТУ України: збірник наукових праць. – Львів.- 2011 – Вип. 21.8. – 380 с.

Ольга Ровенчак

СІМЕЙНІ ІДЕНТИФІКАЦІЙНІ ПРАКТИКИ ТА ІДЕНТИЧНОСТІ УКРАЇНСЬКИХ МІГРАНТОК ДО ПОЛЬЩІ ТА ГРЕЦІЇ

Радикальна проблематизація міграції відбулась у XX – поч. XXI ст. через втягування у неї дедалі більшої кількості держав і людей та набуття цими процесами глобального характеру. В українській соціології зацікавлення сучасними процесами міжнародної міграції¹ спостерігається з середини 1990-х рр. Проте ці дослідження мають досить фрагментарний характер і приділяють мало уваги таким аспектам міжнародної міграції, як, зокрема, проблеми змін в ідентичностях і практиках мігрантів. Що стосується досліджень ідентичностей міжнародних мігрантів у західній соціології, то більшість із них зосереджуються переважно на етнічних та гендерних ідентичностях, не розглядаючи інтегральних ідентичностей мігрантів загалом та сімейних ідентичностей зокрема. У цій роботі зосередимось на вивченні саме цього виду ідентичності та її змін в українських мігрантів у Польщі та Греції, встановлення наявності або відсутності відповідних ідентичностям практик на основі виробленої теоретичної основи та проведеного авторського емпіричного дослідження.

У широкому розумінні ми визначаємо **соціокультурну ідентичність** як *внутрішнє відчуття приналежності до соціокультурної спільноти певного виду, переважно визнане іншими представниками цієї спільноти, вкорінене у подібності до них та в одночасній відмінності від представників іншої соціокультурної спільноти такого ж чи іншого виду*. Ідентичність розглядаємо як таку, що впливає на поведінку людини (зі зміною в ідентичності відбуваються і певні зміни у поведінці); вона ж подекуди може бути і похідною від дій людини. Тобто ідентичність тісно пов'язана з соціальними практиками — втілюється в них або ж стає їхнім наслідком². **Соціокультурною ідентифікаційною практикою** вважаємо сукупність поведінкових актів, у яких знаходить прояв той чи інший різновид ідентичності-складової соціокультурної ідентичності.

Дослідження стосовно ідентичностей та практик українських мігрантів проводилось протягом 2008-2010 рр. у Польщі, Греції та Україні. Респондентів для дослідження підбирали за методом *снігової кулі*, для дослідження використано *цільову вибірку*. Для збору основної

частини інформації обрано метод *напівструктуроване інтерв'ю*, основними критеріями гомогенності вважаємо: стать, досвід перебування у Польщі чи Греції, що у часовому вимірі становить мінімум 1 рік, та трудова зайнятість в країні імміграції. Інформація, отримана у ході інтерв'ю опрацьована переважно методом *дискурс-аналізу*. Об'єктом дослідження виступають жінки-мігрантки із України у Польщі та Греції та жінки-мігрантки, що мають досвід проживання у Польщі та Греції і знаходяться в Україні³.

У внутрішньому вимірі **сімейна ідентичність** постає як результат ідентифікації зі зразками виконання певних сімейних ролей, як-от чоловіка/дружини, батька/матері, сина/дочки, брата/сестри. Ці зразки передаються як через виховання, так і через освіту, ЗМІ, рекламу, через культуру загалом, і, відповідно, не є однаковими для кожного суспільства. Зовнішнім же виміром сімейної ідентичності ми називаємо сімейну ідентичність, що є результатом ідентифікації з певною соціальною спільнотою, якою і є сім'я безвідносно до виконуваних сімейних ролей. З огляду на двовимірність сімейної ідентичності пріоритетними сферами її існування ми визначаємо особистісну і соціальну. Отже, **сімейну** ідентичність і базовані на ній практики розглядаємо як результат ідентифікації, по-перше, з певною спільнотою/сім'єю та, по-друге, із певною роллю, яку виконує людина в сім'ї. Єдиними практиками українських іммігрантів в Польщі/Греції, які підкріплюють відчуття приналежності до сім'ї, що проживає в іншій країні, є підтримка контакту із іншими представниками цієї сім'ї. Отже, незалежно від типу роботи, найпоширенішим засобом зв'язку є телефон, за допомогою якого респонденти зв'язуються із рідними від кількох разів на тиждень до кількох разів на день: *«По телефону дзвоним до хати, на тиждень 2-3 рази, ну як отримується, можемо і кожен день»* [ПУ; О., 37 р.]⁴, *«я все казала, я на то грошей не шкодую. Тому що треба, де б ти не був – дзвони! Говори!, тому що ти вертаєшся зовсім чужа.»* [ГУ; Н., 52 р.].

До 2000-х рр. ця ситуація виглядала трохи по-іншому. Поширеним був такий засіб зв'язку, як листування, а телефонні розмови не були такими частими: *«Листи зараз не пишу, раніше я писала тільки листи, цілий повісті писала, оповіді, а зараз телефоную і все.»* [ПП; Л., 61 р.], *«Не пишу, бо нема потреби. зараз мобільний зв'язок, а лист іде 9 днів. Можна написати СМС коротко і ясно і за 5 секунд маєш відповідь»* [ПУ; Л., 49 р.].

При цьому група респондентів, чий сім'ї частково або повністю проживають в Польщі, рідше спілкуються із родичами (приблизно один раз або кілька разів на тиждень), вважаючи, що це досить часто: *«Раз в тиждень в неділю зідзвонюємось... Часто дзвоню їм і розумію потрібність для своєї родини»* [ПУ; Ю., 46 р.]. В Греції ж навіть ті, чий сім'ї повністю проживають в країні імміграції, все ж спілкуються із іншими членами родини (найчастіше з батьками) частіше, ніж в Польщі: *«Ну два рази в тиждень, три. Я спілкуюся і з мамою і з сестрою»* [ГГ; М., 32 р.], *«По телефону, я дуже часто їм дзвоню, майже через день. ... Через Інтернет спілкується з двоюрідними моїми племінниками»* [ГГ; О., 37 р.]. Це підтверджує кращі перспективи їх інтеграції у польському суспільстві при частковій втраті контакту із українським суспільством через сімейні/родинні зв'язки.

Респонденти, що приїжджали до 2000-х рр., зазначають, що на початку імміграції рідше зв'язувались із домом, бо не мали можливості, а потім, у зв'язку із технічним прогресом, почали робити це значно частіше: *«в місяць може виговарюю 5-6 карточок по півтори години, а раніше ми не могли собі цього дозволити»* [ГГ; В., 45 р.], *«1999 рік, тоді 2000, тоді тільки були такі карти, що тільки з вулиці дзвонити, то по чергах стояли чекали поки хтось дзвонить»* [ГГ; Г., 47 р.], *«Від коли появились вже так масово телефони. То есемесами це є, це природне явище»* [ПП; М., 52 р.]. Ті ж, хто починав міграцію після 2000-го р., зазначають, що на початках зв'язувались частіше, щоб подолати ностальгію, а потім менше: *«спочатку могла раз в тиждень телефонувати, інколи навіть два рази, коли було скучно за домом. Потім вже вливаєшся в роботу, то рідше телефонуєш, але все одно якось стараєшся підтримувати зв'язок з рідними»* [ГУ; Ю., 25 р.].

Як в Польщі, так і в Греції частіше зв'язуються із сім'єю власне респонденти, а не навпаки, пояснюючи це вартістю розмов: *«звичайно, що не дзвонять ... тому що вони рахують, що я тут маю більше грошей, чим вони там»* [ГГ; Л., 57 р.], *«Я до них старалася більше дзвонити, щоб вони менше витрачали грошей»* [ПУ; М., 40 р.].

Крім того, в Польщі досить поширеним є явище СМС-переписки, очевидно, пов'язане із низькою вартістю цієї послуги мобільних операторів: *«ми на life, так, що ми з нею часто контактуємо»* [ПУ; А., 58 р.], *«Звідси вони рідше телефонують ... Ну СМС-ки пишуть звичайно частіше»* [ПУ; М., 39 р.]. Натомість респонденти із досвідом

роботи в **Греції** зазначають, що користуються власне можливістю розмовляти по телефону, оскільки це для них досить дешево. Незважаючи на технічний прогрес, такий засіб зв'язку як інтернет залишається поза увагою близько 90 % українських іммігрантів у Польщі/Греції: *«Ні, справа в тому, що я і не знаю комп'ютера і в мене нема тут такої можливості»* [ГГ; Г., 47 р.].

Безпосередні фізичні контакти між мігрантами та членами їх сімей, які не проживають в країні імміграції, відбуваються під час візитів. При цьому іммігранти в **Греції**, перебуваючи в цій країні легально, відвідують рідних в Україні у середньому один раз на рік-два, а візит триває приблизно місяць: *«практично раз в рік ми мали відпустку, оплачувану, нормально, тому що там все офіційно було і раз в рік я приїжджала до Львова, до чоловіка, місяць відбула тут, і знову летіла туди»* [ГУ; Т., 58 р.]. Рідні відвідують українських іммігрантів в Греції вкрай рідко, оскільки досить легкою є організація таких відвідин тільки для тих, чиї сім'ї проживають в Греції, а чоловік грек — у такому випадку легко зробити виклик: *«Я надаю перевагу, щоб приїхали з України сюди до мене. Зараз, ось тільки недавно поїхав брат мій звідси, зараз зроблю виклик мамі своїй щоб приїхала»* [ГГ; Л., 45 р.]. Для інших іммігрантів такі відвідування є проблематичними в силу різних причин: 1) небажання господарів зробити виклик: *«В мене не було таких робіт, щоб я змогла оформляти візу, щоб я змогла попросити привести їх мені. Ніхто не пропонував»* [ГГ; І., 44 р.]; 2) брак грошей: *«Ні ні, ніхто [не приїжджав]. Там було дуже тяжко і треба було грошей»* [ГУ; Д., 48 р.]; 3) проблеми з отриманням грецької візи: *«Не, не приїжджали, так як візу не можливо відкрити, на Грецію то дуже важка справа»* [ГГ; Д., 55 р.]. Якщо родичі і приїжджають до Греції, то це переважно візити з метою заробити гроші у рамках ланцюгової сімейної міграції: *«Чоловік приїжджав. Він був десь рік часу. Працював»* [ГГ; Г., 37 р.], *«Приїхав спочатку син, я йому зробила виклик, він працював два місяці тільки витримав і поїхав до Львова. Потім невістка приїхала на роботу, чотири місяці витримала і поїхала»* [ГУ; Н., 65 р.].

В **Польщі** ситуація інша. По-перше, самі респонденти значно частіше відвідують Україну: *«відвідую їх ... Ну, залежить, чотири рази в року, чотири рази, шість раз в року»* [ПП; Л., 26 р.], *«Ну можу бути три місяці в Польщі, три місяці на Україні. Знов три місяці в Польщі, три на Україні»* [ПУ; О., 37 р.]. По-друге, члени сім'ї досить часто

відвідують українських іммігрантів у Польщі через безвізовий / лояльний візовий режим та порівняно невелику відстань. Це переважно стосується респондентів, які працюють ехо і мають можливість надати тимчасове місце проживання своїм рідним, які їх навідують: *«дочка так може два рази на рік приїжджає. Син як був на студіях то приїжджав дуже часто. ... що місяць, півтора, два. Дуже часто, так»* [ПП; О., 52 р.], *«чоловік був там. Приїхав, поїхав. А донька приїжджала на канікули зимові, на канікули літні, осінню як були канікули»* [ПУ; М., 40 р.], *«Звичайно, приїжджали. Раз в рік. Приїжджала сестра, мама, племінники»* [ПУ; О., 59 р.]. Як бачимо, в цьому випадку фізичний контакт є набагато частішим через самі умови міграції.

Контакти із рідними мають наступний зміст — дають відчуття виконання певних сімейних ролей, з яким вони себе ідентифікують в межах внутрішньої сімейної ідентичності. Респонденти відзначають, що найчастіше під час міграції виконують свої ролі матері, дружини, сестри, дочки за допомогою технічних засобів зв'язку. Таке спілкування в основному включає поради для рідних та обговорення актуальних проблем в сім'ї: *«нічого не можу зробити такого, щоби мені бути частиною [сім'ї], крім телефонної розмови»* [ГГ; Л., 58 р.], *«я стільки років тут, стільки років відчуваю [мамою], тому, що діти мої завжди щось роблять, завжди мене питаються, може так, і радяться»* [ГГ; Л., 56 р.], *«з дітьми кажу коли поговорили, а коли поплакали коли по-різному»* [ГУ; Ф., 67 р.], *«Спілкуюся із своєю сестрою і з братом, дуже часто ... я відчуваю що я сестра, випитую, стараюся щоби допомогти їм якимось і словом, ну порадити щось як сестра»* [ГГ; М., 32 р.], *«Мені здається, що мені бракує мами і тата, але я вже звикла. ... завжди залишається почуття, що я є дочкою, що є ще хтось там, хто тебе чекає і думає про тебе»* [ГГ; О., 37 р.], *«от мозги вставляю, щоб він [брат] був добрий, нормальний, так як нормальна сестра. ... дбаю, звоню за маму переживаю і сварюся і опікую її, купляю їй ліки»* [ПП; І., 55 р.], *«саме гірше, то є проблеми зі сином, бо я до нього найбільше дзвоню і найбільше з ним ся контактую, але по телефону то ще не є такий розговор, як би я могла його бачити. Розумієте, то є всьо по телефону, я сказала, а він своє робить»* [ПП; М., 39 р.].

Іншим видом контактів є фінансовий, котрий вкупі із попереднім видом компенсує фактичну присутність члена сім'ї вдома: *«Що тут*

можна робити? Гроші заробляти, відсилати. Хочеться щось таке купити дитині і краще відіслати, буває і лікарства не раз купую, думаю, тут кращі» [ГГ; Г., 47 р.], «висилала дітям гроші, щоби мали за що купити хліба і я відчувала, що я їм роблю велику допомогу, то що я би не змогла зробити тут ... я себе відчувала тоді мамою, коли я змогла допомогти дитині, щоби дитина могла з'їсти якусь фрукту» [ГУ; А., 56 р.], «Доброю дружиною для чоловіка, ну і доброю матір'ю для дітей, стараюся їм допомогти заробляти гроші» [ПУ; Н., 43 р.], «Я вже не їду робити, щоб було мені добре, а щоб було добре моїй дитині, моїй сім'ї і хочеться якогось добробуту, щоб дитина ні в чому не мала ущербу ніякого, ні в чому не нуждалася... все для неї» [ПУ; ., 27р.], «Я їй [сестрі], як їй треба, висилаю гроші, питаю її: «Може тобі чимось допомогти? Я все ж таки твоя сестра. Я заробила, а тобі треба. Може ти хочеш дуже собі таке купити, але не маєш грошей? Я тобі дам. Купи собі».» [ГГ; О., 55 р.].

Також досить поширеним в Греції є підміна своєї сім'ї тою/тими, де працюють іммігранти, і це дає їм відчуття певної сімейної ролі: «А мене і хазяйка називає сестрою» [ГГ; Р., 69 р.], «я працюю тут з дітьми, тому що мені було дуже важко, що я лишила її [дочку] там. І в мене ні одної роботи не було на якій я би щось друге робила б. Тільки з дітьми» [ГГ; Н., 30 р.], «я мала маленьку дитину, бавила, доглядала за дитиною. То в мене не було, я була як і мама» [ГУ; Д., 48 р.], «опіка за старими людьми то вона дає таке, що ви себе почуваете мамою, а хтось безсилий, мусиш їм допомагати. ... там себе всім почуваш, і як мама, і як донька, бо вони, як діти прив'язуються до нас» [ГУ; М., 57 р.].

Існує також кілька інших видів практик, що базуються на сімейній ідентичності. Це молитва за рідних: «Я зараз ходжу до церкви і ставлю свічки, бо мої і мама і тато зараз на тому світі обоє, і два брати, то я ставлю свічки» [ПП; Л., 61 р.], «як мама, я просто за них постійно молилася і це було [наголошує] настільки результативно ...» [ГУ; Н., 64 р.], «Я молилася, щоби там всьо добре було, щоби здорова була, та і взагалі... Молилась тільки» [ПП; І., 42 р.]. Крім того, респонденти відзначають існування певного емоційного зв'язку із членами сімей в Україні: «в кожній хвили, ну, як, мамою, я є мама день і ніч. ... ми є далеко, але наші думки є на Україні, о то є саме найгірше» [ГГ; Л., 57 р.], «я себе завжди тут відчуваю винною, тому що замало ми зустрічаємося з батьками. Я замало зустрічаюся, я весь час

відчуваю в цьому свою провину» [ПП; М., 52 р.], «Я думаю про своїх рідних. ... розумію потрібність для своєї родини» [ПУ; Ю., 46 р.], «я думкою зв'язана з своєю сім'єю. Я є тут, а думка моя там, я з ними емоційно, ну як ще сказати зв'язана насправді як я щось роблю, а думкою завжди як мої діти...» [ПП; О., 52 р.], «дочка мені була ... в 2-3 класі, написала мені вірш: «Я знаю ти десь є і я тебе чекаю».» [ГГ; В., 45 р.].

Безпосередній фізичний контакт є постійно можливим тільки тоді, коли члени сім'ї проживають в Польщі/Греції: *«дивлюся, щоб поїли, щоб вчасно лягли спати, щоб помити в школу пішли. ... А як дружина то змушена приділяти увагу чоловікові. Коли він приходить з роботи, запитати, як в нього справи, чи добре себе почуває, чи їсти підігріти, дати переодягнутися» [ГГ; О., 37 р.], «Я є мамою. То я виконую свої обов'язки. Доглядаю дітей я. Я піклуюся за них. ... Маю тут племінника другої сестри, яка вже померла. ... Він разом зі мною живе. Бо я відчувала, що я мала сестру. То моя сестра то її син» [ГГ; М., 44 р.]. В іншому випадку тільки під час відвідувань: «Весь час дзвоню до них, розмовляю з ними, може, які подарунки роблю. За границею тут я не можу нічого більше зробити ... А коли приїжджаю, то я вже весь час з ними є» [ГГ; Г., 46 р.].*

Як бачимо, під час перебування в **Україні** види практик, пов'язаних із сімейною ідентичністю, є одними (переважно фізичний контакт / проживання разом). У **Польщі** такі «замінні» практики існують поряд із «традиційними» і не витісняють їх. Відсутність такого чіткого розподілу «традиційних» та «замінних» практик пов'язана із характером самої міграції до Польщі, а саме з тим, що респонденти досить часто відвідують Україну і намагаються компенсувати свою відсутність під час перебування в Україні, зокрема, інтенсифікацією традиційних практик: *«Як приїжджаю додому то роблю то спілкуюся з дитиною тоді то так, а так я телефонічно» [ПП; З., 36 р.].* Ця група респондентів, навіть перебуваючи в Польщі, говорить про свої «сімейні» практики так, ніби вони перебувають в Україні. Тоді як довготривала відсутність (у **Греції**) змушує респондентів використовувати нові для себе практики, що базуються на сімейній ідентичності, не сподіваючись компенсувати свою відсутність у досить короткий час перебування в Україні. До того ж, більшість іммігрантів у Греції вже на початку свого перебування змінюють свої практики, оскільки, як правило, саме тоді перебувають безвизно у чужій країні

протягом тривалого часу. Більшість українських іммігрантів у Польщі в силу безвізового режиму, навпаки, починали свою міграцію із можливості часто відвідувати Україну і не потребували значних змін своїх «сімейних» практик. Отже, сімейна ідентичність в переважній більшості випадків залишається однозначною і сталою, а практики, які на ній базуються, видозмінюються, особливо в українських іммігрантів у Греції.

Варто зазначити, що найбільш сталими складовими внутрішньої сімейної ідентичності залишаються ідентифікація із роллю матері та дочки і відповідні практики. У той час як послаблюється ідентифікація із роллю дружини у тих, в кого чоловіки проживають в Україні, і часто така складова сімейної ідентичності, на відміну від практик в Україні, не підкріплюється ніякими практиками в країні імміграції: *«Ну, як я себе тут можу почувати дружиною? В мене чоловік і сім'я на Україні. Нічого не роблю. Я собі є Олександра і маю сім'ю на Україні. Та й все»* [ГГ; О., 55 р.], *«То трудно навіть сказати щоб відчувти себе дружиною то навіть єдине що можна поговорити і в чомусь навіть заспокоїти чоловіка що я його дружина біше нічо»* [ГУ; Ф., 67 р.], *«тільки спілкування було по телефону, хоча я розуміла що йому як чоловікові, мені як і жінці потрібен чоловік»* [ГУ; О., 41 р.]. Також ідентифікація із роллю сестри є досить слабкою, оскільки тут йдеться переважно про контакт із представниками іншої сім'ї, а не своєї власної (нуклеарної чи розширеної). Отже, ієрархія ролей українських іммігрантів у Польщі/Греції у структурі внутрішньої сімейної ідентичності виглядає наступним чином: матір – дочка – дружина – сестра. У кожному конкретному випадку може бути відсутня певна ланка через склад сім'ї. Також певні ротації присутні у тих респондентів, чий сім'ї частково чи повністю проживають в країні імміграції, і залежать вони від того, хто саме із членів сім'ї має безпосередній фізичний контакт із респондентом під час міграції.

Отже, традиційні та нові практики цього виду базуються переважно на наявності ідентичності, а сама ідентичність є досить сталою/однозначною. Сталість сімейної ідентичності також ілюструється її позиціонуванням у структурі інтегральної соціокультурної ідентичності мігранта, а саме: переважна більшість респондентів незалежно від типу роботи і навіть місця проживання сім'ї розміщує цей вид ідентичності у «ядрі» своєї інтегральної соціокультурної ідентичності.

¹**Міжнародна міграція** за своїм змістом — це перш за все *перетин адміністративного кордону, добровільний чи примусовий просторовий рух осіб чи груп осіб від місця (країни) виїзду до місця (країни) в'їзду за наявності або відсутності законних підстав, на певний період часу або назавжди, що може вести за собою зміну постійного місця проживання. Сучасна міжнародна міграція* — це також соціокультурний за суттю процес, що передбачає зміни у соціальній, культурній та особистісній сферах життєдіяльності як самих мігрантів та їхніх спільнот, так і суспільств еміграції та імміграції і окремих осіб (чи груп осіб), що в них проживають.

²Див. детальніше Ровенчак О., Володько В Проблеми трансформації ідентичностей у контексті міжнародної міграції // *Studia methodologica*. — 2009. — Вип. 26. — С. 31-45.

³Респондентами у дослідженні стали тільки жінки, оскільки найбільш цікаві для порівняльного аналізу є типи робіт (а відповідно, і групи мігрантів), притаманні саме жінкам. Перший з них — це тип *meso* (від гр. μέσος — всередині) — жінка проживає з господарями і працює в їхньому домі; другий тип *exo* (від гр. ἔξω — ззовні) — жінка проживає окремо від роботодавців та ходить на роботу. А також третій (поширений серед респондентів із досвідом проживання в Польщі) тип робіт «*плантації*», що передбачає проживання іммігрантів групами досить ізольовано від решти суспільства та виконання ними одного виду робіт.

⁴Ця стаття містить посилання на тексти деяких із 120 інтерв'ю, які, в залежності від країни міграції та країни де проводилося опитування, мають наступні умовні позначення: ПП (опитування проводилося в Польщі); ПУ (опитування проводилося в Україні, респондентка має досвід проживання в Польщі); ГГ (опитування проводилося в Греції); ГУ (опитування проводилося в Україні, респондентка має досвід проживання в Греції). Букви після крапки з комою означають перші літери імен/псевдонімів респондентів, а цифри — вік.

Уляна Садова, Антоніна Ваврик

МІГРАЦІЯ, ТРАНСНАЦІОНАЛЬНА СІМ'Я І ЇХ ЗНАЧЕННЯ ДЛЯ ГАРМОНІЗАЦІЇ РОЗВИТКУ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

Проблеми сучасної української міграції виступають об'єктом інтересу різних галузей наукових знань. Особливо плідними є дослідження вчених на предмет історичних, соціально-економічних, демографічних, етнокультурних та інших її чинників. Привертають увагу розробки, що стосуються геополітичних вимірів міграції. Адже саме територіальні переміщення людей часто детермінують можливості інтеграції держави в єдине ціле. Водночас значний потік наукових робіт абсолютно не вказує на вичерпність тематики. Навпаки, глобалізаційні виклики в організації життя та праці українських мігрантів відкривають щораз нові фокуси проблем. Прикладом цього є транснаціональні сім'ї та їх модифіковані функції в системі чинників гармонізації розвитку українського суспільства.

У спеціальній літературі поняття транснаціональної сім'ї ще не набрало належного оформлення. Логіка наукового пошуку підказує, що у цьому випадку найбільш коректно звернутись до наближених визначень, які існують у царині суспільних наук (демографії, соціології, психології) й запропонувати власне розуміння суті транснаціональної сім'ї. Так, *сім'я* – це найменша соціальна група (об'єднання) людей, заснована на кровному, шлюбному чи опікунському спорідненні (згідно розмежування ознак біологічної, територіальної, економічної сім'ї), члени котрої пов'язані спільністю побуту, взаємною допомогою і відповідальністю. *Дистантна сім'я* – специфічний тип сім'ї, заснованої на кровному, шлюбному чи опікунському спорідненні, члени якої живуть розрізнено, намагаються зберегти соціальне середовище, яке їх пов'язує, емоційні зв'язки, почуття приналежності один до одного, взаємну турботу. Дистантною сім'єю вважається та, члени якої з різних причин перебувають один від одного на відстані. Саме таке визначення поняття знаходимо у працях Ф. А. Мустаєвої та І. М. Трубавіної. До цієї категорії вони зараховують і сім'ї трудових мігрантів, у яких один з батьків або ж обое стали заробітчанами [1]. *Транснаціональні сім'ї* – це специфічний підвид (чи тип) дистантної сім'ї, заснованої на кровному, шлюбному чи опікунському спорідненні, члени якої живуть розрізнено по різні боки державного кордону (кордонів), намагаються зберегти

соціальне середовище, яке їх пов'язує, емоційні зв'язки, почуття приналежності один до одного, взаємну турботу.

Соціально-психологічний мікроклімат та семантика функцій транснаціональної чи дистантної сім'ї досліджені мало. Вони лише недавно набули особливого інтересу у вітчизняній науці. Свідченням цьому є праці О. Двіжової [2], Г. Святненко [3], І. Трубавіної [4] та ін. Цікаві спроби систематизувати та класифікувати особливості саме українських дистантних сімей належить О. Пенішкевич³ [5].

Сім'я як економічне і соціокультурне явище зазнає впливу різних чинників. У сучасних умовах різке погіршення матеріального становища сім'ї є однією з причин, яка призводить до зростання кількості неблагополучних родин. Дослідники встановили, що останнім часом усе більше громадян України намагаються виїхати за кордон на постійне, тривале або тимчасове проживання, вбачаючи у цьому надійний шлях розв'язання багатьох життєвих проблем, передусім соціальних. Спонукальним мотивом до еміграції стає нижчий, ніж у сусідніх країнах, рівень життя. Глибинні причини та й соціальні мотиви цього явища визначаються економікою. Це можливість знайти роботу, поліпшити умови праці, знайти більш оплачувану роботу, змінити стиль життя, поліпшити матеріальний стан.

Транснаціональна сім'я, як і будь-яка інша, виконує цілу низку функцій – репродуктивну, комунікативну, виховну, регулятивну, економічну, господарсько-побутову, рекреативну та ін. Проте в умовах дискретності дії чинників простору і часу усі ці функції трансформуються. Часто саме простір і час обертаються основними ризиками пониження функцій транснаціональних сімей. Адже сім'я, як і будь-яка інша система, формується на основі зв'язків її членів. Коли зв'язки слабнуть, затухають, перериваються – сім'я гине. Для прикладу, пасивна репродуктивна функція веде до звуженого відтворення населення, поширення малих сімей, елімінації українських популяцій. Деформована економічна функція – до продукування девіантної поведінки, споживацтва, утриманства. Дезінформована виховна та регулятивна функція – до викривленого ставлення до влади, авторитету у сім'ї, до втрати власної ідентифікації з духовним началом

³ Пенішкевич О. вказує на те, що дистантна сім'я може утворюватися в результаті таких причин, як: заробітки, ув'язнення, лікування, неспроможність утримувати сім'ю.

роду, його культури. Пасивна господарсько-побутова, рекреативна – до апатії в плані взаємодопомоги іншим людям, до ігнорування потреб в організації способу життя і відпочинку. Блокована комунікаційна функція – до утвердження міжособової дистанції між батьками і дітьми (як по лінії вербальної – письмо, парамова – сила, тембр голосу, інтонація, так і по лінії невербальної комунікації – символи, міміка, жести, мова тіла). Як тут не згадати слова З. Служинської, котра, досліджуючи проблеми збереження і відтворення роду людського в Україні, констатує, що «сім'я – це основне джерело відомостей про генетику людини. Аналіз розподілу ознак за ступенем кровного споріднення – головний метод вивчення закономірностей спадкової передачі ознак у людини, в т. ч. якостей людського фактора... Людину, яка не знала свого роду, вважали безрідною. Тому дітей ще змалечку навчали запам'ятовувати предків. Крім знань прародичів, треба було розуміти знаки, символи, одяг, імена предків, їх харчування та улюблені напої, міфологічні та історичні перекази, легенди, думи, пісні» [6].

В Україні такий тип сім'ї стає щораз більш поширеним явищем. На жаль, дані офіційної статистики не дають змоги оцінити його масштаби. Показовими є дані відомчої статистики. Так, нині лише 6 % осіб, які трактують себе як українських трудових мігрантів, бездітні. На Львівщині нині зафіксовано понад 30 тис. дітей, батьки яких перебувають на заробітках. Це, діти, які вирости переважно в матеріальному достатку, але без уваги матері чи батька або й обох одночасно.

Якщо розглядати транснаціональну сім'ю крізь призму усіх можливих міграційних ризиків [7], то основну увагу слід звернути на проблеми, що торкаються дітей. В Україні гострота їх наростання має регіональні особливості. Так, щоб отримати наближені оцінки територіальної асиметрії явища, нами досліджено темпи росту кількості дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування – аналіз проведено у розрізі регіонів України в 2009-2010 рр. (рис. 1). Результати ще раз підтвердили припущення, про зростання, так би мовити, «міграційної декомунікації» (ізоляції) між близькими людьми найбільше саме в областях західного регіону України.

Очевидно, що діти не лише з транснаціональних, але з будь-яких інших територіально розсіяних (дистантних) сімей особливо переживають відсутність повноцінної сімейної комунікації, неможливість адекватно ідентифікуватися в традиційних сімейно-рольових статусах і моделях особистісного розвитку.

В умовах сучасної кризи як ніколи важливо пам'ятати, що у вихованні підростаючого покоління, формуванні особистості дитини особливого значення набуває виховний потенціал батьків. Якраз сім'я виступає найважливішим інститутом соціалізації та виховання. Тут діти набувають перших навичок взаємодії, засвоюють перші соціальні ролі, обдумують норми та цінності, а тип поведінки батьків впливає на формування у дитини першого і найбільш стійкого «образу Я», а згодом – адекватної самооцінки та розгалуженої й гармонійної Я-концепції.

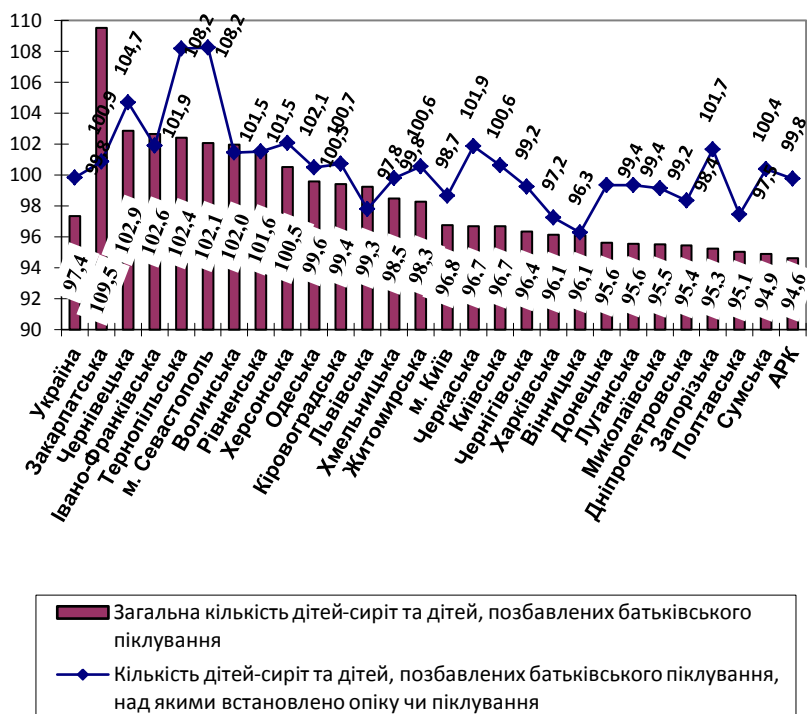

Рис. 1 Темпи росту кількості дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування в регіонах України (у тому числі тих, над якими встановлено опіку чи піклування) – 2010/2009 рр., %

Сім'я – це життєвий осередок, що плекає найвищу цінність людства – дітей, завдяки яким батько і мати мають можливості повторити та продовжити себе у своїх нащадках; святиня людського духу, благородних емоційних переживань – кохання, любові, вірності, піклування, щоденного живого спілкування, поваги, співпереживання, синівської й дочірньої вдячності, родинної солідарності, теплоти людських сердець; невисипуща хранителька моральних чеснот, національних звичаїв і традицій, пам'яті предків. Вона є основою формування індивідуальних рис особистості, здійснення її первинної соціалізації, формування ціннісних орієнтацій, розвитку інтелектуальних та творчих здібностей, створення можливостей засвоєння різних варіантів соціального досвіду, безпосереднього залучення до культурних надбань і культуротворчих процесів, формування громадянської зрілості, екологічної культури, гендерної ідентичності як елементів духовності. До того ж сім'я як фундамент суспільства забезпечує відтворення та продовження людського роду, вона є джерелом духовного росту та матеріального добробуту людини. Саме в сім'ї закладаються основи виховання та формування особистості, через неї успадковуються духовні цінності, життєвий досвід, трудові навички, національні особливості [3].

Загальнонауковою нормою стало включення в аналіз сімейного життя таких психологічних факторів як емоційна єдність дитини з батьками, почуттєві взаємини між членами родини, атмосфера захищеності, бажаності, любові. Однак для сучасних сімей як через об'єктивні, так і суб'єктивні причини є притаманним дефіцит безпосереднього спілкування батьків і дітей у родинному колі. Батьки, котрі не здатні проявити істинну любов і турботу до дітей, провокують у них внутрішній конфлікт. Він є наслідком невідповідностей в існуючому та бажаному стані саморозвитку, котрий у свою чергу породжений залежністю від своїх батьків, почуттям образ і невдоволеності. Цей конфлікт може призвести до формування у дитини базальної тривоги (відчуття самотності та безпорадності перед викликами потенційно небезпечного світу).

Транснаціональна сім'я є дзеркалом як національної економіки, так і морально-етичних норм суспільства. Мігруючи, батьки зосереджують зусилля на розв'язанні питань матеріального стану сім'ї. Проте такий їхній вибір часто обертається «пробудженням» дії чинників дезадаптації підлітка із соціальним середовищем,

деформацією природних умов становлення його особистісних рис [1]. Нерідко діти зростають з комплексом неповноцінності.

Так, в Україні більшість мігрантів мають двоє і більше дітей. Лише 6 % – бездітні. Соціологічні дослідження свідчать, що переважна більшість міграційних надходжень батьків у тій чи іншій мірі призначається саме для забезпечення життя та навчання їхніх дітей. Проте гроші, які передають батьки-мігранти своїм дітям, ті часто використовують бездумно. Більше того, діти, залишені батьками, стають агресивними, безвідповідальними, легковажними (пропускають уроки, підтримують контакти з сумнівними особами, вживають спиртне тощо).

У не менш складній ситуації опиняються й батьки. Часто дистатні сім'ї не витримують випробовування стосунків відстанню. «Закордон» змінює їх світоуяву і ментальність, породжує непорозуміння у сімейному житті. Нелегальні трудові мігранти рідко приїжджають до рідних, оскільки можуть втратити можливість потрапити за кордон знову.

Отже, діти заробітчани, або ж новітнє соціальне сирітство стало проблемою загальнонаціонального масштабу. Багато транснаціональних чи дистантних сімей неспроможні повною мірою реалізовувати виховну функцію, сутність якої полягає в передачі дітям у процесі їхнього входження до системи суспільних відносин соціального досвіду, знань, норм поведінки, оскільки лише повноцінне сімейне виховання розвиває здібності, здорові інтереси та потреби дитини, формує правильний світогляд. Про загрозовість ситуації свідчить і те, що багато дітей із цих сімей через бездоглядність й занедбаність передано в школи-інтернати та дитячі будинки, а деякі з них, залишившись без піклування батьків, поповнюють лави «дітей вулиці».

Загалом, діти трудових мігрантів мають ті ж проблеми, що і їхні однолітки. Однак через відсутність батьків у них виникає страх за долю батьків, неспокій, самотність. Надмірні спроби самоствердитися нерідко виливаються у девіантну поведінку та конфлікти. Діти, які бачать своїх батьків безпорадними і незахищеними, перестають сприймати їх як гарантів власної безпеки. Вони втрачають емоційний комфорт, який сім'я традиційно забезпечувала. Діти, яких виховує один із батьків, не можуть ідентифікувати себе, відтак можуть тяжіти до гомосексуальних стосунків у юності або виростають егоїстами (модель «нарциса»). Образа на батьків викликає у них почуття провини за

власну неповноцінність, а неконтрольована поведінка породжує послаблення волі, тягне за собою марнування часу, захоплення гральними автоматами (за ідеал беруть побачене). Фахівцям добре відомо, що психологічні травми, отримані у підлітковому віці, залишають глибокий слід у психіці несформованої дитини, яка вкрай потребує батьківської любові, підтримки, поради. Отож, як наслідок, у дітей, позбавлених батьківської опіки, гальмується нормальний розвиток.

В Україні проблема дітей, позбавлених батьківської опіки, давно переросла у ранг загальнонаціональної. Психологи використовують для їх виділення спеціальний термін – депривовані діти. Адже, як вони стверджують, це категорія дітей, якій довелося зазнати подвійної «зради» батьків. Найтиповішими варіантами такої сім'ї є від'їзд матері та алкоголізм й апатія батька, або ж створення обома батьками нових сімей [3]. Найчастіше мама, яка виїжджає за кордон, дітей залишає на батька або літніх родичів, які не можуть повноцінно доглядати їх через низку причин. Залишившись наодинці з дітьми, чоловіки часто виявляють роздратованість у спілкуванні з ними та близьким оточенням, нетерпимість до будь-яких проявів непослуху. Особливо важко сприймається батьком небажання дітей допомагати йому в домашній роботі, низька успішність дитини в школі, намагання відповісти грубістю і жорсткістю на прохання чи зауваження [2].

У низці держав світу, згідно національних законодавств, до дітей, позбавлених батьківського піклування, переважно відносять тих, які перебувають без батьків більше як півроку. Та досить часто батьки, їдучи на заробітки, залишають дітей на два-три роки, а іноді й на довгий відтинок часу. Якщо діти молодшого шкільного віку залишаються з одним із батьків чи з дідусями та бабусями, то дітей старшого шкільного віку та підлітків часто залишають на далеких родичів чи сусідів. Саме у таких випадках до вікових життєвих криз дітей додаються ще й проблеми безконтрольності та безнаглядності. Якщо сім'я не має реальної можливості возз'єднатися і спільно проживати, то важко очікувати у ній гармонійного розвитку дітей. У дітей різко зростають ризики нервово-психічних захворювань, знижується здатність до адаптації. Вони не мають можливості засвоювати низку моральних загальнолюдських норм.

Особливі проблеми і страждання дітей виникають унаслідок розлучення батьків, оскільки втрачається структура сім'ї та виникає

страх перед невизначеним майбутнім. Вони характеризуються підвищеною емоційністю, невірноваженістю, хворобливою чутливістю, які притаманні перехідному віку, і які у підлітка з розлучених сімей мають гіпертрофований характер, роблять його психіку особливо вразливою. Відчуття болю і сорому, власної неповноцінності, покинутості й самотності тривалий час не залишають дітей, вони стають грубими, роздратованими, некомунікабельними, втрачають інтерес до навчання. Діти із розлучених сімей відчують себе більш самотніми, ніж діти з повних родин. Це почуття виникає переважно через зниження інтересу батьків до своїх дітей, що дуже часто спостерігається під час розлучення.

Типовими характерологічними симптомами дітей, які виховуються у дистантних дисфункціональних сім'ях, є: 1) у підлітків з дистантних сімей акцентуовані гіпертимний, сенситивний та демонстративний типи характеру, у підлітків з повних сімей – інтровертний та збудливий типи акцентуацій характеру; 2) охарактеризувавши вплив тривалої відсутності батьків на формування агресивності підлітків, виявлено, що в них домінуючими є такі реакції, як образливість та почуття провини. У респондентів такої групи провідною є реакція «роздратування»; 3) за результатами співвідношення реактивної та особистісної тривожності у підлітків з дистантних сімей різниця спостерігається за проявом реактивної тривожності; 4) при дослідженні самооцінки, тривожності, фрустрованості, агресивності та ригідності виявлено, що підліткам з неповних сімей притаманний виражений певний рівень фрустрованості та тривожності; 5) ступінь самооцінки та самостановлення у дітей трудових емігрантів вищий, ніж у підлітків з повних сімей [5]. Аналіз особистісних рис характеру дає підставу стверджувати, що для підлітків з дистантних сімей характерна критичність, нерішучість, дратівливість, нестійкість в інтересах та поглядах, егоїстичність, напруженість та легка збудливість. Діти трудових мігрантів проявляють вищі показники за критеріями самокритики, морально-етичного й соціального Я та інших параметрів психоструктури.

На високій цінності родинного виховання дітей акцентують увагу американські вчені. Так, саме з їх подачі у суспільстві пропагуються наступні педагогічні істини: якщо діти живуть в умовах постійної критики, вони навчаються засуджувати; якщо діти живуть в умовах ворожнечі, вони навчаються насильству; якщо за вчинки дітей постійно

соромлять, вони навчаються почувати постійну провину; якщо діти живуть в умовах толерантності, вони навчаються терплячості; якщо дітей підтримують, вони навчаються впевненості у собі; якщо дітей схвалюють, вони навчаються самоповаги; якщо живуть в умовах справедливості – навчаються бути справедливими; якщо живуть у безпеці – навчаються довіряти; якщо живуть з визнанням – навчаються дружелюбності. В умовах толерантного виховання життя дитиною сприймається легко, з довірою [8].

Українська родина є органічною частиною нації, першоджерелом становлення громадянина та патріота. Виховання в сім'ї є початком життєвого циклу і позначається на подальшій долі дитини: якою була атмосфера сімейного життя, таким буде і її життя у дорослому віці. Для дитини батьки є першими носіями моральних, національних, суспільних, сімейних цінностей, що реалізуються у їхніх вчинках, у ставленні до довкілля та до інших людей. Відтак, проблема дезінтегруючого впливу трудової міграції на становлення особистості дитини в умовах транснаціональної сім'ї – актуальна і потребує вирішення. Очевидно, зазначеними питаннями повинні займатися різні органи – як державні, так і позадержавні. Зі сторони держави – Міністерство освіти і науки, молоді та спорту України, Міністерство праці та соціальної політики, Міністерство охорони здоров'я, Міністерство внутрішніх справ, Міністерство юстиції України та інші відомства, так і місцеві громади. Особливу (ключову) роль повинні відігравати родини трудових мігрантів. Кожна сім'я має залишатись головною ланкою у вихованні дитини: забезпечувати їй матеріальні та психолого-педагогічні умови для фізичного, морального й духовного розвитку. Для належного виконання своїх функцій дистантна чи транснаціональна сім'я потребує уваги як на регіональному, так і на державному рівні.

Низка питань в Україні стосується державно-правового супроводу розвитку транснаціональних сімей. Зокрема, у сімейному кодексі має бути окремо визначене право оформлення батьками на інших осіб тимчасової опіки на час їхнього перебування за кордоном. Слід упорядкувати статистику сімей заробітчан та дітей-соціальних сиріт для чіткої координації роботи з ними; спростити візові бар'єри, що сприятиме частим контактам у родинях. Для підтримки дітей, які опинилися у складних соціально-психологічних умовах, варто використовувати роботу психологічних центрів, телефон довіри та інші

соціальні служби, де можна отримати професійну допомогу. Полегшити соціальне сирітство у селах та невеликих містечках можливо, зокрема, шляхом відновлення роботи їх соціальної інфраструктури, підвищення ролі церкви та залучення засобів масової інформації.

Очевидно, щоб в Україні ефективно вирішити проблему дітей мігрантів, слід забезпечити повноцінну реалізацію різних напрямів внутрішньої та зовнішньої політики держави. У середині країни – це політика реформи оплати праці (як засіб кардинального зменшення економічної міграції), політика створення нових робочих місць, політика гармонізації національного пенсійного забезпечення із системами інших держав, розробка й реалізація загальнодержавної програми дій щодо захисту прав і свобод трудових мігрантів за кордоном; політика сприяння місцевим органам влади спільно з органами юстиції, освіти, науки та іншими зацікавленими відомствами у внесенні проектів змін і доповнень у нормативно-розпорядчі акти України щодо посилення виховної роботи у середовищі дітей мігрантів.

У зовнішній політиці української держави особливого значення набуває прискорення роботи у сфері укладення міждержавних угод про визнання освітнього, кваліфікаційного рівня мігрантів з України; легалізації перебування мігрантів і доступу до соціального пакету у країні перебування; гармонізації пенсійного забезпечення; створення навчальних закладів з можливістю вивчення рідної мови; сприяння поширенню практики створення нових типів соціальних закладів для дітей, дитячих містечок, центрів соціально-психологічної реабілітації безпритульних дітей, центрів матері та дитини, соціальних гуртожитків і т. п.; сприяння організації дозвілля дітей трудових мігрантів, у т. ч. шляхом створення гуртків і клубів спортивного, скаутського, мистецького та іншого спрямування, етно-туристичних, лицарських і ін. клубів рольових ігор; підвищення якості підготовки фахівців (мас-медіа, працівників школи, діячів церкви та ін.), які б могли виступати авторитетом для дітей трудових мігрантів.

Загалом, для вирішення проблем сучасної української міграції необхідно врегулювати трудові відносини, створити безпечні умови, гідний рівень оплати та розширити сфери застосування праці. Доцільно заснувати Всеукраїнську громадську Раду з питань трудової міграції з метою постійного моніторингу інформації, координації зусиль щодо організації і проведення заходів, громадського контролю за

реалізацією відповідних планів діяльності, напрацювання і внесення пропозицій для покращення роботи з трудовими мігрантами.

Сучасна міграція є невід'ємним характерним явищем глобального світу, яке ставить нові виклики перед суспільством. Незважаючи на те, що цей процес пов'язаний зі значними негативними проявами, міграційні потоки зупинити неможливо. Відтак необхідно спрямувати їх у русло, за яким буде шануватися гідність особи, свобода вибору при опорі на аксіому, згідно з якою духовний аспект життя особистісної та суспільної самореалізації людини має набагато більший пріоритет, ніж матеріальний.

Література:

1. Левченко К. Б. Соціально-педагогічна та психологічна робота з дітьми трудових мігрантів: навч.-метод. посібник / К. Б. Левченко, І. М. Трубавіна, І. І. Цушко. – К.: ФОП «Купріянова», 2007. – 240 с.
2. Двіжова О. В. Засоби корекції емоційно-почуттєвої сфери дітей та підлітків із дистантних сімей / О. В. Двіжова, М. І. Тютюник. – Чернівці: Рута, 2006. – 214 с.
3. Святненко Г. В. Батьки і діти: соціальне самопочуття дітей в українських сім'ях / Г. В. Святненко, Л. С. Волинець. – К.: Логос, 2000. – 92 с.
4. Трубавіна І. М. Соціально-педагогічна робота з неблагополучною сім'єю / І. М. Трубавінна. – К.: Фоліо, 2003. – 114 с.
5. Пенішкевич О. Подолання важковиховуваності у дітей із дистантних сімей / О. Пенішкевич – К.: Сяйво, 2004. – 520 с.
6. Чепига М. П. Плекаймо інтелектуальну еліту. Навч. посіб./ М. П. Чепига. – Л.: Тріада плюс, 2007. – 536 с.
7. Служинська З. Рід людський в Україні. – Львів, 1995. – 114 с.
8. Регіональна міграційна політика та механізми її реалізації / НАН України, Інститут регіональних досліджень; Наук. ред. У. Я. Садова. – Львів, 2011. – 528 с.

Тетяна Середюк

ШЛЮБНО-СІМЕЙНІ ВІДНОСИНИ ТРУДОВИХ ЕМІГРАНТІВ КІНЦЯ XX – ПОЧАТКУ XXI СТОЛІТТЯ

В основу публікації лягли матеріали проведеного нами соціологічного опитування серед родин трудових емігрантів з Івано-Франківської, Львівської та Тернопільської областей. Вибірку складали особи, що мали особистий досвід працевлаштування за кордоном. Загалом було опитано 600 осіб, з них 450 – це жінки-мігрантки та 150 – чоловіки-мігранти, вік більше половини опитаних становить 35-55 років – найбільш активної групи населення. За рівнем освіти майже кожен третій мав вищу освіту.

У розробленій нами анкеті є 15 запитань, переважна більшість з яких стосується загальної оцінки явища трудової міграції та його наслідків для держави, сім'ї та особистості. Анкети респонденти заповнювали анонімно, що дає можливість більш реально оцінити дані з запропонованих питань.

Розглянемо особливості сучасної трудової еміграції. Кінець XX – початок XXI ст. характеризується різким зростанням міжнародних міграційних процесів та залученням до них практично всіх країн світового співтовариства [14, с. 21]. Відтік трудових ресурсів працездатного віку супроводжується погіршенням демографічної ситуації в країні, а саме: зменшенням загальної кількості населення, старінням населення та відпливом кваліфікованих працівників. Крім того, поширюються негативні соціальні явища: розлучення, соціальне сирітство [16, с. 1]. Тому на сьогодні характерним є той момент, що проблема трудової міграції торкається майже кожної української родини.

Проведений нами аналіз щодо мотивів виїзду за кордон осіб з Івано-Франківської, Львівської та Тернопільської областей дає підстави стверджувати, що українські громадяни емігрують переважно з економічних, особистих та соціально-професійних причин [19, с. 364]. Так, через економічний чинник виїхало дев'ятнадцять з двадцяти опитаних респондентів в Івано-Франківській, двадцять з двадцяти – у Львівській, та дев'ятнадцять інформаторів з двадцяти – у Тернопільській областях. Лише три респонденти з цих областей повідомили, що поїхали на роботу за кордон через сімейні негаразди.

Отже, більшість осіб виїхала за кордон через незадоволення своїм матеріальним становищем [3, арк. 1-60].

Ця тема не була предметом окремого дослідження. Лише деякі аспекти проблеми знайшли висвітлення у розвідках вітчизняних дослідників. Так, у публікаціях Н. Антоняк [1], О. Пронюк [17] та Н. Вітюк [5] висвітлені негативні соціальні явища, викликані еміграційними процесами, а саме внутрішньоособистісні конфлікти сучасних трудових мігрантів та стан їхніх шлюбно-сімейних відносин. Разом з тим, дослідники трудової міграції зауважують, що не варто її розглядати однозначно – в площині позитиву чи негативу. З одного боку, трудова міграція рятує сім'ї від матеріального зубожіння, сприяє розвитку нових трудових навичок, впровадженню нових технологій у виробництві та сфері послуг. Але з іншого боку виникає комплекс проблем як на рівні окремої особистості, сім'ї, родини, так і на рівні суспільства [5, с. 2-3].

З огляду на це, актуальність нашого дослідження полягає у вивченні стану та проблем у сімейних відносинах заробітчанських родин.

Метою публікації є з'ясування сутності явища трудової міграції, аналізу сімейного стану трудових емігрантів до виїзду за кордон, їх шлюбно-сімейних взаємовідносин та спроба систематизувати наслідки трудової еміграції для української родини.

Проаналізуймо роль сім'ї для української держави. Центральне місце в українській державній політиці посідає сім'я як потужне джерело соціального, економічного, культурного, морального та духовного оновлення суспільства і конкретної особистості, яка в умовах кризи стає чи не єдиною ланкою, здатною витримати психологічні, економічні, соціальні перевантаження, забезпечуючи при цьому етико-психологічну та духовну підтримку людини [1, с. 106]. Однак, як показують соціологічні дослідження, найбільша кількість конфліктів припадає саме на сім'ю. Родина в наш час стає місцем, де розряджається невдоволення, вихлюпуються скарги і докори. Існує комплекс причин, що призводять до руйнування сім'ї і розлучення [6, с. 14].

Згідно з результатами загальнонаціонального соціологічного моніторингу, що забезпечується Інститутом соціології НАН України в межах проекту «Україна на порозі XXI століття», досвід тимчасової трудової міграції за кордон набули 10,2 % українських сімей. Оскільки в

країні нараховується приблизно 15 млн. сімей, це означає, що з метою заробітку за кордон виїжджали принаймні 1,5 млн. осіб [13, с. 1-2]. Вперше в історії України люди їдуть на роботу, залишаючи родини вдома. Це несе із собою три найбільші небезпеки: перетворення мігрантів на засіб отримання грошей; послаблення емоційно-психологічних зв'язків та взаємопорозуміння у подружжі; виховання дітей без прикладу батька, матері або й обох батьків [15, с. 42]. Таким чином, новітня трудова міграція ставить багато викликів, серед них чільне місце посідають ті, які пов'язані із збереженням цілісності сімей.

У дослідженні В. Антоняка вказується на те, що сім'я завжди перебуває в центрі складних соціально-економічних процесів мікро- і макросоціуму. Від її економічної спроможності та внутрішньої духовної стабільності залежить чітке функціонування економічних, господарських механізмів, отже, стабільність у цілому. Міцна економічно, фізично й морально, сім'я з достатнім коефіцієнтом відтворення є запорукою існування української держави [1, с. 106]. Проте сучасна сім'я переживає кризовий стан: збільшується кількість розлучень та знецінюється сімейне життя, першочерговою причиною чого є виїзд одного із сім'ї на роботу за кордон. Унаслідок цього зростає кількість неповних та дисфункційних сімей, що негативно позначається на виконанні сім'єю основних функцій – репродуктивної та виховної.

Дослідниця О. Блимова проаналізувала відмінність між групами мігрантів та людей, що тільки орієнтуються на можливе працевлаштування за межами країни, за варіантом «робота за кордоном руйнує сім'ї заробітчани». Вона зазначає, що респонденти, котрі мають безпосередній досвід за межами країни, майже в два рази частіше обирають таку відповідь, а потенційні мігранти, приймаючи рішення про виїзд на заробітки, намагаються допомогти своїм родинам, але не беруть до уваги можливі негативні наслідки такого кроку [4, с. 254]. Зрозуміло, що трудові мігранти, маючи власний досвід перебування за кордоном у відриві від сім'ї, більшою мірою усвідомлюють, що у такий спосіб дуже важко зберегти сім'ю.

Важливим аспектом теми є аналіз шлюбно-сімейного статусу українських трудових емігрантів до їх виїзду за кордон. Так, проведене нами соціологічне опитування серед 600 мігрантів шляхом анкетування в Івано-Франківській, Львівській та Тернопільській областях довело, що більшість із них, а саме 80,16 % від загальної їх кількості, є одружені та

залишили сім'ї під час виїзду на заробітки. Водночас, серед жінок-мігранток такий показник становив 61,6 %, а серед чоловіків – 18,56 %. Лише 4 % чоловіків до виїзду не перебували у шлюбі. Одночасно, 2,88 % жінок перебували у розлученні. Частка вдів і удівців становила відповідно 1,76 % і 0,32 % [2, с. 1, арк. 1-600].

Таблиця 1.

**Трудові мігранти за шлюбним станом та статтю до виїзду за кордон,
2009-2011 рр.**

	всього	жінки	чоловіки
К-ть мігрантів	600 осіб	450 осіб	150 осіб
одружені	501 (80,16 %)	385 (61,6 %)	116 (18,56 %)
Ніколи не перебували у шлюбі	63 (10,08 %)	38 (6,08 %)	25 (4 %)
розлучені	25 (4 %)	18 (2,88 %)	7 (1,12 %)
удові	11 (1,76 %)	9 (1,44 %)	2 (0,32 %)

Джерело: Архів інституту історії і політології Прикарпатського національного університету імені В. Стефаника, Ф-1., оп. 12. Рукописні матеріали: спр. 1 – Анкетування заробітчан Івано-Франківської, Львівської та Тернопільської області. – 600 арк.

Таким чином, у групі емігрантів частка одружених жінок перед виїздом за кордон виявилась більшою, ніж чоловіків. Щодо частки респондентів, які ніколи не перебували у шлюбі, то вона була вищою, ніж у мігрантів-чоловіків. Серед розлучених і вдів переважають жінки, що дає змогу їм бути вільнішими як у виборі місця роботи, так в пошуках шляхів підвищення своїх доходів.

Прослідкуємо шлюбно-сімейний стан українських трудових емігрантів в Італії. Саме в цій країні перебуває найчисельніша група Івано-Франківської, Львівської та Тернопільської областей. За неофіційними даними, найчастіше подружні стосунки розриваються в

сім'ях, в яких трудовими мігрантами є жінки. Жіночу роботу прибиральниці та прислуги найлегше знайти в Італії – у цій країні, за даними італійського генконсульства України, кількість жінок серед українських заробітчан становить 92 % [9, с. 2].

У матеріалах дослідження, проведеного в Італії журналісткою та письменницею О. Пронюк щодо покращення становища українських заробітчан за кордоном, вказано, що 11,51 % (від загальної кількості 60 %) «знайшли свою долю на чужині», 0,73 % – «хочуть одружитися з іноземцем», 0,49 % – «сподіваються влаштувати собі там життя» та 0,98 % – «вже одружилось» [17, с. 13]. Таким чином, більшість українських жінок вбачають покращення свого становища за кордоном через шлюб з іноземцем.

За останні десять років кількість змішаних шлюбів саме тут збільшилася утричі. Консульський відділ Посольства України в Італії та генконсульство у Мілані видали лише у 2007 р. близько 2 тисячі довідок про шлюбноспроможність. Цей феномен, котрий називають справжнім бумом, стосується насамперед італійських чоловіків [11, с. 22]. У восьми з десяти випадків йдеться про весілля, де наречений – італієць, а наречена – українка. Національний інститут статистики Італії (ISTAT) інформує, що на сьогодні кількість таких шлюбів становлять майже 10 % від загальної кількості одружень у країні. У більшості випадків вік нареченого становить 40-50 років, а нареченої – 25-30 років. Для чоловіків у чотирьох з десяти випадків йдеться про другий шлюб [11, с. 22-23].

Культурний посередник Н. Маделик, яка працює в м. Неаполь у соціальному кооперативі «Dedalus», зробила висновки, що 20 % українських дівчат одружуються з метою легалізувати своє перебування в Італії чи отримати якийсь спадок або фінансову вигоду, решта 80 % виходить заміж, бо дійсно зустріли свою половину [11, с. 23]. Тому саме жінок-мігранток і називають «міцною ланкою», рятівницями сьогоdnішнього кволого суспільства Італії.

За даними проведеного шляхом анкетування соціологічного дослідження станом на 2011 р., в якому було опитано 245 осіб, які перебували в Італії, підтвердилось, що більшість мігрантів – це жінки: 224 респонденти (89,6 %), а чоловіки – 21 респондент (8,4 %). Частка одружених серед жінок-мігрантів вища, ніж серед чоловіків, і становить 83,6 % проти 5,2 %. Також переважає відсоток серед незаміжніх – жінок 3,6 % проти 2,8 %, та розлучених мігрантів жінок

більша частка, ніж серед чоловіків (1,6 % проти 0,4 %) [17, с. 12]. Таким чином, частка розлучених жінок, які емігрують до Італії, більша, ніж чоловіків, що дає змогу цим жінкам змінити своє сімейне становище за кордоном. Розлучені жінки, з одного боку, мають досвід сімейного життя і заробітку грошей для сім'ї, а з іншого – не пов'язані подружніми зобов'язаннями і не ризикують втратити сім'ю внаслідок тривалої розлуки. Крім того, представниці цього контингенту часто стикаються з проблемою утримання дитини без допомоги батька, і тому саме трудова міграція або економічний туризм стає чи не єдиним засобом вирішити цю проблему [7, с. 53].

Серед опитаних емігрантів, які здебільшого перебувають в Італії, спостерігається ще й такий момент, що нелегальне становище, важка робота, розрив родинних зв'язків, а разом з тим і фінансова незалежність, і переоцінка колишніх цінностей, – все це дуже часто призводить до виникнення в більшості жінок-мігранток психологічної залежності від чужої країни. Вдома їм тяжко адаптуватися, повернутися в сім'ю, і вони знову їдуть на заробітки [3, арк. 1-45]. Цю ситуацію українські психологи вже охрестили «італійським синдромом».

З'ясуймо зміни у взаємовідносинах трудових мігрантів з родиною. У роботі В. Г. Чабанова прослідковується зміна сімейних стосунків у заробітчанин, один з яких перебуває за кордоном. Переважна більшість трудових мігрантів (73,9 % загальної кількості) упевнені, що їх перебування за кордоном не вплинуло на сімейні стосунки. Водночас, 10,3 % з них вважали, що це змінило відносини у подружжі, 3,9 % інформантів вказали, що їхня відсутність вплинула на стосунки з дітьми, 4,0 % – на стосунки з іншими родичами [8, с. 33]. Таким чином, значна частка осіб вказала на те, що їх сімейні відносини не змінилися, проте є випадки, що за відсутності жінки, яка емігрувала, чоловік спився, що стало першочерговою причиною розлучення для подружжя.

За свідченнями емігрантів Івано-Франківської, Львівської та Тернопільської областей серед 100 осіб, з них 40 – розвелися у зв'язку з перебуванням чоловіка або жінки за кордоном, 25 інформантів вказали на те, що їх сімейні стосунки, навпаки, зміцніли у розлуці (будучи за кордоном не більше 4-ох років), 23 емігранти відповіли, що «їх шлюб вцілів лише завдяки дітям», 12 респондентів не дали відповіді на це запитання [3, арк. 1-100]. Таким чином, більшість заробітчанських сімей розвелось через недовіру один до одного.

Прослідкуємо наслідки української трудової еміграції для

української родини. Особисті наслідки еміграції проявляються здебільшого у припиненні повноцінного функціонування сімей чи їхнього існування взагалі, в індивідуально-психологічних стресах емігрантів через розлуку з сім'єю та членами сім'ї, особливо дітьми, через розлуку з батьками. Розрив сім'ї часто приводить до «валютизації» стосунків у сім'ї, до деформації уявлень про стосунки в межах і поза межами сім'ї, негативного сприйняття реалій дітьми емігрантів, їхньої невмотивованості працювати і самореалізовуватись через наявність постійного матеріального утримання батьками, схильності до перебування в молодіжних кримінальних колах, алкоголізму, розпусти, насильства [18, с. 137].

У роботі О. С. Химович підкреслюється, що одним з наслідків міграційних процесів є трансформація рольових структур, коли жінка в українських сім'ях перебирає на себе функцію «годувальника родини», що не може не позначитися на стосунках з дітьми та чоловіком, які здебільшого «відчужуються». Значна частина родинного життя залишається поза увагою жінки. І це особливо відчутно в українській сім'ї, яка завжди була традиційною і дещо навіть консервативною [19, с. 363]. Одним із найвагоміших, за свідченням фахівців, є феномен «подвійної зайнятості», психофізичне перевантаження жінок у шлюбі, що викликає постійну втому, веде до погіршення, а потім і до розриву подружніх відносин [6, с. 14].

Українське суспільство сьогодні зіткнулося з низкою проблем, які виникають як «постеміграційний синдром». Зазвичай називають лише негативні сторони еміграції українців. І справді, українське суспільство, як і українська держава, ще не раз відчує в майбутньому наслідки такого некерованого відтоку робочої сили, а сім'я як основа суспільства – відчує відчуження в родині (часті розлучення серед трудових мігрантів), втрату зв'язку поколінь і інші не менш негативні соціальні чинники [19, с. 365]. Загалом позитивних особистих наслідків еміграції знайти важко, і якщо припустити, що, до прикладу, з 10–20 % сімей певної країни емігрують батьки, залишаючи дітей, то перелічені особисті наслідки для сім'ї невдовзі переміщуються у соціальну (у вузькому розумінні) площину для всієї держави.

Отже, щорічно близько 130-135 тис. дітей в Україні переживають розлучення батьків, частка пар, які при розірванні шлюбу мають спільних неповнолітніх дітей, нині становить близько 3/5 (або 59 %, на початку 1990-х це було 63 %) від загальної кількості розлучень [9, с. 7-

8]. Зростання кількості неповних сімей з дітьми навіть в економічно благополучних розвинених країнах оцінюється негативно, адже виховна функція сім'ї в цьому випадку деформована, і діти, які зростають в них, більш схильні до асоціальної поведінки, їм важче у майбутньому орієнтуватись у гендерних відносинах соціуму, створити повну життєздатну сім'ю [9, с. 7]. В умовах сучасної України, коли витрати на утримання дітей не закладені в повному обсязі у заробітну плату, навіть сім'ям, де працюють і батько, і мати, важко матеріально забезпечити життєдіяльність і розвиток дітей на рівні сучасних вимог і потреб.

Таким чином, переважання у складі українських трудових емігрантів осіб молодого, найактивнішого шлюбного і репродуктивного віку є додатковим чинником зниження народжуваності в Україні. Окреме проживання одного з членів подружжя за кордоном не сприяє зміцненню шлюбу та сім'ї. Відбуваються зміни у сімейних та родинних взаємовідносинах емігрантів та підвищується ризик їх розлучення. Діти трудових мігрантів залишаються без батьківської опіки та турботи, що викликає появу дисфункційних сімей.

Література:

1. Антоняк Н. Зовнішня трудова міграція батьків, як причина соціального сирітства дітей / Н. Антоняк // Соціальна педагогіка: теорія та практика. – 2007. – №2. – С. 105-110.
2. Архів інституту історії і політології Прикарпатського національного університету імені В. Стефаника, Ф-1. Оп. 12. Рукописні матеріали: спр. 1 – Анкетування заробітчани Івано-Франківської, Львівської та Тернопільської області. – 500 арк.
3. Архів інституту історії і політології Прикарпатського національного університету імені В. Стефаника, Ф-1. Оп. 12. Рукописні матеріали: спр. 2 – Свідчення заробітчани Івано-Франківської, Львівської та Тернопільської області. – 108 арк.
4. Блинова О. Є. Трудова міграція населення України у соціально-психологічному вимірі / О. Є. Блинова. – Херсон: РІПО, 2011. – 486 с.
5. Вітюк Н. Внутрішньоособистісні конфлікти сучасних трудових мігрантів / Н. Вітюк // С. 1-11. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/znpfsp/2009_14.../14-1-11-Vitjuk.pdf.

6. Впровадження гендерних підходів в діяльність державних органів влади, місцевого самоврядування та громадських організацій (Навчально-методичний посібник) / [уклад. : Л. М. Артеменко] – Чернівці. – 2008. – 54 с.
7. Герасименко Г. В. Гендерні аспекти трудових міграцій населення України / Г. В. Герасименко, О. В. Позняк // Демографія та соціальна економіка. – К. – 2006. – С. 46-54.
8. Зовнішня трудова міграція населення України / [загальна редакція та упорядкування: Український центр соціальних реформ, державний комітет статистики України / редагував В. Г. Чабанов] – К., 2009. – 119 с.
9. Кирчів А. Трудова міграція і національна безпека України / А. Кирчів // Доповідь на «круглому столі» 7 жовтня 2004 р. – Львів. – Дзеркальний зал ЛНУ ім. І.Франка. – С. 1-6.
10. Краузе О. Зовнішня трудова міграція населення України / О. Краузе // Галицький економічний вісник. – 2010. – № 2(27). – С. 26-34.
11. Кудрик Н. Одружитися з італійцем / Н. Кудрик // Український голос. – 2008. – С. 22-23.
12. Курило І. До доповіді про демографічну ситуацію і її економічні впливи в Україні // І. Курило / [Електронний ресурс]. – Режим доступу: ucu.edu.ua/files/2010/04/dopov_family_IKurylo.doc. – С. 1-8.
13. Левцун О. Зовнішня трудова міграція в Україні як демографічна проблема / О. Левцун // 20 вересня 2005 р. – С. 1-6. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: dialogs.org.ua/project_ua_full.php?m_id=4040.
14. Міграція і толерантність в Україні: 36. ст. / За ред. Ярослава Пилинського. – К.: Стилос, 2007. – 191 с.
15. Новітня еміграція: проблеми соціального і національного сирітства. – Збірник статей і виступів за матеріалами круглих столів / [уклад. І. М. Ключковська, Н. О. Гумницька] – Львів: МІОК Національного університету «Львівська політехніка», 2010. – 248 с.
16. Політика України у сфері контролю над нелегальною міграцією / За ред. Н. Цісик. – К. – 2006. – 56 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.icps.com.ua/files/articles/43/53/Migration_Policy_UKR.pdf.

17. Пронюк О. Стан сучасної української трудової еміграції: Італія / Оксана Пронюк. – Івано – Франківськ : «Нова Зоря», 2007. – 24 с.
18. Ровенчак О. А. Міжнародна міграція крізь призму її причин та наслідків / О. А. Ровенчак // Вісник Львівського університету. – вип. 3. – 2009. – С. 125-142.
19. Химович О. С. Еміграційна активність жіночого населення в Україні / О. С. Химович // Вісник Львівського університету. – сер. соціологія – 2008. – вип. 2. – С. 362-366.

Світлана Сміх

ІВАН БОДНАРУК ПРО СІМ'Ю ЯК ОСЕРЕДОК ЗБЕРЕЖЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ В УМОВАХ ДІАСПОРИ

«Основні орієнтири виховання учнів 1–11 класів загальноосвітніх навчальних закладів», визначаючи проблеми виховання, подають результати опитування учнівської молоді та керівників навчальних закладів в Україні, проведеного у 2010 році в межах міжнародного проекту – «Здоров'я та поведінкові орієнтації учнівської молоді України». Вони свідчать, що:

- досвід курити цигарки мають від 20 % до майже 78 % опитаних (залежно від їхнього віку і місця навчання), пробували хоча б коли-небудь курити 55 % опитаних хлопців і 41 % дівчат;
- досвід вживання марихуани або гашишу у своєму житті мали 16 % учнівської молоді віком 15–17 років (24 % – серед хлопців, 9 % – серед дівчат);
- 38 % учнівської молоді щонайменше раз на рік брали участь у бійках;
- 42 % опитаної учнівської молоді віком 15–17 років мають досвід статевого життя (55 % серед хлопців, 31 % серед дівчат), від 7 до 15 % підлітків (залежно від місця навчання) вступали в статеві стосунки до 15 років. Далі – висновок: «Соціальні умови, що продукують меркантильність і цинізм, призводять до деформації системи цінностей у доволі значної кількості громадян України. Знецінюється одвічне: любов, сім'я, культурні цінності; гіпертрофується матеріальне та культивуються особисті потреби і задоволення» [7].

Все описане вище є по своїй суті протилежне самим поняттям «сім'я» та «виховання в сім'ї» в їх класичному трактуванні. Ще великий педагог-гуманіст Я. А. Коменський підкреслював, що зневага до виховання приводить до загибелі людей, сім'ї, держави і всього світу.

Сьогодні, коли мова йде про проблеми транснаціональних сімей, подвоюється глибина відповідальності всіх, хто покликаний не роз'єднувати те, що Бог з'єднав. Однією з найдавніших інституцій та найважливішою ланкою суспільства є сім'я. Свій початок сім'я бере ще

від створення Богом чоловіка і жінки. Отож, сім'я зародилась раніше, ніж класи, нації чи держави. Цінність сім'ї полягає у взаємному даруванні любові, життя, вихованні дітей та формуванні їх індивідуальної свідомості.

Особливої уваги потребує саме українська сім'я, яка завжди була осередком плекання дітей і має потенціал для формування найосновніших цінностей. За українським педагогом О. Вишневським, група цінностей впливає з природної структури суспільства, що послідовно включає: людину – родину, громаду, націю (батьківщину), все-людство [1, с. 222]. Проблеми родинного виховання знаходять своє відображення у педагогічній спадщині М. Стельмаховича, питання національного виховання в сім'ї розкриті в працях П. Щербаня, школи-родини – у Т. Усатенко.

Оскільки українці представлені у 56 країнах світу, а у 265 країнах є українські корені, як стверджує Теофіл Рендюк, заступник директора Департаменту зв'язків із закордонним українством, начальник відділу національних меншин та віросповідань МЗСУ, то вживши у назві статті слово «діаспора» в значенні розсіяння, будемо шукати те, що нас збирає разом: Сім'я, Родина, Україна. В даному напрямку тісно співпрацює Церква і Держава. Зусилля освітян спрямовані на пошук вирішення проблем виховання дітей, які в мирний час залишаються без батьків. Педагоги українського походження, які працювали в умовах діаспори над проблемою збереження українства, залишили нам свою творчу спадщину, яка проливає світло на вирішення деяких вищевказаних проблем (А. Горохович, «Батьки і діти»).

Необхідність наукового пошуку у напрямі ознайомлення з творчою спадщиною видатних педагогів і культурних діячів минулого, зокрема тих, які збагачували українське шкільництво в еміграції, зумовлена спрямованістю на об'єднавчий фактор сучасного українського освітнього простору та, зокрема, при розгляді проблем формування та розвитку особистості в сім'ї. Інститут інноваційних технологій і змісту освіти МОН України в серпні 2009 року упорядкував довідник «Українська освіта за кордоном» (Глоба М. К., Зіневич С. П.), де є дані про навчальні заклади, школи, кафедри, студії зарубіжжя, в яких вивчається українська мова та інші українознавчі предмети.

Окресливши сучасні тенденції та явища в середовищі української діаспори, враховуючи її державотворчу роль, Третій Конгрес «Діаспора як чинник утвердження держави Україна у

міжнародній спільноті: сучасний вимір, проєкція в майбутнє», що проходив у Львові в 2010 р., визначив, наскільки на сучасному етапі розвитку української держави важливо ефективно використати капітал знань і можливостей діаспори так як це здійснюється у багатьох країнах світу. Таким чином, були поставлені завдання узагальнити стан освіти українського зарубіжжя як фактора збереження національної ідентичності особистості українця за кордоном та визначити шляхи її розвитку у сучасних реаліях.

Творчі надбання багатьох педагогів діаспори, передусім Г. Ващенко, А. Волошина, І. Огієнка, С. Русової, С. Сірополька, І. Боднарчука, С. Смоль-Стоцького, вже добре представлені в науковому доробку останнього десятиліття. Проте й до сьогодні деякі творчі особистості, які розкрили свій творчий педагогічний потенціал за межами рідної землі, залишаються невідомими для теоретиків і практиків української освітньої справи. Зокрема, потребує детального дослідження педагогічна та публіцистично-критична спадщина Івана Боднарука, відома донедавна лише його учням і читачам українських періодичних видань у діаспорі, аналіз педагогічної спадщини якого показує глибоке висвітлення проблем сім'ї та родини в середовищі української діаспори

Педагогічну діяльність в еміграції І. Боднарук розпочав директором середньої школи в таборі так званих «переміщених осіб» у Німеччині. У післямові донецького краєзнавця Петра Лаврів (який був учнем І. Боднарука) до однієї із книжок педагога наведено біографічні відомості про те, що Іван Боднарук «хоч виріс у священничій родині і був віруючим християнином, ніколи не був засліпленим у своїм віровизнанню, але був толерантним до інших нехристиянських віровизнань. Як директор школи, практикував екуменізм» [3, с. 569].

Переїхавши в 1948 р. до Бразилії, учительовав у Малій семінарії отців Василіян. Тут видав «Український буквар для найменших» і «Другу читанку». Зміст текстів букваря та читанки є продовженням традицій українського підручникотворення, початки якого ведуть від Т. Шевченка, М. Шашкевича, С. Черкасенка, С. Русової... Зокрема, для найменших у букварі подані теми: «Наша сім'я», «Любов додає сили», «Молитва матері», «Віра дитини», «Поможіть сиротам», «Як поводить добра дитина», «Люби правду», «Наш городчик», «Разом не важко», «На службу України» [4]. Розділи читанки творять своєрідну ціннісну змістову лінію, співзвучну часу і місцю проживання

українських школярів, яка розширюється відповідно до рівнів соціалізації дитини: «Між рідними», «У школі», «Наша церква», «Наша колонія», «Місто», «Праця», «Серед природи», «Як треба жити» [5].

Істинність духовного розвитку в сім'ї, де плекають давні традиції і славу роду, розкрита у виданій в Бразилії книзі Івана Боднарука про Митрополита Андрея Шептицького під назвою «Великий Чернець і Народолубець», бо «хоч батьки виховували сина у польському дусі, ...сімейні пам'ятки, збережені заповідливо в родинному архіві, пригадували йому, що він українського роду» [6, с. 16]. У третьому розділі книги під назвою «Дім і Батьки» автор подає гарний зразок ідеальної християнської матері, безмежна любов якої, «влита в душу майбутнього Князя Української Церкви, перетопилась відтак у таку ж безмежну його любов до українського народу» [6, с. 13].

Першу спробу започаткувати в Україні видання творів знаного у США вчителя, критика, письменника й публіциста І. Боднарука (1903–1990) було здійснено в м. Донецьку. У 1997 році тут вийшла друком збірка його статей під назвою «Між двома світами», яка включає 32 літературні статті про відомих і маловідомих українських письменників. Це охоплює незначний відсоток літературно-критичної спадщини І. Боднарука – всього 1,5 %. Але за висновком її редактора В. Білецького, навіть маленька частка його праці «може бути вельми корисною в сучасній Україні» та разом з багатьма працями наших земляків з-за океану «допоможе нам, сьогоднішнім українцям в Україні, зрозуміти і відкрити для себе великий український народ, що волею долі живе і діє між багатьма світами» [2, с. 3].

Зміст цих публікацій, розрахованих не тільки на науковців, але й на вчителів та студентів, вносить свою частку у розкриття поняття джерела творчості. Зокрема, у статті «Реформатор душі української дитини» (про Р. Завадовича), автор аналізує особливості сприймання дітьми художніх текстів, визначає національне й суспільне значення дитячо-юнацької літератури та місце в ній письменника-педагога. На його переконання, саме до Романа Завадовича потрібно віднести слова Катрі Гриневичевої на 1-му з'їзді Об'єднання Працівників Дитячої Літератури в 1946 році в Німеччині про роль дитячого письменника: «Дитячий письменник – післанництво, Богом дане, писати для дітей – священна служба, що до неї треба вдягати ризи на себе» [2, с. 56]. Ведучи мову про твори Завадовича, І. Боднарук характеризує їх глибоку релігійність і національний та патріотичний пафос, цим самим

утверджуючи їх роль у вихованні українських дітей, де б вони не проживали. Педагог постійно утверджує думку про роль і місце української книжки у родинному домі. Автор подає відомості про відомих і маловідомих письменників, розкриваючи джерела їх творчості у принесеному і збереженому «євшан-зіллі». Укладач Вадим Оліфіренко у вступному слові стверджує, що статті І. Боднарука «запалювали серця українців до збереження рідної мови і культури, захищали українські громади від асиміляційних впливів, байдужості та сірої буденщини» [2, с. 4].

Наступна збірка під назвою «Молитва до України», видана у Львові в 2000 році, вміщує 186 науково-публіцистичних статей, які можуть служити добрим підґрунтям для історико-педагогічних досліджень, розкривають актуальні проблеми національної освіти й культури загалом та базуються на духовних, моральних і культурних цінностях української родини, народу і всього людства. Для тих, хто хоче зберегти українську самобутність на поселеннях, хто не байдужий до долі України, велику користь принесуть статті про історію, культуру нашого народу. На особливу увагу заслуговують відомості про Андрія Агапія Гончаренка, першого нашого іммігранта, який мав би послужити прикладом священика, видавця, знавця багатьох мов, борця за українську державність, за свободу людини і народів. Автор прослідковує початок його життєвого шляху від села Кривини на Київщині, де батько був православним священиком, любив мистецтво, українську літературу та мав досить велику бібліотеку, а мати походила з відомого козацького роду Богунів. Далі характеризує його «незвичайну енергію і завзяття, спостережливість, вільнолюбивість, завдяки яким і дуже інтенсивному життю став людиною світової міри» [3, с. 178–181]. Гончаренко видавав двомовну газету, дав почин до побудови першої православної церкви у Сан-Франциско, відкрив першу в західній півкулі слов'янську книгарню. Його дружина, хоч і була американкою італійського походження, допомогла зробити капличку у печері, де о. Андрій відправляв для людей богослужіння, на фермі «Україна» зорганізувала першу школу, плекали разом сади, виноград...

Водночас таких позитивних прикладів одруження з особами іншої нації було не так багато, оскільки у багатьох статтях І. Боднарук б'є на сполох, так і називаючи їх «Язва далі шириться», «Биймо в дзвін на сполох». Зокрема в останній пригадує добрі починання «зорганізувати й вести бюро суспільного посередництва українських

подружж» [3, с. 430]. А про важливість вирішення цієї проблеми наголошує: «Українська біологічна національна субстанція розпливається в чужому морі з безповоротною шкодою для українського народу. Справа подруж нашого молодого покоління для дальшого збереження української спільності у вільному світі така важлива, що її треба обговорювати на всі лади й на кожному кроці. Адже від того, чи наші діти будуть одружуватися між собою, чи шукатимуть собі пари між чужими національностями, залежить дослівно «бути чи не бути» українству».

Перед інституцією сім'ї лежить вибір ще одного важливого рішення: імені своїм дітям. В межах однієї сучасної міської школи на Україні почуємо добрий десяток чужих імен: Джастіни, Роджери, Андреа,... Іван Боднарук вже в той час застерігав, що ми самі себе «винародовлюємо й асимілюємо», оскільки тоді змінювались і прізвища. Причин цих явищ у статті «Не затрачуємо своїх відрубних національних рис!» він виділяв чотири:

- 1) з вродженого почуття меншовартості...;
- 2) з браку національної свідомості...;
- 3) з бажання якнайскоріше засимілюватися;
- 4) «зміну імен диктує нашим людям опортунізм і життєва «вигода» [3, с. 476].

Основна частина праць І. Боднарука надрукована у зарубіжних періодичних виданнях держав західної Європи та американського континенту. Їх зміст розкриває основи української родинності для багатьох поколінь українців у різних світах, тому актуальною є спроба аналізу першоджерел із особистого архіву родини Боднаруків з Чикаго. Для цього подаємо у тезовому викладі, зі збереженням стилю, основні погляди на проблему зі статті Івана Боднарука «У боротьбі за українську родину»:

«Батьки в сім'ї, головню серед молодших дітей, репрезентують Бога й державу, тому слово батька й матері повинно бути для дітей «святе». Дитина не повинна сумніватися в його доцільності».

«Ще гірше, коли батьки у своєму щоденному житті самі не хочуть признати авторитету над собою, коли говорять із легковаженням про такі чинники, які в громадському, релігійному та культурному житті заслуговують на пошану й признання та стараються в очах дитини повалити авторитет, якому вони самі повинні підпорядкуватися».

«Дуже важко виховати дитину в такій родині, де між батьками нема однозгідности, де часто чуються нарікання і сварки, де кожне з батьків ходить своїми стежками, де неділя і свято в нічому не різняться від інших днів, не здають собі справи, хто вони і які їх предки, де батьки не знають, що їхні діти роблять поза домом і з ким пристають».

«Українські жінки повинні напружувати всі сили, щоб зберегти свою родину перед розкладеними впливами ззовні, щоб виховати молоде покоління для рідного народу й Церкви. Християнство теж учить, що кіпка мати не мусить замикатися в родині і може брати участь у громадському житті».

«Головний тягар відповідальности в родинному вихованні несуть жінки-матері. Каже народна приповідка: «Яких жінок має нація, такою буде її майбутня доля».

«Шукаючи добрих заробітків і вигідного життя, поселяються наші люди в місцевостях, де нема наших людей, нашої церкви й наших організацій та, живучи у зовсім чужому середовищі, забувають про своє походження, часто навіть змінюють свої прізвища, не дають своїм дітям національного виховання, не вчать їх рідної мови, і так безслідно пропадають».

«Тільки національно свідомі, релігійно й морально здорові родини можуть бути запорукою кращого майбутнього нашого народу».

Про відповідальність за передання з роду в рід української мови, культури і традицій веде мову педагог у статті «Українська християнська родина – основа нашої майбутності». Основними діями для збереження української ідентичності в осередку родини автор вважає такі :

- 1) батьки свідомо виконують свої обов'язки українців;
- 2) батько й мати «гармонійно та наполегливо працюють над збереженням своїх дітей для української справи»;
- 3) батьки «радо користають з допомоги наших релігійних та національних установ»;
- 4) діти ходять до українознавчих шкіл, є членами молодіжних, згодом громадських організацій.

У праці «Родина і Християнська Мораль» автор зазначає, що «доля народів і держав залежить від моралі найменших клітин людського суспільства, себто від родини. Сім'я відіграє найважливішу роль у вихованні дитини, бо кладе основи під майбутній характер і світогляд людини та випереджує школу». У цьому плані наведений на

самому початку статті освітній документ повністю перегукується в питанні, що першість відповідальності за виховання дітей належить в першу чергу сім'ї.

Стаття «В обіймах модерного лібералізму» розкриває погляди Івана Боднарука на важливість праці для народу та готовність до неї молоді. Найбільшу причину цього педагог бачить у відсутності ідейності: «Молодь без ідеалів, без вищих змагань – це загибель народу. Щоденна праця перестала бути для неї моральною вартістю... Наше завдання виховання це призвичаїти до сповнення обов'язків. Тому вчім своїх дітей передусім працювати!». Ці слова продовжують звернення митрополита А. Шептицького «Не потоком шумних галасливих фраз, але тихою, невтомною працею любіть Україну». Наступні підтверджують важливість безкорисливості та жертвовності для суспільства: «Мало хто пам'ятає, що за працю для рідного народу не належиться подяка чи особлива похвала, бо це праця для нас самих, для України, а не для наших виховників чи батьків. Признання за працю треба знайти в нашому внутрішньому задоволенні, що виникає з почуття гідного сповнення обов'язку, з того, що ми є корисними членами українського народу». «Традиція це не тільки плекання минулого: це також сила, яка не тільки збирає та освітлює історичні факти, одночасно діє в сучасності та підготовляє ґрунт для майбутнього» – наголошує професор Боднарук у статті «Справа нашої душі».

Таким чином, аналіз творчої спадщини професора І. Боднарука розкриває концептуальні засади збереження української ідентичності умовах діаспори в сім'ї на основі християнських моральних цінностей, де метою виховання є формування громадянина. Важливо засвоїти уроки тих, хто у попередніх хвилях еміграції зумів, починаючи із власної родинної українськості, від спогадів, розповідей Батьків про РІДний Край, РІД, РОДину в теперішній час віддавати свою працю для України як засів на майбутнє. Подібно як пісня «Чуєш, брате мій» братів Лепких, написана в Україні, стала за змістом та емоційним навантаженням протягом століття часткою душі тих, які в пошуках заробітку змушені були полишати рідну землю, так і сім'я є вічним осередком збереження всього, що перед собою ставить слово рідний: рідна мова, рідна культура, рідне...

Помер Іван Боднарук у Чикаго в 1990 році. Його діти та учні продовжують на ниві просвітництва ідеї видатного педагога та

журналіста. Віра Боднарук – культурно-освітній референт Осередку ім. св. Андрія в Норт Порті, Флорида, зорганізовує українську громаду до збереження звичаїв, традицій рідного краю. Професор Віра та доктор Богдан Боднаруки очолюють осередок ТУМ «Просвіта» в Чикаго. Ось дані з їх листа до обласних просвіт України про свою працю: «Протягом 2011 року ми пересилали кошти на видавничу працю осередкам «Просвіти» в Луганську, Донецьку, Харкові, Хмельницьку, Запоріжжі, Дніпропетровську, Івано-Франківську, Севастополі, Рівному, Житомирі, Києві та Львові. Також передали кошти друкарні «Смолоскип» на брошуру «Крути», призначену для відвідувачів Музею «Крути»; на стипендії для здібних студентів з бідних родин було передано кошти до Острозького Університету та через видавництво «Смолоскип» в Києві; на фільм про ГОЛОДОМОР 1932–33 рр. в англійській мові для американських шкіл і наукових установ».

У творчій спадщині Івана Боднарука розкрито основні ідеї духовного розвитку особистості, утвердження українськості як першооснови при визначенні мети й змісту виховання у сім'ї через гасло «Бог, Україна, Родина». Оскільки І. Боднарук поняття «сім'я» вживав у повноцінному змісті, теперішні українські сім'ї, розділені між державами, мають ще більше дбати про збереження своєї ідентичності, про те, що єднає покоління уже багато віків. Цілісну сутність педагогічних поглядів та ідей професора І. Боднарука з метою їх утвердження в педагогіці та освітній практиці необхідно досліджувати, щоб визначити шляхи і способи їх використання у сучасному українському просторі.

Література:

1. Вишневський О. Теоретичні основи сучасної української педагогіки: Навч. посіб. – 3-тє вид., доопрац. і доп. – К.: Знання, 2008. – 566с.
2. Боднарук І. Між двома світами. Вибрані статті про українських письменників / Боднарук Іван // уклад. В. Оліфіренко. – Донецьк: Український Культурологічний Центр, Донецьке обласне Товариство української мови ім. Т. Г. Шевченка, 1997. – 174 с.
3. Боднарук І. Молитва до України / Іван Боднарук // упоряд. П. Лаврів. – Львів: СПОЛОМ, 2000. – 576 с., 14 іл.
4. Боднарук І. Український буквар для наших найменших /

- І. Боднарук. – Прудентопіль (Бразилія): Вид-во. оо. Василян, 1959. – 77 с.
5. Боднарук І. Друга книжечка / І. Боднарук. – Прудентопіль: Вид-во. оо. Василян, 1953. – 173 с.
 6. Боднарук І. Великий чернець і народолюбець (У 5-ті роковини смерті Митрополита А. Шептицького) / І. Б. – Прудентопіль: Вид-во оо. Василян, 1950. – 150 с.
 7. Основні орієнтири виховання учнів 1–11 класів загальноосвітніх закладів України – Наказ МОНмолодьспорту України від 31.10.2011 р. № 1243.

Божена Сумнікова

ПОНЯТТЯ ТА ПРИЧИНИ МІЖНАРОДНОЇ ТРУДОВОЇ МІГРАЦІЇ

Вступ. Як форма міжнародних економічних відносин, міжнародна міграція робочої сили виникає і розвивається водночас зі становленням і еволюцією міжнародної міграції капіталу, міжнародної торгівлі. Інтенсивно цей процес відбувався наприкінці XVIII – на початку XIX ст. із здійсненням промислової революції та формуванням технологічного способу виробництва, заснованого на машинній праці.

Аналіз досліджень та публікацій. У світовій практиці вже існують достатньо змістовні моделі системного регулювання процесу міждержавної трудової міграції населення. Насамперед це праці Дж. Борхаса, А. Роя, К. Макконела, Я. Мінсера, Маноло І. Абели, Дж. Беккера, Дж. Борхаса, Х. Кларка, А. Лаффера, Д. Массея, Дж. Минцера, Л. Саастада, П. Самуельсона, С. Сассена, А. Симмонса, А. Портеса, М. Тодаро, Дж. Харриса та інших [1].

Вагомий внесок у процес дослідження теорії і практики міжнародної трудової міграції, удосконалення організаційних, економічних та правових важелів її регулювання зробили провідні українські вчені: О. Власюк, В. Геєць, С. Злупко, А. Кравченко, Е. Лібанова, Ю. Макогон, О. Малиновська, Н. Марченко, А. Мокій, С. Писаренко, О. Позняк, М. Романюк, А. Румянцева, Є. Савельєв, Л. Семів, А. Філіпенко, О. Хомра. Також варто згадати вчених Львівської Комерційної Академії – В. О. Шевчука, М. І. Флейчук, І. А. Лапшину, І. О. Куревіну, які також зробили значний внесок у дослідження міжнародної трудової міграції.

Постановка завдання. Метою статті є аналіз та теоретичне розкриття економічної суті міжнародної міграції робочої сили та висвітлення основних її видів, причин, напрямів і закономірностей.

Виклад основного матеріалу. Міжнародна трудова міграція – один з найбільш складних елементів в міжнародних економічних відносинах, оскільки, на відміну від руху товарів і капіталів, цей процес залучає живих істот. Міграція робочої сили – переселення працездатного населення з одних держав в інші терміном більш ніж на рік, викликане причинами економічного й іншого характеру [1].

Міжнародна міграція робочої сили є складовою світової системи господарювання, вона є результатом еволюції робочої сили, системи

міжнародного поділу праці та інтеграції. За розрахунками експертів ООН, у 2010 р. близько 140 млн. людей, тобто близько 2 % світового населення мешкали не в тій країні, в якій народилися [2].

Глобальна трудова міграція одночасно є відображенням різноманітних аспектів суспільного буття: економіки, демографії, соціології, політики, права. Істотне зростання масштабів міжнародної трудової міграції актуалізує її дослідження як явища, що має суттєвий вплив на розвиток економіки, соціальної сфери, демографії та інших сторін суспільного життя. Традиційний підхід, що на практиці реалізується як прагнення або спроба вирішувати проблеми в окремих сферах суспільного життя, нехтуючи системністю та цілісністю підходів, не може бути ефективним.

Міжнародна міграція робочої сили зумовлена чинниками внутрішнього економічного розвитку кожної окремої країни і зовнішніми чинниками; станом міжнародної економіки в цілому та економічними зв'язками між країнами. У певні періоди рушійними силами міжнародної трудової мобільності можуть виступати також політичні, військові, релігійні, національні, культурні, сімейні та інші соціальні чинники. Причини міжнародної трудової міграції можна також зрозуміти лише як конкретну сукупність названих чинників [3].

Традиційно виділяють економічну причину міжнародної трудової міграції, пов'язану з масштабами, темпами та структурою накопичення капіталу. Відмінності в темпах накопичення капіталу зумовлюють відмінності сил притягання або відштовхування робочої сили в різних регіонах світового господарства, що в кінцевому підсумку визначає напрямки переміщення цього чинника виробництва між країнами [4].

Рівень та масштаби накопичення капіталу справляють безпосередній вплив на рівень зайнятості працездатного населення і, отже, на розміри відносного перенаселення (безробіття), яке є основним джерелом трудової міграції. Темпи і розміри накопичення капіталу, в свою чергу, до певної міри залежать від рівня міграції. Ця залежність полягає в тому, що порівняно низька заробітна плата іммігрантів і можливість знизити оплату праці вітчизняним працівникам дозволяє знизити витрати виробництва і тим самим збільшити нагромадження капіталу [5].

Така сама мета досягається шляхом організації виробництва в країнах з дешевою робочою силою. Транснаціональні корпорації з метою прискорення накопичення капіталу використовують або рух

робочої сили до капіталу, або переміщують свій капітал у регіони з надлишком робочої сили.

Причиною переміщення робочої сили є зміни в структурі потреб і виробництва, спричинені науково-технічним прогресом. Скорочення обсягу виробництва або ліквідація деяких застарілих галузей вивільняють робочу силу, яка шукає собі застосування в інших країнах [7].

Основними причинами, що зумовлюють міжнародну міграцію робочої сили, є:

- 1) незадовільні економічні умови життя працездатного населення в країнах еміграції;
- 2) стабільно високий рівень заробітної плати в основних імміграційних центрах;
- 3) порівняно вищий технічний рівень умов праці в країнах імміграції;
- 4) соціальні умови для більш повної реалізації своїх можливостей у країнах імміграції;
- 5) природні катаклізми в країнах еміграції і вищий рівень охорони навколишнього середовища у країнах імміграції;
- 6) політичні причини;
- 7) воєнні причини;
- 8) релігійні причини;
- 9) національні причини;
- 10) культурні причини.

Можна виділити 6 основних напрямків міжнародної міграції робочої сили:

- 1) міграція з країн, що розвиваються, до промислово розвинутих країн;
- 2) міграція в межах промислово розвинутих країн;
- 3) міграція робочої сили між країнами, що розвиваються;
- 4) міграція з колишніх соціалістичних країн у розвинуті країни;
- 5) міграція фахівців з розвинутих країн в країни, що розвиваються;
- 6) міграція в межах СНД.

Міжнародній міграції робочої сили притаманні такі закономірності:

- 1) переважання міграції робочої сили у загальному обсязі міграційних потоків;
- 2) зростання демографічних факторів у розвитку міжнародної міграції робочої сили;

3) розширення географії міжнародної міграції робочої сили (зростає кількість країн, звідки емігрує і куди іммігрує населення);

4) розширення масштабів міжнародної міграції робочої сили. Це означає збільшення кількості міграційних потоків робочої сили, а також розширення структури міграційних потоків (вчені, робітники, спеціалісти і т. ін.) та збільшення форм міграції;

5) збільшення обсягів нелегальної міграції;

6) збільшення частки висококваліфікованих спеціалістів (робітників, інженерів тощо) у міграційних потоках;

7) глобальний характер міжнародної міграції робочої сили. Це означає, що в міграційні потоки втягнуто більшість країн світового співтовариства;

8) інтенсивний характер міжнародної міграції робочої сили. Це означає зростання кількості й швидкості міграції населення [5].

Міграційні потоки розвиваються хвилеподібно. Спочатку в новій країні закріплюються емігранти, а за деякий час їх кількість поступово збільшується. Хвиля еміграції набирає сили, але через певний проміжок часу вона спадає. Потім процес повторюється: за першою хвилею емігрантів іде друга тощо. При цьому існує залежність між міграційними хвилями і коливаннями ділової активності. Під час кризи, як правило, збільшується потік емігрантів, а під час економічного буму за інших однакових обставин відбувається активна імміграція [7].

В наш час міжнародна міграція робочої сили насамперед зумовлена:

1) швидким зростанням населення нашої планети;

2) нерівномірністю економічного розвитку країн світового співтовариства;

3) розвитком сучасної науково-технічної революції;

4) соціально-політичним розвитком окремих регіонів світу та держав;

5) екологічним станом національного господарства.

Зростання відкритості українського суспільства неминуче призводить до дедалі більшого втягнення України в міжнародний обмін робочою силою. Перехід до ринкової економіки створює реальні умови для формування ринку праці. Однією з важливих рис його становлення є різке зростання міграційних процесів як усередині країни, так і за її межами.

Посилення територіальної міграції населення в Україні зумовлене такими причинами:

1) Структурною перебудовою економіки і пов'язаними з нею зростанням безробіття, процесами роздержавлення власності й приватизації, які супроводжуються збільшенням мобільності капіталу, його інтенсивним міжгалузевим і географічним переливанням.

2) Різким погіршенням екологічної ситуації в окремих регіонах.

3) Інтенсифікацією міграційних процесів на національному ґрунті.

4) Розширенням зовнішньоекономічних зв'язків України, а також лібералізацією режиму виїзду громадян за кордон [1].

Українські іммігранти є ваговою групою на мапі країн ЄС та Росії. Міграція українців характеризується тимчасовістю, неврегульованістю статусу. Україна є країною-донором, реципієнтом і країною транзиту. Остання четверта хвиля, яка отримала назву трудової міграції, почалася у 1990-ті роки і триває вже понад двадцять років. Країни української еміграції – Росія (близько 50 %), Італія, Польща, Чехія, Іспанія, Португалія та інші [5].

За даними фірм-посередників із працевлаштування за кордоном, обсяги послуг, наданих ними громадянам України, постійно зростають. У 1996 р. в іноземних роботодавців було влаштовано на роботу 11,8 тис. громадян, а в 2008 р. – 80 тис., тобто майже у 7,5 разів більше. У 2009 кризовому році кількість працевлаштованих зменшилася незначно – 75,3 тис., проте вже у 2011 р. досягла докризового рівня – 80,4 тис. осіб.

У період кризи, на думку експертів, значних змін у трудовій міграції за кордон не відбулося. По-перше, ситуація в країнах призначення залишалася сприятливішою, ніж в Україні, по-друге, хоча багато будівельників найвірогідніше втратили роботу за кордоном, проте мігранти, зайняті в таких сферах, як сільське господарство, транспорт здебільшого зберегли робочі місця. З відновленням економіки у сусідніх країнах, зокрема в Росії, у 2010 р. трудова міграція з України знову активізувалася. Не виключено, що погіршення економічної кон'юнктури зумовило скорочення заробітків мігрантів, втрату частиною з них правового статусу та збільшення нелегального працевлаштування [6].

За результатами дослідження Європейської фундації професійної підготовки і освіти для стійкого розвитку (*The European*

Training Foundation), проведеного 2007 р., частиною якого було опитування мігрантів, які повернулися, було зроблено висновок, що їх частка становить 3,2 % усього населення. Якщо чисельність населення працездатного віку сягає в Україні близько 30 млн. осіб, це означає, що до категорії мігрантів, які повернулися, можна віднести до 900 тис. осіб. Згідно з даними соціологічного моніторингу, який щорічно проводиться Інститутом соціології НАН України, особи, які мають досвід трудової міграції, ще численніші – 9,8 % дорослого населення, тобто близько 2,5 млн. осіб. У будь-якому разі суспільству й державі варто зважати, що значна частина громадян набула певного досвіду праці та життя за кордоном, а це мало вплив на їхні погляди, знання та вміння, стан здоров'я тощо [6].

Міграція робочої сили в Україні є складним і масштабним явищем, яке викликає неоднозначні результати та має як позитивні, так і негативні наслідки. Серед позитивних результатів зовнішньої трудової міграції для України можна назвати такі:

- 1) сприяння інтеграції України до світового ринку праці;
- 2) послаблення потоку безробіття на національний ринок праці, зниження соціальної напруженості в суспільстві;
- 3) надходження до України додаткової іноземної валюти у формі грошових переказів трудових емігрантів та інвестування коштів в економіку через створення спільних підприємств з іноземними засновниками;
- 4) надання працездатному населенню можливості реалізувати свої здібності за кордоном, підвищити рівень кваліфікації, поліпшити матеріальне становище;
- 5) забезпечення за рахунок іноземної робочої сили покриття дефіциту фахівців рідкісних професій та кваліфікацій в Україні;
- 6) спонукання продуктивнішої діяльності українських працівників через створення конкуренції з закордонними фахівцями.

Серед негативних наслідків трудової міграції можна назвати такі:

- 1) втрата Україною конкурентоспроможної частини власної робочої сили (особливо науковців і фахівців), що призводить до уповільнення темпів науково-технічного прогресу;
- 2) збільшення тиску на національний ринок праці внаслідок створення іноземними громадянами конкуренції місцевій робочій силі;
- 3) втрата Україною іноземної валюти, що вивозиться іммігрантами як власні заощадження;

4) дискримінація та експлуатація наших громадян з боку місцевих роботодавців;

5) виникнення політичних та економічних претензій до України з боку країн-реципієнтів у зв'язку зі збільшенням нелегальної трудової міграції українців;

6) зростання злочинності та соціальної напруженості у суспільстві через міжнаціональні конфлікти [7].

Міграція, з одного боку, відкриває можливості для взаємозбагачення культур, а з іншого – створює проблему збереження національної самобутності як іммігрантів, так і місцевого населення. У країнах-донорах робочої сили трудова міграція сприяє вирішенню проблеми безробіття і водночас призводить до втрати якісно кращої національної робочої сили.

Висновки. На сьогодні міжнародна міграція робочої сили перетворилася на суттєвий економічний, соціальний та гуманітарний фактор розвитку як країн походження, так і тих, що приймають. На сучасному етапі існує значна кількість видів, напрямів, закономірностей і причин, через які населення мігрує з країни в країну, основними з яких є незадовільні економічні умови життя працездатного населення та недостатнє соціальне забезпечення з боку держави. Кожна зі сторін, яка бере участь у процесі обміну трудовими ресурсами, намагається здобути для себе конкретну користь. Загалом міжнародна міграція сприяє подальшому розвитку глобалізації та багатьох країн, адже мається на увазі перерозподіл робочої сили, ротація кадрів, обмін виробничим досвідом, зростання попиту на трудові ресурси та підвищення конкурентоспроможності національних економік, що призводить до подальшого розвитку усіх сфер виробництва та технологій.

Що стосується України, то на даний момент вона виконує роль постачальника робочої сили на європейський і світовий ринок праці. Мігрують, як правило, висококваліфіковані спеціалісти, але лише невеликий відсоток їх має гарантовану роботу і відповідні соціальні та трудові гарантії. Згубним для економіки країни, для формування її науково-технічного потенціалу є виїзд за кордон науково-технічних кадрів та підготовлених на сучасному рівні молодих спеціалістів. Це може негативно вплинути на темпи відновлення економіки України.

Література:

1. Довжук Б. Актуальне регіональне дослідження трудової міграції // Україна: аспекти праці. – 2005. – № 3. – С. 37-39.
2. Дяченко Б. І. Європейський ринок праці в системі міжнародної міграції трудових ресурсів // Економіка АПК. – 2005. -№ 2. – С. 138-143.
3. Євтух В. Міграційна криза і як її побороти. Спроба державного регулювання // Віче. – 1997. – № 7. – С. 62-77.
4. Кисільова Т. Регулювання трудової міграції // Праця і зарплата. -2006. – № 19. – С. 6.
5. Кисільова Т. Регулювання трудової міграції // Юридичний Вісник України. – 2006. -№ 17. – С. 4.
6. Малиновська О.А. Трудова міграція: соціальні наслідки та шляхи регулювання. –К. : НІДС, 2011. – 40 с.
7. Brettell C. Migration Theory: Talking Across Disciplines [Text] / Brettell C., Hollifield J. F. – N.-Y. : Routledge, 2007. – 304 p.
8. Rotte P. The Effects of Development on Migration: Theoretical Issues and New Empirical Evidence II IZA / Rotte P., Vogler M. // Discussion Papers [Text]. – 1999. – No 46. – June 11.
9. Martin P. Highly Skilled Labor Migration: Sharing the Benefits II International Institute for Labor Studies [Text] / Martin P. – Geneva : [s. n.], 2003. – May. – P. 12.
10. Dustmann C. Economic Aspects of Migration II IZA / Dustmann C., Fabbri F. // Discussion Paper [Text]. – 2001. – September 24.
11. <http://internationalliving.com> – Quality of Life Index 2009.

о. Богдан Тимчишин

КОНЦЕПЦІЯ ЩАСЛИВОЇ РОДИНИ: ДЕ І ЯК ЇЇ ЗНАЙТИ

Світ, у якому ми живемо, наповнений різноманітними подіями. Інформація про них подається слухачеві за лічені хвилини. Часто ми стаємо заручниками тієї чи іншої історії, котра прописана на шпальтах газет чи у будь-якому іншому мас-медійному просторі, що торкається родинного життя. Перечитуючи чи оглядаючи родинні перипетії, ми ніби самі стаємо їхніми учасниками. Не раз дивуємося чи співчуваємо цим героям, а то й можемо подати альтернативу вирішення проблеми, щоб родина знову зажила щасливо. Завданням цієї доповіді є ще раз дати можливість осмислити нам, що таке щастя родини, де і як його шукати.

Перш ніж перейти до безпосереднього завдання цієї доповіді, насамперед мусимо чітко вияснити собі такі критерії, як родина і щастя.

На сторінках тлумачного словника української мови знаходимо два наступні визначення для слова «родина», що стосуються ділянки нашої теми. Перше подає буквальне розуміння: «Родина – це група людей, що складається з чоловіка, жінки, дітей та інших близьких родичів, які живуть разом; сім'я». Друге визначення, котре використовується в переносному значенні, наступне: «Група людей, народів, націй, згуртованих дружбою, спільною діяльністю, спільними інтересами» [3, с. 593-594]. Проте ці визначення тільки поверхнево тлумачать розуміння цього феномену. На жаль, вони не подають глибшого контексту. А саме, не вказують на те, звичайно крім взаємовигідної платформи, що є тим чинником, котрий тримає чи чоловіка, чи жінку, чи взагалі суспільство разом. На допомогу приходять роздуми Митрополита Андрея Шептицького у його трактаті *Як будувати рідну Хату*. У ньому він вказує на те, що основною ланкою, котра поєднує всіх воєдино і дає стабільність, є ніщо інше як бачення родини як цілісного організму. «Організм, твір природи, живе, розвивається і діє грою природних сил, що в ньому, і тільки в ньому, знаходяться. Тому й кожний організм живе своїм життям; природа не видає мертвих організмів» [11, с. 4]. Так він приходить до висновку, і, тим самим, до того ж самого тлумачення слова родини, які уже згадувалися:

«Такою організацією-організмом є родина, утворена волею й умом людини, але утворена по силам природи і згідно з її законами. Такою організацією-організмом є громада, себто злука людей, що живуть в одній місцевості та зв'язані зі собою сусідством і спільнотою багатьох потреб і інтересів. Вона є твором людей, але так пристосованим до людської природи, до внутрішнього наряду її сил, її потреб, що є майже організмом. Звідси родина і громада є, сказати б, протоплазмами, первісними клітинами, з яких складається людська суспільність. Обі ці організації будуть тим сильніші та тривкіші, чим більше будуть уважувати природу та її закони» [11, с. 4].

Роблячи висновок з усього вище наведеного, можемо сказати: родина є живою клітиною, що пов'язує спільне життя певних осіб на безкорисливих засадах.

Говорячи про щастя, мабуть, немає людини на землі, котра хоча б один раз не запитувала себе, що таке щастя. Історія людства нараховує багато визначень для цього феномена. Проте, щоб уніфікувати їх, скористаємося тлумачним словником, який подає наступне: «Щастя – це стан цілковитого задоволення життям, відчуття глибокого вдоволення й безмежної радості, яких зазнає хто-небудь... Те, що викликає відчуття найвищого задоволення життям, дає радість кому-небудь» [4, с. 573]. Ці визначення цілковито розкривають іншу сутність: немає більшого щастя на землі, ніж родинне щастя. Воно базується на взаємовідносинах, на особистих вчинках тих осіб, хто творить родину. Поведінка кожного члена родини відображається на житті іншого члена родини. Тому сьогодні ми не раз стаємо свідками того, як родини втрачають сенс свого буття, гублять своє щастя.

Зі змінами, що відбулися на початку 90-х років минулого століття, коли Україна стала незалежною державою, а її кордони стали більш відкритими та доступними для всього світу, радикально починає змінюватися й українське суспільство. Під найбільший вплив новаций потрапляє інституція родини. Більшість молодого покоління почала навчатися у вищих навчальних закладах, через що рівень освіченості молоді стає вищим, ніж у їхніх батьків. Цей фактор впливає на інші чинники. Менше молоді стало бути прив'язаною до домашньої праці, що свідчить про вольовий дух серед молодих людей. Почуття вільності

серед молоді в сучасній родині значною мірою вразило, послабило, а то й абсолютно знищило роль особистого прикладу батьків.

Економічна нестабільність спонукає до зростання кількості сімей, в яких більше уваги приділяється розв'язанню матеріальних проблем, що, у свою чергу, ставить на задній план формування культури спілкування і поведінки. Клопоти про працю часто-густо затьмарюють важливість значення контролю батьків за навчальною діяльністю дітей. Багато батьків не розуміють, що успіх виховання дітей залежить від їх відповідальності, зацікавленості, відповідної педагогічної підготовки. Згідно даних соціологічного дослідження, підвищення віку укладання шлюбу та створення родини, процеси урбанізації й міграції населення не сприяють засвоєнню моральних і етичних цінностей народу, що спричиняє втрату кращих традицій, досвіду родинної педагогіки. Недостатність ваємопорозуміння між батьками та дітьми в родинях, напруженість та неврівноваженість у взаємостосунках вказують на неповне використання виховних можливостей. Натомість значне місце займають помилки у формуванні кращих цінностей у дитини. Ці фактори впливають на несформоване усвідомлення молоддю ролі чоловіка, жінки, батька та матері в суспільстві. Половина зареєстрованих шлюбів розпадається. Збільшується кількість неповних та дистанційних сімей. Як наслідок, спостерігається збільшення кількості дітей-сиріт, безпритульних, поширення серед неповнолітніх пияцтва, наркоманії, зростання кількості самогубців серед дітей, загострення підліткової злочинності, нігілістичне ставлення молоді до старших, втеча молоді у комп'ютерний (віртуальний) світ.

Підсумовуючи важливість цього феномена в житті людини, можемо з впевненістю сказати: людина будь-де і будь-як шукає щастя у своєму житті. Тут на думку приходять слова Св. Августина: «вона (людина) хоче бути щасливою, навіть коли живе так, щоб не бути такою» [*De civitate Dei*, XIV, 4].

Тепер, коли є чітко окреслені критерії родини та щастя, можна починати пошук родинного щастя. Найперше питання, на котре мусимо відповісти, починаючи цей пошук, – де його шукати. Підказкою служить та риса, котра вказує на щось спільне з визначення родини і щастя, а саме на Бога. Ще стародавні філософи, говорячи про сили природи та життя, вказували на існування Бога. Отож, шукаючи родинного щастя, мусимо шукати його у Богові. Ця аксіома впливає із двох

найважливіших причин: по-перше із самого розуміння, хто є Бог, а по-друге, із розуміння, хто є людина.

Доступне розуміння того, хто є Бог, представляє нам для роздумів Митрополит Шептицький, повчаючи:

«А й поза безконечними добродійствами, якими від віків доказує нам Свою любов, Сам у Собі є Всевишній безконечно звершеним Ёством, буттям независимим, існуючим Самим від Себе, з власної сили, природи і істоти. Він безконечне, найзвершенніше, найповніше, беззглядне Добро-Абсолют. Він є Любов'ю, безконечною в Своїй всемогутості, різниці часу, простору і місця, Одним-одиноким і Простим, в якому нема ніякого зложення з частей, чи прикмет чи сторін духового ёства, а в безконечній і передвічній простоті одне й те саме Божество має потрібний спосіб відрубного існування, потрібну особовість Отця, Сина і Святого Духа» [7, с. 17-18].

Щоб краще зрозуміти єдиного Бога у трьох особах, східна традиція богослов'я заохочує поглянути на рівносторонній трикутник, у якому всі сторони й кути рівні. Так само і в Божих особах Отець рівний Синові і Святому Духові, Син рівний Отцеві і Святому Духові, Святий Дух рівний Отцеві й Синові. Три Особи Божі є рівні між собою, але одночасно і відмінні між собою. «Отець є початком усього, Син є той, що діє, Святий Дух – той, що приводить все до сповнення. Все співіснує з волі Отця, все стає буттям через діяння Сина, все отримує досконалість через присутність Святого Духа» [1, с. 139].

Зрозумівши, хто є Бог, можемо поглянути на те, ким є людина. Як повчає Папська біблійна комісія у документі *Біблія і Мораль*, «про Бога може говорити лише той, хто говорить про людину, і навпаки, про людину може говорити лише той, хто говорить про Бога» [2, с. 24]. Отож, говорячи про людину у світлі Божому, мусимо поглянути на неї як на творіння Боже. Книга Буття навчає: «І сотворив Бог людину на Свій образ; на Божий образ створив її; чоловіком і жінкою сотворив їх» [Буття 1: 27]. Цей уривок чітко вказує, на якому ґрунті подружжя має будувати щасливу родину. Воно повинно створюватися через призму Бога, на образ Якого чоловік, жінка і їхні діти є створені. В основі родини має бути покладений той самий рівносторонній трикутник, про який ми згадували при пізнаванні Триєдиного Бога. Тільки тут рівність є

покладена між Богом, чоловіком та дружиною. Коли Бог подружжю дає дітей, то й надалі у родині повинна залишатися концепція рівностороннього трикутника. Тільки тут вже буде Бог – батьки – діти. Саме так Бог понижує Себе до людини і підносить її до Божества.

Вся діяльність та поведінка членів родини стосовно один одного мусить скеровуватись на бачення у них образу Божого. Образ Бога в людині бачимо не тільки через безсмертну душу, яку має особа, чи наділеність свобідною волею, але й через можливість людини думати та виявляти любов до інших. Божий приклад любові до інших є найпершою і найважливішою функцією родини, де той, хто любить, повністю та всеціло віддає себе тому, кого любить.

Заклик людини до життя Пресвятої Трійці є нічим іншим як закликом до святості нашого життя через життя родинне. Бог Отець зродив свого єдинородного Сина, безкінечне Добро само в собі дало життя. Так само подружжя – чоловік і жінка – є покликані давати життя дітям. Іншими словами, Бог об'являє Себе для світу через родину і одночасно показує нам приклад правдивих взаємовідносин в родині. Пресвята Трійця є першим прототипом родини: «У тому первовзорі родини Бог Отець є джерелом і первовзором усякого вітцівства, Бог Син первовзором усякого синівства, а Бог Дух Святий, що лучить Отця з Сином і дітей з Отцем, є первовзором усякого материнства, материнської неначе дбайливості й любови» [9, с. 377-378].

Недостатньо в родині висловлювати любов на словах. Вона повинна більше виявлятися у ділах її членів. Отож, найперше в обов'язки чоловіка входить дбати в родині про все, а особливо про любов. Для того, щоб показати, якою має бути любов чоловіка до своєї дружини, апостол Павло у своєму листі до Ефесян навчає:

«Чоловіки, любіть своїх жінок, як і Христос полюбив Церкву й видав себе за неї, щоб її освятити, очистивши купіллю води со словом, щоб появити собі Церкву славу, без плями чи зморшки або чогось подібного, але щоб була свята й непорочна. Так і чоловіки повинні любити своїх жінок, як свої тіла; бо хто любить свою жінку, себе самого любить. Ніхто ж ніколи не ненавидів свого тіла, навпаки, він його годує і піклується ним, як і Христос Церквою...» [Еф. 5: 25-29].

Не будучи байдужим до потреб дружини, чоловік одночасно задовольняє і власні потреби. І це, у свою чергу, кличе християнських

чоловіків бути розсудливими та добросердними до своїх жінок.

Батько є символом та представником Божої влади для дітей. Звертаючись до Бога як до Батька, діти, особливо в період формування, можуть розвинути уявлення про Небесного Батька з огляду на приклад їхнього земного батька. Батько ніколи не має соромитися визнавати Бога не лише у своєму серці, але і явно – як батько усієї родини. Поведінка батька у родині завжди служить дітям за приклад. Батькові слова та вчинки є першим законом у житті дитини. «Бідна та дитина, що вже замолоду навчилася від батька всякого безprawства! Що вже від тепер привикає до неладу та непорядку, що вже від малку починає красти, пити, ненавидіти людей та легковажити власну честь та совість!» [8, с. 28], – читаємо у Митрополита Шептицького. Будучи духовним провідником в хаті, в обов'язки батька входить виховання дітей у дисципліні. Щастя дитини полягає у доброму провіді батька, котрий знає, коли і як вказати на погані вчинки дітей.

Пісумовуючи роль чоловіка як батька родини, бачимо, що він має бути справедливим та чесним. Це і є головні елементи виховання, які чоловік і батько повинен забезпечувати. Взаємостосунки між чоловіком, жінкою та дітьми матимуть добрий розв'язок лише тоді, коли кожна особа є справедлива та чесна у будь-якій життєвій ситуації, у кожній відповіді на поставлене запитання чи у вирішенні будь-яких проблем. Це означає, що батько родини своєю поведінкою повинен підтверджувати те, що хоче навчити своїх дітей або ж чого від них вимагає.

Коли говоримо про обов'язки жінки, то найперше маємо на увазі її готовність допомоги, яку вона має надавати своєму чоловікові. Роль помічниці чоловіка аж ніяк не означає слабкість чи підпорядкованість жінки стосовно чоловіка. Навпаки, вона якраз і зумовлена кінцевою необхідністю цієї жіночої допомоги та підтримки. Допомогати – означає разом виконувати спільне завдання. Саме така роль жінки закладена в етимології слова «дружина», яким українці означають заміжню особу жіночої статі. З нею чоловік нерозривно пов'язаний в радості, в горі, у будь-яких інших обставинах життя.

Іншим покликанням жінки є бути матір'ю. Материнство – це особливий, дорогоцінний, найбільший і найважливіший дар, який Бог дає жінці, а через неї – усьому людству. Роль матері полягає в тому, щоб показати дитині Небесного Батька як люблячого та милосердного. Обдаровуючи свою дитину безкорисливою любов'ю, мати одночасно подає їй перший урок любові Божої.

На плечі жінки Бог покладає завдання бути і берегинею домашнього вогнища. Бути берегинею означає підтримувати комфорт у родині, створювати добру атмосферу, розвивати теплі родинні стосунки. Така жінка повинна бути великодушною та добросеречною. Як і кожна жінка, дружина в особливий спосіб наділена Богом співчуттям, делікатністю, умінням надихати. Це робить дружину-матір наслідувачкою самого Спасителя – Ісуса Христа. Всемогутній Бог завжди благословляє доми тих жінок, котрі живуть заради процвітання добра [10, с. 24-25].

Як бачимо, постать дружини-матері у світлі Божого задуму пов'язує усю родину в єдине ціле, надає родині довершеності. Виконання дружиною-матір'ю своїх обов'язків забезпечує не лише родинний затишок та добробут, але й провадить усіх її членів до вічного небесного Царства.

Підсумовуючи усе сказане про роль чоловіка та жінки у родині, хочу додати, що ніхто не може завдати більшої шкоди подругам, ніж самі вони один одному. Без присутності любові кожен з них відчуватиме себе в'язнем, несучи тяжкість кайданів. Зовсім по-іншому є у родині християнській, «там, де чоловік із жінкою любляться, де родичі люблять дітей, а діти – родичів, – там напевно буде бодай частина щастя, хоч життя само собою буде не раз важке й не солодке!...» [6, с. 136].

Окресливши ідеал чоловіка і жінки та їхніх стосунків, виникає запитання: Як визначити правильну поведінку, що вела б окремих осіб, громади та цілі народи до благополучного життя, або, іншими словами, до щастя? Тут знову мусимо почати від того, у кому людина віднаходить своє щастя, – Бога. Чоловік, жінка і діти, як і кожен член родини, має бачити Бога центром свого життя та власних стосунків з іншими. Вся діяльність та поведінка членів родини стосовно інших членів мусить скеровуватись на бачення у них образу та подоби Божої. Образ Бога в людині бачимо не тільки через безсмертну душу, яку має особа, чи оперування свобідною волею, але й через можливість людини думати та показувати любов до інших. Божий приклад любові інших є найпершою і найважливішою функцією родини, де той, хто любить, повністю віддає себе тому, кого любить [5, с. 21].

Все бере свій початок з любові Божої, тоді з любові членів родини, а відтак і всіх людей. У міру зростання любові до наших сімей зростає і відповідальність за них та перед ними. Через власний досвід

батьківської любові та віддання цієї любові їм особа набуває досвіду любові ближнього. Лише любов може об'явити доброту, більше того, доброта є однією з найхарактерніших рис любові. Усвідомлюючи значення доброти через емоції та свідомість, людина вчиться цінувати загальне добро як своє, та одночасно бачити себе у своєму ближньому.

Щоб вдосконалювати себе у любові до Бога і ближнього, родина черпає свою силу через спілкування з Богом. Це спілкування ми називаємо молитвою. Здавалося б, кожна особа це знає. Але не кожна розуміє. Багато людей зводить молитву до промовляння слів устами, і тим самим відкидає настільки важливе промовляння цих слів серцем, розумом і душею. У молитві не тільки людина промовляє до Бога, але і Бог до людини. Коли говоримо про родинну молитву, маємо розуміти, що у ній Бог промовляє до цілої родини, яка молиться. У спільному спілкуванні батька, матері та дитини з Всевишнім у молитві члени сім'ї отримують особливі Божі ласки для усієї родини. Така родина завжди пам'ятатиме про Закон Божий, легко буде уникати різного роду чвар, сварок та прокльонів.

Третім способом, як здобути родинне щастя, є молитовне читання Святого Письма у родині. Слухаючи та роздумуючи над тим чи іншим уривком зі Святого Письма, чоловік та жінка, батьки та діти вчать слухати Бога і одночасно один одного. Через Своє слово Бог відкриває людині план свого відкуплення і спасіння людського роду, що вказує на правдиве щастя родини. Апостол Павло в посланні до Євреїв такими словами окреслює Слово Боже: «Слово Боже живе й дійове та гостріше від усякого меча двосічного» [Євр. 4: 12]. Іншими словами, Слово Боже досягає до самих глибин людського духу і, мов вогнем, спалює терни пристрастей і гріхів та відганяє всяку ворожу силу. Тому читання Святого Письма є великою допомогою і підтримкою для кожної людини.

Підсумовуючи дану доповідь, можемо сказати, що сьогодні перед родиною стоять нелегкі виклики. Більше того, сучасна інституція родини переходить через різні випробування, котрі не раз похитують її фундамент. Проте, кажучи, що кожна родина має право на щастя, всі ми бачимо чітку підказку – де і як його шукати: у Божій любові, Божому Слові та візрцевому християнському способі життя.

Література:

1. Basilio, Lo Spirito Santo, 16; PG 32, 136 BC; // Lo Spirito Santo. / G. A. Bernardelli. — Citta Nuova: Roma, 1993. – С. 640.

2. Біблія і мораль / Біблійні корені дій християнина / Пер. з італ. І. Цмоканич, О. Демко, Т. Окіс, О. Бодак – Львів: Свічадо, 2012. – 200 с.
3. Словник Української мови. Академічний тлумачний словник. Том восьмий. – Київ: Наукова Думка, 1977. – 928 с.
4. Словник Української мови. Академічний тлумачний словник. Том одинадцятий. – Київ: Наукова Думка, 1980. – 700 с.
5. Шептицький А. Культ Пресвятої Тройці (1940) // Протоколи засідань Львівських архієпархіальних соборів 1940-1944 рр. / Упор. А. Баб'як. – Львів: Місіонер, 2000. – С. 20-24.
6. Шептицький А. Найбільша заповідь (Станіславів-Львів: січень 17, 1901) // Митрополит Андрей Шептицький. Документи і Матеріали 1899-1944. – Т. І. Пастирські Послання 1899-1914 / Упор. О. Гайова та Р. Тереховський. – Львів: Артос, 2007. – С. 112-143.
7. Шептицький А. Поклін богочитання (1940) // Протоколи засідань Львівських архієпархіальних соборів 1940-1944 рр. / Упор. А. Баб'як. – Львів: Місіонер, 2000. – 17-25.
8. Шептицький А. Про Подружжя в Родині (Крехів: 17 лютого, 1902) // Митрополит Андрей Шептицький: Життя і Діяльність. Документи і Матеріали 1899-1944. Том III Церква і Душпастирство. Пастирські Листи і Послання 1901-1914 / [упоряд. Іван Костюк]. – І.-Ф.: Нова Зоря, 2000. – С. 53-74.
9. Шептицький А. Слово в Празник трьох святих (ЛАЕВ: січень 1939, 2-9) // Митрополит Андрей Шептицький. Твори – Орага (морально-пасторальні). – Рим: Український Католицький Університет, 1983. – С. 377-380.
10. Шептицький А. Християнська Родина (Жовква, 1900) // Митрополит Андрей Шептицький. Життя і Діяльність. Документи і Матеріали 1899-1944. Том II Церква і Суспільне Питання. Книга 1: Пастирське вчення та діяльність / упор. Андрій Кравчук. – Львів: Місіонер, 1998. – С. 17-36.
11. Шептицький А. Як Будувати Рідну Хату. – Люблин: Свічадо, 1989. – С. 48.

Ярина Хомцій, Мар'яна Нич

ПІДТРИМКА ТРАНСНАЦІОНАЛЬНИХ РОДИН МІЖ ІТАЛІЄЮ ТА УКРАЇНОЮ. ДОСВІД ВБФ «ЗАПОРУКА»

Як відомо, кількість мігрантів з України, за різними оцінками, становить від 1,5 до 7 млн. осіб. Зокрема, за даними Світового банку, Україна в 2010 році була п'ятою у світі країною походження мігрантів (6,6 млн. осіб) [1].

Міграція з України до Італії є одним з основних коридорів зовнішньої міграції з України наприкінці 90-х років минулого – на початку цього століття. Мігранти з Західного регіону України, включно з Львівщиною, активно представляють цей міграційний вектор [3]. Характерною рисою міграції до Італії, на відміну від загального статевого розподілу мігрантів з України [4], є її переважно жіноче обличчя (понад 75 відсотків) [2].

Зазначене явище чинить вплив на обидві держави (походження і призначення мігрантів), суспільства та мігрантські родини. Одним з його наслідків стало масове формування транснаціональних сімей, які потребують послуг різного роду в обох країнах.

За таких обставин, беручи до уваги відсутність системної діяльності на державному рівні, у 2010 році «Запорука» спільно з партнерськими організаціями на теренах Львівщини започаткувала діяльність з підтримки транснаціональних сімей та окремих їх членів, які її потребують. Ця ініціатива була впроваджена за фінансового сприяння міської ради Мілану та UniCredit Foundation (обидві – Італія).

Основне завдання – підтримка транснаціонального батьківства та зміцнення сімейних зв'язків між мігрантами та їхніми сім'ями на батьківщині.

Ми провадимо діяльність через інформаційний центр з питань міграції у Львові та за місцем знаходження груп прямих та непрямих бенефіціарів у селах та містечках Львівщини (у центрах зайнятості, школах, скайп-центрах): опрацьовуємо прямі запити осіб та проводимо просвітницьку діяльність з поширення інформації на міграційну тематику серед широкого кола осіб у зв'язку з відсутністю державних програм розповсюдження такої інформації і підготовки фахівців з цих питань. Наші послуги надаємо потенційним мігрантам, які перебувають на етапі прийняття рішення про міграцію, членам родин мігрантів, котрі

перебувають в Україні, та реемігрантам. У той же час партнерський центр при Благодійній асоціації «Солетерре» (Мілан, Італія) працює з мігрантами в Італії. Таким чином, діяльністю охоплено ключові категорії осіб, залучені до процесу міграції. У разі необхідності служби інформаційних центрів у двох країнах спільно надають транснаціональну підтримку окремим бенефіціарам чи транснаціональним сім'ям, використовуючи інноваційні методи та підсилюючи ефективність наданих послуг. Ми націлюємо сім'ї на спільний міграційний проект, у той же час враховуючи різні способи функціонування та розвитку транснаціональних сімей. Така двостороння співпраця дозволяє поєднувати потреби бенефіціарів з культурними особливостями і вимогами середовища. У ході взаємодії ми пересвідчилися у важливості командної роботи: це не два окремі колективи, а єдина транснаціональна команда.

За понад 2 роки нашої діяльності послугами партнерських центрів в Україні та Італії скористались **близько 1000 осіб**: більше 700 осіб в Україні та близько 250 осіб в Італії.

Для підвищення результативності роботи ми співпрацюємо з державними та недержавними організаціями. Взаємодія з центрами соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді та центрами зайнятості в населених пунктах Львівщини переросла в стійке партнерство, яке базується, з одного боку, на визнанні важливості окремих соціальних працівників у різних населених пунктах області, до яких сім'ї мігрантів можуть звернутись за державним захистом, а з іншого – на наявності на території спеціалізованого центру «Запоруки», до якого сім'ї можуть звернутися додатково (альтернативно) та безкоштовно. Роль інформаційного центру «Запоруки» посилюється, враховуючи недостатній рівень довіри до державних інституцій.

Основні напрямки діяльності, проблеми та результати Служба психологічно-соціальної та юридичної підтримки

Протягом першого року діяльності ми зіткнулися з труднощами у залученні бенефіціарів в Україні, протягом першого року діяльності основна робота служби підтримки полягала у завоюванні довіри, налагодженні контактів з організаціями та прямими бенефіціарами, обміні досвідом, у т.ч. перейняття досвіду «Солетерре» у міграційній сфері у подібних проектах з іншими країнами (Марокко, Ель-Сальвадор), та визначенні стратегічних напрямків і методів діяльності служб. По завершенні цього етапу діяльності завдяки співпраці з

організаціями і усному поширенню інформації самими бенефіціарами, а також різноплановості запропонованих послуг і тематики консультацій звернення щодо отримання психологічних і юридичних послуг стали регулярними.

Робота психолога ведеться відповідно до програми психологічної підтримки (для педагогічних працівників, дітей, їхніх фактичних опікунів та безробітних) шляхом здійснення групової роботи та індивідуального консультування. За потреби як групова, так і індивідуальна робота здійснюється спільно з юристом.

Результатом роботи з педагогічними колективами шкіл міст Городок та Пустомити стало формування мультидисциплінарної команди з підтримки дітей трудових мігрантів та їх родин, що поєднують соціальну, психологічну та освітню роботу з учнівськими колективами. До команд увійшли завучі, психологи, соціальні педагоги, класні керівники. Результатом систематичної роботи стало усвідомлене сприйняття командою вчителів проблематики дітей трудових мігрантів, їх опікунів та активна співпраця з командою «Запоруки».

В основу роботи з дітьми покладена програма, затверджена Міністерством освіти і науки України, попередній досвід психолога «Запоруки». Програма вдосконалювалась у ході роботи, враховуючи поради педагогів та інших осіб (волонтерів-психологів з України та Італії), зі збереженням цілей основних програм для відповідного віку. Враховано основні потреби і проблеми дітей мігрантів, а також те, що ровесники дітей мігрантів через вікові особливості мають подібні проблеми і потреби. Робота з дітьми провадилась в основному у школах міст Пустомити та Городок.

За результатами реалізації Програми діти зміцнили та збагатились, по-новому відкрили для себе простір та фізичні відчуття, навчилися активізовувати свою силу, усвідомлювати емоції та відчуття, взаємодіяти в групі, покращили навички самоконтролю, зміцнили довіру та віру в себе, розвинули безпосередність, спонтанність та творчість. Здійснено корекцію соціальних вмінь та навиків, пропрацьовано потреби дітей, надано знання та навички, які потрібні для розуміння та сприйняття подій, життєвих ситуацій, діти навчилися на них реагувати, приймати їх, будувати своє ставлення до подій та обставин життя. Відбувся обмін досвідом між дітьми, активне спілкування, а також зняття самотності, пустоти та непотрібності, підсилено позитивні емоції.

Залучення фактичних опікунів дітей мігрантів виявилось найпроблемнішим, враховуючи їхню зайнятість (молодь та опікуни середнього віку) або низьку суспільну активність (старші опікуни – бабусі/ дідусі). Тому протягом роботи за проектом ми експериментували з методами залучення до роботи цієї категорії осіб: організація культурно-масових заходів, робота на батьківських зборах, окремих заходів з опікунами за сприяння класних керівників та самостійно, використовуючи отримані контакти, за сприяння дітей.

Ці зустрічі були спрямовані на підвищення рівня обізнаності, підсилення їх ролей, підтримку родинних цінностей та зміцнення родинних взаємин, пробудження свідомості до особливих умов зростання дітей та потреби в новому ставленні, нових взаєминах, навиках спілкування для підтримки транснаціональних сімейних стосунків. Результатом роботи став сформований рівень довіри посилення ефекту занять з дітьми. Батьки та фактичні опікуни отримали нові знання, попрактикувались у навиках, підвищили інтерес до стану розвитку та виховання дітей, а також отримали індивідуальні консультації.

Суттєвим підсиленням занять у січні-лютому 2012 року стало інтегрування до програми психолога Проекту театрального, танцювального та пластичного мистецтв, який спільно реалізований з психологами-випускниками Римського Університету. Цей проект був попередньо розроблений на основі програми «Запоруки», підсилив ті самі цілі та підкріпив її новими методами та інструментами роботи.

Апробовані програми можуть застосовуватись в інших школах, населених пунктах.

Частина усіх заходів юриста проводиться спільно з психологом, у т.ч. спільних тренінгів для безробітних, оскільки необхідність вирішення бюрократичних процедур у бенефіціарів іноді супроводжувалась супутніми психологічними чинниками: відсутністю усвідомленого вибору, психоемоційною напругою тощо.

Основні труднощі в роботі юриста полягають у перевірці достовірності інформації, яка стосується національного законодавства інших країн та практичного застосування законодавства державними та недержавними організаціями в різних країнах. Вони вирішувалися через формування методології консультування у транснаціональних випадках з юристом «Солетерре», залучення до діяльності Запоруки асистента/ перекладача, яка здійснила переклади основних

італійських законів, а також через обміни досвідом з іншими неурядовими організаціями.

Якщо на початку діяльності основні запити стосувалися роботи за кордоном та режимів в'їзду та перебування в країнах Шенгенського простору, то приблизно з середини 2011 року поступово збільшувалась кількість запитів, пов'язаних з сімейною тематикою: возз'єднання сім'ї, відвідання родичів за кордоном, правила виїзду неповнолітніх за кордон разом чи окремо від батьків, навчання за кордоном членів родин мігрантів тощо. Фокус діяльності змістився з категорії бенефіціарів «потенційні мігранти» на «членів родин мігрантів».

Таким чином реалізовано комплексну програму соціально-педагогічної та психологічної роботи з дітьми трудових мігрантів підтримки у 2 школах, надано 836 психологічних послуг 383 особам, з яких 154 індивідуальних та 416 юридичних консультацій для 310 осіб, у т.ч. 225 індивідуальних консультацій.

Сприяння транснаціональному спілкуванню

Завданням ініціативи, що має на меті полегшити спілкування між членами родин, є допомогти мігрантам в Італії та членам їх родин на батьківщині переглянути міграційний досвід та пов'язаний з ним проект сім'ї для того, щоб заохотити більшу участь кожного члена в функціонуванні транснаціональної сім'ї та обговоренні перспектив на майбутнє.

Розгортанню діяльності у цій сфері передувала організаційна, презентаційна та просвітницька робота, особливо в селах та містечках. У її ході ми зіткнулися з невідповідністю бенефіціарів в Україні визнавати потребу у спілкуванні, підтримці фахівцями сімейних відносин. Вони заявляли, що спілкуються телефоном один-два рази на тиждень. У той же час доведено, що ефективність та якість спілкування, незважаючи на відстань, збільшується у понад два рази при комунікації за допомогою візуальних складових (наприклад, міміки, жестів, які телефоном не передаються).

За роки міграції та ускладненої транснаціональної комунікації відбувалося «емоційне замерзання» сімей. Зв'язок дещо відновлювався на час періодичного об'єднання мігрантів зі своїми сім'ями, як правило, на батьківщині під час відпусток (завдяки численним легалізаціям статусу мігранта). При повторних міграціях проблема відновлювалась.

Запроваджуючи службу підтримки транснаціонального

спілкування, в Україні було підтверджено актуальність можливості безкоштовного скайп-спілкування з рідними в селах і містечках, віддалених від Львова. В Італії ж більшість мігранток мали власні ноутбуки з Інтернетом, доступ на робочому місці, чи віддавали перевагу послугам Інтернет-кафе у вільні проміжки часу, тому робота в Італії спрямовувалася на актуалізацію спілкування на відстані.

В Україні «Запорукою» було організовано регулярне спілкування для транснаціональних сімей – організовано 7 скайп-центрів (м. Пустомити, м. Городок – за сприяння центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, 4 – м. Стрий, смт. Доброгостів Дрогобицького району – за підтримки програми IREX (програма «Бібліоміст») та у партнерстві з бібліотеками), послугами яких скористалося 199 осіб.

Підтримка транснаціональної комунікації провадилася шляхом проведення просвітницьких заходів – групових зустрічей з бенефіціарами з метою популяризації скайп-центрів в центрах зайнятості і бібліотеках та організації обміну думок на міграційну тематику.

Ми забезпечили регулярне розповсюдження листівок інформаційного та психологічного характеру в РЦЗ, скайп-центрах, школах для полегшення та сприяння більш усвідомленому транснаціональному спілкуванню.

За результатами роботи сформовано модель діяльності скайп-центру, яка повністю чи частково використовується для інших центрів: навчання спілкуванню місцевих референтів, поширення інформаційних матеріалів психолога та технічного характеру, тренінги психологічного та юридичного характеру на міграційну тематику на основі зворотного зв'язку з користувачами центру.

Актуальність цього напрямку підтверджується виникненням подібних ініціатив в інших регіонах України.

Діяльність з **соціально-економічної реінтеграції реемігрантів** та зокрема сприяння розвитку форм сімейного бізнесу провадилась у тісній співпраці з Західноукраїнським центром «Жіночі перспективи» шляхом:

- здійснення аналізу ринку праці та розвитку підприємництва у Львівській області;
- організації та проведення курсу «Основи малого підприємництва» для членів родин мігрантів в Італії та

реємігрантів, мотивованих до започаткування власного бізнесу;

- конкурсного відбір кращих бізнес-планів;
- надання безповоротної фінансової допомоги та експертного супроводу на етапі започаткування власної справи.

Вагомим результатом курсу стали 12 бізнес-планів учасників, які заявили про участь у конкурсі та були подані на оцінку експертній комісії, до складу якої увійшли «Запорука», «Жіночі перспективи», «Soleterre» та консалтингова компанія «Глобус», яка була залучена для рецензування та здійснення зовнішньої незалежної експертної оцінки на предмет життєздатності бізнес-ідей. Таким чином, після проходження усіх етапів конкурсного відбору автори 4-х бізнес-планів були відібрані для подальшого експертного супроводу у відкритті власної справи та надання безповоротної фінансової допомоги для започаткування власного бізнесу.

Переможцями за підтримки ЗУЦ «Жіночі перспективи» були підготовлені остаточні бізнес-плани та фінансові пропозиції, які стали додатками до укладених у жовтні 2011 року договорів між «Запорукою» та кожним з переможців, з передбаченням у них, окрім фінансової допомоги за схемою 3х1, і координаційну роботу «Запоруки» та консультаційну експертну підтримку «Жіночих перспектив».

Триває завершальний етап щодо початку діяльності кожним з учасників.

Переважає більшість учасників на час відбору на курс «Основи малого підприємництва» не мали відповідної освіти, тому підтримка проекту стала для них хорошим способом отримати необхідні теоретичні та практичні знання для започаткування власної справи. Переможці отримали фінансову підтримку, а також експертний супровід. У складних економічних умовах у країні це додавало їм сміливості до створення сімейного бізнесу та самозайнятості, а також долати викликів, які поставали перед ними, та при самостійному веденні бізнесу могли змусити відмовитись від реалізації ідей.

Діяльність Інформаційного центру з питань міграції при Всеукраїнському благодійному фонді «Запорука», враховуючи актуальність, продовжується за всіма напрямками зі збереженням

характеру транснаціональної підтримки. Сформовані моделі діяльності можуть використовуватись державними та недержавними організаціями, у тому числі при формуванні відповідних програм.

Література:

1. The World Bank. Migration and remittances 2011. Factbook 2011. – Р.3. – режим електронного доступу: <http://siteresources.worldbank.org/INTLAC/Resources/Factbook2011-Ebook.pdf>.
2. Дані ISTAT (італійського національного інституту статистики)
3. Зовнішня трудова міграція населення України. – К., 2009. – 120с. – с.34. – Режим електронного доступу: <http://www.openukraine.org/doc/ВК-MIGR-END.pdf>.
4. Міжнародна організація з міграції. Представництво в Україні. Міграція в Україні. Факти і цифри. – Вересень, 2011. – Режим електронного доступу: http://iom.org.ua/ua/pdf/Facts&Figures_b5_ua_f.pdf.

Сергій Цапок

ЗРОСТАННЯ ПОЛІЕТНІЧНОСТІ НАСЕЛЕННЯ ЯК НАСЛІДОК ЙОГО МІГРАЦІЙНОЇ АКТИВНОСТІ В ПОСТІНДУСТРІАЛЬНИЙ ПЕРІОД

У зв'язку з винятковою роллю розвитку народонаселення у становленні людського, у т. ч. інтелектуально-інноваційного потенціалу кожна суспільна система змушена проводити адекватну потребам конкретного історичного періоду соціально-демографічну політику, спрямовану на досягнення необхідного рівня розвитку кількісних та якісних параметрів цього потенціалу. Суспільство, якому притаманна трансформація всієї системи соціально-економічних відносин за умов зростаючого дефіциту кількісної визначеності людського потенціалу, повинно орієнтуватись не стільки на негайне призупинення зменшення природного приросту населення, скільки на пріоритетний розвиток його якісної компоненти, спроможної забезпечити досягнення цілей і завдань подальшого прогресивного розвитку.

Особливо зростає роль якісних характеристик населення в умовах тотальної глобалізації не одних лише соціально-економічних, але й політичних та духовних особливостей функціонування суспільних систем усіх рівнів організації. Глобалізація вимагає уніфікації визначальних форм суспільного життя різних країн і народів, сприяє прискореному поширенню найновіших наукових та техніко-технологічних досягнень у світовому масштабі. Разом з тим вона не усуває різкої відмінності рівня розвитку рушійних сил у тих чи інших державах світу. Навіть навпаки, певним чином консервує неоднаковість стартових умов цих країн у плані їх можливості засвоєння основних досягнень новітнього цивілізаційного поступу.

Глобалізаційні виклики сьогоденню безпосередньо пов'язані з розвитком світового народонаселення, надають специфічних форм його реалізації. Зокрема, нерівномірність економічного розвитку різних країн, відмінність демовідтворювальних процесів у них закономірно ведуть до суттєвого перерозподілу робочої сили, перетіканню її з відсталіших у розвиненіші регіони, причому світова економічна криза значною мірою стримує цей перерозподіл, але не є спроможною повністю ліквідувати його. Недостатня вивченість за умов економічної кризи взаємозв'язку глобалізаційних процесів та міграційної активності

населення, в т. ч. України, зумовлює необхідність інтенсифікації наукових пошуків у цьому напрямку.

Загалом перехід від індустріального до постіндустріального, інформаційно-інноваційного суспільства засвідчує не тільки факт того, що все більше домінуючим у планетарному вимірі стає сучасний, раціональний тип відтворення народонаселення, який відзначається систематичним зниженням його приросту з подальшою перспективою стабілізації на нульовому рівні. Принаймні такий характер деморозвитку притаманний для економічно розвинених країн і територій, тоді як для держав, що розвиваються і в яких зосереджена більшість населення планети, характерними залишаються попередні особливості їх демовідтворення.

У цілому типи відтворення народонаселення – це послідовні етапи демографічної історії людства. Всього у демографічній науці прийнято виділяти наступні типи відтворення: «архетип», традиційний (доіндустріальний) та сучасний (раціональний). Одночасно обґрунтовують (у залежності від коефіцієнтів народжуваності та смертності) чотири фази демографічного переходу до сучасного типу відтворення населення. Нами запропоновано виділити додаткову, «ультрапарадоксальну» фазу, притаманну для сучасної України та кількох інших постсоціалістичних держав. Не виключено, що її формування насамперед пов'язане саме з кризовими явищами в розвитку економіки цих країн, починаючи з 90-х років минулого століття. Характерною ознакою цієї фази переходу виступає різке переважання смертності, внаслідок чого встановлюється стійка і періодично зростаюча депопуляція населення [1, с. 35]. У подальшому стабілізація чисельності населення можлива лише за умов, коли середньостатистична сім'я матиме принаймні трьох дітей. Однак, враховуючи сучасний стан з народжуваністю у країні (на кінець 90-х років – 1,3 дитини на кожну жінку фертильного віку), досягти цього навряд чи вдасться. Тому єдиним джерелом приросту населення буде його міграція з-за рубежу. В результаті до 2060 р. у країні знову зможе жити 52 млн. осіб, однак чверть їх складатимуть вихідці з країн «третього світу» з усім комплексом властивих їм звичаїв і традицій. Одночасно зростатиме кількість транснаціональних родин.

Однією з визначальних особливостей, атрибутом розвитку народонаселення в постіндустріальному суспільстві виступає наростаюча міграційна його активність, включаючи міждержавну. Різні

аспекти міграційних процесів на усіх рівнях їх реалізації достатньо активно досліджувались багатьма провідними вітчизняними та зарубіжними вченими, в т.ч. такими, як Ж. А. Зайончковська, Е. М. Лібанова, О. А. Малиновська, С. І. Пирожков, О. В. Позняк, І. М. Прибиткова, Ю. І. Римаренко, М. Д. Романюк, У. Я. Садова, Н. П. Тиндик, Л. Г. Ткаченко, О. У. Хомра та ін. Зауважимо, що з проблемою зростаючої міждержавної міграції вже впритул зіткнулися багато економічно розвинених країн (Західна Європа, Японія та ін.), де мізерний (а часом – і від’ємний) приріст місцевого населення значною мірою компенсується притоком працівників з інших регіонів світу. Така ситуація характерна, наприклад, для Великої Британії, Франції, країн Бенілюксу, Німеччини та ін. держав, де частка населення іноземного походження вже наблизилась до 10 %. Так, у Великій Британії на початок ХХІ століття іноземці складали 7,1 % населення (4,5 млн. осіб), у Німеччині – 8,9 % (7,3 млн.), Нідерландах – 9 %, Франції – 5,6 %, і т.д. Всього громадяни іноземного походження забезпечували у Франції не менше чверті загального приросту населення, а в Швеції – навіть 40 % [2, с. 156-170, 304-329]. Найвища частка населення іноземного походження припадала на Швейцарію (19,7 %) та Люксембург (37,5 %), а також на країни, населення яких весь час формувалось значною мірою або переважно за рахунок мігрантів (Австралія – 23,1 %; Канада – 18,2 %; США – 11,1 %; Ізраїль тощо). Закономірно, що ще вищою була в цих країнах частка іноземної робочої сили у складі загальної робочої сили, досягаючи максимальних значень у Швейцарії (18,1 %), Канаді (19,9 %), Австралії (24,2 %) і особливо Люксембурзі (61,7 %) [3, с. 346]. Все актуальнішою вказана проблема стає і для сучасної України.

Слід відзначити, що теорія про фази демографічного переходу до сучасного типу відтворення населення не змогла однозначно пояснити усі нюанси новітнього деморозвитку. Тому, останнім часом окремі зарубіжні демографи (Ван де Каа, Р. Лестар) обґрунтували теорію т. зв. «другого демографічного переходу», тісніше пов’язану з розбудовою суспільства постіндустріального типу, яка свідчить про неоднозначність особливостей деморозвитку навіть у регіонах світу, близьких за своїм економічним потенціалом, не кажучи вже про країни, що розвиваються [4, с. 50].

Очевидно, що подальше розгортання глобалізаційних процесів ще більше загострить проблему міждержавної та міжконтинентальної міграції. Вже нині у світі нараховують 215 млн. мігрантів, що становить

близько 3 % від загальної чисельності населення. Що ж стосується внутрішньодержавної міграції, то її обсяги оцінюють в 1 млрд. осіб. Із загальної кількості мігрантів близько 9 % становлять біженці. Загалом майже кожен десятий мешканець розвинених регіонів світу є мігрантом (у країнах, що розвиваються – лише 1 людина з 70). За даними ООН, на початок XXI ст. найбільше мігрантів нараховувалось у США (35 млн.), Німеччині (понад 7 млн.), Франції (6,3 млн.), Індії (6,2 млн.), Канаді (5,8 млн.), Саудівській Аравії (5,2 млн.), Австралії (4,7 млн.), Великій Британії (4 млн.), Ізраїлі (2,3 млн.). У Російській Федерації тільки з 1991 по 2001 р. осіло не менше 4,6 млн. мігрантів [5, с. 51-52].

Зростання міграційних потоків неодмінно призводить до зміни національного складу населення країн-реципієнтів, посилюючи його поліетнічність. При цьому зрушення будуть тим відчутніші, чим ближчим до простого відтворення є приріст місцевого населення і чим більшим є обсяг міграції, у т. ч. нелегальної, у ту чи іншу країну. В результаті цього у світі скорочується число моноетнічних і різко зростає кількість поліетнічних країн. Всього на наш час залишилась невелика частина країн з однорідним складом населення (Ісландія, Японія, обидві Кореї, деякі арабські держави і країни Карибського басейну тощо). І навпаки, низка практично моноетнічних в післявоєнний період країн (наприклад, Німеччина і Швеція з їх 99 % корінних мешканців) впродовж життя одного-двох поколінь перетворились у держави з надто строкатим населенням (нині в цих країнах титульні етноси становлять відповідно 91 і 87 % населення).

З метою недопущення подальшого порушення етнічної структури населення чимало країн намагаються обмежити як кількість мігрантів, так і строки їх легального перебування. Так, нафтовидобувні країни Аравійського півострова використовують працю мільйонів іноземних працівників, а після закінчення контракту без особливих сантиментів замінюють їх новими, теж тимчасовими іммігрантами. На таких принципах базувалось також перебування кількох тисяч іноземних працівників у багатій фосфоритами крихітній країні Науру в Океанії, місцеве населення якої практично занедбало традиційні заняття, живучи тривалий час за рахунок дивідендів. Проте обмежувальна стосовно мігрантів демографічна політика, як правило, не дає очікуваних результатів і є доволі витратною. Так, у США виявились нездійсненими спроби депортувати 13 млн. нелегальних

мігрантів, особливо з Мексики [6, с. 5]. Крім того, зниження у багатьох економічно розвинених країнах до критичного рівня (1,2 – 1,4) загального коефіцієнта фертильності переконливо свідчить, що такий стан не є достатнім навіть для простого заміщення поколінь. У зв'язку з цим відбуватиметься неухильне старіння населення. Зокрема, за розрахунками фахівців ООН, чисельність населення України до 2015 р. зменшиться до 41,8 млн. осіб, а частка населення віком 65 років і більше складатиме 15,9 % від усього населення. Слід зазначити, що ця частка не очікується стати найвищою, оскільки у низці економічно розвинених країн Європи вона перевищуватиме 17,0 – 20,9 %, досягаючи максимуму в Японії (26,2 %) [7]. Однак різке зростання частки населення старшої вікової групи у цих країнах досягатиметься за рахунок збільшення середньої тривалості життя, на відміну від України та деяких її сусідів, де її основним джерелом виступає аномально низький рівень народжуваності, але в обох випадках, здається, не існує іншої альтернативи для подальшого деморозвитку, окрім залучення іноземної робочої сили.

Значних масштабів набув обмін населенням між Україною та зарубіжними державами. Зокрема, за роки незалежності у пострадянські республіки виїхали з країни близько 2 млн., прибули – понад 2,2 млн. осіб. На Захід емігрували 650 тис., тоді як в'їхали в країну – близько 170 тис. осіб. Отже, за рахунок міграції населення України скоротилось на 280 тис. осіб. А взагалі для того, щоб країна змогла поновити максимальну чисельність свого населення (52,2 млн.), необхідно щорічно приймати до півмільйона іммігрантів [8, с. 40-41].

Однак, як свідчить практика, надмірний вплив іммігрантів, особливо різко відмінних від корінного населення своєю культурою, релігією, особливостями менталітету, не тільки порушує етнічну структуру територій, що історично склалась, але й продукує різного роду міжетнічні непорозуміння та конфлікти, які мало сприяють ефективному функціонуванню суспільних систем національного чи регіонального рівня. Справжні обсяги міграції через значну поширеність її нелегальної складової надзвичайно важко надаються до обрахунку. Так, дані про чисельність нелегальних мігрантів у Росії мають неофіційний характер і оцінюються від 700 тис. до 15 млн. осіб. Не потребує особливого доказу фактична відсутність наукової цінності наведених даних. Проте заслуговують на увагу дані ООН, що стосуються чисельності мешканців низки країн, які народились поза її

межами, а отже, у минулому були як легальними мігрантами чи біженцями, так і нелегалами, яким вдалося натуралізуватись. Перше місце у цьому переліку посідають США, де у 2005 р. нараховувалось 38,355 млн. таких осіб, або 12,9 % від загальної чисельності населення. На другому місці виявилась Російська Федерація – 12,08 млн. (8,4 %), на третьому – Німеччина (10,144 млн., або 12,3 %), на четвертому – Україна (6,833 млн., тобто 14,7 % або майже сьома частина її мешканців). Всього ж у розвинених країнах світу поза їх межами народились майже 115,4 млн. осіб, або 9,5 % від їхнього загального населення [4, с. 327].

Надмірні обсяги міждержавної, а також і внутрішньодержавної міграції в окремих випадках можуть призвести до радикальних зрушень в етнічному складі жителів певних територій. Яскравим прикладом такого стану речей можуть, зокрема, слугувати численні республіки у складі Російської Федерації, у яких внаслідок великого напливу як добровільних, так і вимушених мігрантів частка корінного населення різко знизилась у порівнянні з часом утворення цих республік. Так, в Удмуртії частка етносу, що дав назву республіці, скоротилась порівняно з довоєнним періодом з 52 до 31 %, у Комі – з 92 до 25 %, Карелії – з 37 до 9 %, і т. п. Критичного рівня набула у зв'язку з бурхливим розвитком видобування нафти і газу частка корінних мешканців у Ханті-Мансійському автономному окрузі Тюменської області (менше 2 %). Аналогічні зміни відбулися в автономному районі Внутрішня Монголія та в історичній території Маньчжурія на північному сході КНР, де внаслідок інтенсивного заселення впродовж кількох десятиліть цих земель китайськими переселенцями частка місцевого населення не перевищує 10-15 % [9, с. 375]. Надмірне, у т. ч. і насильницьке переселення людей в минулому призвело також до різкого зниження частки корінного населення колишньої Казахської РСР (менше 30 % у 1959 р. і близько 40 % – у 1989 р.). З проголошенням незалежності Казахстану ситуація різко змінилась на краще, і нині титульний етнос у цій країні вже становить від 50 до 60 % від усього населення.

Чимало складнощів, пов'язаних з міжреспубліканським обміном населення, мали місце і в колишній УРСР. У цілому в республіці впродовж 50-90-х років минулого століття систематично зростала поліетнічність її населення при синхронному зниженні частки корінних мешканців (1959 р. – 76,8 %, 1989 р. – 72,7 %). При цьому фіксувались

помітні регіональні відмінності протікання вказаних процесів. Якщо в Західному регіоні частка корінного населення хоча і повільно, та все ж зростала, то на решті території спостерігалась зовсім протилежна картина. Найбільші ж зміни етнічної структури відбувались на індустріальному південному сході та в причорноморських областях республіки. Паралельно мало місце зниження ролі мови корінного населення на цих територіях – вкрай небажаний феномен, який не спромоглась подолати незалежна Україна за її два десятиліття існування.

Стосовно сучасного етнорозвитку України, то він в умовах економічної кризи має неоднозначний і суперечливий характер. З одного боку, в країні (у зв'язку зі зниженням обсягів міждержавної міграції) поступово зростає частка титульного етносу та осіб, що вважають його мову за рідну (за переписом 2001 р. відповідно: 77,8 % і 67,5 %). Але, з іншого, зростає кількість нелегальних мігрантів, особливо з гарячих точок колишнього Союзу та ін. регіонів світу, що лише сприяє зменшенню зайнятості місцевого населення та певною мірою стимулює його зовнішню трудову міграцію. На жаль, дані про реальні обсяги цієї останньої є надто обмеженими і недостатньо достовірними. Так, тривалий час обсяги трудової еміграції з України оцінювалися від 3 до 7 млн. осіб. Останнім часом з'явилися повідомлення фахівців Інституту народознавства НАН України, згідно з якими за кордоном перебували орієнтовно 3,5 млн. українських трудових мігрантів.

Слід зауважити, що етнічна структура населення окремих країн і територій постійно змінюється навіть за відсутності помітної імміграції. Причиною цього є відмінності у природному прирості різних етнічних спільнот, їх орієнтацій щодо бажаної кількості дітей і середнього розміру сім'ї, схильності чи, навпаки, протидії інтеграційним та асиміляційним процесам тощо. Очевидно, що міждержавна міграція посилює зростання поліетнічності соціального середовища, суттєво коригує пропорції між різними групами населення. Так, існують дані стосовно динаміки етнічної структури населення США з 1970 по 2005 рік [10, с. 589]. Внаслідок посиленої імміграції іноземців частка білих американців, яких умовно можна вважати корінним населенням, за вказаний період зменшилась з 83,5 до 66,9 % від загальної чисельності населення, тоді як частка афроамериканців (негрів) зросла з 11,1 до

11,9 %, осіб латиноамериканського походження (значною мірою – метиси і мулати) – з 4,2 до 14,4 %, азіатів та ін. етнічних груп – з 1,2 до 6,8 %.

Не залишався незмінним етнічний склад населення України, її регіонів. Причому значне місце в посиленні поліетнічності вітчизняного соціального середовища належить якраз міждержавній міграції. Дані першого Всеукраїнського перепису 2001 року засвідчили, що, незважаючи на загальне скорочення населення країни та її регіонів, порівняно з останнім радянським переписом (1989 р.) чисельність українців все ж зросла з 37,419 млн. до 37,542 млн. осіб, тобто на 0,3 %, а їх частка серед всього населення збільшилась з 72,7 % до 77,8 %, причому це зростання фіксувалось в усіх адміністративно-територіальних утвореннях, за винятком АР Крим. Причини такого зростання виявляються різними: повернення в країну осіб українського походження з колишніх радянських республік, посилення української самоідентифікації серед певної частини т.зв. російськомовного населення (без його переходу на державну мову), наявність асиміляційних процесів серед частини етнічних меншин, особливо поляків та ін. Одночасно майже на 27 % зменшилась в країні чисельність етнічних росіян (з 11,355 млн. до 8,334 млн. осіб).

Разом з тим посилилась мозаїчність етнічної структури населення як всієї країни, так і низки її регіонів. Порівняння даних переписів 1989 і 2001 р. засвідчило, що чисельність різних етнічних спільнот країни змінилась неоднаково. При цьому визначальну роль в динаміці етнічних змін відіграла імміграція населення з-за рубежу. У зв'язку з цим доцільно назвати повернення в країну осіб з числа депортованих народів, особливо кримських татар (понад 232 тис. до 2001 р.), частково – німців та ін. Різко зросла чисельність вихідців з республік, де мали місце збройні конфлікти на міжетнічній основі. Наприклад, за час між двома переписами чисельність грузинів у країні зросла приблизно у 1,5 рази, а саме з 23,5 до 34,2 тис. осіб, азербайджанців – у 1,2 рази (з 37 до 45,2 тис.), вірмен – майже у 2 рази, тобто з 54,2 до 99,9 тис. осіб. Посилився притік в Україну також турків-месхетинців, «радянських» курдів і корейців, біженців з Абхазії, Чечні, Придністров'я та ін. регіонів. Наростали темпи міграції громадян з країн «далекого зарубіжжя» (Афганістан, меншою мірою – В'єтнам, Китай, країни індоостанського субконтиненту, Арабського Сходу, Тропічної Африки, інші).

Переписи населення України не тільки підтверджують його поліетнічність, але й свідчать про недоцільність перебільшення значущості цього феномена. Річ у тім, що на території країни проживають представники понад 130 етнічних спільнот, але більшість з них – дуже нечисленні (від кількох тисяч до кількох осіб), живуть розпорошено, не організовані за допомогою відповідних культурних, релігійних чи громадських товариств, а отже, лише у мінімальній мірі впливають на соціально-економічне, політичне або культурне життя країни та окремих територій. Загалом не більше 30 етнічних спільнот країни відзначаються своєю чисельністю, більшою чи меншою компактністю розселення, організованістю, реальним впливом на суспільне життя, в усякому разі на місцевому рівні. До того ж, дані останнього перепису, що стосуються кількох дрібних етнічних спільнот, не викликають довіри. Йдеться, наприклад, про ороків (ульта) – малочисельну етнічну групу (менше 400 осіб), місцем походження і переважачого проживання якої є острів Сахалін на Далекому Сході. Закономірно, що окремі представники цієї, як і всіх інших спільнот, можуть жити і поза межами регіону основного розселення. Однак останні переписи населення України (1989 і 2001 рр.) показали фантастичне зростання чисельності ороків саме в Україні: з 2 осіб до майже 970 осіб. Якби остання цифра відповідала дійсності, то слід було б допустити, що протягом десятиліття відбулась масова міграція ороків – традиційних оленярів і рибалок в індустріальні регіони України з відповідним перепрофілюванням їх господарської діяльності. Абсурдність подібного допущення є очевидною. А це додатково свідчить, що навіть офіційна статистика не позбавлена недопустимих похибок.

І насамкінець відзначимо наступне. Регіони країни помітно розрізняються між собою за етнічним розподілом їх населення: поряд з традиційно багатонаціональними територіями (Закарпаття, Буковина, придунайські райони Одещини, Крим, Донбас, великі міста півдня і сходу країни) є адміністративно-територіальні утворення з відносно однорідним етнічним складом населення (більшість західних і центральних областей). Міжрегіональна та особливо міждержавна міграція об'єктивно посилює етнічну строкатість населення. Проте це посилення не відбувається ідентично в усіх регіонах. Так, Західний регіон, що характеризується посиленою як реальною, так і прогнозованою еміграцією мешканців, на перший погляд, повинен був

би найбільш динамічно змінювати етнічну структуру свого населення. На практиці, однак, цього не спостерігаємо. Однією з головних причин збереження етнічної стабільності більшості областей регіону є те, що вони донедавна залишались, на відміну від Києва, південних та деяких східних областей, малопривабливими для зростаючого потоку іммігрантів. Навпаки, Західний регіон розглядався зарубіжними емігрантами як своєрідний «перевалочний пункт» на шляху до країн Центральної та Західної Європи.

У цілому в сучасних умовах слід очікувати зростання міграційних потоків різної модальності, а міграція робочої сили все більше трансформуватиметься в один із найважливіших чинників деморозвитку. А це, у свою чергу, додатково підтверджує необхідність здійснення національної та регіональної міграційної політики, спрямованої на покращання якісних параметрів носіїв людського потенціалу, посилення їх соціальної захищеності. У сув'язі з цим органічно перебуває зростання вимог до освіти, професійних та кваліфікаційних якостей, стану фізичного і психічного здоров'я осіб іноземного походження, майбутніх можливих громадян України. А отже, найбільш прийнятним повинен вважатись диференційований підхід при вирішенні проблеми включення вихідців з іноземних держав в українське суспільство. Впровадження адекватної міграційної політики на всіх рівнях у кінцевому підсумку сприятиме усуненню існуючої різниці між територіями країни щодо їх соціально-економічного розвитку, зокрема в плані зростання величини індексу людського розвитку (ІЛР) кожної з них.

Література:

1. Цапок С. О. Народонаселення – головна передумова становлення трудового потенціалу суспільства // С. О. Цапок, Л. С. Ноджак / Регіональна економіка. – 2002. – № 2. – С. 35.
2. Энциклопедия стран мира. – М.: Экономика, 2004. – С. 156-170, 304-329.
3. World Development Indicators. 2004 // Washington, 2005. – P. 346.
4. Клупт М. Демография регионов Земли. – СПб: Питер, 2008. – С. 50.
5. Сухов А. Н. Миграция в Европе и её последствия. Учебное пособие // А.Н. Сухов, С.А. Трыканова / – М.: Флинта, 2008. – С. 51-52.

6. Приходько О. В. «Американский интернационализм» и «европейская многосторонность» // США. Канада: экономика, политика, культура. – 2008. – № 10. – С. 5.
7. Доклад о развитии человека 2007/2008. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.un.org/russian/esa/hdr/2007/>.
8. Шаповал Ю. Держава: ілюстрована енциклопедія України. – К.: Балтія-Друк, 2008. – С. 40-41.
9. Брук С. И. Население мира: этнодемографический справочник. – М.: Наука, 1986. – С. 375.
10. Tienda M. Demography and the Social Contract // Demography.– 2002. – Vol. 39. – № 4. – P. 589; American Community Survey – American FactFinder. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://factfinder.census.gov>.

Марія Швед, Марія Альчук

СУЧАСНА УКРАЇНЬСЬКА СІМ'Я У МІЖНАЦІОНАЛЬНОМУ ВИМІРІ

У другій половині XX століття у світі відбулися кардинальні зміни, зумовлені загальними процесами глобалізації, інтеграції, трансформацій, постійних змін, пошуків нових стратегій, які вплинули на фундаментальні основи організації і розвитку суспільства в цілому. Ці процеси водночас породили і сучасні глобальні проблеми, що переживає людство і які становлять загрозу для національної безпеки країн. До них насамперед відносять: міграції, епідемії, малі і великі заворушення, екологічні кризи, катастрофи, військові загрози, тероризм і організована злочинність. Серед них особливе місце займають міграції [1]. **Міграції** з історичного погляду – це досить давнє світове явище, що існувало в усі часи і впливало на долі окремих людей, цілих народів і навіть континентів.

Не обійшли ці процеси й Україну. Україна пережила декілька міграційних хвиль, найпопулярнішою з яких є остання, четверта хвиля, яку називають трудовою міграцією. **Зовнішня трудова міграція** – це процес організованого або стихійного переміщення працездатного населення з країни до країни, викликаний причинами економічного характеру [7, с. 354]. Також трудовою міграцією вважають рух працездатного населення у межах країни або поза її межами, який пов'язаний зі зміною місця роботи або пошуком роботи і є одним з типів міграційних процесів, що має вплив на демографічну ситуацію в державі. За різними експертними оцінками, за роки незалежності Україну залишило до 7 мільйонів осіб. Унаслідок важкої економічної ситуації в Україні, значного дефіциту робочих місць на ринку праці продовжується виїзд громадян з України до країн далекого і близького зарубіжжя.

На думку А. Кирчіва, трудова міграція є одним з численних аспектів глибокої і всеохоплюючої системної кризи в суспільстві, які пронизують його наскрізь, присутні у повсякденному житті майже кожної української родини і безпосередньо впливають на національно творчі та суспільні процеси. Наслідками таких процесів, на його думку, є:

- **депопуляція, або «знесення»** Згідно з неофіційними даними, йдеться про 7 мільйонів українців, які нині

перебувають за кордоном і належать до категорії трудових мігрантів;

- **соціальне сирітство**, або проблема ще одного втраченого покоління. Наслідком тривалого розриву сімейних стосунків стає асоціальна поведінка покинутих дітей, що приводить до фактичного припинення існування родини, яка в усі часи вважалася основою безпеки нації та держави;
- **«відтік мізків»**— одна з найболючіших проблем в контексті перспектив науково-технічного прогресу і належного стану безпеки нації;
- **злочинність і корупція**, насамперед йдеться про розвиток бізнесу на нелегальній міграції, тобто на сучасній работоргівлі.
- **політичний аспект**. Трудові мігранти (особливо – нелегальні) в умовах нинішньої політичної дійсності стають заручниками політичних маніпуляцій. Передовсім це проявляється у період всенародних волевиявлень (референдумів, виборів тощо) [6, с. 35-37].

Сучасний стан міграційних процесів в Україні характеризується переважно зовнішньою активністю, значним впливом населення за межі держави, високим рівнем інтенсивності та стрімким зростанням масових «тіньових» поїздок за кордон.

Наслідки трудової міграції, її аналіз поряд з уже відомими позитивними сторонами, а саме: діалог культур, право і свобода вибору, економічні здобутки, професійне зростання і обмін – виявили цілу низку проблем, які стали предметом дослідження науковців, а також проблемою обговорення фахівців та громадських діячів. Становлення і розвиток міграційної теорії, на думку Н. Г. Ничкало, вивчення міграційних потоків населення, причин цього явища світового масштабу та перспектив цього розвитку – всі ці проблеми є не лише історичними, філософськими, соціологічними та економічними. Вони також знаходяться у площині психологічних і педагогічних досліджень, оскільки в центрі процесів, пов'язаних з міграцією, є людина з цілим комплексом фізіологічних, етнонаціональних, культурних, духовних, побутових та ін. потреб [4, с. 19]. У зв'язку з цим в Україні починають розгортатися наукові дослідження та міжнародна співпраця з питань міграції за підтримки Міжнародної Організації Міграції та Європейської

комісії. Саме ці інституції підтримали ініціативу Інституту Кеннена організувати публічне обговорення цієї проблеми на міжнародних конференціях, семінарах, круглих столах. Заслуговує на увагу діяльність у цьому напрямі вищих навчальних закладів Харкова, Львова, Ужгорода.

Перші дослідження проблеми трудової міграції проходили у 2002-2004 роках. Сьогодні зовнішні міграційні процеси всебічно і повно вивчають в Інституті економіки НАН України, Інституті соціології НАН України, Інституті держави і права ім. В. М. Корецького, Міжнародному інституті освіти, культури та зв'язків з діаспорою Національного університету «Львівська політехніка» та ін.

Дослідженням трудової міграції населення як соціальної і соціально-педагогічної проблеми займаються сьогодні С. Головка, Б. Довжик, А. Ходорчук, Т. Стубайло, Н. Ничкало, О. Малиновська, І. Ключковська, С. Мельник, О. Позняк, В. Пігіда, А. Сухоруков та ін.

Трудова міграція населення породила в Україні багато соціальних проблем, які не зникають, сьогодні їхні наслідки мають незворотний вплив на українців як націю та на державу. Трудова міграція об'єктивно впливає на формування соціально-економічного, суспільно-політичного та морально-психологічного клімату в Україні. Зокрема, трудова міграція, на нашу думку, негативно впливає на соціальне здоров'я родини, приводить до руйнування сімейних відносин. Оскільки розвиток суспільства неможливий без розвитку та зміцнення сім'ї як важливого інституту соціалізації особистості, проблема негативного впливу на неї міграційних процесів має сьогодні особливе значення та актуальність. Сьогодні науковці трактують сім'ю як малу соціальну групу, створену на основі офіційного чи цивільного шлюбу або кровній спорідненості, члени якої об'єднані спільним проживанням і веденням домашнього господарства, виконанням сімейних функцій, емоційними зв'язками та взаємними юридичними та моральними зобов'язаннями стосовно один одного, родинними традиціями [2, с. 227].

Сім'я є і залишається природним середовищем для фізичного, психічного, духовного, культурного і соціального розвитку дитини, її матеріального забезпечення і відповідає за створення відповідних гідних умов для цього. Саме в сім'ї закладаються основи характеру людини, її ставлення до культури, моральності, цінностей та праці. Водночас сім'я покликана залучати дітей до освіти, культури,

прищеплювати загальнолюдські духовні цінності, суспільні норми, навички здорового способу життя [3].

Світова наука сьогодні дотримується цілісного погляду на виховання дитини з боку обох батьків і пропонує для його повноцінної та успішної реалізації дотримання відповідних аспектів формування фізичного, психічного (розумового), соціального (суспільного) та духовного здоров'я. Державна програма «Діти України» також виокремлює ці чотири аспекти, які невід'ємні один від одного, тісно взаємопов'язані, діють одночасно, а їхній інтегрований вплив визначає якість життя людини [5, с. 191-192].

Міграційні процеси, які сьогодні активно розвиваються в усьому світі і в Україні, безпосередньо впливають на творення сімей на міжнаціональній основі. Сьогоднішній український соціум чимдалі стає поліетнічним, про що свідчить, зокрема, невпинне зростання міжнаціональних шлюбів (за даними Державного комітету статистики України, вони становлять третину загальної кількості шлюбів).

З консолідацією народностей, розвитком економічних, політичних, культурних зв'язків утворювалися нації. Таким чином, поряд із глобальними процесами, що формували нові соціальні спільноти, мали місце і більш локальні процеси гендерної взаємодії, які були переплетені з першими. З часом цей процес набрав усе більших темпів, іноді сповільнюючись, а іноді прискорюючись. У зв'язку з міграційними процесами етнокультурні зв'язки сьогодні найбільш урізноманітнилися. Об'єктивні соціально-економічні процеси здебільшого переплітаються з етнічними, вступають з ними в синтез і, як свідчать сучасні дослідження, це не завжди й не всюди відбувається без проблем. У цих умовах сім'я, шлюбні відносини виступають досить важливим об'єктом взаємодії етнокультурних та соціоекономічних і політичних процесів. Міжнаціональні шлюби відображають тенденції інтернаціоналізації в етнокультурному середовищі. Безперечно, міжетнічні шлюби існують стільки ж, скільки і сам інститут шлюбу, бо без цього значна частина етносів просто генетично б виродилась, а культурна та економічна взаємодія була б набагато біднішою. Однак масштаби, напрями та тенденції розвитку національно змішаних сімей на сучасному етапі в нашій країні значно зросли. Найбільша кількість шлюбів зазвичай укладається у межах досить вузької суспільної групи: серед соціального прошарку, релігійного кола чи певного етносу. В силу об'єктивних та суб'єктивних умов, навіть коли етнічним та

соціальним статусам кожної окремо особистості не надають особливого значення, частіше за все укладаються однонаціональні шлюби. Проте в умовах поліфонічності сучасного буття, коли зростають міжетнічні, міжрасові зв'язки, які відображають бурхливий суспільний розвиток, взаємопроникнення культур, зростає кількість етнічно змішаних шлюбів.

Сучасні суспільствознавці характеризують суспільство через дві головні тенденції, що пронизують соціум: **етнічну асиміляцію** (тобто повна чи часткова втрата індивідами певного етносу національних особливостей під впливом домінуючого етносу, руйнація середовища його проживання) та **міжетнічну інтеграцію**, що створює нормальні умови для спілкування та співіснування людей різних національностей. Так, результатом етнічної асиміляції може виступати зміна етнічності або ж деетнізація (повна втрата власних національних і культурних особливостей), що, безсумнівно, має негативні наслідки як для індивіда, так і для суспільства в цілому. У цьому випадку ми більше схилиємося до думки про значення міжнаціональної інтегрованості індивіда у міжнаціональному шлюбі, оскільки вона означає усвідомлення ним приналежності до свого етносу і тісний національний, психологічний, культурний зв'язок з ним.

Етнічно змішана родина є найважливішим чинником формування етнічної самоідентифікації індивіда та найважливіших механізмів трансляції етнокультурного досвіду. Проте за умов поліетнічності суспільства сучасна сім'я, особливо етнічно змішана, виступає об'єктом впливу декількох етнокультурних традицій. І тому вивчення питань: які з цих традицій виявляються домінуючими, які етнічні цінності інтеріоризує індивід, яку роль відіграє батьківська сім'я у процесі формування етнічності особистості – набуває зараз особливої актуальності.

На думку науковців, етнічна інтеграція відбувається більш повно і гармонійно саме у змішаних типах сімей, оскільки індивід, постійно перебуваючи в поліетнічному середовищі, стикається з проблемою етнічного самовизначення, й тому частіше замислюється над своєю етнічною приналежністю. Таким чином, для міжнаціональних шлюбів домінуючим питанням є формування етнічних якостей індивіда, тобто його етнічна самоідентифікація.

Дослідження етнічно змішаних сімей як одного із проявів гендерної взаємодії між різними культурно-історичними групами має

особливе значення. Міжнаціональні шлюби є свого роду структурними утвореннями суспільства, де відбувається трансформація етнічної самосвідомості, а також взаємопереплетення різних етнокультурних традицій, напрямів розвитку, що репрезентують чоловік та жінка. На думку соціологів, у виборі шлюбного партнера мають значення не лише географічна, а й економічна, професійна, релігійна, етнічна приналежності тощо.

Аналіз останніх наукових досліджень показав, що все частіше у науковому вжитку поряд з міжнаціональною сім'єю зустрічається поняття *транснаціональної сім'ї* як типу сім'ї, члени якої живуть розрізнено по обидва боки державного кордону, намагаються зберегти спільне соціальне середовище, емоційні зв'язки, почуття приналежності один до одного, взаємну турботу. Отже, транснаціональною родиною можна вважати малу соціальну групу, поєднану шлюбними чи родинними зв'язками, члени якої певний час або й постійно проживають окремо одні від одних, проте зберігають відчуття єдності, працюють над забезпеченням спільного добробуту та демонструють свою солідарність навіть через державні кордони. Серед типових ознак розвитку сучасного суспільства є явище транснаціоналізму, що характеризується:

- зростанням чисельності діаспор, тісно пов'язаних з материнськими націями;
- взаємопроникненням культур завдяки глобальному поширенню інформації через світові мас-медіа;
- глобалізації фінансів у формі переказів заробітків мігрантів на батьківщину;
- посиленням транснаціональної політичної активності неурядових та міжнародних організацій тощо.

Отже, транснаціональний соціальний простір, що є результатом міграції, змінює не лише міграційні моделі, а значно ширший соціальний контекст (економіку, політику, моделі поведінки, соціальні інститути, зокрема, інститут сім'ї). До головних інтересів та проблем транснаціональної сім'ї відносять:

- економічний потенціал сім'ї (родинний бізнес);
- матеріальне забезпечення (доходи) сім'ї;
- соціальний захист сім'ї (для різних категорій сімей);
- захист зон отримання освіти для членів сім'ї;
- соціальне та медичне патрунування членів сім'ї;

- придбання (отримання) та утримання житла;
- дитяча дошкільна освіта та виховання зусиллями членів сім'ї;
- догляд осіб похилого віку та інвалідів зусиллями членів сім'ї;
- початкова та загальна освіта за рахунок освітнього потенціалу сім'ї;
- організація культури та дозвілля;
- турбота про молоде покоління.

Відповідно до аналізу міжнаціональні (чи транснаціональні) шлюби мають як позитивні, так і негативні сторони. Так, існує низка причин, які характеризують міжнаціональні шлюби з негативного боку: по-перше, невідповідність релігійних поглядів, традицій, звичаїв і культур, через що виникають різноманітні розбіжності між подружжям, а саме: яку віру будуть сповідувати їхні діти, якою мовою вони будуть розмовляти, які традиції та релігійні звичаї будуть дотримані; по-друге, можуть виникнути непорозуміння стосовно відродження і продовження роду (адже при міжнаціональних шлюбах відбувається злиття генів). Однак особи, які виступають за міжнаціональні шлюби, вважають, що вони будуються на взаєморозумінні і любові і певним чином сприяють зміцненню відносин між народами, налагодженню соціального співжиття, від таких шлюбів народжуються здібні і талановиті діти, краще пристосовані до умов сучасної цивілізації.

Виходячи з вищесказаного, напрямами міграційної політики з урахуванням міжнаціональних та транснаціональних процесів можуть бути:

- підтримка сімей мігрантів, які залишилися вдома (зібрання даних, розроблення цільових програм);
- розвиток комунікативних та інформаційних технологій, забезпечення ширшого доступу до них;
- підтримка належної участі мігрантів у суспільних процесах на батьківщині (вибори);
- забезпечення переказу соціальних внесків, зроблених у соціальні фонди за кордоном, відповідні міждержавні угоди тощо;
- спрощення пересування між державами, безвізовий режим;

- сприяння поверненню мігрантів та возз'єднанню сімей на батьківщині, допомога в їхній реінтеграції.

Дослідження і вивчення міжнаціональних шлюбів і сім'ї дозволяє краще зрозуміти ці соціальні процеси, глибше розкрити їхні закономірності і наслідки, оскільки вони відображають у собі різноманіття етносоціальних та етнодемографічних чинників. Таким чином, вивчення міжнаціональних шлюбів стає важливим не тільки з академічної точки зору, але і для вирішення практично важливих проблем сучасного суспільства. А міжнаціональний (чи транснаціональний) підхід до виховання і формування молоді людини в сучасних умовах функціонування сім'ї надає додаткові можливості для її успішної самореалізації, адаптації, ідентифікації і соціалізації в умовах світових глобалізаційних змін.

Література:

1. Зовнішня трудова міграція населення України. К., 2009. 120 с.
2. Соціальна педагогіка: мала енциклопедія / За заг. ред. проф. І. Д. Звереві. К., 2008. 336 с.
3. Кляпець О. Шлюбно-сімейні настановлення молоді як чинник вибору здорового способу життя // Соціальна психологія. 2005. № 6 (14). С. 151-157.
4. Ничкало Н. Глобалізаційні процеси та міграційна педагогіка // III Український педагогічний конгрес. Зб. наук. Пр. Львів, 2010. С. 18-31.
5. Лісовий В., Шурма І., Коробчанський В. та ін. Сучасна українська сім'я: медико-соціальні аспекти. Харків, 2009. 266 с.
6. Кирчів А. Трудова міграція: аспект національної безпеки // Новітня еміграція: проблеми соціального і національного сирітства. Зб. наук. статей і виступів за матер. круглих столів. Львів, 2010, С. 34-39.
7. Головка С. В. Світова економіка. К., 2000. 581 с.

Валентина Шибаніц

СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ СОЦІАЛІЗАЦІЇ ДІТЕЙ–ЧЛЕНІВ ТРАНСНАЦІОНАЛЬНИХ СІМЕЙ

Міграція з історичної точки зору – досить давнє явище. Кількість осіб, які щорічно покидають свої країни, оцінюється багатьма мільйонами. За даними Міжнародної організації праці, на початок ХХІ сторіччя глобальна трудова міграція становить близько 120 млн. осіб, тобто 2,3 % світового населення. Україна в цьому контексті є надзвичайно важливою державою, оскільки тут невпинно зростає кількість іммігрантів, що зумовлює нагальну необхідність у розробці й упровадженні комплексної та збалансованої політики інтеграції.

Феномен міграції споконвіку супроводжував життєдіяльність людини та суспільні процеси. Отже, існують універсальні виміри та визначені схеми міграції, які спрацьовують завжди і всюди. Однак сучасні міграційні феномени в умовах глобалізації несуть у собі якісно нові риси і проблеми, при цьому найбільш значною, на думку науковців, українською проблематикою стали так звані транснаціональні сім'ї, в яких діти та їхні батьки – трудові мігранти вимушені проживати в різних країнах [5, с. 11]. Прийняттю рішення про виїзд за кордон зазвичай передуює усвідомлення неможливості реалізувати власну життєву програму у себе на батьківщині. Не маючи змоги вплинути на ситуацію у себе вдома, індивід починає розглядати трудову міграцію як чи не єдиний дієвий механізм реалізації власних соціальних інтересів.

Серед основних негараздів їх життя в Україні українські трудові мігранти виділяють наступні:

- низький матеріальний рівень та, як наслідок, неможливість реалізувати свої життєві плани;
- втрата роботи внаслідок суспільно-економічних потрясінь;
- зміни в системі соціальних цінностей і соціального престижу.

Не бажаючи миритися з існуючим станом справ, потенційний трудовий мігрант починає шукати шляхи виходу із ситуації. При цьому основними своїми досягненнями українці, які мають досвід трудової міграції за кордон, вбачають у наступному:

Матеріальні здобутки:

- надбання матеріальних цінностей (квартира, машина);

- отримання можливості заощаджувати гроші, підтримувати родину фінансово.

Соціальні здобутки:

- забезпеченість роботою;
- поява нових друзів, близької людини;
- вироблення інтуїції, проникливості, розуміння людей;
- надбання життєвої мудрості, терпимості до будь-якої ситуації.

Духовно-інформаційні здобутки:

- знання іноземної мови;
- можливість подорожувати, нові знання культури, історії;
- життя серед чудової природи (море, гори). [4, с. 186]

До основних своїх життєвих *«програшів»* трудові мігранти відносять: відсутність соціальних гарантій у випадку повернення додому, марнування життя на щоденні клопоти; втрату здоров'я; декваліфікацію; ностальгію; відсутність вільного часу; неможливість повноцінного спілкування з дітьми ; неможливість доглядати за батьками вдома; одноманітність життя; неможливість будувати професійну кар'єру.

Українці демонструють прив'язаність до родинних цінностей, теплі стосунки між жінками-іммігрантками та їх доньками, а повага до батьків і дітей, які залишилися вдома, є очевидним доказом цього.

Експерти свідчать про їхній постійний психологічний дискомфорт і тривогу від того, що довелося іммігрувати, аби забезпечити своїм дітям, які залишилися вдома, краще майбутнє. Вимушена причина таких роз'єднань, як відомо, має серйозну психологічну побічну дію і часто веде до глибокої депресії, адже родина займає ключове місце у системі цінностей українців [4, с. 188-189].

Що стосується мотивів тривалого перебування на заробітках, більшість українців, що перебувають на заробітках за кордоном тривалий час, декларують своє бажання якомога швидше повернутися на батьківщину. Однак «декларації про наміри» далеко не завжди переходять в реальну площину, і трапляється так, що людина, яка їхала за кордон на 1-2 роки, залишається на заробітках на роки 6-7, а то й більше.

Феномен міграції впливає не лише на законодавчу та адміністративну систему, він також змінює щоденне життя громадян, їхнє сприйняття реальності та самих себе.

Перед тими мігрантами, які прийняли рішення про повернення на батьківщину, постають психологічні виклики. Процес ресоціалізації українського трудового мігранта після повернення зазвичай проходить далеко не безболісно. Для прикладу, для багатьох мігрантів стає повною несподіванкою, що за час їхньої відсутності маленький син чи донька перетворилась на дорослу людину і живе (як, зрештою, й інші рідні та близькі) своїм життям; що домочадці навчились успішно справлятися з господарськими функціями і не відчують потреби в «помічниці» («помічників»), а тим більше не сприймають матір (батька) як наставника чи порадника. Втім, і самі трудові мігранти (особливо, жінки), звиклі тривалий час жити «без сімейних обов'язків», можуть також особливо не прагнути брати їх знову на себе.

Тривала відсутність одного з батьків інколи призводить і до несподіваних правових колізій. Так, повернувшись додому, трудовий мігрант (частіше батько) нерідко постає перед фактом, що юридично, він уже не є батьком своїх дітей, бо в той час, коли він перебував на заробітках за кордоном, його позбавили батьківських прав. Жінки приймають рішення подати в суд з різних причин: щоб отримати державну соціальну допомогу на дитину (без довідки з роботи обох батьків її отримати неможливо); продати нерухомість; виїхати з дитиною за кордон, наприклад на відпочинок (у цьому випадку необхідна письмова згода обох батьків) [4, с. 204].

Соціально-психологічні та освітньо-культурні труднощі соціалізації транснаціональних сімей:

- неформованість відповідального батьківства та нерозуміння батьками своєї ролі у формуванні особистості дитини;
- неусвідомлення проблеми батьками як актуальної, наслідків несвоєчасної підтримки дитини у нових життєвих обставинах тимчасової відсутності батьків (одного з них);
- відсутність можливості постійного зв'язку з батьками, пов'язана з їх перебуванням за кордоном;
- відсутність інформації про від'їзд батьків через небажання батьків її розголошувати;
- брак розуміння опікунами та особами, які замінюють батьків, значення освіти для дитини;
- особи, які залишаються із дітьми, офіційно не є опікунами і тому недостатньо усвідомлюють рівень своєї

відповідальності за виховання та розвиток дітей (недостатньо звертають увагу на внутрішні проблеми дитини, піклуються лише про фізіологічні потреби дітей: нагодувати, одягти, щоб завжди «був на очах»);

- відсутність порозуміння між дітьми та особами, які тимчасово замінюють батьків; маніпулювання, з боку дітей дорослими;
- зміни у системі ціннісних орієнтацій дітей;
- прояви девіацій у поведінці дітей, навіть тих, які добре навчаються;
- захоплення комп'ютерними іграми та потрапляння під негативний вплив як однолітків, так і дорослих;
- втрата довіри у дітей в обіцянки дорослих;
- відсутність авторитету дорослих в очах дитини.

Досвід роботи психологічної служби Новоазовської загальноосвітньої школи №2 I-III ступенів з організації соціально-педагогічної та психологічної роботи з дітьми трудових мігрантів, схвалений у 2008 році Українським науково-методичним центром практичної психології та соціальної роботи, дозволяє зробити висновок про те, що реалією сучасної України стала велика кількість бездоглядних дітей, що саме по собі є значною соціальною проблемою. Протягом останніх десяти років, коли країна зіткнулась із стрімкою економічною кризою та зміною цінностей, кількість бездоглядних та занедбаних дітей та молоді значно збільшилась. Одна із головних причин дитячої бездоглядності є міграція українських громадян у західноєвропейські країни у пошуках працевлаштування. У таких випадках, коли один або обоє батьків виїхали за кордон, діти залишаються під опікою інших родичів, сусідів або опікунів, а в короткий час опиняються на вулиці. Батьки, які мали б мати вплив на дітей, відсутні, а їхні діти не є досить свідомі, щоб належно вчитися та працювати. Діти не відчувають контролю, пропускають навчання у школі, стають постійними клієнтами комп'ютерних клубів, нічних клубів, починають палити та вживати наркотичні засоби, алкоголь, підпадають під вплив вуличних банд, торговців наркотиками.

Поняття «психологічне сирітство» з'явилося порівняно недавно. Але застосування цього терміна до українських дітей ніколи не було

настільки широким, як нині. Найчастіше під це визначення потрапляють діти з неблагополучних і неповних сімей. Але тепер до психологічних сиріт почали зараховувати і дітей трудових мігрантів. Незалежно від того, в якому віці дитину покидають батьки, це, безумовно, позначається на її сприйнятті світу і психологічному здоров'ї. А таких дітей у нашій країні тисячі. Досить часто від'їзд батьків припадає саме на перехідний вік дитини. У цьому віці у дітей виникає дуже багато актуальних запитань, з якими вони не завжди підуть до старшого покоління. Тому єдиним джерелом інформації для них стає вулиця. Саме чинник недостатньої уваги батьків часто стає головною причиною проблем дітей трудових мігрантів. Адже якщо дитина розуміє, що її доля небайдужа дорослим, якщо вона відчуває, що вона комусь потрібна, для неї значно зменшується ризик потрапити у неблагополучну компанію, і, як наслідок, стати жертвою не порядних людей, що її оточують.

Розвиток особистості – це багатоскладовий і полідетермінований процес. Однією зі складових цього процесу є розвиток самосвідомості – уявлення про себе, про своє «Я» у його різноманітних проявах.

Процес соціалізації кожної особистості полягає у засвоєнні індивідом соціального досвіду у вигляді норм, видів діяльності, форм спілкування та переведення цього досвіду у внутрішні, власні регулятори активності. До цих регуляторів належать мотиви, звички, настанови, стереотипи тощо. Метою соціалізації є забезпечення включення особистості у соціальне середовище, створення умов для максимальної реалізації її психологічного потенціалу, спонукання до саморозвитку. У процесі соціалізації неповнолітній різною мірою, але обов'язково проходить через життєві кризи, накопичення протиріч, можливо, через затримки й навіть зриви, болісні, спотворені форми самоствердження та визнання оточуючими. Не обов'язковим, але реально ймовірним наслідком цього є виникнення несприятливих психологічних новоутворень, що оформлюються у риси, властивості особистості. Це жорстокість, цинізм, брутальність, нігілізм, зухвалість.

Дієвими методами соціалізації транснаціональних сімей при цьому стають :

- роз'яснювальна робота з батьками щодо можливих наслідків несвоечасної підтримки дитини у нових життєвих обставинах за тимчасової відсутності батьків (одного з

них), важливість та оптимальні шляхи підтримання контакту під час відсутності та можливість отримання психологічної підтримки після повернення;

- психологічна робота з батьками, представниками транснаціональних сімей, для формування відповідального батьківства, усвідомлення своєї ролі у розвитку та становленні особистості дитини;
- налагодження схеми співпраці працівників освіти з батьками, особами, які тимчасово замінюють батьків, з соціальними службами, службами у справах дітей, неурядовими організаціями з проблем дітей трудових мігрантів;
- соціально-педагогічна та психологічна робота з тимчасовими опікунами та дітьми з транснаціональних сімей для вчасного діагностування проблем розвитку дитини та взаємодії з соціальним оточенням та конструктивного їх вирішення;
- превентивна діяльність з метою уникнення небажаних змін у системі ціннісних орієнтацій дітей;
- контролювання тимчасовими опікунами і педагогічними працівниками дозвілля дітей з транснаціональних сімей з метою попередження їхнього потрапляння в залежності, злочинні угруповання, асоціальні проблеми, по можливості забезпечення участі дітей в гуртках, клубах, волонтерських рухах та інших соціально прийнятних формах дозвілля;
- максимальне залучення дітей з транснаціональних сімей до позакласної, гурткової та позашкільної роботи, створення належних умов у навчальних закладах з метою залучення учнів до діяльності самоврядування та іншої позаурочної діяльності за інтересами [5, с. 49-51].

У соціально-психологічному плані визначальним чинником, який підштовхує неповнолітнього до несприятливої лінії загального формування особистості, є відсутність чи втрата психосоціальної ідентичності. На думку Е.Еріксона, потреба у психосоціальній ідентичності, що є соціогенною за своєю природою, закладається у людини на рівні базових потреб – самозбереження, репродукції тощо. Вона полягає у прийнятті власного образу як такого, що належить до

певної соціальної групи, спільноти й виконує відповідну соціальну роль. Ідентичність відсутня (не досягається), коли намагання особистості включитися у привабливу, референтну для неї соціальну групу не знаходять підтримки й визнання.

Дослідження девіантної поведінки у світовій психологічній літературі представлені достатньо широко, а в сучасній вітчизняній психології і педагогіці є визначальним, тому що саме девіантна поведінка перешкоджає соціалізації особистості, її становленню й формуванню, розвитку її громадянської самосвідомості. Як уже було зазначено вище, батьки виїжджають за кордон через погіршення соціальної ситуації в останні роки, і це призводить до збільшення кількості дітей, що живуть у винятково складних соціальних умовах. Серйозний дефіцит позитивного впливу на молоде покоління призводить до того, що у дітей і підлітків домінуючими почуттями стали тривога, агресія, соціальна пасивність, страх. Розлади процесу становлення особистості дітей мігрантів можуть супроводжуватися різними проявами антисоціальної спрямованості, такими як заподіяння шкоди чужій власності, експансивність, жорстокість у ставленні до тварин. З віком ознаки агресивності змінюються, хоча стійкість їх зберігається.

У підлітків з'являються специфічні поведінкові реакції, що складають специфічний підлітковий комплекс: 1) реакція емансипації (крайній ступінь – бродяжництво); 2) реакція групування з однолітками (формування власної субкультури); 3) реакція захоплення (хобі).

Таким чином, дефекти соціалізації на стадії підліткового віку призводять до несприятливого (аномального) формування особистості. Це проявляється, зокрема, у виникненні негативних психологічних новоутворень, відсутності чи втраті психосоціальної ідентичності, деформованих потребах. Кінцевим результатом є схильність до девіантної поведінки, пошук відповідних ситуацій і навіть створення умов, сприятливих для її прояву.

Формами соціально-психологічної допомоги в роботі з девіантними підлітками є профілактика й корекція когнітивних розладів у формі вправ, що засновані на сполученні когнітивних і сугестивних компонентів, корекція емоційно-особистісних порушень тощо. Комплексні корекційні програми сприяють підвищенню рівня психічного розвитку підлітків, особливо у сфері індивідуальних якостей, однак мають один суттєвий недолік – вони застосовуються лише на тій

стадії, коли дитина вже не приховує антисоціальної спрямованості своєї поведінки – паління, вживання алкогольних напоїв, суїцидальні спроби, дрібні крадіжки тощо.

У цілому, негативний сценарій вирішення вікових психосоціальних криз призводить у підлітковому віці до зниженої самоповаги, характерної для підлітків з девіантною поведінкою. При цьому защемлена потреба в самоповазі призводить підлітка до пошуку виходу за механізмом гіперкомпенсації, виявляючись у вигляді девіантних форм поведінки.

Девіантна поведінка у дітей трудових мігрантів не є стійким утворенням, а проблеми, які мають діти трудових мігрантів, здебільшого носять психологічний характер. Зокрема, це сум за батьками, неможливість звернутися до них за порадою, пригнічений стан, нестача батьківської ласки. Тож при визначенні девіантності слід застосовувати термін «девіантний» стосовно конкретного вчинку, а не особистості підлітка в цілому.

Людина емігрує зі своєї сім'ї, свого місця проживання, своєї країни. Якщо міграційні процеси безпосередньо пов'язані з соціально-економічним та політичним станом в країні походження, то масовість еміграції з України свідчить про структурні проблеми в країні, без вирішення яких змінити ситуацію неможливо. З аналізу МОН стає зрозуміло, що поки в країні не будуть здійснені комплексні структурні реформи та економічна модернізація, доти буде існувати безробіття, будуть триматися низькі соціальні стандарти та рівень життя і, у підсумку, міграція з країни в пошуку кращого економічного стану та оплати праці [5, с. 12-13].

У проекті Міжнародної організації з міграції (МОМ) Children Left-Behind (Діти, залишені позаду) приводяться дані Міністерства сім'ї, молоді та спорту за 2008 рік щодо 200 тисяч неповнолітніх, які проживають без батьків через їхнє тимчасове працевлаштування за кордоном. У той же час у документі підкреслюється, що в Україні поки що не існує загальнонаціональної бази даних щодо вказаної категорії. При цьому приймаються до уваги дані Євростату за 2009 рік, згідно з якими Україна продовжує займати перше місце в Європі за кількістю емігрантів.

Центральною в проекті МОМ постає проблематика української школи та її нові функції в контексті соціального феномена «дітей без батьків». Методика, розроблена спеціалістами відділу психосоціальної

та культурної інтеграції МОМ (з урахуванням рекомендацій слухачів Інституту післядипломної педагогічної освіти Київського університету ім. Бориса Грінченка), спрямована перш за все на профілактику соціального відчуження та депривації дітей трудових мігрантів. Міністерство освіти, науки, молоді та спорту здійснило випуск видання «Транснаціональні сім'ї: педагогічний посібник» з метою розповсюдження серед викладачів шкіл та для організації педагогічної діяльності з дітьми трудових мігрантів. В «Педагогічному посібнику» чітко розмежована методика роботи з дітьми відповідно до вікової категорії – від початкових класів до підліткового та старшого віку. Різні методики спрямовані на виконання головного завдання – розвитку здібностей до рефлексії та саморефлексії, усвідомлення власної ідентичності та ролі.

«Транснаціональні сім'ї: педагогічний посібник», разом з навчально-методичним посібником «Соціально-педагогічна та психологічна робота з дітьми трудових мігрантів», розробленим Міжнародним жіночим правозахисним центром «Ла Страда-Україна» на виконання наказу Міністерства освіти і науки України № 865 «Про проведення соціально-педагогічної та психологічної роботи з дітьми трудових мігрантів», сприяють поліпшенню роботи з актуальної та маловивченої для України теми роботи з дітьми трудових мігрантів як складової українських транснаціональних сімей та здатні сприяти формуванню як індивідуальної, так і колективної відповідальності за вирішення проблеми соціального сирітства в Україні, щоб Children Left-Behind, діти, залишені позаду, не залишилися такими назавжди.

Література:

1. Захаров Й., Яворський В., Права людини в Україні – 2008. Доповідь правозахисних організацій. Українська Гельсінська спілка з прав людини, Харків. – 2009.
2. Інститут економічних досліджень та політичних консультацій. «Українська трудова міграція: реалії, виклики та відповіді». – Київ: БФ «Open Ukraine». – 2008-2009 //<[http://openukraine.org/ua/ programs/ migration/research-program/](http://openukraine.org/ua/programs/migration/research-program/)> (2010).
3. Інтеграція мігрантів в Україні Оцінка стану та потреб. Звіт Пьотро Кажміркевича, експерта з питань міграції. Підготовлено для бюро ОБЮСЕ з демократичних інститутів та

- прав людини (БДІПЛ). Варшава 2011.
4. Міжнародний благодійний фонд «Карітас України». «BrainNet-Working»: Трудова міграція як інструмент інтернаціоналізації. Збірка матеріалів комплексного дослідження трудової міграції та ринків праці. (Іспанія, Італія, Молдова, Україна, Російська Федерація). Львів, «Друкарські куншти», 2010. – 380 с.
 5. Соціально-педагогічна та психологічна робота з дітьми трудових мігрантів: Навч.-метод.посібник./за редакцією К. Б. Левченко, І. М. Трубавіної, І. І. Цушка-К.:ФОП «Купріянова», 2007.-240 с.

Галина Щерба, Роксолана Яремкевич

ВПЛИВ МІГРАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ НА ВИХОВАННЯ ДІТЕЙ У ТРАНСНАЦІОНАЛЬНІЙ СІМ'І

Масштабна трудова міграція молоді України за кордон є однією з ознак соціально-економічних змін у країні. Найбільш активним у цьому є Західний регіон України. Соціальні наслідки (трансформація сімейних відносин, занепад невеликих населених пунктів) цієї, вже четвертої, міграційної хвилі стають дедалі відчутнішими не лише на локальному рівні, де живуть та функціонують самі суб'єкти міграційних процесів, але й на загальнодержавному. Про це свідчить зростання уваги до проблеми мігрантів з боку офіційних політиків, підрахунки фінансових надходжень до економіки України. В сучасних умовах формування глобалізованого простору науковий аналіз міграції населення повинен здійснюватися у безпековому контексті й враховувати чинники міграції, демосоціальну та просторову специфіку, а також наслідки міграції для різних підсистем суспільства.

Актуальність проблеми міжнародної трудової міграції молоді у сучасних умовах значно зросла. Її масштаби, причини та наслідки для світової економіки досліджують фахівці різних галузей наук. Проте сьогодні в умовах глобалізації та світової економічної кризи, коли міграційні потоки стали набагато масштабнішими, загострилося багато проблем і з'явилися виклики, нові як для самих трудових мігрантів, так і для країн-донорів та країн-реципієнтів. Генеральний директор Міжнародного бюро праці Хуан Сомавія у заяві з нагоди Міжнародного дня мігранта зазначив, що нині з 200 мільйонів міжнародних мігрантів 50 % становлять трудові мігранти – «жінки та чоловіки, які залишили свої домівки у пошуках роботи і кращих можливостей в інших країнах світу, аби підтримати свої сім'ї і громади. Вони роблять велетенський внесок у зростання та розвиток як країн працевлаштування, так і своїх громад, який, на жаль, часто залишається недооціненим або навіть невизнаним» [1].

Проблема трудової міграції молоді – одна з найважливіших і в нашій державі. Вона потребує ретельного аналізу науковців та адекватних дій з боку законодавчої та виконавчої влади. Як відомо, у структурі робочої сили України сформувався багатомільйонний контингент осіб, для яких трудова міграція є основним видом

зайнятості й основним джерелом доходів. Тому вирішення цієї проблеми має велике суспільно-політичне та соціальне значення. Трудова міграція молоді впливає на демографічну, соціальну та економічну ситуацію в Україні.

Вагомий внесок у дослідження теорії і практики міжнародної трудової міграції зробили В. Євтух, Е. Лібанова, О. Малиновська, О. Позняк, І. Прибиткова; У. Садова, О. Хомра, М. Шульга та ін. З-поміж зарубіжних дослідників відзначимо таких, як П. Бурдьє (Франція), Т. Заславська, Ж. Зайончковська, Л. Рибаківський (Росія), Д. Тернер (США), А. Ягельський (Польща) та ін. Роботи цих та інших дослідників висвітлюють широкий спектр складових міграційної проблематики – від мотиваційних чинників міграцій населення до державного управління цими процесами. Однак, незважаючи на істотний внесок перелічених учених у вивчення проблем та особливостей зовнішньої трудової міграції населення України, недостатньо дослідженими залишаються окремі її аспекти та нові проблеми, пов'язані з впливом світової економічної кризи.

Мета статті полягає в аналізі міграційних процесів в Україні, дослідженні соціально-економічних наслідків міграції молоді та використанні інструментів політики щодо регулювання міграційної активності молоді в Україні.

Важливе значення для розуміння сучасного стану розробленості проблеми мають дослідження неурядових центрів та наукових установ. На особливу увагу заслуговує наймасштабніше дослідження зовнішньої трудової міграції українців «Зовнішня трудова міграція населення України», проведене у 2008 р. Держкомстатом та Українським центром соціальних реформ за підтримки Фонду Open Ukraine, представництва Міжнародної організації міграції (МОМ) в Україні та представництва Міжнародного банку реконструкції і розвитку, а також «Дослідження потреб українських трудових мігрантів», проведене Центром «Соціальні індикатори» за підтримки МБФ Open Ukraine з 1 по 28 листопада 2008 р. та комплексне дослідження процесів української трудової міграції у країнах Європейського Союзу та в Російській Федерації, проведене Міжнародним благодійним фондом «Карітас Україна» у співпраці з Інститутом народознавства НАН України, результати якого були оприлюднені у 2009 р.

Головними причинами, що змушують українську молодь залишати свої оселі у пошуках кращого життя, є економічні. Зокрема,

це низький рівень заробітної плати, значні масштаби безробіття, нестабільність розвитку вітчизняної економіки. За даними дослідження «Зовнішня трудова міграція населення України», основною причиною виїзду за кордон 6 з 10 мігрантів назвали *низький рівень оплати за відповідну роботу в Україні*.

Істотному зростанню кількості трудових мігрантів сприяло також *розширення ЄС*, що відбулося за рахунок країн Центральної та Східної Європи, й відкриття кордонів між ними. До того ж різке скорочення народжуваності та старіння населення у країнах ЄС на тлі розширення виробництва також стимулює зростання міграції молоді.

Експерти називають різні цифри вибулих за кордон з метою працевлаштування українців. Вони коливаються в межах від 1,5 до 7 млн. осіб, що становить від 3,1 до 15,1 % чисельності всього населення України (станом на 01.01.2008 р.), та до 34,1 % економічно активного населення України працездатного віку. Згідно з даними дослідження «Зовнішня трудова міграція населення України», з початку 2005 р. до 1 червня 2008 р. за кордоном працювали 1,5 млн. мешканців України, з яких майже 1,3 млн. перебували поза межами України з метою трудової діяльності з початку 2007 р. до 1 червня 2008 р. Особи, які брали участь у трудових міграціях протягом останніх 3,5 років, складають близько 5,1 % населення України працездатного віку, а за останні 1,5 року – 4,4 %. Майже половина всіх трудових українських мігрантів перебуває в країнах Європейського Союзу. Переважна кількість їх в Італії (13,4 %), Чехії (12,8 %), Польщі (7,4 %), Іспанії (3,9 %) та Португалії (3 %) [2, с. 18]. Такий розподіл трудових мігрантів пояснюється, зокрема, прагненням знайти більш високооплачувану роботу в країнах із спорідненою ментальністю і релігією.

На особливу увагу заслуговує питання *повернення трудових мігрантів* в Україну. Світова економічна криза суттєво вплинула на міжнародну трудову міграцію: відбувається звільнення працівників, погіршуються умови праці, скорочується заробітна плата. Експерти прогнозували, що найближчим часом через фінансову кризу з-за кордону повернеться близько 200 тис. українських мігрантів. За різними оцінками, понад 80 % мігрантів мають намір повернутися додому, зокрема серед жінок, які залишили в Україні дітей, – 60 %. Близько 70 % заробітчанин мають в Україні сім'ю і підтримують контакти з родичами на батьківщині. 90 % мігрантів вважають, що їх майбутнє – в Україні, а відтак намагаються придбати квартири, оплатити навчання

дітей або навіть започаткувати власний бізнес [3]. Проте, незважаючи на складнощі, з якими стикаються наші трудові мігранти під час економічної кризи, масового повернення додому не спостерігається. А ті, хто повертається, стикаються з проблемами, пов'язаними передусім із знаходженням роботи, а також повторною адаптацією. Згідно з Планом дій Ради Європи для України на 2008-2011 рр., існує проект «Трудові мігранти – розробка політики/програм реінтеграції для мігрантів, що повертаються на батьківщину, та політики/програм інтеграції для недавно прибулих мігрантів; посилення потенціалу національної міграційної служби», який триватиме до 2011 р. Загальний бюджет проекту – 40 000 євро. Основна мета його реалізації – розробка та впровадження політики щодо міграції та інтеграції мігрантів на основі принципів поваги прав людини, демократії та верховенства права, що в такий спосіб забезпечує гарантії впорядкованої міграції, соціальної єдності та поваги до людини.

Економічні та соціальні наслідки еміграції молоді з України мають свої позитивні та негативні сторони. До *позитивних* можна віднести:

- додаткове спрямування значних фінансових потоків в економіку України;
- зниження напруження на вітчизняному ринку праці та зменшення зареєстрованого і прихованого безробіття;
- розширення можливостей зайнятості для економічно активного населення України.

Негативні сторони, що супроводжують процеси трудової міграції молоді, нині превалюють над позитивними. Серед них:

- відплив здебільшого молодих людей на роботу за кордон, що призводить до негативних демографічних наслідків для України. Мігрантський спосіб життя призводить до руйнації українських молодих сімей. Ще ніколи в Україні так гостро не стояла проблема соціального сирітства. Сьогодні понад 200 тис. дітей сучасних українських «остарбайтерів» позбавлені батьківського піклування. Згідно з даними міжнародного правозахисного центру Ла Страда – Україна, батьки готові надовго розлучитися зі своїми дітьми заради їхнього ж добробуту [4, 15].

Розглянемо результати соціологічного опитування експертів, які перебували за кордоном протягом останніх п'яти років, що проводилось в лютому 2009 року. Загалом було опитано

572 респонденти: чоловіків 40 % від усіх опитаних та жінок 60 %. Опитування проводилося у Львові та Львівській області. За рівнем освіти опитані розподілились наступним чином: кожний третій мав вищу освіту (32,87 %), 9,79 відсотків закінчили принаймні 4 курси ВНЗ (незакінчена вища освіта), 44,06 % отримали середню спеціальну освіту, приблизно кожен десятий (11,19 %) – середню, а освіта 2,1 % опитаних обмежилася 8 чи 9 класами загальноосвітньої школи [5, 167; 6, 232].

Мігранти та їхні діти. На запитання «Чи залишали Ви дітей (віком до 18 років), виїжджаючи за кордон?», 54,55 % опитаних відповіли «так». 32,05 % респондентів зазначили, що вік наймолодшої дитини, коли вони виїжджали за кордон, був 1–3 роки. 20,51 % залишали дітей віком 7–12 років, а 21,79 % – 13–15 років; 11,54 % – 16–18 років. З цього випливає ще одна не менш важлива проблема сьогодення – на кого залишені ці діти, хто виховує їх, хто дбає про їхні емоційні потреби?

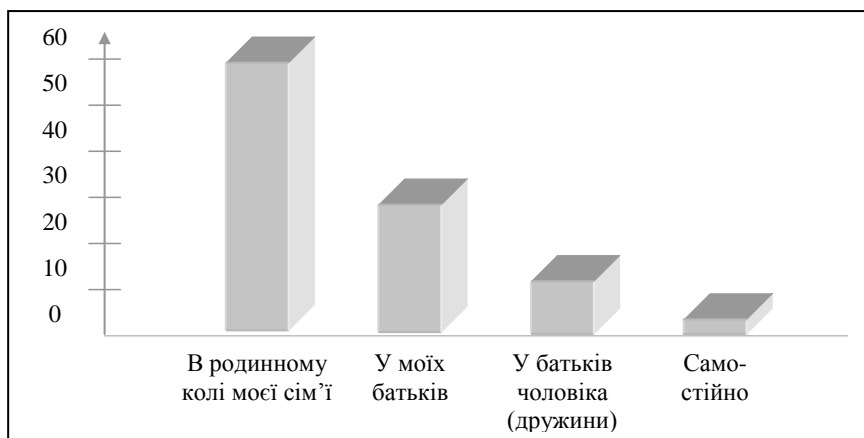

Рис. 1. Відповіді респондентів на питання «Де виховувались Ваші діти, коли Ви перебували за кордоном?»

На це батьки-мігранти дали відповідь: «у родинному колі моєї сім'ї» – 56,41 %; «у моїх батьків» – 26,92 %; «у батьків чоловіка (дружини)» – 12,82 %; «самостійно» – 3,85 %.

Отже, практично половина дітей не отримує належного догляду з боку батьків, бо виховуються бабусями, дідусями чи іншими родичами. 3,85 % дітей самі можуть вирішувати, як їм жити і як

поводитись. Це трагічні цифри, бо підростаюче покоління, сьогоднішня молодь – це майбутнє завтрашнього дня. Якими вони будуть і як влаштовуватимуть своє життя – в першу чергу залежить від батьків.

Незважаючи на світову економічну кризу і пов'язані з нею ризики, кількість українців, які мають намір працевлаштуватися за кордоном, залишається значною. Аналіз наявних намірів населення засвідчив, що у II півріччі 2008 р. планували виїхати за кордон 1710,1 тис. осіб, або 5,9 % населення працездатного віку, з них майже кожний четвертий планував поїздку з наміром працевлаштування вперше або повернення на роботу. Серед студентів таких – близько 70 % [3]. Українська молодь хоче поїхати за кордон переважно з метою заробітку, на відміну від росіян та азербайджанців, які розглядають закордонні поїздки як можливість отримати культурний досвід чи здобути освіту. Такими є результати порівняльного аналізу молоді трьох країн, яке в Україні проводили соціологи з Фонду «Демократичні ініціативи». Соціологи кажуть, що українська молодь більше, ніж у Росії чи в Азербайджані, незадоволена своїм фінансовим становищем і ситуацією на ринку праці. За даними цього дослідження, серед молодих українців 65 % виявили бажання поїхати за кордон саме для працевлаштування, 14 % не виключають, що можуть назавжди залишити свою батьківщину [7].

Відплив молоді спричиняє негативні демографічні наслідки внаслідок руйнації сімейних пар через несприятливу для народження і виховання дітей специфіку «мігрантського» способу життя. У Львівській області, охопленій значною трудовою міграцією, кількість укладених шлюбів населення у порівнянні з 1990 р. скоротилася в 1,3 рази. Водночас абсолютна кількість збільшилася майже у півтора рази. Ще більш складною сімейною проблемою є виховання дітей мігрантів, залишених в Україні, особливо у випадках тривалої відсутності обох батьків. Як наслідок, Україна стикається з новим видом соціального сирітства, необхідністю брати під опіку частину дітей мігрантів [8, 252].

Отже, на підставі вищенаведених даних, можна зробити такі висновки:

- Переважну частину сучасної трудової еміграції молоді з України становлять заробітчани, які потребують як організаційно-правової, так і гуманітарної допомоги.

- Трудова міграція молоді має як позитивні, так і негативні наслідки, але в цілому ці два різноспрямованих вектори взаємно врівноважують один одного.
- Подальшого вдосконалення потребує механізм нормативно-правового регулювання національної діаспори, а саме забезпечення соціальних та гуманітарних прав трудових мігрантів.

Враховуючи отримані під час дослідження результати, ми можемо зробити деякі попередні рекомендації стосовно формування нових засад української політики у сфері міграції:

1. Формуванню має передувати ретельне дослідження ситуації на загальноукраїнському ринку праці, ринку праці в регіонах з найбільшим міграційним потенціалом, а також моніторинг ринку праці тих країн, до яких найчастіше прямують мігранти [9, 314].

2. У фокус уваги державних органів мають потрапити не лише проблеми, пов'язані з підписанням відповідних договорів з країнами, в яких працюють мігранти, але й ревізія вже існуючих.

3. Слід уважно поставитися до ідеї проведення серед мігрантів спеціальної євроінформаційної кампанії, що дозволило б використати їх як своєрідних «агентів впливу» в загальноукраїнській інформаційній кампанії, поширенню знань про Європу.

Література:

1. Заява Хуана Сомавія, Генерального директора Міжнародного бюро праці, з нагоди Міжнародного дня мігранта, 18 грудня 2008 р. [електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.dcz.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=119859&cat_id=364661.
2. Стан дотримання захисту прав громадян України за кордоном : [спеціальна доповідь уповноваженого : Верховної Ради України з прав людини]. – К., 2006. – С. 18.
3. До трудової еміграції українців не завжди спонукає скрутне економічне становище – міжнародні експерти : [електронний ресурс]. – Режим доступу : http://caritas-ua.org/index.php?option=com_content&task=view&id=91&Itemid=23.
4. Мазука Л. І. Трудова міграція українців до країн ЄС: сучасний стан, проблеми та шляхи їх вирішення / Л. І. Мазука //

- Стратегічні пріоритети. – №3(16) – 2010. – С. 10-17.
5. Щерба Г. І. Основні мотиви зовнішньої трудової міграції молоді України / Г. І. Щерба // Молодіжна політика: проблеми та перспективи : [зб. матер. VI Міжн. наук.-практ. конф., Дрогобич, 15-16 травня 2009 р.] – Дрогобич : Ред-вид. в-п ДДПУ ім. І. Франка, 2009. – С. 165-168.
 6. Щерба Г. І. Основні мотиви міграції трудового населення України (за результатами соціологічних досліджень) / Г. І. Щерба // Соціально-економічні дослідження в перехідний період. Структурна трансформація територіальних суспільних систем (зб. наук. пр.). Вип. 5(67) / НАН України; Ін-т регіональних досліджень; відп. ред. Є. І. Бойко. – Львів, 2007. – С. 232–249.
 7. Соціологи: Більшість української молоді – потенційні трудові мігранти [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.radiosvoboda.org/content/article/2091427.html>.
 8. Щерба Г. І. Соціологічний аналіз міграції трудового населення України як джерело формування української діаспори / Г. І. Щерба // Діаспора як чинник утвердження держави України у міжнародній спільноті : [зб. матер. II Міжн. наук.-практ. Конф., Львів, 18-20 червня 2008 р.]. – Львів : МІОК Нац. ун-т «Львівська політехніка», 2008. – С. 244-253.
 9. Щерба Г. І. Регіональні особливості міграції трудового населення України: соціологічний аналіз / Г. І. Щерба // Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України [зб. наук. пр.]. Вип. 6(80) / НАН України; Ін-т регіональних досліджень; відп. ред. Є. І. Бойко. – Львів, 2009. – С. 308–315.
 10. Прибиткова І. М. Зарубіжна трудова міграція як форма самозайнятості мешканців України / І. М. Прибиткова // Українське суспільство – 2003. Соціологічний моніторинг. – К., 2003. – С. 51–65.
 11. Євтух В. Б. Сучасна етнонаціональна динаміка українського суспільства: тенденції, закономірності, особливості / В. Б. Євтух // Міжнародний науковий форум: соціологія, психологія, педагогіка, менеджмент. – К. : НПУ ім. М. Драгоманова, 2009. – № 1. – С. 3-23.

Відомості про авторів

Авраменко Віка	<i>студентка природничого факультету Сумського державного педагогічного університету ім. А. С. Макаренка</i>
Азаренков Андрій	<i>студент Медичного інституту Сумського державного університету</i>
Азаренков Віктор	<i>ст. викладач кафедри теорії і методики спорту Сумського державного педагогічного університету ім. А. С. Макаренка</i>
Альчук Марія	<i>к. філос. н., доц. кафедри теорії та історії культури Львівського національного університету ім. І. Франка</i>
Бальдо Алессандро	<i>директор програми «Міграція та спільний розвиток», Soleterre – Strategie di Pace Onlus, Італія</i>
Бегай Юлія	<i>студентка Львівської комерційної академії факультету міжнародних економічних відносин</i>
Бідак Володимир	<i>к. е. н., старший науковий співробітник Інститут регіональних досліджень НАН України, м. Львів</i>
Бордіян Ярослав	<i>директор Львівського обласного центру соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді</i>
Буковецька Наталія	<i>юрист Західноукраїнського бюро Укрінюрколегії</i>
Буртник Василь	<i>перший заступник директора Львівського обласного центру зайнятості</i>
Ваврик Антоніна	<i>к. пед. н., наук. сп. ІРД НАН України, м. Львів</i>

Віанелло Франческа Аліче	<i>к. соц. н., викладач і старший дослідник Департаменту філософії, соціології, педагогіки та прикладної психології (FISPPA) Падуанського університету (Італія)</i>
Вірц Євгенія	<i>аспірант Франкфуртського університету ім. Й. В. Гете, Інститут аналізу суспільства і політики, Німеччина</i>
Володько Вікторія	<i>к. соц. н., асистент кафедри історії та теорії соціології Львівського національного університету ім. І. Франка</i>
Гумницька Наталія	<i>провідний спеціаліст Міжнародного інституту освіти, культури та зв'язків з діаспорою Національного університету «Львівська політехніка»</i>
Жаровцева Тетяна	<i>проф., д. пед. н., завідувач кафедри сімейного та естетичного виховання Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського» м. Одеси</i>
Журавльов Володимир	<i>д. філос. н., проф., завідувач кафедри філософії і соціології Макіївського економіко- гуманітарного інституту</i>
Іванкова-Стецюк Оксана	<i>к. соц. н., доц., старший науковий співробітник Інституту народознавства НАН України; Радник Комісії УГКЦ у справах мігрантів</i>
Ігнатоля Наталія	<i>к. соц. н., доц. кафедри соціології і соціальної роботи Ужгородського національного університету</i>
Католик Галина	<i>к. псих. н., доц. кафедри психології Львівського національного університету ім. І. Франка</i>

Кац Марія	<i>здобувач кафедри соціології і соціальної філософії Таврійського національного університету ім. В. І. Вернадського</i>
Качуровська Олена	<i>учитель Донецького навчально-виховного комплексу №16</i>
Ключковська Ірина	<i>к. пед. н., доц., директор Міжнародного інституту освіти, культури та зв'язків з діаспорою Національного університету «Львівська політехніка»</i>
Кобозев Микола	<i>к. пед. н., доц., Сумський державний педагогічний університет ім. А. С. Макаренка</i>
Ковальська Світлана	<i>асоціація Українських жінок робітниць в Італії</i>
Ковальчук Анастасія	<i>аспірантка кафедри психології Львівського національного університету імені Івана Франка, викладач ЛІ МАУП</i>
Кожолянко Георгій	<i>д. іст. н, проф. кафедри етнології Чернівецького національного університету ім. Юрія Федьковича, голова Буковинського етнографічного товариства</i>
Кожолянко Олександр	<i>к. іст. н., доц. Чернівецького національного університету ім. Юрія Федьковича</i>
Колесніченко Максим	<i>голова правління Громадської організації «Інститут саморозвитку людини «Самріті»; директор соціальних програм Української асоціації євроатлантичного співробітництва</i>
Коломбо Антонелла	<i>відділ у справах іноземців, Міська рада Мілану, Італія</i>
Лайнаті К'яра	<i>керівник центру для іноземних громадян та їхніх сімей, Благодійна асоціація «Soleterre», Італія</i>

Лапшина Ірина	<i>к .е. н, доц. кафедри Міжнародних економічних відносин Львівської комерційної академії</i>
Лукавецька Зоряна	<i>керівник відділу «Допомога дітям, молоді та сім'ям» Міжнародного благодійного фонду «Карітас України», м. Львів</i>
Макух Ольга	<i>к. психол. н, старший викладач НУБіП України «Бережанський агротехнічний інститут»</i>
Малиновська Олена	<i>д. н. з держ. упр., ст. наук. співробітник, голов. наук. співробітник Національного інституту стратегічних досліджень, м. Київ</i>
Маркова Наталія	<i>к. пед. н., старший викладач кафедри соціальної роботи Луганського національного університету ім. Тараса Шевченка</i>
Мухіна Ірина	<i>методист психологічної служби Калінінського районного відділу освіти м. Донецька</i>
Нич Мар'яна	<i>психолог Представництва ВБФ «Запорука» у Львівській області</i>
Огірко Олег	<i>д. філос. н., доц. кафедри філософії та політології Львівського національного університету ветеринарної медицини та біотехнологій ім. С. З. Гжицького</i>
Онищук Віталій	<i>д. соц. н., проф., завідувач кафедри соціології Одеського національного університету ім. І. І. Мечникова</i>
Пасечник Марина	<i>г/о «Відродження нації», керівник ЦКМ, координатор Національної «гарячої лінії» із запобігання торгівлі людьми та нелегальної міграції</i>

Павленко Інна	<i>викладач кафедри фізичної культури, Сумський державний педагогічний університет ім. А. С. Макаренка</i>
Песоцька Ольга	<i>к. пед. н, доц. кафедри соціальної роботи Луганського національного університету ім. Тараса Шевченка</i>
Пігіда Віра	<i>аспірантка кафедри соціальної педагогіки Луганського національного університету ім. Тараса Шевченка</i>
Поточняк о. Василь	<i>Ліцензіат Літургійного і Догматичного Богослів'я, виконавчий секретар Пасторально-Місійного Відділу УГКЦ</i>
П'ятковська Оксана	<i>науковий співробітник Міжнародного інституту освіти, культури та зв'язків з діаспорою НУ «Львівська політехніка»</i>
Рижан Іванна	<i>Пасторально-місійний відділ УГКЦ, журналіст</i>
Рісна Роксолана	<i>аспірантка Інститут регіональних досліджень НАН України, м. Львів</i>
Ровенчак Ольга	<i>к. соц. н., асистент кафедри історії та теорії соціології Львівського національного університету ім. Івана Франка</i>
Рюль Вікторія	<i>викл. кафедри соціології і соціальної роботи Ужгородського національного університету</i>
Саві Джуліана	<i>юрист Благодійної асоціації «Soleterre», Італія</i>
Садова Уляна	<i>д. е. н., проф. завідувач відділу ІРД НАН України, м. Львів</i>
Сарачено К'яра	<i>психолог Благодійної асоціації «Soleterre», Італія</i>
Селещук Григорій	<i>Голова Комісії УГКЦ у справах мігрантів, м. Львів</i>

Середюк Тетяна	<i>аспірантка кафедри етнології Прикарпатського національного університету ім. Василя Стефаника м. Івано-Франківськ</i>
Сміх Світлана	<i>ст. викладач кафедри педагогіки та психології Івано-Франківського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти</i>
Сумнікова Божена	<i>магістр факультету Міжнародні Економічні відносини Львівської комерційної академії</i>
Тимчишин о. Богдан	<i>доктор морального богослов'я, голова Комісії УГКЦ у справах родини, викладач Українського Католицького Університету</i>
Хомцій Ярина	<i>директор Представництва ВБФ «Запорука» у Львівській області, керівник Інформаційного центру з питань міграції</i>
Цапок Сергій	<i>к. філос. н., старший науковий співробітник Інституту регіональних досліджень НАН України, м. Львів</i>
Швед Марія	<i>к. пед. н., доц. кафедри загальної та соціальної педагогіки Львівського національного університету ім. І. Франка, ВНЗ «Український католицький університет»</i>
Шебаніц Валентина	<i>практичний психолог Новоозовської загальноосвітньої I-III ступенів школи № 2, тренер-координатор НТМ МЖПЦ «Ла Страда-Україна»</i>
Щерба Галина	<i>к. філос. н., доц. кафедри аналітичної економії та міжнародної економіки Львівський національний університет ім. І. Франка</i>
Яремкевич Роксолана	<i>к. мед. н. лікар-хірург Клінічної лікарні швидкої медичної допомоги (м. Львів)</i>

Зміст

Пленарне засідання

Олена Малиновська

Транснаціональна родина в контексті транснаціоналізації міграції: концептуалізація понять	3
---	---

Alessandro Baldo

Migrazioni familiari: le nuove sfide del welfare transnazionale	13
---	----

Алессандро Бальдо

Сімейна міграція: нові виклики транснаціональної добробуту	14
--	----

Оксана Іванкова-Стецюк, Григорій Селещук

Виклики та адаптаційні резерви полілокальних родин українських трудових мігрантів	16
---	----

Antonella Colombo

Il comune di Milano e le politiche di accoglienza per le donne e le famiglie migranti	24
---	----

Антонелла Коломбо

Міська рада Мілану та політика прийому жінок та сімей мігрантів	27
---	----

Ірина Ключковська

Транснаціональна сім'я у світовому та українському контекстах	30
---	----

Секційне засідання

Віка Авраменко

Молодь транснаціональних сімей в Україні: «відплив мізків» і вибір моделей життєвого шляху 47

Віктор Азаренков, Микола Кобозєв, Андрій Азаренков

Роль освіти як комплексної інформації у створенні транснаціональних сімей 54

Юлія Бегай

Переваги та недоліки «відпливу інтелекту» у контексті посиленої інтеграції суспільства 58

Володимир Бідак

Транснаціональні виклики в управлінні міграційними процесами: системно-функціональний підхід 63

Ярослав Бордіян

Соціальне сирітство як один із наслідків існування транснаціональних сімей 74

Наталія Буковецька

Поняття транснаціональної сім'ї. Колізійні прив'язки, застосовувані до транснаціональних сімейних відносин..... 82

Василь Буртник

Служба зайнятості та міграційні процеси на Львівщині 90

Francesca Alice Vianello

Transnational families between Ukraine and Italy 98

Франческа Аліче Віанелло

Транснаціональні сім'ї між Україною та Італією 107

Yevgeniya Wirz

Care Strategies in the Ukrainian transnational families: first assumptionS 116

Євгенія Вірц

Стратегії догляду в українських транснаціональних сім'ях: перші висновки	124
---	-----

Вікторія Володько

Огляд вибраних досліджень, присвячених питанням сім'ї та сімейних ролей трудових мігрантів у сучасному соціологічному дискурсі	132
--	-----

Наталія Гумницька

Національне сирітство: проблема збереження національної ідентичності транснаціональних родин	147
---	-----

Тетяна Жаровцева

Сімейний уклад як соціально-педагогічний фундамент транснаціональної сім'ї	153
---	-----

Владимир Журавлев

Осмысление феномена транснациональной семьи и миграционных процессов в Украине: взгляд социосинергетики	159
---	-----

Наталія Ігнатоля, Вікторія Рюль

Соціальна допомога як засіб долання життєвих труднощів і відновлення соціалізаційного потенціалу дітей трудових мігрантів	169
---	-----

Галина Католик

Досвід психотерапевтичної роботи з дітьми трудових емігрантів	178
--	-----

Марія Кац

Ценностные ориентации транснациональной семьи	185
---	-----

Олена Качуровська

Соціальні та психологічні особливості формування особистості та виховання громадянина у транснаціональній сім'ї: проблеми та шляхи вирішення	188
--	-----

Микола Кобозєв, Віктор Азаренков, Інна Павленко	
Соціально-психологічний та освітньо-культурний аспекти існування транснаціональних сімей	193
Світлана Ковальська	
Транснаціональні сім'ї. Драма матерів на відстані	197
Анастасія Ковальчук	
Психологічні наслідки трудової міграції для мігрантів та їхніх сімей	210
Георгій Кожолянко	
Організоване переселення українських сімей до Канади у XIX ст. Проблема першості: галичани чи буковинці?	217
Олександр Кожолянко	
Еміграція українців до Америки з XVII до початку XX ст.	223
Максим Колесніченко	
Соціально-психологічні проблеми та ризики у формуванні майбутнього дітей з транснаціональних сімей	229
Chiara Lainati, Chiara Saraceno, Giuliana Savy	
Reti migratorie femminili tra Italia e Ucraina. Il supporto alle famiglie transnazionali	237
К'яра Лайнаті, К'яра Сарачено, Джуліана Саві	
Жіноча міграція між Італією та Україною. Підтримка транснаціональних родин	242
Ірина Лапшина	
Транснаціональна освіта як одна із стратегій нарощування людського капіталу	246
Зоряна Лукавецька	
Діти трудових мігрантів. Проблеми, досвід МБФ «Карітас України»	254
Ольга Макух	
Соціокультурне осмислення проблем сучасної сім'ї	263

Наталія Маркова

Особливості роботи з формування гендерної культури особистості у дітей з транснаціональних сімей 270

Ірина Мухіна

Діти трудових мігрантів 277

Олег Огірко

Духовно-моральні аспекти виховання підростаючого покоління в транснаціональних сім'ях 283

Віталій Онищук

Міграційні процеси та новітні технології спілкування як канали утворення транснаціональних сімей 296

Марина Пасечник

Реалізація компоненту проекту по роботі з дітьми трудових мігрантів «Розбудова дієвості повноважень українських місцевих установ у галузі міграційної та соціально-освітньої політики на користь дітей, жінок і місцевих громад» 302

Ольга Песоцька

Соціальна робота з дітьми трудових мігрантів та членами їх сімей 312

Віра Пігіда

Розробка системи взаємодії соціальних служб та загальноосвітніх навчальних закладів у здійсненні соціально-педагогічної підтримки дітей трудових мігрантів 320

о. Василь Поточняк

Міжнаціональні сім'ї трудових мігрантів у досвіді служіння Української Греко-Католицької Церкви 328

Оксана П'ятковська

Грошові трансфери українських трудових мігрантів як соціально-економічна детермінанта транснаціональних сімей 332

Іванна Рижан

Еміграційне право в Україні, на думку УГКЦ, можливе через зустрічі і спілкування	344
--	-----

Роксолана Рісна

Трансформації міграційних процесів в Україні та заходи адаптації трудових реемігрантів	352
--	-----

Ольга Ровенчак

Сімейні ідентифікаційні практики та ідентичності українських мігранток до Польщі та Греції	360
--	-----

Уляна Садова, Антоніна Ваврик

Міграція, транснаціональна сім'я і їх значення для гармонізації розвитку Українського суспільства	369
---	-----

Тетяна Середюк

Шлюбно-сімейні відносини трудових емігрантів кінця XX – початку XXI століття	380
--	-----

Світлана Сміх

Іван Боднарук про сім'ю як осередок збереження української ідентичності в умовах діаспори	390
---	-----

Божена Сумнікова

Поняття та причини міжнародної трудової міграції	400
--	-----

о. Богдан Тимчишин

Концепція щасливої родини: де і як її знайти	408
--	-----

Ярина Хомцій, Мар'яна Нич

Підтримка транснаціональних родин між Італією та Україною. Досвід ВБФ «Запорука»	417
--	-----

Сергій Цапок

Зростання поліетнічності населення як наслідок його міграційної активності в постіндустріальний період	425
--	-----

Марія Швед, Марія Альчук

Сучасна українська сім'я у міжнаціональному вимірі	436
--	-----

Валентина Шebаніц

Соціально-психологічні аспекти соціалізації дітей—членів
транснаціональних сімей 444

Галина Щерба, Роксолана Яремкевич

Вплив міграційних процесів на виховання дітей у
транснаціональній сім'ї 454

Відомості про авторів 462

Наукове видання

**ТРАНСНАЦІОНАЛЬНІ СІМ'Ї ЯК НАСЛІДОК
УКРАЇНСЬКОЇ ТРУДОВОЇ ЕМІГРАЦІЇ:
ПРОБЛЕМИ ТА ШЛЯХИ ЇХ РОЗВ'ЯЗАННЯ**

*Збірник наукових статей і виступів
Міжнародної науково-практичної конференції*

Відповідальний за випуск:

П'ятковська Оксана

Літературна редакція:

Палінська Олеся

Комп'ютерне макетування:

Побран Ірина